

**ΠΛΑΤΩΝΑ - ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ
- ΠΟΛΙΤΕΙΑ**
**ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ - ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ
- ΠΟΛΙΤΙΚΑ**
ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

Επιμέλεια:

ΤΖΑΜΠΑΖΛΗ ΒΑΣΩ Φιλόλογος

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

Ερωτήσεις εισαγωγής :

A. Η διάρθρωση του διαλόγου και τα πρόσωπα

1. ποιο περιστατικό περιέχει η εισαγωγή του διαλόγου;
2. ποιο είναι το πλεονέκτημα και ποιο το μειονέκτημα της εισαγωγής του διαλόγου;
3. διηγηθείτε το περιστατικό που υπάρχει στον πρόλογο του Πρωταγόρα. Ποια είναι η σχέση του περιστατικού αυτού με το θέμα του διαλόγου;
4. πώς σκιαγραφούνται από τον Πλάτωνα οι σοφιστές Πρόδικος, Ιππίας και Πρωταγόρας;
5. τι ισχυρίζεται ότι διδάσκει ο Πρωταγόρας στους μαθητές του; Σχολιάστε την άποψή του.
6. πώς τεκμηριώνει ο Σωκράτης την αντίθεσή του στην άποψη του Πρωταγόρα για το διδακτό της πολιτικής αρετής;
7. σε πόσα μέρη χωρίζεται ο λόγος με τον οποίο απαντά ο Πρωταγόρας στις αντιρρήσεις του Σωκράτη;
8. ποια πρόσωπα συναντά ο Σωκράτης στο σπίτι του Καλλία και ποια η συμμετοχή τους στο διάλογο;
9. τι αποδεικνύει ο μύθος του προμηθέα κατά τον Πρωταγόρα;
10. τι περιέχει το δεύτερο μέρος του λόγου του Πρωταγόρα;

B. Η φιλοσοφική σημασία του διαλόγου

1. ποια είναι τα θέματα του Πλατωνικού διαλόγου «Πρωταγόρας»;
2. ποια είναι η μέθοδος που χρησιμοποιεί ο Σωκράτης στη διαπραγμάτευση ενός θέματος;
3. με ποιους τρόπους διαπραγματεύεται ο Πρωταγόρας ένα θέμα;
4. τι είναι ο μύθος και ποια είναι η αξία του στην ακριβή διαπραγμάτευση ενός φιλοσοφικού θέματος;
5. τι είναι η διάλεξη και ποια η αξία της ως φιλοσοφική μέθοδος;
6. η μέθοδος σχολιασμού ποιητικών κειμένων είναι χαρακτηριστική μέθοδος μόνο των σοφιστών; Ποια είναι η βασική αντίρρηση του Σωκράτη σ' αυτή τη μέθοδο;
7. κατέληξαν σε οριστικά συμπεράσματα οι δύο συνομιλητές του διαλόγου σχετικά με το θέμα της αρετής;

ΕΝΟΤΗΤΑ 1^η

Μπορεί η αρετή να γίνει αντικείμενο διδασκαλίας

Κείμενο :

Ο Πρωταγόρας εξηγεί στο Σωκράτη τι διδάσκει στους νέους που παρακολουθούν τα μαθήματά του. Οι αντιρρήσεις του Σωκράτη.

«το μάθημα [το οποίο διδάσκω] είναι η ευβουλία, η σωστή σκέψη και λήψη αποφάσεων τόσο για τα θέματα που αφορούν τα οἰκεῖα, την ιδιωτική ζωή, πώς δηλαδή να διευθετεί κανείς με τον καλύτερο τρόπο τα ζητήματα του οἴκου του, όσο και για τα θέματα που αφορούν την πόλη, ώστε να είναι κανείς όσο γίνεται πιο ικανός να πράξει και να μιλήσει για τα πολιτικά θέματα».

«Άραγε», είπα εγώ [δηλ. ο Σωκράτης, που αφηγείται τη συζήτηση του με τον Πρωταγόρα σε τρίτο φίλο του], «παρακολουθώ σωστά τα λεγόμενα σου; Γιατί απ' ότι καταλαβαίνω, μιλάς για την πολιτική τέχνη και εννοείς πως αναλαμβάνεις να κάνεις τους άνδρες ἀγαθούς πολίτες».

«Αυτό ακριβώς, Σωκράτη», είπε, «είναι το μάθημα που ισχυρίζομαι πως διδάσκω».

«Μάλιστα, ωραία τέχνη κατέχεις λοιπόν, αν βέβαια την κατέχεις πραγματικά», είπα εγώ. «Έγώ πάντως, θα σου πω αυτό που σκέφτομαι. Γιατί εγώ δε θεωρούσα, Πρωταγόρα, πως αυτό είναι κάτι που διδάσκεται. Αφού όμως το λες εσύ, εγώ δεν μπορώ να το αμφισβητήσω. Άλλα το σωστό εκ μέρους μου είναι να πω για ποιο λόγο νομίζω πως δεν πρόκειται για κάτι που διδάσκεται και γιατί δεν μπορούν οι άνθρωποι να το μεταδώσουν σε άλλους άνθρωπους. Εγώ λοιπόν θεωρώ, όπως και οι άλλοι Έλληνες, πως οι Αθηναίοι είναι οι σοφοί. Και βλέπω ότι, όποτε συγκεντρωνόμαστε στην εκκλησία του δήμου, όταν η πόλη πρόκειται να εκτελέσει κάποιο έργο οικοδομικό, καλούμε τους οικοδόμους ως συμβούλους στην οικοδομία, κι όταν πάλι πρόκειται για ναυπηγικό έργο, καλούμε τους ναυπηγούς, και με τον ίδιο τρόπο πράττουμε όταν πρόκειται για όλα τα αντίστοιχα έργα, για όσα δηλαδή θεωρείται πως είναι διδακτά και μπορεί κάποιος να τα μάθει με κατάλληλα μαθήματα. Εάν επιχειρήσει δε κάποιος άλλος να δώσει τη συμβουλή του στον δήμο, κάποιος που οι άνθρωποι δεν τον θεωρούν τεχνίτη σχετικό, η συνέλευση δεν τον αποδέχεται, ακόμα κι αν είναι ωραίος και πλούσιος και από μεγάλη οικογένεια. Αντίθετα, τον κοροϊδεύονταν και του φωνάζουν, μέχρι αυτός που τόλμησε να μιλήσει να φύγει μόνος του τρομοκρατημένος ή μέχρι να τον σύρουν οι τοξότες και να τον βγάλουν σηκωτό, με διαταγή των πρυτάνεων. Για τα θέματα λοιπόν που θεωρούν [οι Αθηναίοι] ότι εξαρτώνται από κάποια συγκεκριμένη τεχνογνωσία, έτσι ενεργούν. Όταν όμως πρέπει να αποφασιστεί κάποιο ζήτημα που αφορά τη διοίκηση της πόλεως, σηκώνεται και δίνει τις συμβουλές του γι' αυτό εξίσου και ο οικοδόμος, και ο σιδεράς, και ο έμπορος ή ο ναυτικός, και ο πλούσιος, και ο φτωχός, και αυτός που είναι από μεγάλο γένος και αυτός που δεν είναι από κάποια γενιά σπουδαία. Και κανένας δεν τους ψέγει γι' αυτό, όπως τους προηγούμνεους : γιατί εσύ, χωρίς να έχεις διδαχτεί από πουθενά αυτό το πράγμα και χωρίς να έχεις δάσκαλο σ' αυτό το θέμα, θέλεις τώρα να δώσεις και συμβουλές. Άρα, είναι προφανές πως δεν θεωρούν ότι το πράγμα αυτό είναι κάτι που διδάσκεται.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Αυτή τη στάση φυσικά δεν την έχει μόνο η συνέλευση της πόλης μας, αλλά και στο ιδιωτικό επίπεδο [βλέπουμε ότι] μπορούν να μεταβιβάσουν αυτή την αρετή που έχουν οι ίδιοι σε άλλους. Ο Περικλής, ας πούμε, ο πατέρας των νεαρών από 'δω, τους μόρφωσε καλά στα θέματα που εξαρτώνται από τους δασκάλους. Άλλα στα θέματα στα οποία ο ίδιος είναι σοφός, ούτε αυτός τους εκπαιδεύει ούτε σε άλλους έδωσε τους γιούς του να τους εκπαιδεύσουν. Και αυτοί τριγυρίζουν και βόσκουν, σαν ζώα λυμένα, όπου τύχει να συναντήσουν από μόνοι τους την αρετή. Κι αν θέλεις δες τον Κλεινία, τον μικρό αδελφό του Αλκιβιάδη από 'δω. Αυτόν τον είχε στην κηδεμονία του ο Περικλής και, φοβούμενος μήπως τον χαλάσει ο Αλκιβιάδης, τον πήρε από αυτόν και ανέθεσε στον Αρίφρονα να τον μορφώσει. Και πριν κλείσουν έξι μήνες, ο Αρίφρονας του τον έδωσε πίσω, μη ξέροντας τι να κάνει μαζί του. Και άλλους πάμπολλους έχω να σου απαριθμήσω, οι οποίοι, ενώ ήταν οι ίδιοι αγαθοί, δεν μπόρεσαν ποτέ τους να βελτιώσουν κανέναν από τους συγγενείς τους ούτε από τους ξένους. Εγώ λοιπόν, Πρωταγόρα, έχοντας υπόψη αυτά τα γεγονότα, δεν θεωρώ πως η αρετή είναι διαδακτή. Επειδή όμως σε ακούω να το υποστηρίζεις εσύ, κάμπτομαι και πιστεύω πως κάτι θα εννοείς, αφού θεωρώ πως έχεις μεγάλη πείρα σε πολλά ζητήματα, και πολλά έχεις μάθει και πολλά επίσης έχεις ανακαλύψει μόνος σου. Αν λοιπόν μπορείς να μας αναλύσεις με τρόπο εναργέστερο γιατί η αρετή είναι διδακτή, μη μας αρνηθείς και κάνε το».

«Όχι, Σωκράτη», είπε, «δεν θα σας αρνηθώ. Άλλα, τι προτιμάς από τα δύο; Να σας το αναλύσω με έναν μύθο, όπως κάνουν οι γεροντότεροι στους νέους, ή να αναπτύξω το ζήτημα σε μια διάλεξη;»

Πολλοί από αυτούς που κάθονταν κοντά είπαν αμέσως να αναπτύξει το θέμα με όποιον από τους δύο τρόπους θέλει.

«Εγώ νομίζω», είπε εκείνος, «πως είναι πιο χαριτωμένο να σα πω έναν μύθο».

Πραγματολογικά σχόλια :

Πολιτική αρετή

Σωκράτης - δε διδάσκεται

Στην πραγματικότητα ο Σωκράτης πίστευε ότι η αρετή ΔΙΔΑΣΚΕΤΑΙ

Πρωταγόρας - διδάσκεται

Σχολιάσμός της συλλογιστικής του Σωκράτη :

α.ο Σωκράτης δεν είναι πειστικός, όταν χαρακτηρίζει τους Αθηναίους σοφούς, γιατί είχε υποτιμητική γνώμη για το πλήθος,

β.προσποιείται ότι δε συμφωνεί με τη διδασκαλία της αρετής, για να αποτύχει ο Πρωταγόρας στην εξήγησή του και για να αποδείξει ο Σωκράτης ότι η διαλεκτική είναι η πιο ασφαλής μέθοδος για την προσέγγιση της αλήθειας,

γ.είναι υπεραπλουστευμένη η άποψη ότι δε διδάσκονται από κανέναν την αρετή,

δ.η προσωπική κατάκτηση της αρετής δεν συμπίπτει και με την ειδική ικανότητα να τη διδάξει κανείς (αστάθμητοι παράγοντες: η μεταδοτικότητα του δασκάλου και η δεκτικότητα του μαθητή),

ε.αντίφαση:από τη μια την έχουν όλοι την αρετή, από την άλλη τα παιδιά του Περικλή δεν την έχουν,

ζ.τα επιχειρήματα είναι περιγραφικά και εμπειρικά. (Έξηγούνται όλα τα παραπάνω ως εξής: Επί της ουσίας ο Σωκράτης πίστευε ότι η αρετή διδάσκεται).

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Κριτήριο αξιολόγησης :

1. η «εύβουλία περί τῶν τῆς πόλεως» που επαγγέλλεται ο Πρωταγόρας γίνεται στο στόμα του Σωκράτη «πολιτική τέχνη» και η πολιτική συνδέεται άρορκτα με την αρετή μέσα από τα λόγια του «τούς ἄνδρας ἀγαθούς πολίτας ποιεῖν». Ο Πρωταγόρας δέχεται ανεπιφύλακτα ότι αυτό ακριβώς διδάσκει. Τι δηλώνει για την πολιτική ζωή της αρχαίας Αθήνας και της αρχαίας Ελλάδας γενικά, αυτή η σύνδεση πολιτικής και αρετής και πώς εξηγείται; (προφορικά)
2. «τέχνημα», «κέκτησαι», «εἴπερ κέκτησαι». Ποια είναι η σημασία των λέξεων αυτών για τη συνέχεια του λόγου του Σωκράτη; (γραπτά)
3. «σοὶ δε λέγοντι»(αφού όμως το λες εσύ) : τι νομίζετε ότι δηλώνει με τη φράση αυτή ο Σωκράτης; (προφορικά)
4. «εγώ, λοιπόν, Θεωρώ όπως και οι άλλοι Ἑλληνες, πως οι Αθηναίοι είναι σοφοί» να αξιολογήσετε την άποψη του Σωκράτη, αφού λάβετε υπόψη σας όσα αναφέρει στην Απολογία του, κεφάλαιο 6-8. (γραπτά)
5. ποια στοιχεία καθόριζαν την εξέχουσα θέση ενός Αθηναίου πολίτη, σύμφωνα με τα λόγια του Σωκράτη;
6. ποια επιχειρήματα χρησιμοποιεί ο Σωκράτης για το μη διδακτό της αρετής, από πού προέρχονται και πόσο ισχυρά είναι;

Απάντηση : ο Σωκράτης προκειμένου να αποδείξει το μη διδακτό της αρετής χρησιμοποιεί δύο επιχειρήματα :

- οι Αθηναίοι, άνθρωποι σοφοί, όταν πρόκειται να συζητήσουν για ορισμένα τεχνικά προβλήματα, συμβουλεύονται τους ειδικούς. Όταν όμως πρόκειται να συζητήσουν για τη διοίκηση της πόλης, τότε μπορεί να μιλήσει ο καθένας χωρίς να έχει μάθει την τέχνη αυτή από κανένας. Άρα οι Αθηναίοι πιστεύουν ότι η πολιτική αρετή δε διδάσκεται.
- Οι άριστοι πολίτες που έχουν αυτή την αρετή δεν είναι σε θέση να τη μεταδώσουν σε άλλους, παράδειγμα ο Περικλής με τους γιούς του και τον ανιψιό του Κλεινία και πολλοί άλλοι αγαθοί που δεν έκαναν κανέναν καλύτερο. Επομένως, η πολιτική αρετή δε διδάσκεται. Στο επιχείρημα αυτό με το παράδειγμα του Κλεινία μεταπηδά από την πολιτική στην ηθική.

Τα επιχειρήματα προέρχονται από την πολιτική πρακτική και την καθημερινή ζωή και είναι κατά βάση σωστά στα πλαίσια της συμμετοχικής δημοκρατίας της κλασικής Αθήνας, όπου η πολιτική αρετή απέβαινε καθημερινή εμπειρία και πράξη ζωής και γινόταν βίωμα κάθε Αθηναίου πολίτη.

Ωστόσο, θα μπορούσε κανείς να αντιπαραθέσει τα εξής : το δεύτερο επιχείρημα οδηγεί σε αμφισβήτητούμενο συμπέρασμα, αφού θα μπορούσε να συμπεράνει κάποιος ότι η κατοχή της αρετής είναι κάτι διαφορετικό από τη μετάδοσή της. Το πρώτο επιχείρημα εμφανίζει λογικές αδυναμίες, όπως το γεγονός ότι ο αθηναϊκός λαός είναι σοφός, συνεπάγεται ότι η γνώμη του γίνεται δεκτή ως αληθινή, πράγμα που ο Σωκράτης δε διατυπώνει, αλλά εξυπακούεται. Επίσης, δεν μπορούμε να παραδεκτούμε ότι όλοι οι Αθηναίοι πολίτες κατείχαν την πολιτική τέχνη και έπαιρναν μέρος στις συζητήσεις με πλήρη επίγνωση της ουσίας της σοβαρότητας των θεμάτων. Άλλωστε, δεν ήταν λίγες οι φορές που οι Αθηναίοι πολίτες, παρασυρόμενοι από δημαγωγούς, οδηγούνταν σε αποφάσεις λανθασμένες με ολέθριες συνέπειες για το συμφέρον της πόλης

Τέλος, λαμβάνοντας υπόψη τη σύγχρονη πραγματικότητα, διαπιστώνουμε ότι τα επιχειρήματα του Σωκράτη δεν μπορούν να θεωρηθούν ικανοποιητικά. Είναι περιγραφικά και εμπειρικά. Δίνονται με παραδείγματα και όχι με την αλληλουχία διεισδυτικών σκέψεων. Μάλλον ανήκουν στην κατηγορία που ο Αριστοτέλης ονομάζει πιθανολογικά. Για παράδειγμα,

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

σήμερα που η δημοκρατία δεν είναι άμεση, βλέπουμε ότι δεν υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στην πολιτική και στις άλλες τέχνες.

7. ποιες αρχές της δημοκρατικής λειτουργίας της αθηναϊκής πολιτείας επιβεβαιώνονται από το κείμενο; Να τις εντοπίσετε και να τις εξηγήσετε με συντομία. (γραπτά)
8. πώς τεκμηριώνεται στο κείμενο η προηγμένη οργάνωση της αθηναϊκής δημοκρατίας και οργάνωσης; (προφορικά)
9. «τοξότες», «πρυτάνεις» : ποιος ήταν ο ρόλος τους στην αθηναϊκή πολιτεία; (προφορικά)
10. το επιχείρημα του Σωκράτη ότι άντρες που κατέχουν την πολιτική τέχνη δεν μπορούν να την διδάξουν σε άλλους αντιφάσκει προς όσα ανέφερε προηγουμένως. Να εντοπίσετε την αντίφαση και να την εξηγήσετε με δικά σας λόγια.

Απάντηση : ο Σωκράτης στην προσπάθειά του να αποδείξει στον Πρωταγόρα ότι η πολιτική αρετή δε διδάσκεται, ανέφερε ότι στην εκκλησία του Δήμου μπορούσε να μιλήσει ελεύθερα κάθε πολίτης για ζητήματα που αφορούν την πόλη, χωρίς να έχει διδαχτεί την πολιτική αρετή. Παράλληλα ανέφερε πως άριστοι άντρες, όπως ο Περικλής και πολλοί άλλοι, οι οποίοι κατέχουν την πολιτική αρετή δεν μπορούν να την διδάξουν σε άλλους ούτε ακόμη και στα παιδιά τους. Αυτό σημαίνει ότι :

- κατέχουν την πολιτική τέχνη όλοι εκ φύσεως, άρα οι πολιτικοί όπως ο Περικλής, δεν υπάρχει λόγος να διδάξουν σε κανέναν την πολιτική τέχνη ή
- αν δεν μπορούν να τη διδάξουν, ενώ χρειάζεται, τότε η πολιτική τέχνη διδάσκεται και είτε κάποιοι είναι καλοί δάσκαλοι είτε κάποιοι είναι ανεπίδεκτοι μαθήσεως

Διαπιστώνουμε λοιπόν την ύπαρξη μιας αντίφασης : από τη μια προβάλλεται η θέση ότι την πολιτική αρετή την κατέχουν όλοι και από την άλλη υποστηρίζεται η άποψη ότι υπάρχουν κάποιοι, όπως οι γιοι του Περικλή, που δεν την έχουν. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι τα επιχειρήματα του Σωκράτη είναι περιγραφικά και εμπειρικά : δίνονται με παραδείγματα και όχι με την αλληλουχία διεισδυτικών σκέψεων.

11. Θεωρείτε εύστοχο το παράδειγμα με τους γιούς του Περικλή; Αποδεικνύεται έτσι το διδακτό ή μη της πολιτικής αρετής; (γραπτά)
 12. το παράδειγμα του Κλεινία αποδεικνύει το διδακτό ή μη της αρετής; Πώς εννοείται στην περίπτωση αυτή η αρετή; Ποια γνώμη φαίνεται ότι είχε ο Σωκράτης για το χαρακτήρα του Αλκιβιάδη και του αδελφού του Κλεινία; Οι άμεσοι ή οι έμμεσοι χαρακτηρισμοί του Σωκράτη για τον Κλεινία, τον Αλκιβιάδη και τους γιούς του Περικλή διατυπώνονται δημόσια και ενώπιον των ίδιων. Πώς κρίνετε την ενέργεια αυτή του Σωκράτη;
 13. ο Πρωταγόρας είχε μιλήσει για «πολιτική τέχνη», ενώ ο Σωκράτης στο λόγο του αναφέρεται στην «πολιτική αρετή» και από αυτή οδηγείται στην αρετή γενικά. Τι νομίζετε ότι θέλει να πετύχει ο Σωκράτης με τον τρόπο αυτό; Τι μπορούμε να συμπεράνουμε για τις αντιλήψεις του περί αρετής; (προφορικά)
 14. ποια η σημασία της έννοιας «αρετή» στο κείμενο;
- Απάντηση :** ο όρος αρετή είναι ταυτόσημος με τους όρους «ευβουλία, πολιτική τέχνη, πολιτική αρετή ανδρός αρετή». Όλοι οι όροι, που εναλλάσσονται μέσα στο κείμενο, αφορούν τη δράση του ατόμου - πολίτη και στον ιδιωτικό και στο δημόσιο βίο. Άλλωστε, ο Αθηναϊός πολίτης δε νοείται ως άτομο, αλλά ως μέλος του κοινωνικού συνόλου γιατί μόνο μέσα στην πόλη μπορεί να δράσει και να καταξιωθεί ευεργετικά για τον εαυτό και το σύνολο. Και η αγωγή αποβλέπει στη βελτίωση της ανθρώπινης φύσης, ώστε ο πολίτης να δρά με επιτυχία και στους δυο τομείς.
15. σε ποιο σημείο του κεφαλαίου ο Σωκράτης γενικεύει την άποψή του για τη δυνατότητα να διδαχθεί η πολιτική αρετή; Ποια εντύπωση μας δημιουργεί με τη γενίκευση αυτή και που αποβλέπει; (προφορικά)
 16. σε ποιο σημείο παρατηρείτε μεθοδολογικό τέχνασμα του Σωκράτη σχετικά με τη διδασκαλία της αρετής;

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Απάντηση : το τέχνασμα εντοπίζεται στη φράση «γιατί εγώ δεν θεωρούσα...δεν μπορώ να το αμφισβητήσω». Αν το πίστευε, δε θα δίδασκε. Ποτέ δεν υποστήριξε ότι η κακία είναι έμφυτη, αλλά τη θεωρούσε αποτέλεσμα άγνοιας. Βασική αρχή της φιλοσοφίας του ήταν «ούδείς έκων κακός». Γενικά πίστευε ότι ο άνθρωπος πρέπει να γνωρίσει τις σταθερές αρχές, οι οποίες δεν είναι προσιτές στις αισθήσεις. Τη γνώση τους επιτυγχάνει ο άνθρωπος με τη λογική του όταν συνηθίσει να τη χρησιμοποιεί. Αυτή η γνώση φέρνει στον άνθρωπο την πραγματική ευτυχία και οδηγεί τις πράξεις του στο καλό και στο δίκαιο. Έτσι με τη γνώση φτάνουμε στην αρετή.

17. τι ονομάζουμε «σωκρατική ειρωνεία», ποια η λειτουργία της και σε ποια σημεία του κεφαλαίου παρατηρείται;
18. από πού προέρχονται οι γνώσεις του Πρωταγόρα κατά το Σωκράτη;
19. για ποιες μεθόδους διδασκαλίας των σοφιστών γίνεται λόγος στο κείμενο; Ποια θέση είχε ο μύθος στη διδασκαλία των σοφιστών; (προφορικά)
20. ο Αριστοτέλης επαινεί το Σωκράτη, γιατί πρόσφερε την επαγωγική μέθοδο στη φιλοσοφική αναζήτηση. Να εντοπίσετε στο κείμενο τη μέθοδο αυτή και να την αξιολογήσετε (γραπτά)
21. να επισημάνετε τους θεματικούς άξονες του κεφαλαίου (προφορικά)
22. ποια είναι η σημασία του όρου «ἀρετή» στο συγκεκριμένο κεφάλαιο καθώς ποια ιδιαίτερη σημασία προσδίδουν στον όρο οι προσδιορισμοί «ἀνδρός» και «πολιτική»;

ΕΝΟΤΗΤΑ 2^H

Η αρχή της δημιουργίας του ανθρώπου

Ήν γάρ ποτε χρόνος ὅτε θεοὶ μὲν ἥσαν, Θνητὰ δὲ γένη οὐκ ἦν. ἐπειδὴ δὲ καὶ τούτοις χρόνος ἥλθεν εἰμαρμένος γενέσεως, τυποῦσιν αὐτὰ θεοὶ γῆς ἐνδον ἐκ γῆς καὶ πυρὸς μείξαντες καὶ τῶν ὄσα πυρὶ καὶ γῇ κεράννυται. ἐπειδὴ δ' ἄγειν αὐτὰ πρὸς φῶς ἔμελλον, προσέταξαν Προμηθεῖ καὶ Ἐπιμηθεῖ κοσμῆσαι τε καὶ νεῖμαι δυνάμεις ἑκάστοις ὡς πρόπει. Προμηθέα δὲ παραπεῖται Ἐπιμηθεὺς αὐτὸς νεῖμαι, "Νείμαντος δέ μου," ἔφη, "ἐπίσκεψαι·" καὶ οὕτω πείσας νέμει.

νέμων δὲ τοῖς μὲν ἵσχυν ἀνευ τάχους προσῆπτεν, τοὺς δ' ἀσθενεστέρους τάχει ἐκόσμει· τοὺς δὲ ὕπλιζε, τοῖς δ' ἀπόπλον διδοὺς φύσιν ἄλλην τιν' αὐτοῖς ἐμηχανᾶτο δύναμιν εἰς σωτηρίαν. ἀ μὲν γὰρ αὐτῶν σμικρότητι ἥμπισχεν, πτηνὸν φυγὴν ἢ κατάγειον οἴκησιν ἔνεμεν· ἀ δὲ ηὗξε μεγέθει, τῷδε αὐτῷ αὐτὰ ἔσωζεν· καὶ τάλλα οὕτως ἐπανισῶν ἔνεμεν.

ταῦτα δὲ ἐμηχανᾶτο εὐλάβειαν ἔχων μή τι γένος ἀιστωθείη· ἐπειδὴ δὲ αὐτοῖς ἀλληλοφθοριῶν διαφυγὰς ἐπήρκεσε, πρὸς τὰς ἐκ Διὸς ὥρας εὐμάρειαν ἐμηχανᾶτο ἀμφιεννὺς αὐτὰ πυκναῖς τε θριξὶν καὶ στερεοῖς δέρμασιν, ίκανοῖς μὲν ἀμῦναι χειμῶνα, δυνατοῖς δὲ καὶ καύματα, καὶ εἰς εὐնάς ιοῦσιν ὅπως ὑπάρχοι τὰ αὐτὰ ταῦτα στρωμνὴ οἰκεία τε καὶ αὐτοφυὴς ἑκάστῳ· καὶ ὑποδῶν τὰ μὲν ὄπλαις, τὰ δὲ [θριξὶν καὶ] δέρμασιν στερεοῖς καὶ ἀναίμοις.

τούντευθεν τροφὰς ἄλλοις ἄλλας ἐξεπόριζεν, τοῖς μὲν ἐκ γῆς βοτάνην, ἄλλοις δὲ δένδρων καρπούς, τοῖς δὲ ρίζας· ἔστι δ' οἵς ἔδωκεν εἶναι τροφὴν ζῷων ἄλλων βιοράν· καὶ τοῖς μὲν ὀλιγογονίαν προσῆψε, τοῖς δ' ἀναλισκομένοις ὑπὸ τούτων πολυγονίαν, σωτηρίαν τῷ γένει πορίζων.

Μετάφραση :

Ήταν λοιπόν κάποτε εποχή, ὅταν υπήρχαν θεοί, δεν υπήρχαν όμως Θνητά γένη. Και όταν και γι' αυτά ἤρθε ο ορισμένος από τη μοίρα καιρός για τη γέννησή τους, οι θεοί δίνουν μορφή σ' αυτά εντός της γης αφού ἔκαναν μείγμα από χώμα και φωτιά και από εκείνα που μπορούν να ενωθούν με τη φωτιά και το χώμα. Και όταν επρόκειτο να οδηγήσουν αυτά στο φως, ἔδωσαν διαταγή στον Προμηθέα και τον Επιμηθέα και να στολίσουν αυτά και να μοιράσουν στο καθένα δυνάμεις ὅπως πρέπει. Ο Επιμηθέας όμως παρακαλεί τον Προμηθέα να μοιράσει ο ίδιος. Όταν εγώ μοιράσω, είπε, επιθεώρησε. Και έτσι, αφού τον ἐπεισε, μοιράζει. Ενώ, λοιπόν, μοιράζε σε αλλά ἔδινε δύναμη χωρίς ταχύτητα, και τα πιο αδύνατα τα κοσμούσε με ταχύτητα. Και ἄλλα ὄπλιζε, και σε ἄλλα επειδὴ ἔδινε οργανισμό χωρίς ὅπλα γι' αυτά επινοούσε για τη σωτηρία τους κάποια ἄλλη δύναμη. Όσα δηλαδή λοιπόν απ' αυτά περιόριζε σε μικρό σώμα τους μοιράζε φτερωτή φυγή (φτερά για να φεύγουν) ή υπόγεια κατοικία. Και αυτά που μεγάλωνε ως προς το μέγεθος (που έκανε μεγαλόσωμα), μ' αυτό το ίδιο μέγεθος τα ἔσωζε. Και τις ἄλλες (δυνατότητες) έτσι τις μοιράζε εξισώνοντας τις (με αναλογία). Και μηχανεύοταν αυτά επειδὴ φοβόταν μήπως κάποιο γένος εξαφανιστεί. Και αφού εφοδίασε αυτά με μέσα αποφυγής των αλληλοεξοντώσεων, μηχανεύοταν διάφορα μέσα για τις ατμοσφαιρικές μεταβολές που προκαλούνται από το Δία, ντύνοντας αυτά και με πυκνά τριχώματα και με στερεά δέρματα ικανά να αντιμετωπίσουν τις κακές καιρικές συνθήκες, αλλά κατάλληλα (να αντιμετωπίσουν) και τους καύσωνες, για να υπάρχουν αυτά τα ίδια στο καθένα (ως) στρώμα και δικό τους και δοσμένο από τη φύση, ὅταν πάνε στις φωλιές τους, και βάζοντας για παπούτσια) σε ἄλλα μεν νύχια, σε ἄλλα δε δέρματα στερεά και δίχως αίμα. Μετά απ' αυτό

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

εξασφάλιζε τροφές άλλες στο κάθε γένος, σε άλλα χορτάρι από τη γη, σε άλλα καρπούς δένδρων και σε άλλα ρίζες. Όμως σε μερικά έδωσε τη δυνατότητα να είναι τροφή η σάρκα άλλων ζώων. Και σ' αυτά έδωσε την ιδιότητα να γεννούν λίγους απογόνους, ενώ σ' αυτά τα οποία τρώγονταν από τα προηγούμενα (έδωσε τη δυνατότητα) να γεννούν πολλούς απογόνους, εξασφαλίζοντας τη σωτηρία στο γένος τους.

Πραγματολογικά :

«**ην γαρ πότε χρόνος**» : η αρχική φράση του μύθου είναι πολλή σημαντική, αν και στερεότυπη στις μυθικές διηγήσεις -όπως και στα παραμύθια : *μια φορά και έναν καιρό*. Ο συγκεκριμένος εκφραστικός τόνος δίνει μια σεμνότητα στον αρχαίο μύθο. Το πιο πιθανό είναι ότι ο μύθος δεν είναι δημιούργημα του Πλάτωνα αλλά του ίδιου του Πρωταγόρα. Οι σοφιστές χρησιμοποιούσαν εκτενώς τους μύθους στα έργα τους.

«**Θεοί μεν ησαν**» : ο Πρωταγόρας πίστευε ότι η ύπαρξη των Θεών δεν μπορεί να εξακριβώθει στο περιορισμένο διάστημα της ανθρώπινης ζωής. Δεν ήταν άθεος με την έννοια ότι απέρριπτε την ύπαρξη κάποιας δύναμης ανώτερης του ανθρώπου, ήταν απλώς αγνωστικιστής. Απέφευγε την προσωποποίηση των Θεών, την ταύτισή τους με συγκεκριμένες μορφές και τη διάκρισή τους από κωδικοποιημένες ιδιότητες, πρακτική εξαιρετικά προσφιλής στους αρχαίους Έλληνες, αν αναλογιστούμε και τον ανθρωπόμορφο κόσμο του Ολυμπικού δωδεκάθεου. Δεν επιχειρούσε να εξηγήσει τη Θεϊκή παρουσία. Ο Θεός είναι μια λογική νομοτέλεια που διέπει τη φύση, ενώ ο Προμηθέας και ο Επιμηθέας τα εκτελεστικά όργανα αυτής της νομοτέλειας.

«**Θνητά γένη**» : όλα τα είδη του ζωϊκού βασιλείου.

«**επειδή δε καὶ τούτοις χρόνος ἡλθεν ειμαρμένος γενέσεως**» : εφόσον ήρθε κάποια στιγμή ο καθορισμένος χρόνος δημιουργίας των Θνητών γενών, σημαίνει ότι κάποτε υπήρξε χρονικά συγκεκριμένη δημιουργία των Θεών. Πρόκειται για τη μεταφυσική άποψη του Πρωταγόρα που ξεκάθαρα αντιστρατεύεται απόψεις που θεωρούν αμαρτία το να ισχυρίζεται κανείς ότι οι Θεοί κάποτε γεννιούνται και κάποτε πεθαίνουν. Ο χρόνος δημιουργίας των Θνητών γενών καθορίζεται από τη Μοίρα που είναι δύναμη ανώτερη ακόμη και από τους Θεούς. Το ύφος εδώ μας θυμίζει θρησκευτικό κείμενο της Παλαιάς Διαθήκης.

«**τυπουσιν**» : το ρήμα σημαίνει μορφοποιώ κάτι με τη βοήθεια προτύπου. Δηλώνει ότι προϋπήρχε κάποιο μοντέλο σύμφωνα με το οποίο οι Θεοί έπλασαν τα θνητά γένη.

«**ένδον γης**» : η Γη με τον Ουρανό και τα Χάος αποτελούν τα τρία αρχέγονα στοιχεία. Ο θόλος του ουρανού καλύπτει όλη τη γη και έμελλε να χρησιμεύσει ως κατοικία των ευτυχισμένων αθανάτων. Η Γη είναι μητέρα που ενώνεται με τον Ουρανό για να γεννήσει τα υπόλοιπα στοιχεία. Αυτή την αντίληψη βρίσκουμε και στον Πρωταγόρα : μιας μητέρας - Γης που στο εσωτερικό της -στη μήτρα της-διαμορφώνονται τα είδη του ζωϊκού βασιλείου. Ο γάμος Γη - Ουρανός είναι η πηγή της παγκόσμιας ζωής. Είναι το αρχικό αθάνατο ζεύγος. Από την ένωσή τους γεννιέται πρώτα ο Ωκεανός. Έπειτα πάρα πολλές Θεότητες που εκφράζουν ως επί το πλείστον τις μεγάλες δυνάμεις της φύσης και τα κυριότερα φαινόμενα : ο Υπερίων = Ήλιος, η Θεία = αυγή, η Φοίβη = η λάμψη του ήλιου και της σελήνης κ.τ.λ. Έπειτα από το αθάνατο ζεύγος γεννιούνται όντα γιγαντιαία και τερατώδη. Τελικά η Γη αθεί έναν από τους γιούς της, τον Κρόνο, να ακρωτηριάσει και να ρίξει μακριά τα λείψανα του Ουρανού, γιατί βύθιζε όσα παιδιά γεννούσε στα έγκατα της γης.

«**εκ γης καὶ πυρός**» : η κοσμολογική θεωρία του Πρωταγόρα στηρίζεται στις απόψεις δυο προσωκρατικών φιλοσόφων του 5^{ου} αιώνα : του Παρμενίδη, ο οποίος υποστήριζε ότι όλα τα όντα προέρχονται από την ένωση της φωτιάς και του χώματος, και του Εμπεδοκλή που

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

μίλησε για τέσσερα πρωταρχικά στοιχεία, τη φωτιά, το χώμα, τον αέρα και το νερό. Ο σοφιστής ασπάζεται την αρχική θεωρία του Παρμενίδη εμπλουτισμένη με τις απόψεις του Εμπεδοκλή.

«**προς φως**» : το φως σχετίζεται με τη ζωή και έρχεται σε αντίθεση προς το προηγούμενο *νῆσ* *ἔνδον*.

«**προσέταξαν Προμηθεί και Επιμηθεί**» : παράδοξο το γεγονός ότι οι Θεοί ασχολούνται μόνο με την εξωτερική μορφή και αναθέτουν τη διανομή των ιδιοτήτων στους Τιτάνες.

«**Προμηθέας**» : δεν είναι μόνο αυτός που έκλεψε τη φωτιά από τους Θεούς αλλά αντιπροσωπεύει τη φιλόδοξη ανθρωπότητα που επιθυμεί να εξισωθεί προς τις Θεϊκές ιδιότητες. Το όνομά του σημαίνει αυτόν που σκέπτεται και έπειτα ενεργεί.

«**Επιμηθέας**» : αδελφός του Προμηθέα. Η ετυμολογία του ονόματός του δείχνει ότι πρώτα ενεργεί και έπειτα σκέπτεται, όταν είναι πλέον αργά

«**άοπλον φύσιν, σμικρότητι, ἡμίπισχε, πτηνόν φυγήν, αἴστωθεί κ.τ.λ.**» : ο λόγος εδώ χαρακτηρίζεται από διάθεση ποιητική. Οι λέξεις που χρησιμοποιούνται είναι σπάνιες σε κείμενο πεζού λόγου και διαθέτουν μια γοητεία που αποδεικνύει τη λεπτότητα με την οποία μεταχειρίζονταν τη γλώσσα οι σοφιστές, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με τις συχνά αποδιδόμενες κατηγορίες σε βάρος τους, περί καπηλείας της εκπαίδευσης και εμπορευματοποιημένης γνώσης.

«**σωτηρίαν τω γένει πορίζων**» : στόχος του Επιμηθέα δεν ήταν η σωτηρία μεμονωμένων ειδών του ζωϊκού βασιλείου, αλλά η επιβίωση ολόκληρου του θνητού γένους.

«**Ο ρόλος που διαδραματίζει η παρουσία των θεών στο μύθο**» : ο Πρωταγόρας ήταν αγνωστικιστής, η παρουσία των θεών στο έργο του έχει αλληγορική σημασία: ο Δίας είναι η νομοτέλεια που διέπει τη φύση και οι άλλοι θεοί του μύθου είναι τα όργανα της νομοτέλειας. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Πρωταγόρας αναφέρει τους θεούς πιο πολύ για να εξηγήσει τη δημιουργία του θρησκευτικού συναισθήματος και όχι για να δηλώσει την πίστη του στην ύπαρξή τους.

«**ο νόμος της αναπλήρωσης**» Στη φύση μια αδυναμία αναπληρώνεται με μια ικανότητα. Με βάση αυτόν το νόμο έπρεπε οι δύο Τιτάνες να μοιράσουν τις ιδιότητες στα όντα. Επειδή όμως αυτό δεν πραγματοποιήθηκε επεμβαίνει ο Δίας, ως αρχή της νομοτέλειας, για να σώσει τον άνθρωπο.

Πλεονεκτήματα του μύθου :

- ✓ τέρπει, προσελκύει, γοητεύει
- ✓ αποδεικνύει την ευγλωττία των σοφιστών και τους αφήνει μεγάλα περιθώρια για τη χρησιμοποίηση ποιητικών και ρητορικών σχημάτων και στολιδιών
- ✓ δείχνει το σεβασμό των σοφιστών στην παράδοση
- ✓ έχει έντονο διδακτικό και παιδαγωγικό χαρακτήρα
- ✓ απομακρύνει τη διδασκαλία από την αυστηρότητα και την ξηρότητα των επιχειρημάτων
- ✓ κάνει πιο προσιτή και εύληπτη τη μεγάλη σοφία των σοφιστών, οι οποίοι απευθύνονται σ' ένα ανομοιογενές ακροατήριο. Αυτό το κατορθώνει με τη λαϊκή, δημώδη γλώσσα και ύφος
- ✓ ο μύθος χρησιμοποιείται από τους σοφιστές εκεί που δε χωράει λογική διερεύνηση ή όταν αναφέρεται στο πολύ μακρινό παρελθόν
- ✓ η χρήση του αναπληρώνει την απουσία ειδικής ορολογίας και βαθύτερων γνώσεων από το χώρο της ιστορίας, του πολιτισμού και της πολιτικής επιστήμης

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Μειονεκτήματα του μύθου :

- ✓ είναι μια πλασματική διήγηση
- ✓ στηρίζεται σε υποκειμενικά στοιχεία, δηλαδή, στη φαντασία του αφηγητή
- ✓ γοητεύει τον ακροατή, ο οποίος δεν είναι σε θέση να εντοπίσει τυχόν λάθη, παραλείψεις, αναχρονισμούς, αντιφάσεις

Ο μύθος του Πρωταγόρα είναι ένα λαμπρό δείγμα της φιλοσοφίας του πολιτισμού.

Οι απόψεις που έχουν διατυπωθεί για την πορεία του ανθρώπινου πολιτισμού είναι οι εξής :

- **αισιόδοξη αντίληψη** : ο ανθρώπινος πολιτισμός συνεχώς αναπτύσσεται. Τέτοια άποψη διατυπώνει ο Πρωταγόρας στο μύθο του Προμηθέα, ο Σοφοκλής στο στάσιμο της Αντιγόνης, ο Δημόκριτος και ο Ξενοφάνης
- **απαισιόδοξη αντίληψη** : ο ανθρώπινος πολιτισμός παρακμάζει. Τέτοια αντίληψη εκφράζει ο Ησίοδος στα «Έργα και Ημέραι», όταν αναφέρεται στη χρυσή εποχή και στο σιδηρό αιώνα.
- **Κυκλικό σχήμα** : εναλλαγή καλού-κακού. Τέτοια άποψη διατυπώνει ο Πλάτωνας στον «Πολιτικό» και ο Θουκυδίδης στην Ιστορία του.
- **Θεολογικό σχήμα** : η πρόοδος του ανθρώπου έχει τελεολογικό χαρακτήρα και θα οδηγήσει τελικά στη βασιλεία και στη δόξα του Θεού. Την άποψη αυτή διατύπωσε ο Ιερός Αυγουστίνος.

Κριτήριο αξιολόγησης :

1. «*τὸν γάρ πότε χρόνος*» : ποια είναι η λειτουργία της φράσης μέσα στη δομή του λόγου. (προφορικά)

2. τι υπήρχε πριν από τη δημιουργία των θνητών γενών; (προφορικά)

3. «*ὅτε Θεοί μέν ἡσαν*» «*τυποῦσι αὐτά Θεοί*» : νομίζετε ότι οι απόψεις αυτές έρχονται σε αντίθεση με την αγνωστικιστική θέση του Πρωταγόρα;

Απάντηση : μερικοί θεωρούν ότι εδώ υπάρχει αντίφαση. Όμως πρόκειται για μύθο, στον οποίο η παρουσία των θεών έχει αλληγορική σημασία. Ο Δίας είναι η νομοτέλεια που διέπει τη φύση, είναι ο λόγος, η λογική, ενώ ο Ερμής, ο Προμηθέας και οι άλλοι θεοί είναι τα όργανα που διέπουν τη νομοτέλεια της φύσης. Με τη νομοτέλεια αυτή ρυθμίζονται οι σχέσεις των όντων, εξισορροπούνται οι ανάγκες τους και εξασφαλίζονται τα μέσα για την ικανοποίησή τους. Έπειτα, όπως φαίνεται και από τη συνέχεια του μύθου, ο Πρωταγόρας ενδιαφέρεται μάλλον για την εξήγηση της γένεσης του θρησκευτικού συναισθήματος παρά για το θέμα της ύπαρξης των θεών. Πάντως δεν υποστηρίζει ότι οι θεοί είναι αιώνιο, απλώς υπήρχαν πριν από τα θνητά γένη.

4. «*γῆς ἔνδον*» : ποια αρχέγονη αντίληψη υπόκειται στη φράση αυτή του Πρωταγόρα; (προφορικά)

5. να εντοπίσετε το σημείο του κειμένου που αναφέρεται στην αρχέγονη αντίληψη του αυτοχθονισμού και να εξηγήσετε τη σχέση της με την ανθρωπολογική θεωρία του πρωταγόρειου μύθου. (γραπτά)

6. από ποια στοιχεία δημιουργούν οι θεοί τα θνητά όντα; Ποιες κοσμολογικές αντιλήψεις φαίνεται να ακολουθεί ο Πρωταγόρας; (προφορικά)

7. να σκιαγραφήσετε την προσωπικότητα και το ρόλο του Επιμηθέα και Προμηθέα στη δημιουργία, λαμβάνοντας υπόψη σας και την ετυμολογία των ονομάτων τους (γραπτά)

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

8. πώς εξυπηρετεί την οικονομία του μύθου ο καταμερισμός των αρμοδιοτήτων ανάμεσα στον Προμηθέα και στον Επιμηθέα; (γραπτά)
9. με ποιες δυνάμεις - ιδιότητες εξόπλισε τα ζώα ο Επιμηθέας και από ποιους κινδύνους τα εξασφάλιζαν; (προφορικά)
10. να δείξετε πώς ο Επιμηθέας φρόντισε «για την εξισορρόπηση των αντίρροπων τάσεων στα πλαίσια του οικοσυστήματος;

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ΕΝΟΤΗΤΑ 3^η

Η κλοπή της φωτιάς

Κείμενο :

ἄτε δὴ οὖν οὐ πάνυ τι σοφὸς ὡν ὁ Ἐπιμηθεὺς ἔλαθεν αὐτὸν καταναλώσας τὰς δυνάμεις εἰς τὰ ἄλογα· λοιπὸν δὴ ἀκόσμητον ἔτι αὐτῷ ἦν τὸ ἀνθρώπων γένος, καὶ ἡπόρει ὅτι χρήσαιτο. ἀποροῦντι δὲ αὐτῷ ἔρχεται Προμηθεὺς ἐπισκεψόμενος τὴν νομήν, καὶ ὥρᾳ τὰ μὲν ἄλλα ζῷα ἐμμελῶς πάντων ἔχοντα, τὸν δὲ ἀνθρώπον γυμνόν τε καὶ ἀνυπόδητον καὶ ἀστρωτὸν καὶ ἀσπλον· ἥδη δὲ καὶ ἡ είμαρμένη ἡμέρα παρῆν, ἐν ᾧ ἔδει καὶ ἀνθρώπον ἐξιέναι ἐκ γῆς εἰς φῶς.

ἀπορίᾳ οὖν σχόμενος ὁ Προμηθεὺς ἥντινα σωτηρίαν τῷ ἀνθρώπῳ εὔροι, κλέπτει Ἡφαίστου καὶ Ἀθηνᾶς τὴν ἔντεχνον σοφίαν σὺν πυρί-ἀμήχανον γὰρ ἦν ἀνευ πυρὸς αὐτὴν κτητήν τῷ ἥ χρησίμην γενέσθαι-καὶ οὕτω δὴ δωρεῖται ἀνθρώπῳ. τὴν μὲν οὖν περὶ τὸν βίον σοφίαν ἀνθρώπος ταύτη ἔσχεν, τὴν δὲ πολιτικὴν οὐκ εἶχεν.

ἥν γὰρ παρὰ τῷ Διὶ. τῷ δὲ Προμηθεῖ εἰς μὲν τὴν ἀκρόπολιν τὴν τοῦ Διὸς οἰκησιν οὐκέτι ἐνεχώρει εἰσελθεῖν-πρὸς δὲ καὶ αἱ Διὸς φυλακαὶ φοβεραὶ ἥσαν-εἰς δὲ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ Ἡφαίστου οἰκημα τὸ κοινόν, ἐν ᾧ ἐφιλοτεχνείτην, λαθὼν εἰσέρχεται, καὶ κλέψας τήν τε ἔμπυρον τέχνην τὴν τοῦ Ἡφαίστου καὶ τὴν ἄλλην τὴς Ἀθηνᾶς δίδωσιν ἀνθρώπῳ, καὶ ἐκ τούτου εὐπορίᾳ μὲν ἀνθρώπῳ τοῦ βίου γίγνεται, Προμηθέα δὲ δι' Ἐπιμηθέα ὕστερον, ἥπερ λέγεται, κλοπῆς δίκη μετῆλθεν.

Μετάφραση :

Ἐπειδὴ ὁμως ο Επιμηθέας δεν ἤταν και πολύ σοφός, ξόδεψε χωρίς να το καταλάβει τις δυνάμεις. Του έμεινε λοιπόν ακόμη ατακτοποίητο το γένος των ανθρώπων, και είχε απορία τι να το κάνει. Και ενώ αυτός βρισκόταν σε απορία, έρχεται ο Προμηθέας για να επιθεωρήσει τη διανομή, και βλέπει ότι όλα τα άλλα ζώα ήταν εφοδιασμένα με όλα τα κατάλληλα μέσα, ενώ (βλέπει) τον άνθρωπο να είναι και γυμνός και χυπόλητος και χωρίς σκεπάσματα και χωρίς όπλα. Όμως πλησίαζε πια και η μέρα η ορισμένη από τη Μοίρα, κατά την οποία ἐπρεπε ο άνθρωπος να εξέλθει από τη γη στο φως. Επειδὴ λοιπόν βρισκόταν σε δύσκολη θέση ο Προμηθέας, τι είδους σωτηρία να βρει για τον άνθρωπο, κλέβει από τον Ἡφαίστο και την Αθηνά τις τεχνικές γνώσει (που είχαν σχέση) με τη φωτιά - γιατί ήταν αδύνατο να αποκτηθούν αυτές από κάποιον ή να χρησιμοποιηθούν χωρίς φωτιά - και μ' αυτόν τον τρόπο λοιπόν τις χαρίζει στον άνθρωπο. Τη σοφία λοιπόν για τη ζωή ο άνθρωπος μ' αυτόν τον τρόπο την απέκτησε, την πολιτική τέχνη όμως δεν είχε, γιατί βρισκόταν στη δικαιοδοσία του Δία, και στον Προμηθέα δεν επιτρεπόταν να μπει πια στην Ακρόπολη, την κατοικία του Δία, επιπλέον και οι φρουροί του Δία ήταν φοβεροί. Μπαίνει λοιπόν κρυφά στο οίκημα της Αθηνᾶς και του Ηφαίστου που ήταν κοινό, μέσα στο οποίο ασκούσαν με αγάπη τις τέχνες, και αφού ἐκλεψε την τέχνη με τη φωτιά του Ηφαίστου και την άλλη της Αθηνᾶς τις δίνει στον άνθρωπο. Και απ' αυτό εξασφαλίζονται για τον άνθρωπο ἀφθονα μέσα για τη ζωή του, ο Προμηθέας όμως εξαιτίας του Επιμηθέα, αργότερα, καθώς λέγεται, δικάστηκε για κλοπή.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Πραγματολογικά :

«ούν πάνυ σοφός» : κανονικά έπρεπε να λέει πάνυ άσοφος. Με το που πάνυ έχουμε σχήμα λιτότητας. Η φράση είναι παράλληλα ενδεικτική της απρονοησίας του Επιμηθέα, η οποία αποδίδεται στη φτωχή πνευματική του υπόσταση. Στον Επιμηθέα δηλαδή καταλογίζεται πνευματική κατωτερότητα γιατί μόνο κατ' αυτόν τον τρόπο μπορεί να δικαιολογηθεί η απαράδεκτη απρονοησία του να αφήσει τον άνθρωπο ανήμπορο και παραμελημένο.

«τήπόρει ότι χρήσαιτο» : η φράση είναι ενδεικτική του δυσάρεστου αδιεξόδου στο οποίο περιήλθε ο Επιμηθέας όταν συνειδητοποίησε τα λάθη που διέπραξε κατά τη διανομή των ιδιοτήτων.

«επισκεψόμενος»: λογική της παράκλησης που εκφράζει ο Επιμηθέας προς τον αδελφό του λίγο πριν « αφού εγώ μοιράσω να επιθεωρήσεις τη μοιρασιά». Τώρα ο Προμηθέας έρχεται να ελέγξει τα πεπραγμένα του αδελφού του.

«τόν δε ἄνθρωπον...καὶ ἀπλον» : ο Πρωταγόρας εδώ αναφέρει μια κοινή θέση των αρχαίων ότι αρχικά ο άνθρωπος ήταν κατώτερο και ελλειπτικό δημιούργημα συγκρινόμενος προς τα ζώα. Η έγκαιρη ανάληψη δραστηριοτήτων εκ μέρους του Προμηθέα θα βοηθήσει αρχικά τον άνθρωπο να επιβιώσει κι έπειτα να αναδειχθεί αυτός κυρίαρχος του ζωϊκού βασιλείου.

«κλέπτει» : ο μύθος θέλει τον Προμηθέα να τοποθετεί το κλεμμένο πυρ σε νάρθηκα για να το μεταφέρει στους ανθρώπους.

«ἐντεχνον σοφίαν» : σ' αυτή την φράση που είναι συνώνυμη με την «περί τον βίον σοφίαν» που θα ακολουθήσει, συμπυκνώνεται το νόημα της προσφοράς του Προμηθέα προς το ανθρώπινο γένος. Η ἐντεχνον σοφία είναι η τεχνολογία, οι τεχνικές γνώσεις κατασκευασμένες με συγκεκριμένο σχέδιο. Η σημασία της για την πρόοδο του ανθρωπίνου γένους υπήρξε καθοριστική. Στόχος των ανθρώπινων κοινωνιών ήταν η επίτευξη της πολιτικής αρετής, της τέχνης δηλαδή της πολιτικής και της οργανωμένης κοινωνικής συμβίωσης. Αρχικά λοιπόν δόθηκαν στους ανθρώπους οι τεχνικές γνώσεις που αποτελούσαν το στήριγμα και την αρχή για την κατοπινή ανάπτυξη του πνευματικού πολιτισμού. Η προσφορά της εντέχνου σοφίας στο ανθρώπινο γένος ως κληροδοτήματος καθοριστικό για την ανύψωση και την εξέλιξη του πολιτισμού σηματοδότησε την αρχή μιας νέας σελίδας στην ανθρώπινη ιστορία.

«ἀκρόπολιν την ἐκ Διός» : η γνωστή αντίληψη των αρχαίων ότι η κατοικία των Θεών ήταν στον Όλυμπο και του Δία ειδικά στην Ακρόπολη, απομακρυσμένη από τους υπόλοιπους Θεούς. Επίσης κλασικό δείγμα του ανθρωπόμορφου κόσμου των Θεών της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας.

«αἱ Διός φυλακαί» : οι δυο φοβεροί φύλακες του ανακτόρου του Δία ήταν το Κράτος και η Βία.

«Αθηνάς και Ήφαίστου οίκημα το κοινόν» : η μυθολογία θέλει τους δυο αυτούς θεούς να συνδέονται με τρόπο άμεσο. Ο γιός του Ήφαίστου Εριχθόνιος ανατράφηκε από την Αθηνά. Υπήρχαν και κοινές γιορτές λατρείας του Ήφαίστου και της Αθηνάς, τα Χαλκεία και τα Απατούρια, καθώς και κοινό ιερό τους στην αρχαία αγορά, το Ήφαίστιο.

«Προμηθέα δε δι' Ἐπιμηθέα, ὑστερο, τὴπερ λέγεται, κλοπῆς δίκη μετῆλθεν» : η φράση δι' Επιμηθέα υπενθυμίζει την απρονοησία του Επιμηθέα που ευθυνόταν για την κατοπινή σκληρή τιμωρία του αδελφού του. Ο Προμηθέας μετά την κλοπή της φωτιάς και της έντεχνης σοφίας εξοργίζει τρομερά το Δία. Η σκληρή τιμωρία που του επιβάλλεται είναι να μένει αλυσοδεμένος στον Καύκασο και να βασανίζεται από την καθημερινή εμφάνιση ενός γύπτα που του κατέτρωγε το συκώτι. Ο Πρωταγόρας βέβαια κάνει μόνο έμμεση αναφορά στο μαρτύριο του Προμηθέα, καθώς θεωρεί ότι είναι ήδη γνωστό στους ακροατές του από την ομώνυμη τραγωδία του Αισχύλου.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Μέσα από το μυθολογικό περίβλημα και τη φαινομενικά απλή ιστορία αναδύεται η θεωρία του Πρωταγόρα για την πολιτιστική ανάπτυξη και για την πολιτική. Αυτή ήταν άλλωστε πάντα η επιδίωξη των μύθων. Η παρουσίαση της αλήθειας ή μιας αξιόλογης μεταβολής πίσω από το μανδύα της απλοϊκότητας, ώστε να είναι περισσότερο εύπεπτη από τον πολύ κόσμο.

Ο μύθος περιγράφει την εξέλιξη του ανθρώπινου γένους : ο άνθρωπος αρχικά ήταν όν μη κοινωνικό, με λίγες διαφορές από τα ζώα, που αγωνιζόταν για την επιβίωσή του. Σ' αυτή τη μάχη πολύτιμοι σύμμαχοι στάθηκαν η φωτιά και η έντεχνος σοφία, στοιχεία που και τα δυο, σύμφωνα με το μύθο, τα δώρισε ο Προμηθέας στους ανθρώπους. Επόμενος στόχος η επίτευξη της πολιτικής τέχνης. Όταν αυτή έγινε κτήμα της ανθρωπότητας άρχισε να αναπτύσσεται ο πνευματικός πολιτισμός στις οργανωμένες κοινωνίες.

Όλη αυτή η εξελικτική πορεία του ανθρώπινου γένους πραγματοποιήθηκε ομαλά με τη σωτήρια παρέμβαση των Θεών -του Προμηθέα και του Δία. Διαπιστώνουμε τελικά ότι η δυνατότητα ανθρώπινης αυτενέργειας γνωρίζει όρια.

«**Τοια η σημασία των δώρων του Προμηθέα**»: ο άνθρωπος απέκτησε την περί τον βίον σοφίαν, δηλαδή τις χρήσιμες γνώσεις που του επέτρεψαν να δημιουργήσει ο ίδιος πολλά από τα εφόδια που είχαν μοιραστεί σε άλλα ζώα και να τα υποκαταστήσει για να μπορέσει να μπορέσει να επιβιώσει. Επιπρόσθετα δημιούργησε πολιτισμό, ενώ αργότερα με τα δώρα του Δία (αιδώς και δίκη) οργανώθηκε πολιτικά και απέκτησε και άλλες αρετές, όπως τη δικαιοσύνη και τη σωφροσύνη, και ανέπτυξε πολιτισμό.

Κριτήριο αξιολόγησης :

1. σε ποια κατάσταση βρέθηκε ο άνθρωπος στην «επιθεώρηση» του Προμηθέα; (προφορικά)
2. πώς έλυσε ο Προμηθέας το πρόβλημα που είχε δημιουργήσει η κατανομή του Επιμηθέα; (προφορικά)
3. πώς υποκαθιστά ο άνθρωπος την έλλειψη οργάνων προσαρμογής; (γραπτά)
4. γιατί ο Ήφαιστος και η Αθηνά αναφέρονται μαζί; Τι αντιπροσώπευαν και ποια σχέση είχαν με την Αθήνα; (προφορικά)
5. είμαρμένη : ποιο ρόλο διαδραματίζει η μοίρα στην ενότητα 3 και πώς εξηγείται; (γραπτά)
6. στο μύθο του Πρωταγόρα η έννοια άνθρωπος είναι έννοια γενική, δηλώνει το ανθρώπινο γένος. Ποια σημασία νομίζετε ότι έχει η αντίληψη αυτή; (γραπτά)
7. «Διός φυλακαί» : ποιοι είναι οι φρουροί αυτοί και τι συμβολίζουν, κατά τη γνώμη σας, σε συνδυασμό με την όλη παρουσία των Θεών στο μύθο του Πρωταγόρα; (προφορικά)
8. τι συμβολίζει κατά τη γνώμη σας, η κλοπή της φωτιάς από τον Προμηθέα; (προφορικά)
9. «την έντεχνον σοφία σύν πυρί» : οι τεχνικές γνώσεις θεωρούνται εδώ χορηγημένες στον άνθρωπο ως ολοκληρωμένο σύστημα *a priori* και όχι ως θησαύρισμα σταδιακής πείρας μέσα στους αιώνες. Συμφωνείται με την «ανάγνωση» αυτή του μύθου ή όχι και γιατί;

Απάντηση : αξίζει να σημειωθεί ότι οι τεχνικές γνώσεις θεωρούνται εδώ χορηγημένες στον άνθρωπο ως ολοκληρωμένο σύστημα *a priori* και όχι ως θησαύρισμα σταδιακής πείρας μέσα στους αιώνες. Ωστόσο η μυθική μορφή με την οποία ο Πρωταγόρας ντύνει την άποψή του για τη γένεση του πολιτισμού δεν μας επιτρέπει να πάρουμε τα λόγια του τοις μετρητοίς. Πρόκειται βέβαια για συμβολισμούς και θα πρέπει να δούμε την παρέμβαση του Προμηθέα ως φάση της εξέλιξης, στην οποία δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την επιβίωση του ανθρώπου και την προσαρμογή του στο φυσικό περιβάλλον. Έτσι, πραγματοποιείται η γένεση των τεχνών και σχηματίζονται οι πρώτες κοινωνίες. Άρα δεν πρόκειται για γνώσεις

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

χορηγημένες ως ολοκληρωμένο σύνολο a priori. Στη φάση του Επιμηθέα συντελείται ο βιολογικός σχηματισμός του ανθρώπου.

10. η λύση του Προμηθέα στο πρόβλημα που αντιμετώπιζε ο άνθρωπος συνιστά για τον Πρωταγόρα τη διαφορά του ανθρώπου από τα ζώα. Α)ποια είναι αυτή; Β) να τη συγκρίνετε με την άποψη του Αριστοτέλη ότι η διαφορά ανθρώπου - ζώου συνίσταται στην ικανότητα του λόγου (λογικής - ομιλίας).

Απάντηση : ο Προμηθέας έδωσε στον άνθρωπο τη δυνατότητα όχι μόνο να επιβιώσει αλλά και να διαφοροποιηθεί από τα άλλα έμβια όντα δημιουργώντας κάποιες θεμελιώδεις μορφές πολιτισμού. Όντας ο άνθρωπος έλλογο ον μπόρεσε να κυριαρχήσει στη φύση και να εξελιχθεί. Η έντεχνη σοφία και η κατασκευαστική του ικανότητα τον ξεχώρισαν από τα άλλα έμβια όντα και εξασφάλισαν την υπεροχή του.

Τόσο ο Αριστοτέλης όσο και ο Πρωταγόρας διέκριναν την υπεροχή του ανθρώπινου είδους, με τη διαφορά ότι ο άνθρωπος έδωσε έμφαση στο λόγο ενώ ο δεύτερος όχι μόνο στη λογική αλλά συγχρόνως και στην κατασκευαστική ικανότητα του ανθρώπου. Άλλωστε, η βασική αρχή που προϋποτίθεται στο μύθο για τον Πρωταγόρα είναι ότι ο άνθρωπος δημιουργεί τον εαυτό του και τον κόσμο του. Το παράδειγμα του προμηθέα εκφράζει επίσης τα αιτήματα του ανθρωπισμού. Ο Προμηθέας «αναπτύσσει και ενισχύει το ανεξάρτητο και φιλάνθρωπο ήθος του με την πρόθεση ν' απαλλάξει τους συνανθρώπους του από την υποταγή σε μια άλογη μορφή αυθεντίας» (Μπαγιόνας).

11. στο μύθο του Πρωταγόρα η σύνταξη είναι απλή, η σύνδεση παρατακτική, χωρίς μακροσκελές περιόδους, οι επαναλήψεις λέξεων, ρημάτων, ιδίως συχνές, αλλά παράλληλα ο λόγος χαρακτηρίζεται από συσσώρευση ποιητικών εκφράσεων. Να εντοπίσετε τα σχετικά σημεία του κειμένου και να αιτιολογήσετε αυτό τον τρόπο γραφής.

Απάντηση : στο μύθο συνυπάρχουν στοιχεία λαϊκού ύφους και ποιητικές εκφράσεις. Να θρείτε παραδείγματα λαϊκού ύφους. Με αυτόν τον τρόπο γραφής από τη μια μιμείται το περίτεχνο ύφος του σοφιστή και από την άλλη την αφέλεια και φυσικότητα του λαϊκού τρόπου έκφρασης που ταιριάζει στην αφήγηση του μύθου.

12. πῦρ : να χρησιμοποιήσετε τη λέξη ως πρώτο ή δεύτερο συνθετικό σε δέκα σύνθετα (ουσιαστικά, επίθετα ή επιρρήματα). Να γράψετε τέσσερα παράγωγα από τη λέξη πῦρ και να γράψετε μ' αυτά ισάριθμες προτάσεις.

13. γῆ : να γράψετε σύνθετα από όλους τους τύπους ουσιαστικού: α) τέσσερα από το γη- β) τρία από το γαιο- γ) έξι από το γεω-.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ΕΝΟΤΗΤΑ 4^η

**Η πολιτική αρετή, κοινό δώρο του Δία στους ανθρώπους,
απαραίτητη ιδιότητα για τη συγκρότηση κοινωνιών**

Κείμενο :

Έπειδή δὲ ὁ ἀνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας, πρῶτον μὲν διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζώων μόνον θεοὺς ἐνόμισεν, καὶ ἐπεχείρει βωμούς τε ἴδρυεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν· ἔπειτα φωνὴν καὶ ὄνόματα ταχὺ διηρθρώσατο τῇ τέχνῃ, καὶ οἰκήσεις καὶ ἐσθῆτας καὶ ύποδέσεις καὶ στρωμάτας καὶ τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ηὔρετο.

οὕτω δὴ παρεσκευασμένοι κατ' ἀρχὰς ἀνθρωποι ὥκουν σποράδην, πόλεις δὲ οὐκ ἡσαν-ἀπώλλυντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων διὰ τὸ πανταχῆ αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι, καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφὴν ίκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν θηρίων πόλεμον ἐνδεής –πολιτικὴν γάρ τέχνην οὕπω εἶχον, ἃς μέρος πολεμική– ἐζήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σώζεσθαι κτίζοντες πόλεις· ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν, ἡδίκουν ἀλλήλους ἄτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὡστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο.

Ζεὺς οὖν δείσας περὶ τῷ γένει ήμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν, Ἐρμῆν πέμπει ἄγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην, ἵν' εἴεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί.

ἔρωτῷ οὖν Ἐρμῆς Δία τίνα οὖν τρόπον δοίη δίκην καὶ αἰδῶ ἀνθρώποις·

“Πότερον ὡς αἱ τέχναι νενέμηνται, οὕτω καὶ ταύτας νείμω; νενέμηνται δὲ ὥδε· εἰς ἔχων ι-ατρικὴν πολλοῖς ίκανὸς ιδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί· καὶ δίκην δὴ καὶ αἰδῶ οὕτω θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἐπὶ πάντας νείμω;”

“Ἐπὶ πάντας,” ἔφη ὁ Ζεύς, “καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γάρ ἀν γένοιντο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὕσπερ ἄλλων τεχνῶν· καὶ νόμον γε θὲς παρ' ἐμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδούς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως.”

οὕτω δὴ, ὡς Σώκρατες, καὶ διὰ ταῦτα οἵ τε ἄλλοι καὶ Ἀθηναῖοι, ὅταν μὲν περὶ ἀρετῆς τεκτονικῆς ἢ λόγος ἢ ἄλλης τινὸς δημιουργικῆς, ὀλίγοις οἰονται μετεῖναι συμβουλῆς, καὶ ἐ-άν τις ἐκτὸς ὧν τῶν ὀλίγων συμβουλεύῃ, οὐκ ἀνέχονται, ὡς σὺ φής –εἰκότως, ὡς ἐγώ φημι–

ὅταν δὲ εἰς συμβουλὴν πολιτικῆς ἀρετῆς ἰωσιν, ἢν δεῖ διὰ δικαιοσύνης πᾶσαν ιέναι καὶ σωφροσύνης, εἰκότως ἄπαντος ἀνδρὸς ἀνέχονται, ὡς παντὶ προσῆκον ταύτης γε μετέχειν τῆς ἀρετῆς ἢ μὴ εἶναι πόλεις. αὕτη, ὡς Σώκρατες, τούτου αἰτίᾳ.

Μετάφραση :

Καὶ επειδὴ οἱ ἀνθρωποις εἶχε συμμετοχὴ στο θεῖκό κλήρο, πρώτα μόνος από τα ζώα πίστεψε στους θεούς, εξαιτίας της συγγένειας με το θεό, και προσπάθησε να καθιερώσει ναούς και αγάλματα θεών. Ἐπειτα γρήγορα δημιούργησε (άρθρωσε) με την τέχνη γλώσσα και λέξεις και βρήκε κατοικίες και ρούχα και παπούτσια και στρώματα και τροφές από τη γη έτσι, λοιπόν, εφοδιασμένοι οι ἀνθρωποι αρχικά κατοικούσαν διασκορπισμένοι, πόλεις όμως δεν υπήρχαν. Καταστρεφόταν, λοιπόν από τα θηρία επειδὴ ήταν από κάθε πλευρά πιο ανίσχυροι απ' αυτά και οι τεχνικές γνώσεις ήταν ένας καλός βοηθός τους για την τροφή τους (για να βρίσκουν την τροφή τους), αλλά ανεπαρκής για τον πόλεμο με τα θηρία. Γιατί δεν είχαν ακόμη πολιτική επιστήμη και οργάνωση, της οποίας μέρος (είναι) η πολεμική. Επιδίωκαν, λοιπόν, να συγκεντρώνονται και να εξασφαλίζουν τη σωτηρία τους κτίζοντας πόλεις. Κάθε φορά, λοιπόν, που συγκεντρωνόταν μαζί αδικούσαν ο ένας τον άλλο επειδὴ δεν είχαν την πολιτική τέχνη ώστε πάλι διασκορπίζόμενοι καταστρέφονταν. Ο Δίας, λοιπόν, επειδὴ φοβήθηκε για το γένος μας, μήπως χαθεί εντελώς, στέλνει τον Ερμή για να φέρει στους ανθρώπους το

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

σεβασμό και τη δικαιοσύνη για να υπάρχουν ευταξία και στενοί δεσμοί των πόλεων, που να τις συνδέουν με φιλία. Ρωτάει, λοιπό, ο Ερμής το Δία με ποιον τέλος πάντων τρόπο να δώσει στους ανθρώπους τη δικαιοσύνη και το σεβασμό. Ποιο από τα δύο, όπως έχουν μοιραστεί οι τέχνες έτσι να μοιράσω και αυτές, και έχουν μοιραστεί με τον ακόλουθο τρόπο : ένας που κατέχει την ιατρική είναι αρκετός για πολλούς άπειρους, (όμοια) και οι άλλοι τεχνίτες. Έτσι, λοιπόν, να εγκαταστήσω μέσα στους ανθρώπους και τη δικαιοσύνη και το σεβασμό ή να τις μοιράσω σε όλους: Σε όλους, είπε ο Δίας, και να μετέχουν όλοι. Διότι δεν είναι δυνατόν να γίνουν πόλεις αν έχουν μερίδιο σ' αυτές λίγοι, όπως ακριβώς σε άλλες τέχνες. Και βάλε ένα νόμο από μένα, να θανατώνουν σαν αρρώστια της πόλης αυτόν που δεν μπορεί να έχει μερίδιο στο σεβασμό και τη δικαιοσύνη. Έτσι, λοιπόν, Σωκράτη και γι' αυτούς τους λόγους και οι άλλοι και οι Αθηναίοι, όταν γίνεται λόγος για την αρχιτεκτονική ικανότητα ή για κάποια άλλη τεχνική νομίζουν ότι λίγοι έχουν το δικαίωμα συμβουλής, και αν κάποιος που είναι έξω από τους λίγους επιχειρεί να δίνει συμβουλές, δεν τον δέχονται, καθώς εσύ λες. Με το δίκιο τους (δεν τον δέχονται), όπως εγώ ισχυρίζομαι. Όταν όμως έρχονται για συμβουλές για την πολιτική αρετή, η οποία πρέπει να κινείται στο σύνολο της μέσα από τη δικαιοσύνη και τη σωφροσύνη, δίκαια δέχονται κάθε άνδρα, με την ιδέα ότι ταιριάζει στον καθένα να έχει μερίδιο σ' αυτήν την αρετή, αλλιώς να μην υπάρχουν πόλεις. Αυτή, Σωκράτη, (είναι) η αιτία αυτού του πράγματος.

Πραγματολογικά σχόλια :

«Ποιο γενικό συμπέρασμα συνάγουμε ως προς την καθολικότητα και την αναγκαιότητα της πολιτικής αρετής;» Ο Πρωταγόρας με την αναφορά και την ερμηνεία του μύθου δέχεται και αιτιολογεί την καθολικότητα και την αναγκαιότητα της αρετής, δεν αποδεικνύει ακόμη ότι αυτή είναι διδακτή. Το ότι οι Αθηναίοι έχουν την αρετή δε σημαίνει ότι δεν είναι διδακτή, αλλά ότι είναι αναγκαίο να την έχουν όλοι έτσι κι αλλιώς, γιατί αυτό αποτελεί την πρωταρχική προϋπόθεση για την ύπαρξη της πόλης. Η πολιτική αρετή δόθηκε στον άνθρωπο αργότερα, αφού είχε αρχίσει η πολιτισμική του πορεία, και όχι ταυτόχρονα με τη δημιουργία του, επομένως δεν είναι έμφυτη-και αυτό ίσως δηλώνει ότι είναι διδακτή.

Κριτήριο αξιολόγησης :

1. ποιο είναι το θέμα του κεφαλαίου; (προφορικά)
2. αφηγηθείτε με λίγα λόγια (τη συνέχεια) του μύθου. (προφορικά)
3. «Θείας μετέσχε μοίρας» : με ποιο τρόπο συμμετείχε ο άνθρωπος στη μοίρα, στο μερίδιο των Θεών; (προφορικά)
4. ποια στάδια εξέλιξης πέρασε ο άνθρωπος σύμφωνα με το μύθο; Ποια τα χαρακτηριστικά του καθενός;

Απάντηση : σύμφωνα με το μύθο μπορούμε να διακρίνουμε τρεις φάσεις :

- η πρώτη είναι η φάση του Επιμηθέα, κατά την οποία συντελείται ο βιολογικός σχηματισμός του ανθρώπου
- η δεύτερη είναι η φράση του Προμηθέα, κατά την οποία πραγματοποιείται η γέννεση των τεχνών και σχηματίζονται οι πρώτες κοινωνίες. Κατά τη φάση αυτή δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την επιβίωση του ανθρώπου και την προσαρμογή του στο φυσικό περιβάλλον, το έδαφος και το κλίμα

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

- η τρίτη είναι η φάση του σχηματισμού των πόλεων. Κατά τη φάση αυτή σχηματίζονται οι «πόλεις», ευρύτεροι οικισμοί που διέπονται από ξεχωριστούς νόμους και έχουν ξεχωριστή πολιτική εξουσία. Όσοι συμμετέχουν στην άσκησή της ονομάζονται πολίτες. Κατά τη φάση αυτή οι άνθρωποι δέχονται κοινές ηθικές αξίες, την «αιδώ» και τη «δίκη». Έτσι οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί περιορίζονται και δεν έχουν ως αποτέλεσμα την αλληλοεξόντωση των ανθρώπων.
5. τι είχαν επιτύχει και σε ποιο στάδιο εξέλιξης είχαν φτάσει οι άνθρωποι πριν τη δημιουργία πόλεων; (προφορικά)
6. ποια άποψη εκφράζει για τη γλώσσα ο Πρωταγόρας; Να την αξιολογήσετε σε σύγκριση με την αρχαία παράδοση και τη σύγχρονη γλωσσολογία. (προφορικά)
7. «Ἐπειδὴ δε ὁ ἄνθρωπος Θείας μετέσχε μοίρας, πρῶτον ...καὶ ἀγάλματα Θεῶν» : ο Πρωταγόρας φαίνεται ότι δέχεται ότι το θρησκευτικό συναίσθημα είναι έμφυτο. Πώς εξηγείται η άποψη αυτή, αν τη συσχετίσουμε με τις γενικότερες περί των θεών απόψεις του;
8. ποια προβλήματα αντιμετώπιζαν οι άνθρωποι όταν ζούσαν διασκορπισμένοι; (γραπτά)
9. η «πολεμική» τέχνη παρουσιάζεται ως μέρος της πολιτικής. Πώς εξηγείται αυτό κατά τη γνώμη σας; (γραπτά)
10. «Ἐζήτουν δη ἀθροίζεσθαι καὶ σφέζεσθαι κτίζοντες πόλεις» : να συγκρίνετε την άποψη του Πρωταγόρα με αυτή του Αριστοτέλη «ὁ ἄνθρωπος φύσει ζῶν πολιτικόν». (γραπτά)
11. ποια προβλήματα αντιμετώπιζαν οι άνθρωποι στις πόλεις και που οφείλονταν; (προφορικά)
12. η λέξη «πόλις» επαναλαμβάνεται στο κείμενο πέντε φορές. Τι δηλώνεται, κατά τη γνώμη σας, με την επανάληψη αυτή;
- Απάντηση :** στο συγκεκριμένο απόσπασμα της ρήσης του Πρωταγόρα αξιοσημείωτη είναι η επανάληψη της λέξης πόλη πέντε φορές, γεγονός που εξάρει τη σημασία της ως ανώτερης κοινωνικής μονάδας. Πράγματι, στην αρχαιότητα η πόλη αναδείχτηκε σε εστία δημοκρατικής, κοινωνικής και πνευματικής ζωής και θερμοκήπιο καλλιέργειας ανθρώπων με αληθινή αρετή, υψηλό ήθος και ανώτερο φρόνημα.
- Η ωφελιμότητά της σχετίζεται άμεσα και με τα αίτια της δημιουργίας της : η έμφυτη κοινωνικότητα του ανθρώπου, η ανάγκη συναισθηματικής κάλυψης και η ανάγκη ταύτισης με την ομάδα, η ανάγκη αλληλοβοήθειας και συνεργασίας και η έλλειψη αυτάρκειας.
- Σχετικά με τη σημασιολογική της αξία θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι κοινωνικοποιεί το άτομο αναπτύσσοντας τις αρχές της συλλογικότητας, της αλληλεγγύης, του σεβασμού και της κατάκτησης εμπιστοσύνης. Συγχρόνως προάγει τη δικαιοσύνη και την αξία των νόμων εθίζοντας το άτομο στην αυτοπειθαρχία, τον αυτοσεβασμό και την υπευθυνότητα. Διαπαιδαγωγεί εξάλλου με βάση τις αρχές της δημοκρατίας, της ελευθερίας και της αυτοδιάθεσης της ανθρώπινης προσωπικότητας. Συμπερασματικά, η πόλις, η κοινωνία από την αρχαιότητα ως σήμερα αποτέλεσε τον οικοδομιαίο λίθο του πολιτισμού.
13. ποιος παρεμβαίνει, κατά το μύθο του Πρωταγόρα, για να σώσει τους ανθρώπους και με ποιο τρόπο; (προφορικά)
14. «αιδώς, δίκη» : ποιο είναι το περιεχόμενο καθεμιάς έννοιας; Γιατί θεωρούνται «πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοί φιλίας συναγωγοί»; (προφορικά)
15. ποια απορία διατυπώνει ο Ερμής και πώς του απαντά ο Ζεύς; Σε ποιο σημείο του κειμένου γίνεται αναφορά στον καταμερισμό της εργασίας; Ποια σημασία του αποδίδει ο Πρωταγόρας για την εξέλιξη του πολιτισμού και γιατί η πολιτική δεν μπορούσε να περιλαμβάνεται στον καταμερισμό αυτό; «Οὐ γάρ ἂν γένοιντο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν» : η άποψη αυτή αναφέρεται μόνο σε δημοκρατικά πολιτεύματα ή σε όλα; (κα απαντήσετε στα πρώτα ζητούμενα)

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Απάντηση (στο τελευταίο ζητούμενο) : δε γίνεται άμεση διάκριση για το αν η απάντηση του Δία σχετικά με την αναγκαιότητα της καθολικής συμμετοχής στην αιδώς και τη δίκη αφορά δημοκρατικά και μη πολιτεύματα. Φαίνεται όμως ότι ο Πρωταγόρας δέχεται ότι το δημοκρατικό πολίτευμα της Αθήνας είναι αυτό που ανταποκρίνεται περισσότερο στις ανάγκες μιας πολιτιστικά προηγμένης κοινωνίας. Εξάλλου, η αιδώς και η δίκη εκδηλώνονται μόνο μέσα στην κοινωνική ζωή και βρίσκουν την πλήρη έκφρασή τους σε μια δημοκρατούμενη και ευνομούμενη κοινωνία. Υπάρχει βέβαια η έμφυτη προδιάθεση του ανθρώπου για συμμετοχή στην πολιτική αρετή και ισομοιρία της πολιτικής που χρειάζεται όμως το κατάλληλο έδαφος της δημοκρατικής κοινωνίας για να αναπτυχθεί

16. ποιο στάδιο στην εξελικτική πορεία του ανθρώπου εκπροσωπεί η πολιτική τέχνη και πώς συντελείται το πέρασμα σ' αυτό; (γραπτά)

17. «και νόμον Θές....πόλεως» : πώς εξηγείται η ανάγκη νόμου για την τιμωρία όποιου δε μετέχει στην αιδώς και τη δίκη, αφού αυτές μοιράστηκαν σ' όλους;

Απάντηση : ο Δίας δεν μπόρεσε να εξασφαλίσει την καθολικότητα των δυο αρετών σ' όλους τους ανθρώπους, μια και δεν αποτελούσαν μέρος της αρχικής τους φύσης. Αν αφαιρέσουμε το περίβλημα του μύθου, γίνεται εμφανές ότι το θέσπισμα, ο νόμος αυτός ήταν έργο του χρόνου, της πικρής πείρας και της ανάγκης. Ενισχύει τη θέση ότι όλοι πρέπει να έχουν συμμετοχή στην αρετή.

Γενικότερα, οι νόμοι προέκυψαν από την ανάγκη της αρμονικής κοινωνικής συμβίωσης. Προκειμένου να ευημερήσουν άτομα και σύνολο, έπρεπε να θεσπιστούν κάποιες θεμελιώδεις και απαράγραπτες αρχές δικαίου, ώστε να αποτραπούν οι αυθαιρεσίες που ελλοχεύουν στην ανθρώπινη πράξη. Από την άλλη, οι νόμοι ηθικοποιούν τον άνθρωπο, αφού ρυθμίζουν τη συμπεριφορά του και την οριοθετούν καθιστώντας τον κοινωνό της δικαιοσύνης.

18. «κτείνειν ως νόσον τῆς πόλεως» : πώς κρίνετε το μέτρο αυτό; (προφορικά)

19. η αιδώς και η δίκη δεν είναι έμφυτα στον άνθρωπο, κατανέμονται σε όλους μεν αλλά σε μεταγενέστερο στάδιο. Ποια σημασία έχει η θέση αυτή για τη διδασκαλία της αρετής που επαγγέλεται ο Πρωταγόρας; (γραπτά)

20. «ούτω δή, ὡ Σώκρατες,...αἰτίᾳ» : σε ποιο επιχείρημα του Σωκράτη απαντά ο Πρωταγόρας και ποια στάση τηρεί απέναντι στο αθηναϊκό πολίτευμα;

Απάντηση : με τα παραπάνω λόγια ο Πρωταγόρας ανταπαντά στο επιχείρημα που είχε διατυπώσει προηγουμένως ο Σωκράτης, σύμφωνα με το οποίο, την πολιτική αρετή την έχουν όλοι και επομένως αυτή δε διδάσκεται. Συγκεκριμένα, είχε αναφέρει ότι επειδή λίγοι είναι ειδικοί να δώσουν συμβουλές για θέματα σχετικά με τις διάφορες τέχνες, οι Αθηναίοι δε δέχονται τις συμβουλές άλλων, μη ειδικών και τους αποδοκιμάζουν. Άν, όμως, πρόκειται για ζήτημα πολιτικό, μπορεί να εκφέρει γνώμη οποιοσδήποτε, γιατί όλοι θεωρούνται αρμόδιοι. Ο Πρωταγόρας μετά την εξιστόρηση του μύθου, επαναλαμβάνει το παράδειγμα του Σωκράτη με τους Αθηναίους, για να συμφωνήσει με όσα εκείνος είπε και κυρίως, για να το ερμηνεύσει διαφορετικά. Το δικαίωμα να εκφέρουν όλοι άποψη είναι νόμιμο, αφού οι αιδώς και η δίκη - βασικές συνιστώσες της πολιτικής αρετής - είναι κτήμα όλων, ειδεμή δε θα μπορούσαν να συσταθούν πόλεις ο Πρωταγόρας εκφράζει μια αντιτεχνοκρατική αντίληψη για την πολιτική, επιδοκιμάζει το αθηναϊκό πολίτευμα και ιδίως το δικαίωμα ισηγορίας.

Συμπερασματικά, η πολιτική αρετή αναφέρεται ως γνώρισμα όλων των δημοκρατικών πολιτών, αφού δόθηκε από το Δία σε όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους. Ωστόσο, χρειάζεται να επισημάνουμε ότι μέχρι σ' αυτό το σημείο ο Πρωταγόρας έχει αιτιολογήσει την καθολικότητα της πολιτικής αρετής, δεν έχει όμως ακόμη αποδείξει ότι αυτή είναι διδακτή.

ΕΝΟΤΗΤΑ 5^η

Η πολιτική αρετή ως κοινή και φυσική ιδιότητα όλων των ανθρώπων

Ίνα δὲ μὴ οἷη ἀπατᾶσθαι ὡς τῷ ὅντι ἡγοῦνται πάντες ἀνθρωποι πάντα ἀνδραὶ μετέχειν δικαιοσύνης τε καὶ τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς, τόδε αὖ λαβέτε τεκμήριον. ἐν γὰρ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς, ὥσπερ σὺ λέγεις, ἔάν τις φῇ ἀγαθὸς αὐλητὴς εἶναι, ἢ ἄλλην ἡντινοῦν τέχνην ἦν μή ἐστιν, ἢ καταγελῶσιν ἢ χαλεπαίνουσιν, καὶ οἱ οἰκεῖοι προσιόντες νουθετοῦσιν ὡς μαινόμενον· ἐν δὲ δικαιοσύνῃ καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ πολιτικῇ ἀρετῇ, ἔάν τινα καὶ εἰδῶσιν ὅτι ἀδικός ἐστιν, ἐάν οὗτος αὐτὸς καθ' αὐτοῦ τάληθῇ λέγῃ ἐναντίον πολλῶν, ὃ ἐκεῖ σωφροσύνην ἡγοῦντο εἶναι, τάληθῇ λέγειν, ἐνταῦθα μανίαν, καί φασιν πάντας δεῖν φάναι εἶναι δικαίους, ἐάντε ὅσιν ἐάντε μή, ἢ μαίνεσθαι τὸν μή προσποιούμενον [δικαιοσύνην]· ὡς ἀναγκαῖον οὐδένα ὅντιν' οὐχὶ ἀμῶς γέ πως μετέχειν αὐτῆς, ἢ μή εἶναι ἐν ἀνθρώποις.

“Οτι μὲν οὖν πάντ' ἀνδραὶ εἰκότως ἀποδέχονται περὶ ταύτης τῆς ἀρετῆς σύμβουλον διὰ τὸ ἡγεῖσθαι παντὶ μετεῖναι αὐτῆς, ταῦτα λέγω· ὅτι δὲ αὐτὴν οὐ φύσει ἡγοῦνται εἶναι οὐδὲ ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου, ἀλλὰ διδακτόν τε καὶ ἐξ ἐπιμελείας παραγίγνεσθαι φῶ ἀν παραγίγνηται, τοῦτο σοι μετὰ τοῦτο πειράσομαι ἀποδεῖξαι. ὅσα γὰρ ἡγοῦνται ἀλλήλους κακὰ ἔχειν ἀνθρωποι φύσει ἢ τύχῃ, οὐδεὶς θυμοῦται οὐδὲ νουθετεῖ οὐδὲ διδάσκει οὐδὲ κολάζει τοὺς ταῦτα ἔχοντας, ἵνα μή τοιοῦτοι ὄσιν, ἀλλ' ἐλεοῦσιν· οίον τοὺς αἰσχροὺς ἢ σμικροὺς ἢ ἀσθενεῖς τίς ούτως ἀνόητος ὡστε τι τούτων ἐπιχειρεῖν ποιεῖν; ταῦτα μὲν γὰρ οἵμαι ἵσασιν ὅτι φύσει τε καὶ τύχῃ τοῖς ἀνθρώποις γίγνεται, τὰ καλὰ καὶ τάναντία τούτοις· ὅσα δὲ ἐξ ἐπιμελείας καὶ ἀσκήσεως καὶ διδαχῆς οἴονται γίγνεσθαι ἀγαθὰ ἀνθρώποις, ἔάν τις ταῦτα μή ἔχῃ, ἀλλὰ τάναντία τούτων κακά, ἐπὶ τούτοις που οἵ τε θυμοὶ γίγνονται καὶ αἱ κολάσεις καὶ αἱ νουθετήσεις. ὃν ἐστιν ἐν καὶ ἡ ἀδικία καὶ ἡ ἀσέβεια καὶ συλλήβδην πᾶν τὸ ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς.

Μετάφραση :

Και για να μη νομίζεις πως εξαπατάσαι ότι πραγματικά όλοι οι άνθρωποι θεωρούν πως κάθε άντρας μετέχει στη δικαιοσύνη και στην άλλη πολιτική αρετή πάρε το εξής ως απόδειξη. Γιατί στις άλλες ικανότητες, όπως ακριβώς εσύ λες, εάν κάποιος ισχυρίζεται ότι είναι καλός αυλητής, ή σε άλλη οποιαδήποτε τέχνη, στην οποία όμως δεν είναι, ή γελούν σε βάρος του ή οργίζονται και οι δικοί του πλησιάζοντάς τον τον συμβουλεύονταν να είναι τρελός. Στη δικαιοσύνη, όπως και στην άλλη πολιτική αρετή, μολονότι ξέρουν για κάποιον ότι είναι άδικος, εάν αυτός ο ίδιος λέει την αλήθεια κατά του εαυτού του μπροστά σε όλους, πράγμα το οποίο θεωρούσαν ότι είναι σωφροσύνη (το να λέει δηλαδή κανείς την αλήθεια), στην πρώτη περίπτωση, στη δεύτερη περίπτωση το θεωρούν τρέλα και ισχυρίζονται ότι όλοι πρέπει να λένε ότι είναι δίκαιοι, είτε είναι είτε όχι, διαφορετικά (λένε) ότι είναι τρελός αυτός που δεν προσποιείται ότι κατέχει τη δικαιοσύνη, με την ιδέα ότι είναι αναγκαίο ο καθένας να μετέχει κατ' αυτόν τον τρόπο σ' αυτήν, διαφορετικά (είναι αναγκαίο) να μη συγκαταλέγεται μεταξύ των ανθρώπων.

Ότι, λοιπόν, εύλογα δέχονται κάθε άνθρωπο σύμβουλο γι' αυτή την αρετή, επειδή πιστεύουν ότι όλοι μετέχουν σ' αυτή, αυτά φέρνω ως επιχειρήματα. Ότι όμως νομίζουν ότι αυτή είναι έμφυτη ούτε από τύχη, αλλά ότι μπορεί να διδαχτεί και ότι κατακτάται ύστερα από φροντίδες σε όποιον επέρχεται, αυτό θα προσπαθήσω να σου αποδείξω στη συνέχεια. Γιατί όσα κακά νομίζουν οι άνθρωποι ότι έχουν ο ένας για τον άλλο από τη φύση ή την τύχη, κανείς δεν οργίζεται ούτε συμβουλεύει ούτε διδάσκει ούτε αναχαιτίζει όσους έχουν αυτά, για να μην είναι τέτοιοι, αλλά τους λυπούνται. Για παράδειγμα τους άσχημους ή μικρόσωμους ή

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ασθενικούς ποιος είναι τόσος ανόητος ώστε να προσπαθεί να τους κάνει κάτι απ' αυτά; Γιατί ξέρουν, νομίζω, ότι αυτά συμβαίνουν στους ανθρώπους από τη φύση και την τύχη, δηλαδή οι καλές ιδιότητες και οι αντίθετες τους. Όσα όμως καλά νομίζουν ότι συμβαίνουν στους ανθρώπους με φροντίδα και άσκηση και διδασκαλία, εάν κάποιος δεν έχει αυτά, αλλά τα αντίθετά τους κακά, σ' αυτές τις περιπτώσεις υποθέτω συμβαίνουν και οι θυμοί και οι τιμωρίες και οι συμβουλές. Μια απ' αυτές τις κακές ιδιότητες είναι και η αδικία και η ασέβεια και γενικά καθετί το αντίθετο στην πολιτική αρετή.

Πραγματολογικά σχόλια :

Πώς αποδεικνύει την καθολικότητα της αρετής: Ο Αβδηρίτης ξεκινά τη συλλογιστική του πορεία με την αποδεικτέα θέση (που θα πρέπει να εννοηθεί και ως συμπέρασμα): *ηγούνται πάντες άνθρωποι πάντα άνδρα μετέχειν δίκαιοσύνης τε και της άλλης πολιτικής αρετής, ενώ τη θέση του αυτή θα τη στηρίξουν δύο φράσεις: α. πάντας δειν φάναι είναι δίκαιοις και β. αναγκαίον ουδένα όντιν ουχί αμώς γέ πως μετέχειν αυτής. Σύμφωνα με το σοφιστή, το να είναι κανείς δίκαιος είναι όρος αναγκαίος της ανθρώπινης ύπαρξης και της συμμετοχής του στην κοινωνική ζωή. Και αυτό εξηγείται από το μοίρασμα της αιδούς και της δίκης σε όλους τους ανθρώπους (σύμφωνα με το μύθο).* **Κριτική του τεκμηρίου:** Δεν μπορούμε να πούμε: «όλοι έχουν πολιτική αρετή, επειδή όλοι πρέπει να ισχυρίζονται πως είναι δίκαιοι και επειδή είναι αναγκαίο να έχουν όλοι μερίδιο σ' αυτήν». Το ζητούμενο είναι τι συμβαίνει και όχι τι πρέπει να συμβαίνει. Είναι δεοντολογική η διατύπωση (όχι αποφαντική, δεδομένη άποψη), δίχως αποδεικτική ισχύ.

Ποια είναι η πρώτη απόδειξη για το διδακτό της αρετής: Ο Αβδηρίτης ξεκινά τη συλλογιστική του πορεία και πάλι με την αποδεικτική θέση: «ότι δε αυτήν...πειράσσομαι αποδείξαι». Δηλαδή: «*θα σου αποδείξω ότι η αρετή θεωρείται διδακτή*». Την απόδειξη αυτή τη δίνει ο Πρωταγόρας κατατάσσοντας τα γνωρίσματα των ανθρώπων (προτερήματα ή ελαττώματα) σε δύο κατηγορίες: α. στα φυσικά (είτε θετικά είτε αρνητικά είναι, ο άνθρωπος δεν μπορεί να επέμβει «*αυτά τα μειονεκτήματα δε διορθώνονται και λυπόμαστε εκείνους που τα έχουν*») και β. στα επίκτητα γι' αυτά τα ελαττώματα θυμάνουμε και, για να διορθωθούν, τιμωρούμε και νουθετούμε όσους τα έχουν, δηλαδή εφαρμόζουμε μεθόδους διδασκαλίας και μάθησης». **Κριτική της απόδειξης:** α. Η απόδειξη του σοφιστή δεν είναι πειστική, επειδή η αποδεικτέα θέση χρησιμοποιείται παράλληλα και ως αποδεικτικό επιχείρημα. Δηλαδή η βασική φράση που χρησιμοποιείται για την απόδειξη του διδακτού της αρετής (όσα δε εξ επιμελείας και ασκήσεως και διδαχής οίονται γίγνεσθαι αγαθά ανθρώποις) είναι η ίδια η αποδεικτέα θέση (πρέπει να αποδειχθεί αυτό ακριβώς: ότι αυτά τα όσα (=οι επιμέρους αρετές) εξ επιμελείας και ασκήσεως και διδαχής γίγνονται ανθρώποις): λήψις του ζητουμένου.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Κριτήριο αξιολόγησης :

1. να δώσετε έναν δικό σας τίτλο στο κεφάλαιο. (προφορικά)
2. να γράψετε με λίγα λόγια το περιεχόμενο του κεφαλαίου (προφορικά)
3. από πού προέρχεται, σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, η πολιτική αρετή;

Απάντηση : σε όλο το λόγο του ο Πρωταγόρας είναι υπέρμαχος του διδακτού της πολιτικής αρετής. Στη συγκεκριμένη ενότητα αναφέρει πως οι αρετές, μεταξύ των οποίων και η πολιτική αρετή, δεν προέρχονται από την τύχη ή τη φύση, αλλά αποκτώνται με την επιμέλεια, την άσκηση και τη διδασκαλία. Προκειμένου να στηρίξει τη θεωρία του φέρνει ως παράδειγμα κάποιον που στερείται μιας αρετής και έχει την αντίθετή της, όπως τον άδικο, τον ασεβή. Σ' αυτήν την περίπτωση θυμάνουμε μαζί του, τον τιμωρούμε και τον συμβουλεύουμε, προκειμένου να διορθωθεί και να αποκτήσει την αντίστοιχη αρετή. Άρα η επιμέλεια, η άσκηση και η διδαχή με τις οποίες οδηγούμε κάποιον στην αρετή, αποτελούν στοιχεία διδασκαλίας. Αυτό σημαίνει ότι η αρετή είναι διδακτή. Γενικότερα, η επιμέλεια, η άσκηση και η διδαχή – παραλείπεται η τέταρτη, η μίμηση- αποτελούν φορείς αγωγής και παιδείας, μέσα για την απόκτηση της αρετής.

4. ο Δίας, έδωσε στους ανθρώπους την αιδώ και τη δίκη. Η πολιτική αρετή διδάσκεται.

Πώς σχετίζονται οι δυο αυτές θέσεις μεταξύ τους;

Απάντηση : ο Δίας δεν μπόρεσε να εξασφαλίσει την καθολικότητα των δυο αρετών στους ανθρώπους, αφού αυτές δεν αποτελούσαν μέρος της αρχικής τους φύσης. Χρειάζεται επομένως η διδασκαλία, προκειμένου ο άνθρωπος να κατακτήσει τις δυο βασικές συνιστώσες της πολιτικής αρετής και να ενταχθεί ομαλά στο κοινωνικό σύνολο. Η επιμέλεια, η άσκηση και η διδασκαλία αποτελούν τις τρεις όψεις της διαδικασίας της αγωγής στην εκπαίδευση, η οποία μεταφέρεται στην απόκτηση της αρετής. Επιπλέον, γίνεται αναφορά στην τιμωρία και τη νουθεσία ως ενισχυτικές παραμέτρους της μαθησιακής διαδικασίας. Από τη στιγμή, λοιπόν, που η αρετή δόθηκε ως άνωθεν δώρο στους ανθρώπους, μόνο μ' αυτούς τους τρόπους θα μπορούσε να αποκτηθεί.

5. «οὐ φύσει ἀλλά διδακτόν» : ποιο είναι το νόημα της διάκρισης αυτής; Ποια σχέση έχει με τη διάκριση φύσης και νόμου των σοφιστών;

Απάντηση : Α) «οὐ φύσει ἀλλά διδακτόν» : ο Πρωταγόρας ανταπαντά στη Σωκρατική Θέση ότι η αρετή δεν είναι διδακτή. Πρώτα, αποδεικνύει ότι η αρετή δεν είναι έμφυτη ούτε έρχεται από μόνη της. Μέσα απόκτησης της πολιτικής αρετής είναι η επιμέλεια, η άσκηση και η διδαχή. Ωστόσο πολλοί ισχυρίζονται ότι η θέση αυτή του σοφιστή έρχεται σε αντίφαση με όσα αναφέρει προηγουμένως για τη θεϊκή προέλευση των δώρων του Δία στους ανθρώπους. Ο Πρωταγόρας όμως δεν αντιφάσκει, απλά διευκρινίζει ότι ο θεός δεν έδωσε την αιδώ και τη δίκη ταυτόχρονα στους ανθρώπους με τη δημιουργία τους, αλλά εκ των υστέρων. Άρα, η αρετή δεν είναι έμφυτη αλλά αποτελεί προϊόν μάθησης.

Β) συμπλήρωμα στα σχόλια του βοηθήματος . άρα, η πολιτική αρετή εφόσον δεν είναι έμφυτη είναι προϊόν σύμβασης των ανθρώπων και της ανάγκης τους να οργανώσουν έναν εύρυθμο συλλογικό βίο. Αυτό καταδεικνύεται από το γεγονός ότι οι άνθρωποι πριν την απόκτηση της πολιτικής αρετής ζούσαν διασκορπισμένοι, αδικούσαν ο ένας τον άλλον και αλληλοεξοντώνονταν. Χρειάζεται, λοιπόν, ένας παράγοντας που θα ρύθμιζε και θα διακανόνιζε τις μεταξύ τους σχέσεις και θα εξασφάλιζε την κοινωνική ομαλότητα, η πολιτική αρετή. Η τελευταία μπορεί να δόθηκε «δυνάμει» στους ανθρώπους με την έννοια της δυνατότητας για απόκτηση, αλλά εδραιώθηκε μέσα από τη μάθηση, ενώ η παρουσία της υπαγορεύτηκε από την ανθρώπινη ανάγκη για κοινωνική ευρυθμία.

6. ο Πρωταγόρας, για να αποδείξει ότι η αρετή διδάσκεται χρησιμοποιεί δυο επιχειρήματα.

Να τα καταγράψετε και να τα αξιολογήσετε. (γραπτά)

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

7. συμφωνείτε με την άποψη του Πρωταγόρα για τα προτερήματα και τα ελαττώματα του ανθρώπου και την αντιμετώπισή τους; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας. (προφορικά)
8. ποιες είναι οι μορφές αγωγής κατά τον Πρωταγόρα και σε ποια σχέση βρίσκονται μεταξύ τους; (προφορικά)

9. είναι γνωστό ότι ο άνθρωπος μαθαίνει κατ' αρχήν με τη μίμηση. Γιατί, κατά τη γνώμη σας, την παραλείπει ο Πρωταγόρας; (γραπτά)

10. «Ηγοῦνται πάντες ...άρετῆς» : πού στηρίζεται το επιχείρημα του Πρωταγόρα και πώς το αξιολογείτε;

Απάντηση : ο Πρωταγόρας επιχειρεί να αποδείξει ότι η δικαιοσύνη και η πολιτική αρετή είναι στοιχεία εγγενή με την ανθρώπινη ιδιότητα, αφορμάμενος από την κοινή πεποίθηση των ανθρώπων ότι μετέχουν σ' αυτές. Εισάγει στη συζήτηση την καθολικότητα της πολιτικής αρετής λαμβάνοντας τη ως δεδομένη και στη συνέχεια προσπαθεί να την αποδείξει με τρόπο εμπειρικό. Άλλωστε, ακολουθεί εμπειρική απόδειξη που αρχίζει με τη λέξη «τεκμήριον». Ο Πρωταγόρας ξεκινά βασισμένος στην κοινή αντίληψη, χωρίς όμως να την έχει θεμελιώσει λογικά, αλλά αυτό δε σημαίνει ότι η θέση του στερείται αντικειμενικότητας.

11. «τεκμήριον» : ο Πρωταγόρας προσκομίζει μια εμπειρική απόδειξη για τη συμμετοχή όλων στην πολιτική αρετή. Ποια είναι αυτή; Γιατί θεωρείται τρελός όποιος δέχεται ότι δεν κατέχει τη δικαιοσύνη και την άλλη πολιτική αρετή; (γραπτά)

12. «ἡ μη εἶναι ἐν ἀνθρώποις» : να συγκρίνετε την τιμωρία αυτή με τη θανάτωση που προτάθηκε παραπάνω, στην ενότητα 4. Είναι η κύρωση αυτή ελαφρότερη ή όχι και γιατί; (γραπτά)

13. ποια είναι τα συστατικά στοιχεία της αρετής και με ποιο τρόπο τα παρουσιάζει ο Πρωταγόρας; (προφορικά)

14. «πᾶν το ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς» : ποιο πρόβλημα δημιουργείται και τι προοικονομεί για την εξέλιξη του διαλόγου;

Απάντηση : με τη φράση αυτή ο Πρωταγόρας προβάλλει την αρετή ως έννοια πολυσύνθετη. Συγκεκριμένα, αναφέρει την αδικία και την ασέβεια ως χαρακτηριστικά «εναντία» των επιμέρους αρετών που συνθέτουν την πολιτική αρετή. Παραπάνω είχε παρουσιάσει ως βασικές συνιστώσες της τη δικαιοσύνη και τη σωφροσύνη. Με τη θέση του αυτή εισάγει ως αντικείμενο συζήτησης το αν η αρετή είναι μια και ενιαία ή πολλές, πράγμα το οποίο θα αποτελέσει θέμα προβληματισμού στην επόμενη ενότητα.

15. η παιδεία αναδεικνύεται σε κινητήρια δύναμη που θα μετατρέψει τον άνθρωπο από «δυνάμει» σε «ενεργεία» πολιτικό ον. Να αναλύσετε τεκμηριωμένα την άποψη αυτή με βάση τη συλλογιστική του Πρωταγόρα. (γραπτά)

16. ανάμεσα στις επικρίσεις που διατυπώνονται κατά του Πρωταγόρα, είναι ότι, για να απποδείξει το διδακτό της αρετής, καταφεύγει σε «σόφισμα λήψεως του ζητουμένου» και ότι αφενός βλέπει την αρετή «χρησιμοθηρικά» με την προοπτική του «πραγματισμού», αφετέρου, όπως την εννοεί, είναι προϊόν της «άκριτης αθεμελιώτης γνώμης των πολλών», που αλλάζει ανάλογα με τον τόπο και την κοινωνική παράδοση. Συμφωνείτε με τις επικρίσεις αυτές ή όχι; Να αναπτύξετε τεκμηριωμένα τις απόψεις σας. (γραπτά)

17. «κολάζω» : να γράψετε τρία παράγωγα του ρήματος και να σχηματίσετε μ' αυτά αντίστοιχες προτάσεις. (γραπτά)

18. «πειρῶμαι < πειρά» να γράψετε δέκα λέξεις, απλές ή σύνθετες με το θέμα της λέξης που σας δίνεται και να χρησιμοποιήσετε τις πέντε απ' αυτές σε σύντομες φράσεις . (γραπτά)

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ΕΝΟΤΗΤΑ 6^η

Η παιδευτική σημασία της τιμωρίας ως απόδειξη του διδακτού της αρετής

Κείμενο :

ενθα δὴ πᾶς παντὶ θυμοῦται καὶ νουθετεῖ, δῆλον ὅτι ὡς ἐξ ἐπιμελείας καὶ μαθήσεως κτητῆς οὐσῆς. εἰ γὰρ ἐθέλεις ἐννοήσαι τὸ κολάζειν, ὡς Σώκρατες, τοὺς ἀδικοῦντας τί ποτε δύναται, αὐτό σε διδάξει ὅτι οἱ γε ἀνθρωποι ἡγοῦνται παρασκευαστὸν εἶναι ἀρετήν.

οὐδεὶς γὰρ κολάζει τοὺς ἀδικοῦντας πρὸς τούτῳ τὸν νοῦν ἔχων καὶ τούτου ἔνεκα, ὅτι ἡδίκησεν, ὅστις μὴ ὥσπερ θηρίον ἀλογίστως τιμωρεῖται· ὁ δὲ μετὰ λόγου ἐπιχειρῶν κολάζειν οὐ τοῦ παρεληλυθότος ἔνεκα ἀδικήματος τιμωρεῖται—οὐ γὰρ ἀν τὸ γε πραχθὲν ἀγένητον θείη—ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος χάριν, ἵνα μὴ αὐθις ἀδικήσῃ μήτε αὐτὸς οὗτος μήτε ἄλλος ὁ τοῦτον ἴδων κολασθέντα. καὶ τοιαύτην διάνοιαν ἔχων διανοεῖται παιδευτὴν εἶναι ἀρετήν· ἀποτροπῆς γοῦν ἔνεκα κολάζει.

ταύτην οὖν τὴν δόξαν πάντες ἔχουσιν ὕσοιπερ τιμωροῦνται καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ. τιμωροῦνται δὲ καὶ κολάζονται οἱ τε ἄλλοι ἀνθρωποι οὓς ἀν τοῖς ἀδικεῖν, καὶ οὐχ ἥκιστα Ἀθηναῖοι οἱ σοὶ πολῖται·

ῶστε κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ Ἀθηναῖοί εἰσι τῶν ἡγουμένων παρασκευαστὸν εἶναι καὶ διδακτὸν ἀρετήν. ὡς μὲν οὖν εἰκότως ἀποδέχονται οἱ σοὶ πολῖται καὶ χαλκέως καὶ σκυτοτόμου συμβουλεύοντος τὰ πολιτικά, καὶ ὅτι διδακτὸν καὶ παρασκευαστὸν ἡγοῦνται ἀρετήν, ἀποδέδεικταί σοι, ὡς Σώκρατες, ίκανῶς, ὡς γέ μοι φαίνεται.

Μετάφραση :

Σ' αυτήν λοιπόν την περίπτωση ο καθένας θυμώνει με τον καθένα και τον συμβουλεύει, επειδή κατά τη γνώμη του η αρετή αποκτιέται ολοφάνερα με επιμέλεια και μάθηση. Αν πράγματι θέλεις, Σωκράτη, να καταλάβεις τι τάχα σημαίνει το να τιμωρεί κανείς αυτούς που αδικούν, αυτό το ίδιο θα σε διδάξει ότι οι άνθρωποι βέβαια πιστεύουν πως η αρετή είναι κάτι που μπορεί να αποκτηθεί. Γιατί κανένας δεν τιμωρεί όσους αδικούν έχοντας το νου του σ' αυτό και εξαιτίας αυτού, δηλαδή εξαιτίας του ότι διέπραξε ένα αδίκημα, εκτός αν κάποιος εκδικείται ασυλλόγιστα, όπως ακριβώς ένα Θηρίο. Κι αυτός που επιχειρεί να τιμωρεί σύμφωνα προς τη λογική δεν πάρονται εκδίκηση για το αδίκημα που έχει διαπραχθεί στο παρελθόν - γιατί δεν μπορεί να κάνει αυτό που έγινε να μην έχει γίνει - αλλά για το μέλλον, δηλαδή για να μην αδικήσει πάλι ούτε αυτός ο ίδιος ούτε άλλος που είδε ότι αυτός τιμωρήθηκε. Και επειδή έχει τέτοια σκέψη πιστεύει ότι είναι δυνατό να διδαχτεί η αρετή. Οπωσδήποτε τιμωρεί για να αποτραπεί στο μέλλον επανάληψη της αδικίας. Αυτή, λοιπόν, τη γνώμη έχουν όλοι όσοι ακριβώς τιμωρούν και στην ιδιωτική και στη δημόσια ζωή. Τιμωρούν και για εκδίκηση και για σωφρονισμό όποιους νομίζουν ότι αδικούν και οι άλλοι άνθρωποι και προπαντός οι Αθηναίοι, οι συμπολίτες σου. Συνεπώς, σύμφωνα με αυτό το συλλογισμό και οι Αθηναίοι είναι απ' αυτούς που πιστεύουν πως η αρετή μπορεί να αποκτηθεί και να διδαχτεί. Ότι λοιπόν εύλογα δέχονται οι συμπολίτες σου και το χαλκιά και τον τσαγκάρη να συμβουλεύει για τα πολιτικά και ότι νομίζουν πως η αρετή μπορεί να διδαχτεί και να αποκτηθεί, Σωκράτη, σου το έχω αποδείξει επαρκώς, όπως τουλάχιστον μου φαίνεται.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Πραγματολογικά σχόλια :

«Κριτική απόψεων του σοφιστή»: η γνώμη του ήταν πρωτοποριακή και κατεξοχήν ρηξικέλευθη σε μια εποχή, όπου ο σκοπός της ποινής ήταν η εκδίκηση (ικανοποίηση του παθόντος ή των συγγενών του θύματος) και ανταπόδοση στο αδίκημα. Δεν αναλύει την ουσία της αρετής, δε δίνει τον ορισμό της, προκειμένου να καταλήξει αν είναι ή όχι διδακτή. Καταφεύγει στο σόφισμα της «λήψεως του αιτουμένου» χρησιμοποιεί δηλαδή ως επιχείρημα για το διδακτό της αρετής το πραγματικό κατά την άποψή του γεγονός ότι οι Αθηναίοι Θεωρούν αυτή διδακτή, ενώ αυτό είναι που χρειάζεται απόδειξη.

Κριτήριο αξιολόγησης :

1. ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος για την αδικία. Η ποινή αποσκοπεί στο να διορθωθεί αυτός που αδικεί. Πώς συνδέονται οι δυο παραπάνω θέσεις με το διδακτό της αρετής;

Απάντηση : στην ενότητα αυτή δίνεται μια δεύτερη απόδειξη για το διδακτό της πολιτικής αρετής. Θέμα του κειμένου είναι η παιδευτική σημασία της τιμωρίας. Συγκεκριμένα ο Πρωταγόρας δίνει περιεχόμενο παιδαγωγικό - τελεολογικό στην ποινή. Αυτό σημαίνει ότι αυτός που τιμωρεί με τη λογική και όχι ασυλλόγιστα, όπως τα θηρία, δε στοχεύει στην εκδίκηση, αλλά στο σωφρονισμό του δράστη και στον παραδειγματισμό των άλλων. Αυτός ο τρόπος θεώρησης της τιμωρίας αποδεικνύει ότι ο άνθρωπος που έχει περιπέσει σε κάποιο αδίκημα επιδέχεται βελτίωση. Επομένως, η αρετή είναι διδακτή. Άλλωστε, αν η αρετή δε διδασκόταν, αυτό θα σήμαινε ότι κάποιος είναι καλός ή κακός εκ φύσεως. Τότε όμως θα ήταν αδύνατον να αλλάξει, άρα δεν θα ήταν υπεύθυνος για την αδικία ούτε θα μπορούσε να του επιβληθεί ποινή.

2. ποιος είναι ο σκοπός της ποινής σύμφωνα με τον Πρωταγόρα; Συμφωνείτε ή όχι; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας. (γραπτά)
3. να συγκρίνετε την άποψη του Πρωταγόρα για την ποινή με την παλιότερη αντίληψη της ανταπόδοσης (ποινή - τιμωρία, «τίσις») εντοπίζοντας ομοιότητες και διαφορές. (γραπτά)
4. μπορεί να διαπιστωθεί αυταρέσκεια στα λόγια του Πρωταγόρα και πού; Να αναλύσετε τα σχετικά χωρία.

Απάντηση : στο τέλος του κεφαλαίου παρατηρούμε πως ο Πρωταγόρας ολοκληρώνει την επιχειρηματολογία του με αυτοπεποίθηση και κάποια αυταρέσκεια. Η φράση του «ἀποδέδεικτά σοι, ὡς Σώκρατες ίκανῶς» είναι δηλωτική της συναισθηματικής του διάθεσης. Ο ίδιος είναι πεπεισμένος ότι κατόρθωσε να αντικρούσει τη Σωκρατική θέση και να υποστηρίξει τεκμηριωμένα το διδακτό της αρετής. Βέβαια, το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι αυθαίρετο, αφού η έλλογη τιμωρία - που πιστοποιεί το διδακτό της αρετής - ανήκει μάλλον στη σφαίρα της δεοντολογίας, χωρίς να ανταποκρίνεται σε πραγματικά δεδομένα, ιδιαίτερα εκείνης της εποχής. Πρόκειται, πάλι για το γνωστό «σόφισμα της λήψεως του ζητουμένου». Ο ίδιος, όμως, φαίνεται να μην αντιλαμβάνεται και το προσπερνά δηλώνοντας πως απέδειξε επαρκώς τη θέση του. Η αυταρέσκεια του αυτή μετριάζεται ευγενικά με τη φράση που επακολουθεί «ώς γε μοι φαίνεται».

5. ποια συναισθήματα νομίζετε ότι διακατέχουν τον Πρωταγόρα στο τέλος της έκτης ενότητας: (προφορικά)
6. να εξηγήσετε αν, κατά τη γνώμη σας, η επιβολή των ποινών είναι έγκυρο και πειστικό επιχείρημα για το διδακτό της αρετής.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Απάντηση : ο Πρωταγόρας στην ενότητα αυτή προσπαθεί να αποδείξει το διδακτό της πολιτικής αρετής με ένα ακόμα επιχείρημα. Σύμφωνα μ' αυτό οι άνθρωποι με το να επιβάλλουν ποινές για παραδειγματισμό και σωφρονισμό πιστεύουν ότι η αρετή μπορεί να διδαχτεί. Με άλλα λόγια, η έλλογη τιμωρία αποδεικνύει ότι ο άνθρωπος που έχει περιπέσει σε κάποιο αδίκημα επιδέχεται βελτίωση. Επομένως, η αρετή είναι διδακτή. Άλλωστε, αν η αρετή δε διδασκόταν, αυτό θα σήμαινε ότι κάποιος είναι καλός ή κακός εκ φύσεως. Τότε όμως θα ήταν αδύνατον να αλλάξει, άρα δεν θα ήταν υπεύθυνος για την αδικία, ούτε θα μπορούσε να επιβληθεί ποινή. Το συμπέρασμα όμως στο οποίο καταλήγει ο Πρωταγόρας είναι αβάσιμο, αφού η ίδια η θέση που χρειάζεται απόδειξη, χρησιμοποιείται και ως αποδεικτικό επιχείρημα. Πρόκειται πάλι για το γνωστό «σόφισμα της λήψεως του ζητουμένου». Ξεκινά απ' τη βάση ότι η επιβολή της τιμωρίας λειτουργεί σωφρονιστικά και το προβάλλει απόλυτα. Η έλλογη τιμωρία όμως που προτάσσει είναι σχετική, ανήκει μάλλον στη σφαίρα της δεοντολογίας και το κυριότερο δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα εκείνης της εποχής.

7. ποια η σημασιολογική διαφορά των ρημάτων : «τιμωροῦμαι - κολάζω». (γραπτά)
8. «ἀλογίστως - συλλήβδην - δημοσίᾳ» : να χρησιμοποιήσετε τα τρία επιρρήματα σε ισάριθμες προτάσεις στη νέα ελληνική, ώστε να φαίνεται η σημασία τους. Στο δημοσίᾳ δε θα βάλετε υπογεγραμμένη και στο ἀλογίστως μπορείτε να μετατρέψετε την κατάληξη σε -α. (γραπτά)

ΕΝΟΤΗΤΑ 7^η

Η διδασκαλία της αρετής από την οικογένεια και την κοινωνία

Υπάρχει ακόμη μία απορία, αυτή που διατύπωσες σχετικά με τους αγαθούς άνδρες: για ποιον λόγο οι αγαθοί άνδρες, ενώ διδάσκουν στους γιους τους όλα τα άλλα πράγματα που εξαρτώνται από τους δασκάλους και τους κάνουν σοφούς, δεν είναι σε θέση να τους βελτιώσουν στην αρετή στην οποία είναι και οι ίδιοι εξαίρετοι. Για το θέμα αυτό, Σωκράτη, δεν θα σου πω μύθο, αλλά λόγο. Σκέψου λοιπόν, τι από τα δύο συμβαίνει: υπάρχει ένα πράγμα στο οποίο είναι αναγκαίο να μετέχουν όλοι οι πολίτες, προκειμένου να είναι δυνατή η ύπαρξη πόλεως. ή δεν υπάρχει; Έτσι μόνο μπορεί να λυθεί η απορία που έχεις. Διότι, εάν μεν υπάρχει αυτό το ένα πράγμα και αν αυτό το πράγμα δεν είναι ούτε η οικοδομική ούτε η μεταλλουργία ούτε η κεραμική, αλλά η δικαιοσύνη και η σωφροσύνη και το όσιον (και αυτά τα ονομάζω όλα μαζί ανδρός αρετήν). εάν υπάρχει λοιπόν αυτό το πράγμα στο οποίο πρέπει να μετέχουν όλοι και σύμφωνα με το οποίο πρέπει να ενεργεί κάθε άνδρας ξεχωριστά σε περίπτωση που θέλει να μάθει ή να πράξει κάτι, και σε καμιά περίπτωση χωρίς αυτό· και εάν, σε περίπτωση που κάποιος δεν μετέχει σ' αυτό, είτε παιδί είναι, είτε άνδρας είτε γυναίκα, πρέπει να τον διδάσκουμε και να τον τιμωρούμε, μέχρι που, με την τιμωρία, να βελτιωθεί· και εάν, σε διαφορετική περίπτωση, πρέπει να εκδιώκουμε από την πόλη ή να σκοτώνουμε ως ανίατο οποίον δεν υπακούει σε αυτό το πράγμα ακόμα και μετά τη διδασκαλία, ακόμα και μετά την τιμωρία· εάν λοιπόν έτσι έχουν τα πράγματα, και εάν, παρόλο που αυτή είναι η φύση των πραγμάτων, οι αγαθοί άνδρες, ενώ μορφώνουν τους γιους τους σε όλα τα άλλα, αυτό δεν τους το διδάσκουν, τότε σκέψου τι περίεργα πλάσματα είναι αυτοί οι αγαθοί άνδρες! Ότι το πράγμα αυτό το θεωρούν διδακτό και στο ιδιωτικό και στο δημόσιο επίπεδο, το αποδείξαμε ήδη. Ενώ όμως είναι το πράγμα αυτό διδακτό, αφού είναι κάτι που μπορεί να φροντίσει και να καλλιεργήσει κανείς, αυτοί διδάσκουν στους γιους τους τα άλλα, των οποίων η άγνοια δεν πρόκειται να επιφέρει ως ποινή τον θάνατο, αυτό όμως, την αρετή, που εάν τα αγόρια δεν τη μάθουν και δεν τη φροντίσουν, μπορεί να υποστούν ως ποινή και τον θάνατο και την εξορία και τη δήμευση της περιουσίας εκτός από τη θανάτωση και, με μια λέξη, τη συνολική καταστροφή του οίκου τους, αυτή δεν τη διδάσκουν και δεν τη φροντίζουν με κάθε δυνατή επιμέλεια! Μπορούμε να πιστέψουμε κάτι τέτοιο, Σωκράτη;

Στην πραγματικότητα, αρχίζουν από την παιδική ηλικία να διδάσκουν και να νουθετούν, συνεχίζοντας για όλη τη ζωή. Αμέσως μόλις αρχίσει να καταλαβαίνει ένα παιδί τι του λένε, και η παραμάνα του και η μητέρα του και ο παιδαγωγός του και ο ίδιος ο πατέρας του αγωνίζονται γι' αυτό το πράγμα, για το πώς δηλαδή θα βελτιωθεί το αγόρι, διδάσκοντάς το για κάθε του πράξη και για κάθε του λόγο και εξηγώντας του ότι αυτό είναι δίκαιο και το άλλο άδικο, και ότι αυτό είναι καλό και το άλλο αισχρό, και αυτό όσιο και εκείνο ανόσιο, και ότι αυτά πρέπει να τα κάνεις και αυτά να μην τα κάνεις. Κι όταν ακούει με τη θέληση του, πάει καλά. Εάν όμως δεν υπακούει, τότε, με τις απειλές και τα χτυπήματα το «ισιώνουν», σαν δέντρο που λυγίζει και γέρνει. Κι ύστερα, όταν το στέλνουν στους δασκάλους, δίνουν εντολή να επιμεληθεί ο δάσκαλος περισσότερο την ευκοσμία των παιδιών, παρά τα γράμματα και τη μουσική. Και οι δάσκαλοι άλλωστε γι' αυτό φροντίζουν κυρίως. Και μόλις τα αγόρια μάθουν τα γράμματα και είναι σε θέση στο εξής να καταλάβουν ένα γραπτό κείμενο, όπως μέχρι τώρα καταλάβαιναν τον προφορικό λόγο, τα βάζουν, καθισμένα στα θρανία τους, να διατάζουν δυνατά τα ποιήματα των μεγάλων ποιητών και τα αναγκάζουν να μάθουν απ' έξω αυτά τα έργα, στα οποία υπάρχουν πολλές συμβουλές, αλλά και αναλύσεις για τα πράγματα, και έπαινοι και εγκώμια για τους αρχαίους ήρωες, προκειμένου το αγόρι να θελήσει να τους

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

μιμηθεί και να έχει διάθεση να γίνει παρόμοιος. [...Και όταν πια φύγουν αυτοί [δηλ. οι νέοι άνδρες] από τους δασκάλους, η πόλη, με τη σειρά της, τους αναγκάζει να μάθουν τους νόμους και να ζουν σύμφωνα με αυτούς, ώστε να μην ενεργούν από μόνοι τους και όπως νομίζουν οι ίδιοι [...].

Έτσι, και η πόλη, υπογραμμίζοντας τους νόμους, αυτά τα επινοήματα των καλών, κάγαθών νομοθετών, αναγκάζει και όσους ασκούν ένα αξίωμα και όσους άρχονται να συμμορφώνονται με αυτούς. Εκείνος δε ο οποίος τούς παραβαίνει, υφίσταται κυρώσεις και οι κυρώσεις αυτές ονομάζονται, και σε σας εδώ [δηλ. στην Αθήνα] και σε πολλά άλλα μέρη, ευθύνες, λες και η δικαιοσύνη ξαναβάζει [τον παραβάτη] στην ευθεία. Ενώ λοιπόν είναι τόσο μεγάλη η προσπάθεια που καταβάλλεται για την αρετή και στο ιδιωτικό και στο δημόσιο επίπεδο, εσύ Σωκράτη εκπλήττεσαι και απορείς αν η αρετή είναι διδακτή; Το εκπληκτικό όμως θα ήταν μάλλον το να μην μπορεί να διδαχθεί η αρετή.

Πραγματολογικά σχόλια :

Ο Πρωταγόρας αποδεικνύει τη Θέση ότι οι άριστοι άνδρες μπορούν να διδάξουν και διδάσκουν την πολιτική αρετή στα παιδιά τους: α. Πώς διατυπώνεται φραστικά η απόδειξη; β. ποια είναι η συλλογιστική πορεία της; γ. ποιο είναι το συμπέρασμα; δ. Τι είδους συλλογισμό ακολουθεί ο Πρωταγόρας; α. με μια ρητορική ερώτηση από την οποία νοείται απορρέουσα η θετική απάντηση. Υπάρχει η αρετή, στην οποία είναι αναγκαίο να μετέχουν όλοι...και 7 διαδοχικών υποθετικών προτάσεων, που διατυπώνονται μόνο ρητορικά ως υποθέσεις (απόδοση: σκέψου ...), ενώ νοούνται ως προτάσεις αποφαντικές ως δεδομένες θέσεις. Ο λόγος είναι πιο εντυπωσιακός, ίσως όμως ο Πλάτων θέλει να παρουσιάσει τον Πρωταγόρα να είναι σε αμηχανία. β. Υπάρχει ένα πράμα στο οποίο είναι αναγκαίο να μετέχουν όλοι οι πολίτες, για να είναι δυνατή η ύπαρξη της πόλης. Αυτό είναι η πολιτική αρετή. Αν κάποιος δε μετέχει στην αρετή πρέπει να τον διδάσκουμε και να τον τιμωρούμε, για να βελτιωθεί και να μετέχει και αυτός σε αυτήν. Άν δε θέλει να ενστερνιστεί την αρετή, πρέπει να αποβάλλεται από την πόλη ή να θανατώνεται. γ. οι πολιτικοί είναι παράλογο να μη διδάσκουν την πολιτική αρετή στους γιους τους, ενώ τους διδάσκουν άλλα όχι τόσο σημαντικά, γιατί αλλιώς θα τους εξέθεταν στον κίνδυνο της θανάτωσης ή άλλων ποινών. δ. συλλογισμός εκ του ελάσσονος προς το μείζον. Από το μικρότερο, το λιγότερο σημαντικό (από τη διδασκαλία μαθηματικών, ανάγνωσης) στο μεγαλύτερο (αρετή).

«Κριτική της απόδειξης» : Δεν είναι πειστική, έχει ρητορικά στοιχεία εντυπωσιασμού: αλλοιώνει τη Θέση του Σωκράτη για να αποδείξει αυτό που θέλει ο ίδιος, και όχι αυτό που πρέπει, αναφέρει δεοντολογικές διατυπώσεις (4 πρέπει να), δεν αποδεικνύει την αντίθετη δική του Θέση, αλλά τη Θεωρεί δεδομένη και την αιτιολογεί, με τρόπο όχι πειστικό (οι μεγάλοι πολιτικοί διδάσκουν στα παιδιά τους την αρετή, απλώς επειδή το αντίθετο θα ήταν αδιανόητο).

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Κριτήριο αξιολόγησης :

1. «υπάρχει ένα ορισμένο πράγμα ή δεν υπάρχει, στο οποίο είναι ανάγκη να μετέχουν όλοι οι πολίτες, αν ενδιαφερόμαστε βέβαια να υπάρχει πόλη». Ποιο είναι το «ένα», το «αναγκαίο» για την ύπαρξη της πόλης; Να εντοπίσετε τη σχέση ανάμεσα στην άποψη αυτή και στο Πρωταγόρειο μύθο.

Απάντηση : σύμφωνα με τον Πρωταγόρειο μύθο, η αρετή του πολίτη είναι κτήμα όλων «δυνάμει» - όλων αφού σε όλους δόθηκε η αιδώς και η δίκη σύμφωνα με το μύθο. Χρειάζεται όμως η διδασκαλία και η εξάσκηση για να αφομοιωθεί, διαφορετικά δε θα υπήρχε ποινικό δίκαιο ούτε θα έθετε νόμο ο Δίας για την τιμωρία όσων δεν μετέχουν στην αιδώς και στη δίκη. Η «ανδρός αρετή», λοιπόν, η πολιτική αρετή, που τη συναποτελούν η δικαιοσύνη, η σωφροσύνη και η οσιότητα, είναι το συνεκτικό στοιχείο, απαραίτητο και θεμελιώδες για την ίδια την ύπαρξη της πόλης και τη διατήρησή της. Αφού υπάρχει αυτό το ένα, τότε πρέπει όλοι να μετέχουν σ' αυτό και όποιος δε μετέχει, ούτε διδασκόμενος ούτε κολαζόμενος, να τιμωρείται με εξορία από την πόλη ή με θάνατο, προκειμένου να διασφαλίζεται για τους υπόλοιπους πολίτες η ομαλή και εύρυθμη κοινωνική ζωή.

2. ο Πρωταγόρας θεωρεί την «ανδρός αρετή», την πολιτική αρετή, ως μοναδικό θεμέλιο για τη συγκρότηση και τη διατήρηση του οικοδομήματος της πόλης. Πώς κατέληξε στο συμπέρασμα αυτό; Να κρίνετε την εγκυρότητα του συλλογισμού του. (γραπτά)
3. «και αυτό το ένα δεν είναι ούτε η οικοδομική ούτε η μεταλλουργία ούτε η κεραμική» : ποιο επιχείρημα του Σωκράτη υπαινίσσεται ο Πρωταγόρας; (γραπτά)
4. σε ποια μέρη αναλύεται η «ανδρός αρετή» σύμφωνα με τον Πρωταγόρα; (προφορικά)
5. ποια είναι η βασική υποχρέωση του πολίτη και με ποιους τρόπους παρεμβαίνει η πολιτεία στην εκπλήρωση της υποχρέωσης αυτής; (προφορικά)
6. «μπορεί να υποστούν ως ποινή και το θάνατο...και τη συνολική καταστροφή του οίκου τους» : ποιες ποινές επιβάλλονται και πώς κλιμακώνονται;

Απάντηση : η σπουδαιότητα της πολιτικής αγωγής ως βασικής προϋπόθεσης για την οργάνωση και την ύπαρξη της πόλης και η αναγκαιότητα συμμετοχής όλων των πολιτών σ' αυτή ενισχύονται από τη θέσπιση αυστηρών ποινών, εκ μέρους της πολιτείας, σε όσους παραμελούν την αρετή. Συγκεκριμένα, οι εξοντωτικές τιμωρίες που επιβάλλονταν για πολιτικά κυρίως αδικήματα ήταν θανάτωση, εξορία, αφάρεση πολιτικών δικαιωμάτων, δήμευση περιουσίας, κατεδάφιση σπιτιού. Με το τελευταίο αναφέρονται στη βαρύτερη και αυστηρότερη των ποινών, την εξορία εφ' όρου ζωής μιας ολόκληρης οικογένειας.

7. η αυστηρότητα των ποινών μας εντυπωσιάζει, αλλά ακόμη περισσότερο μας εντυπωσιάζει ότι χειρότερη δε θεωρείται ο θάνατος αλλά ο θάνατος στην εξορία, η δήμευση της περιουσίας και η διάλυση της οικογένειας. Γιατί τη θεωρούσαν αυστηρότερη; Στην απάντησή σας πρέπει να λάβετε υπόψη σας τις σχέσεις που επικρατούσαν στην αρχαία πόλη και ιδίως στη σχέση του πολίτη με την πόλη. (γραπτά)
8. να καταγράψετε τα επιχειρήματα με τα οποία ο Πρωταγόρας επιχειρεί να αποδείξει ότι οι αγαθοί άνδρες διδάσκουν την πολιτική αρετή στα παιδιά τους και να τα αξιολογήσετε.

Απάντηση : στο κεφάλαιο αυτό ο Πρωταγόρας επιχειρεί να ανασκευάσει την άποψη που είχε διατυπώσει ο Σωκράτης προηγουμένως, ότι οι μεγάλοι πολιτικοί άνδρες, όπως ο Περικλής δεν μπορούν να διδάξουν στα παιδιά τους την πολιτική τέχνη, την οποία οι ίδιοι κατέχουν. Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του σοφιστή, αν υπάρχει πολιτική αρετή και είναι αναγκαίο όλοι οι πολίτες να μετέχουν σ' αυτήν διδασκόμενοι ή τιμωρούμενοι, αλλιώς αποβάλλονται από την πόλη ή θανατώνονται, τότε λοιπόν οι αγαθοί άνδρες, αφού διδάσκουν στα παιδιά τους τα άλλα, θα ήταν παράδοξο να μην διδάσκουν την αρετή άλλωστε, όλοι δέχονται ότι η αρετή είναι διδακτή. Αν επομένως οι αγαθοί άνδρες διδάσκουν στα παιδιά τους όλα τα άλλα, η άγνοια των οποίων εν οδηγεί στο θάνατο, τότε δεν μπορεί παρά να διδάσκουν

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

και αυτό που, αν δεν το γνωρίζουν, τα περιμένει ο θάνατος κτλ. Βλέπουμε πως ο σοφιστής αποδεικνύει αρνητικά για ποιο λόγο δεν μπορεί παρά να διδάσκουν οι αγαθοί πολίτες την πολιτική αρετή στα παιδιά τους. Τα επιχειρήματα του Πρωταγόρα δεν είναι πειστικά και η απόδειξη του έχει σχέση περισσότερο με τη ρητορική και λιγότερο με τη λογική. Χρησιμοποεί ένα συλλογισμό με πολλές υποθετικές προτάσεις, επαναλήψεις και ανακολουθίες, που προδίδουν σύγχυση και ταραχή καθώς και τη δύσκολη θέση στην οποία έχει περιέλθει. Το **συμπέρασμα** στο οποίο καταλήγει είναι αυθαίρετο, γιατί στηρίζεται σε σοφίσματα, στην αυστηρότητα των ποινών, στον πρόχειρο ορισμό της έννοιας της αρετής και σε δεοντολογίες. Επιπλέον, δεν προβάλει με σαφήνεια την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής του και δε στηρίζεται σε ισχυρές αποδείξεις. Συνεπώς, η επιχειρηματολογία του είναι σαθρή.

9. να εξηγήσετε αν η άποψη του διδακτού της αρετής ενισχύεται από την αναφορά στην επιβολή των ποινών

Απάντηση : τη διδασκαλία της πολιτικής αρετής των άξιων πολιτικών προς τα παιδιά τους ο Πρωταγόρας τη θεωρεί απόρροια της επίγνωσης ότι η άγνοια της επισύρει αυστηρές ποινές που έχει θεσπίσει η πολιτεία στους παραμελούντες. Δεν είναι όμως απόλυτα έτσι, διότι δεν μπορεί να επιβάλλεται ποινή για κάτι που δεν είναι δυνατόν να αποκτήσει ο άνθρωπος με τη διδασκαλία ή την άσκηση κτλ. Η αντίληψη αυτή του σοφιστή στερείται ισχυρής αποδεικτικότητας και είναι αυθαίρετη, διότι εκπορεύεται από την αγωνιώδη προσπάθεια του να μεταπείσει το Σωκράτη. + απάντηση 8.

10. ποιοι είναι οι φορείς της αγωγής - εκπαίδευσης για κάθε βαθμίδα; (προφορικά)

11. ποιες ήταν σύμφωνα με τον Πρωταγόρα οι βαθμόδες της αγωγής, της εκπαίδευσης, στην αρχαία Αθήνα; (προφορικά)

12. ποιος ήταν ο στόχος της προσχολικής αγωγής των παιδιών; (προφορικά)

13. «με τις απειλές και τα χτυπήματα το ισιώνουν σαν δέντρο που λυγίζει και γέρνει» : ποιο στόχο υπηρετεί η παρομοίωση και πόσο πετυχημένη είναι, κατά τη γνώμη σας; Ποια σημασία έχει η χρησιμοποίηση του ρήματος «ισιώνουν»; (γραπτά)

14. ποιοι ήταν οι στόχοι της σχολικής αγωγής σε κάθε βαθμίδα και στα επιμέρους μαθήματα και ποιο το αντικείμενο σε κάθε στάδιο. (προφορικά)

15. ποιο σκοπό εξυπηρετούσε η διδασκαλία της ποίησης και η απομνημόνευση ποιημάτων; Θα ήταν σήμερα χρήσιμη και εφικτή μια τέτοια απομνημόνευση; (προφορικά)

16. στο τρίτο στάδιο την αγωγή του νέου αναλαμβάνουν οι παιδοτρίβες. Ποιος ήταν ο στόχος και το αντικείμενο της αγωγής σ' αυτό το στάδιο; (προφορικά)

17. ποια σχέση είχε η κοινωνική θέση και οικονομική κατάσταση της οικογένειας με την αγωγή των παιδιών στην αρχαία Αθήνα; (γραπτά)

18. σε ποιο στάδιο αναλάμβανε η ίδια η πολιτεία την αγωγή των νέων, και ποιος ήταν ο στόχος και ποιο το αντικείμενο της αγωγής; (προφορικά)

19. να επισημάνετε τα σημεία του κειμένου που δηλώνουν τα μέσα και τη μέθοδο που χρησιμοποιούσαν οι φορείς της αγωγής για την επίτευξη των στόχων τους. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι η αγωγή των νέων στην αρχαία Αθήνα, όπως την περιγράφει ο Πρωταγόρας ήταν αυταρχική; (γραπτά)

20. ποια άποψη εκφράζει ο Πρωταγόρας για τους νόμους στο κεφάλαιο ΙΕ; Πώς συνδέεται με τις απόψεις του για την αιδώ και τη δίκη;

Απάντηση : όχι μόνο στον Πρωταγόρα, αλλά γενικότερα στην αρχαία Ελλάδα ήταν σχεδόν κοινή πεποίθηση ότι ο καλύτερος τρόπος διαπαιδαγώγησης των νέων και όλων των πολιτών ήταν οι καλοί νόμοι. Οι νόμοι θεωρούνταν οι ανώτεροι δάσκαλοι και δεσπότες των πολιτών. Ειδικότερα ο σοφιστής τους χαρακτηρίζει «επινοήσεις παλαιών και καλών νομοθετών». Οι νόμοι και το δίκαιο δεν είναι βέβαια «φύσει», αλλά αφενός δεν υπάρχει αντίθεση ανάμεσα στο «φύσει» και στο «νόμω» στον Πρωταγόρα και αφετέρου ο ίδιος τάσσεται υπέρ του θέτου δικαίου «νόμω». Αντίθετα, για άλλους σοφιστές όπως ο Ιππίας, ο νόμος είναι τύραννος των

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ανθρώπων και η δίκη - που σύμφωνα με τον Πρωταγόρα δόθηκαν από το Δία σε μεταγενέστερο στάδιο - είτε δεχτούμε ότι είναι έμφυτες είτε όχι, προεκτείνουν τη φύση στην κοινωνία, συνιστούν δηλαδή το «δυνάμει», την προϋπόθεση για την κοινωνική ζωή.

21. ποιο ρόλο έπαιζε το παράδειγμα στην αγωγή των νέων στην Αθήνα;

Απάντηση : μελετώντας προσεκτικά το εκπαιδευτικό σύστημα της Αθήνας, όπως αυτό περιγράφεται περιεκτικά και παραστατικά από τον Πρωταγόρα, θα μπορούσαμε να διαπιστώσουμε ότι το παράδειγμα αποτελεί βασικό μέσο της αγωγής των νέων. Συγκεκριμένα, κατά την προσχολική βαθμίδα της εκπαίδευσης το καλό παράδειγμα του πατέρα και της μητέρας, καθώς και των μεγαλύτερων αδελφών και άλλων συγγενών αποτελεί πρότυπο ηθικής διάπλασης του χαρακτήρα. Σ' αυτόν το στόχο συμβάλλει και η απομνημόνευση λογοτεχνικών κειμένων, κατά τη σχολική περίοδο, μέσα από την οποία ο μαθητής αντλεί παραδείγματα συμπεριφοράς σπουδαίων και μεγάλων αντρών και διδάσκεται βασικές ηθικές και ανθρωπιστικές αξίες. Άλλα και κατά την αποκορύφωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας η ίδια η πόλη με τους νόμους της, τους δημοκρατικούς θεσμούς της, την πνευματική ζωή της και το παράδειγμα των πολιτικών ταγών της διδάσκει στους νέους την αρετή. Άλλωστε και οι όποιες ποινές εφαρμόζονται δεν αποσκοπούν στην εκδίκηση αλλά στο σωφρονισμό και τον παραδειγματισμό των νέων, προκειμένου αυτοί να λάβουν ευρεία ηθικοπολιτική αγωγή που θα τους αναγάγει σε πρότυπα «καλών καγαθών πολιτών».

22. ποιες κυρώσεις επέβαλε η πολιτεία στους ανεπίδεκτους αγωγής νέους; (προφορικά)

23. ποιος ήταν ο γενικότερος σκοπός της αγωγής και σε ποια σχέση βρισκόταν με τους επιμέρους στόχους κάθε βαθμίδας ή μαθήματος; (προφορικά)

24. ποιο σκοπό εξυπηρετούν οι αντιθέσεις και το πολυσύνδετο στο λόγο του Πρωταγόρα;

Απάντηση : είναι γεγονός ότι ο Πλάτωνας χρησιμοποιεί αρκετά συχνά αντιθέσεις και πολυσύνδετα που προσδίδουν ζωντάνια και παραστατικότητα στο λόγο. Η περιγραφή του Πρωταγόρα είναι συνοπτική αλλά συνάμα περιεκτική αφού μας ενημερώνει ικανοποιητικά για το εκπαιδευτικό σύστημα της Αθήνας του 5ου αιώνα. Παράλληλα, η προσοχή και η ακρίβεια διέπουν τα λεγόμενα του καθώς αναλύει βασικές αξίες του παιδευτικού ιδεώδους της αρχαίας Αθήνας, ενώ η γλαφυρότητα και η ενάργεια της περιγραφής, απόρροια των εκφραστικών σχημάτων που χρησιμοποιεί, δίνουν την εντύπωση στον αναγνώστη ότι ζει στην Αθήνα του 5ου αιώνα και βιώνει όλη την εκπαιδευτική διαδικασία των παιδιών και των εφήβων της πόλης. Σε συνδυασμό μάλιστα και με τις πλατιές παρομοιώσεις ή τις αλληγορίες που απαντούν συχνά στο λόγο του μεγάλου σοφιστή, οι αντιθέσεις και το πολυσύνδετο καθιστούν ιδιαίτερα δυνατή την περιγραφή και θέτουν τη σφραγίδα της πλατωνικής ποιητικής πρόζας και στο εν λόγω κείμενο.

25. «τροφός - παιδαγωγός - ευθύνες» : να γράψετε σύντομα κατατοπιστικά σημειώματα για καθέναν από τους όρους αυτούς. (προφορικά)

26. «όπως ακριβώς οι γραμματιστές...» : ποιος είναι ο στόχος της παρομοίωσης και πόσο εύστοχη είναι κατά τη γνώμη σας;

Απάντηση : ο Πρωταγόρας αρέσκεται στη χρήση παρομοιώσεων ή και αλληγοριών προκειμένου να καταστήσει το λόγο του πιο παραστατικό και πιο κατανοητό για τους ακροατές του. Στο συγκεκριμένο χωρίο η παρομοίωση αποσκοπεί να καταδείξει τη σχέση της εκμάθησης της γραφής με την καλλιέργεια στους νέους της υπακοής στο νόμο : όπως ο μεθοδικός δάσκαλος της γραφής χαράζει στην πλάκα ευθείες γραμμές και μ' αυτόν τον τρόπο βιηθάει το παιδί να φέρει το κοντύλι του εκεί όπου αυτές οδηγούν έτσι ακριβώς και η πολιτεία οριοθετεί τη συμπεριφορά των νέων αφού πρώτα θεσμοθετήσει νόμους παλαιών και έμπειρων νομοθετών. Στην αρχαία Ελλάδα ήταν σχεδόν κοινή πεποίθηση ότι ο καλύτερος τρόπος διαπαιδαγώγησης των νέων και όλων των πολιτών ήταν οι καλοί νόμοι, οι οποίοι θεωρούνταν οι ανώτεροι δάσκαλοι και δεσπότες των πολιτών. Εύστοχα λοιπόν ο μεγάλος

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

σοφιστής αναφέρει τη συγκεκριμένη παρομοίωση, η οποία αποδεικνύει παραστατικά τη σημασία του ρόλου της πολιτείας ως δασκάλου της πειθαρχίας στο νόμο.

27. να αποδώσετε με δικά σας λόγια τη συλλογιστική πορεία του Πρωταγόρα, η οποία καταλήγει στην ανάγκη να διδαχτεί η αρετή. (γραπτά)

ΠΛΑΤΩΝΑ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Ερωτήσεις εισαγωγής :

- 1.** στην 7^η Επιστολή του ο Πλάτωνας εκθέτει τα γεγονότα που τον απογοήτευσαν από την πολιτική της εποχής του. Ποια ήταν τα γεγονότα αυτά; Ή Γιατί ο Πλάτων θεώρησε τα πολιτεύματα της εποχής του διεφθαρμένα και ποια λύση προτείνει μέσα από το έργο του;
- 2.** ποιος είναι ο πυρήνας της πολιτικής σκέψης του Πλάτωνα;
- 3.** ποιος υπολογίζουμε ότι είναι ο χρόνος συγγραφής της Πολιτείας και ποιος ο δραματικός χρόνος του έργου;
- 4.** τι γνωρίζετε για τη διαίρεση της Πολιτείας;
- 5.** ποιος είναι ο τόπος διεξαγωγής του διαλόγου και ποια πρόσωπα συμμετείχαν σ' αυτόν;
- 6.** ποιο είναι το θέμα του διαλόγου και με ποιο τρόπο προτείνει να το διερευνήσουν ο Σωκράτης; Ή Ο τίτλος του διαλόγου είναι «Πολιτεία ή περί δικαίου» πώς συνδέεται το «δίκαιον» με την «Πολιτεία» στο κείμενο;
- 7.** ποιο είναι το περιεχόμενο των όρων «πόλις» και «πολιτεία» στο κείμενο;
- 8.** ποιο πρόβλημα παρουσιάζει το περιεχόμενο του όρου «τάξη» όταν το χρησιμοποιούμε για τα αρχαία χρόνια;
- 9.** ποιες τάξεις διακρίνει στην Πολιτεία ο Πλάτωνας και ποιο ρόλο αναθέτει σε καθεμιά;
- 10.** γιατί, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, η διάκριση σε καθορισμένες τάξεις με συγκεκριμένο ρόλο δεν αποκλείει την κοινωνική κινητικότητα;
- 11.** με ποια κριτήρια επιλέγονταν οι φύλακες;
- 12.** τι περιελάμβανε η αγωγή των φυλάκων στο πρώτο και δεύτερο στάδιο;
- 13.** ποια θέση είχε η φιλοσοφία στην αγωγή των φυλάκων και στην εξέλιξη τους;
- 14.** ποιες ήταν οι προϋποθέσεις προαγωγής των φυλάκων-επίκουρων σε φύλακες-παντελείς και ποιο έργο αναλάμβαναν οι τελευταίοι;
- 15.** ποια ήταν τα συμπτώματα παρακμής της Αθηναϊκής δημοκρατίας και ποια λύση προτείνει ο Πλάτων για τη σωτηρία της;
- 16.** με ποια αλληγορία παρουσιάζει ο Πλάτωνας τόσο την κατάσταση της Αθηναϊκής δημοκρατίας όσο και τη δική πρόταση για τη σωτηρία της;
- 17.** ποια χαρακτηριστικά της Αθηναϊκής δημοκρατίας αποδίδει ο Πλάτωνας με την αλληγορία του ακυβέρνητου σκάφους;
- 18.** σε ποια ερωτήματα δίνει απάντηση η αλληγορία του σπηλαίου;
- 19.** γιατί ο φιλόσοφος θεωρείται από τον Πλάτωνα ο καταλληλότερος για τη διακυβέρνηση της πολιτείας;
- 20.** ποια χαρακτηριστικά των φιλοσόφων-βασιλέων εγγυώνται τη σωστή διακυβέρνηση της πόλης; Γιατί ο Πλάτων θεωρεί αναγκαίο να μην έχουν οι φιλόσοφοι-βασιλείς περιουσία;
- 21.** ποιες αρετές ενσαρκώνται η ιδεώδης πολιτεία κατά τον Πλάτωνα και πώς εξηγείται αυτή η ενσάρκωση;
- 22.** ποια είναι τα μέρη της ψυχής και σε ποια σχέση βρίσκονται με τις τάξεις της πολιτείας;
- 23.** ποιος άνθρωπος θεωρείται δίκαιος;
- 24.** πώς ορίζει τη δικαιοσύνη ο Κέφαλος, ο Πολέμαρχος, ο Θρασύμαχος και ο Γλαύκων; Ποια τάξη ή ομάδα εκπροσωπεί ο καθένας;
- 25.** πώς ορίζει τη δικαιοσύνη ο Σωκράτης και ποια προβλήματα δημιουργεί ο ορισμός του;
- 26.** πώς εξηγεί ο Πλάτων την άποψη του ότι στη δικαιοσύνη εμπεριέχονται και οι τρεις άλλες αρετές;
- 27.** ποια σχέση έχει η αυτογνωσία με τη δικαιοσύνη;
- 28.** ποιες πολιτείες χαρακτηρίζει ο Πλάτων φαύλες;
- 29.** πώς δημιουργείται καθεμία από τις φαύλες πολιτείες;

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

- 30.**ποια χαρακτηριστικά αποδίδει ο Πλάτων σε κάθε είδος πολιτείας και στους πολίτες καθεμιάς;
- 31.**πώς ορίζει ο Πλάτων τη δημοκρατία; Ποια διαφορά παρατηρείτε από τον ορισμό που δίνει ο Περικλής στον Επιτάφιο;
- 32.**πιστεύετε ότι ο παραλληλισμός των πολιτών με κηφήνες δείχνει μειωμένη εκτίμηση του Πλάτωνα προς το πλήθος των πολιτών;
- 33.**ποια ιστορικά παραδείγματα είχε πιθανόν υπόψη του ο Πλάτων στην περιγραφή των φαύλων πολιτειών;
- 34.**πώς προκύπτει η τυραννία σύμφωνα με τον Πλάτωνα;

Αλληγορία του σπηλαίου

11. Μετὰ ταῦτα δὴ, εἶπον, ἀπείκασον τοιούτῳ πάθει τὴν ἡμετέραν φύσιν παιδείας τε πέρι καὶ ἀπαιδευσίας. Ἰδὲ γὰρ ἀνθρώπους οἵον ἐν καταγείῳ οἰκήσει σπηλαιώδει, ἀναπεπταμένην πρὸς τὸ φῶς τὴν εἰσόδον ἔχούσῃ μακρὰν παρὰ πᾶν τὸ σπήλαιον, ἐν ταύτῃ ἐκ παιδῶν ὄντας ἐν δεσμοῖς καὶ τὰ σκέλη καὶ τοὺς αὐχένας, ὥστε μένειν τε αὐτοὺς εἴς τε τὸ πρόσθεν μόνον ὁρᾶν, κύκλω δὲ τὰς κεφαλὰς ὑπὸ τοῦ δεσμοῦ ἀδυνάτους περιάγειν, φῶς δὲ αὐτοῖς πυρὸς ἀνωθεν καὶ πόρρωθεν καόμενον ὅπισθεν αὐτῶν, μεταξὺ δὲ τοῦ πυρὸς καὶ τῶν δεσμωτῶν ἐπάνω ὁδόν, παρ' ἣν ἵδε τειχίον παρωκοδομημένον, ὥσπερ τοῖς θαυματοποιοῖς πρὸ τῶν ἀνθρώπων πρόκειται τὰ παραφράγματα, ὑπὲρ ὧν τὰ θαύματα δεικνύασιν.

Οοῶ, ἔφη.

Ὄρα τοίνυν παρὰ τοῦτο τὸ τειχίον φέροντας ἀνθρώπους σκεύη τε παντοδαπὰ ὑπερέχοντα τοῦ τειχίου καὶ ἀνδριάντας καὶ ἄλλα ζῷα λίθινά τε καὶ ξύλινα καὶ παντοῖα εἰργασμένα, οἷον εἰκὸς τοὺς μὲν φθεγγομένους, τοὺς δὲ σιγῶντας τῶν παραφερόντων.

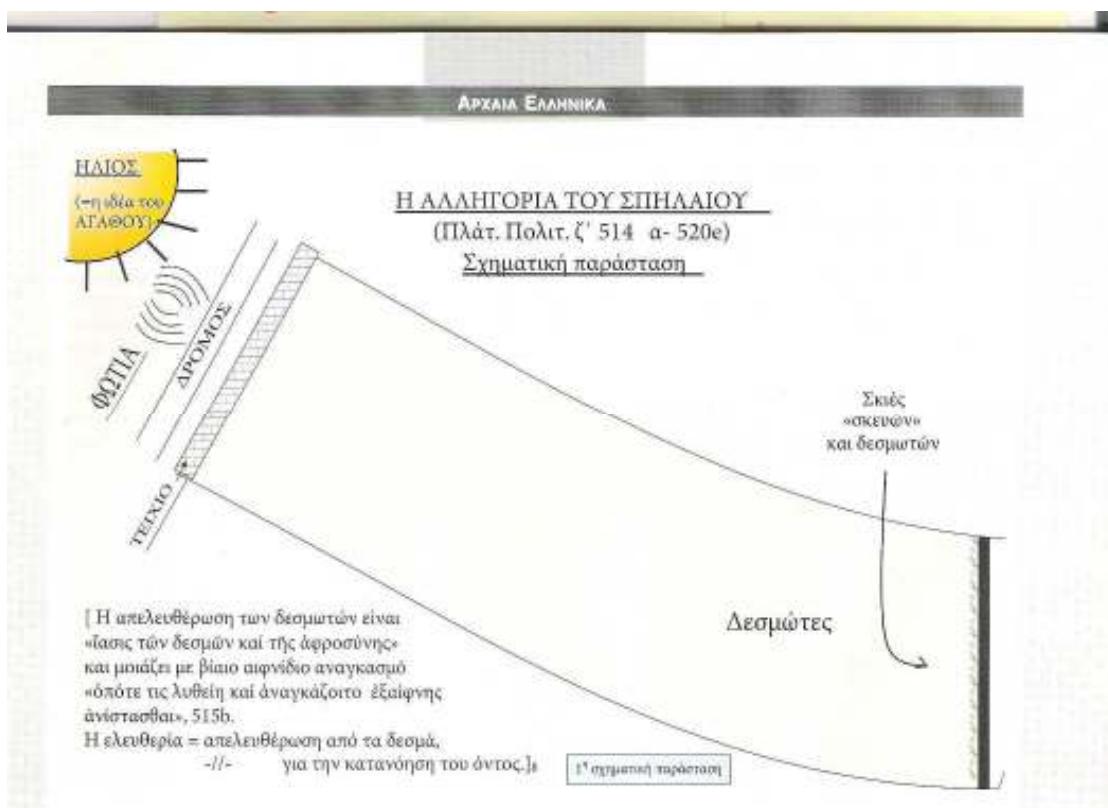
Ἄτοπον, ἔφη, λέγεις εἰκόνα καὶ δεσμώτας ἀτόπους.

Όμοίους ήμιν, ἣν δ' ἐγώ.

Μετάφραση :

Μετά απ' αυτά, λοιπόν, είπα παρομοίασε τη δική μας ύπαρξη, ως προς την παιδεία και την απαιδευσία με μια τέτοια κατάσταση. Φαντάσου, δηλαδή, ανθρώπους σαν να είναι σε μια υπόγεια κατοικία που μοιάζει με σπηλιά, η οποία έχει την είσοδο ανοιχτή προς το φως και πλατιά, έτσι που να καλύπτει όλο το πλάτος του σπηλαίου. Μέσα σ' αυτή (φαντάσου) να βρίσκονται από την παιδική ηλικία δεμένοι με δεσμά και στα πόδια και στους αυχένες, με αποτέλεσμα αυτοί να μένουν ακίνητοι και να βλέπουν μόνο μπροστά, από το δέσιμο δε να μην μπορούν να γυρίσουν το κεφάλι κυκλικά. Και φως από φωτιά να καίει γι' αυτούς στα νώτα τους ψηλά και μακριά. Ανάμεσα δε στη φωτιά και στους δεσμώτες να βρίσκεται επάνω ένας δρόμος. Δίπλα σ' αυτόν φαντάσου να έχει οικοδομηθεί ἔνα τειχίο, ὡπως ακριβώς οι θαυματοποιοί τοποθετούν μπροστά τους τα παραπετάσματα, πάνω από τα οποία δείχνουν τα τεχνάσματά τους. Φαντάζομαι, είπε. Φαντάσου, λοιπόν, κοντά σ' αυτό το τειχίο ανθρώπους να μεταφέρουν κάθε είδους αντικείμενα, που προεξέχουν πάνω από το τειχίο, και ανδριάντες και άλλα ομοιώματα και λίθινα και ξύλινα, και κατασκευασμένα από κάθε είδους υλικό. Όπως είναι φυσικό (παρακολουθείς) από αυτούς που κουβαλούν τα αντικείμενα άλλους να μιλούν, άλλους δε να σιωπούν. Παράξενη, είπε, εικόνα αναφέρεις και παράξενους δεσμώτες. Όμοιους με εμάς, είπα εγώ.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Ερμηνευτικά σχόλια :

Ο Πλάτωνας θεωρεί ότι υπάρχουν δύο κόσμοι : ο ορατός – αισθητός κόσμος, στον οποίο κυριαρχεί η εικασία και η πίστη που είναι ατελείς μορφές γνώσεις και ο νοητός στον οποίο κυριαρχεί η διάνοια που είναι οι ανώτερες μορφές γνώσεις. Οι άνθρωποι έχουν μάθει να περιορίζονται στην αλήθεια του ορατού κόσμου. Είναι όμως ανάγκη με την καθοδήγηση των φιλοσόφων να μάθουν την αλήθεια. Στην αλληγορία του σπηλαίου παρουσιάζονται οι δύο κόσμοι.

Η αλληγορία του σπηλαίου αποτελεί μια επιβλητική εικόνα που δείχνει την πορεία του ανθρώπου προς τον κόσμο των Ιδεών. Διακρίνονται πέντε βαθμίδες. Οι πρώτες τέσσερις είναι παράλληλες με τα βασικά στάδια κατάκτησης της αληθινής γνώσης : στο πρώτο στάδιο ανήκουν οι δεσμώτες της σπηλιάς που βλέπουν τις σκιές των πραγμάτων (εικασία). Στο δεύτερο, όσοι απελευθερώνονται και βλέπουν τη λάμψη της τεχνητής φωτιάς και την ίδια τη φωτιά (πίστις). Στο τρίτο, όσοι κατορθώνουν να αντικρίζουν το ίδιο το φως του ήλιου (νόησις), που συμβολίζει την Ιδέα του Αγαθού. Στο πέμπτο στάδιο, οι φωτισμένοι ξαναγυρνούν στη σπηλιά, για να διδάξουν τους συνδεσμώτες τους. Επιστρέφουν στην ενεργή πολιτική ζωή, για να βοηθήσουν και τους άλλους δεσμώτες να ελευθερωθούν.

Το πλατωνικό «αγαθό» διαμορφώνεται πλήρως στην Πολιτεία.

Η εικόνα του σπηλαίου δείχνει τη γνωστική πορεία της ανθρώπινης ψυχής και την κατάστασή της πολιτικής κοινωνίας. Η κοινωνία και ο κόσμος του σπηλαίου τον αισθητό κόσμο. Σ' αυτόν οι άνθρωποι διακατέχονται από άγνοια, αλλά δεν έχουν επίγνωση της άγνοιας τους. Έτσι η ζωή κυλά με τα προβλήματα της και οι δέσμιοι των παθών και των ψειδαισθήσεών τους απομακρύνονται, όλοι και περισσότερο από την αλήθεια. Συνηθίζουν στη σκαιώδη ζωή, ώστε είναι απαραίτητος ο εξαναγκασμός για να τραβηχτούν προς το φως.

Ερωτήσεις αξιολόγησης :

1. Με βάση την εισαγωγή του βιβλίου σας, να συνδέσετε την ενότητα με τα προηγούμενα και με το θέμα όλου του έργου.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

(Στην απάντηση αυτή βάζουμε πάντα την 3& από την εισαγωγή τη 2^η παράγραφο ως εισαγωγή).

Θέμα του διαλόγου στην «Πλάτωνος Πολιτεία» είναι η φύση της δικαιοσύνης και της αδικίας. Για να διερευνθεί αυτό το περίπλοκο θέμα, ο Σωκράτης πρότεινε να το εξετάσουν στο ευρύτερο πλαίσιο μιας πόλης-κράτους. Με αυτό τον τρόπο άρχισε μια θεωρητική κατασκευή μιας πόλης από την αρχή, από το πρωτόγονο στάδιο έως την πλήρη ανάπτυξή της. Το ερώτημα τώρα που εξετάζεται είναι πώς λειτουργεί η δικαιοσύνη σε αυτό το ζωντανό οργανισμό της πόλης, μέσα σε αυτή τη συλλογική ψυχή. Τον Πλάτωνα τον απασχολούσε το θέμα της λειτουργίας της δημοκρατίας, των δημαγωγών που θώπευαν, καλόπιαναν, κολάκευαν και εξαπατούσαν το δήμο, η ανάθεση πολλών αξιωμάτων με κλήρωση, οι αποφάσεις δια βοής του πλήθους για κρίσιμα θέματα της πόλης, η πειθώ των ρητόρων. Παρομοιάζει την πολιτεία -σε μια δραματική αλληγορία- μ' ένα ακυβέρνητο καράβι. Ο κυβερνήτης είναι μύωπας και τα μέλη του πληρώματος φιλονικούν μεταξύ τους, ενώ το πλοίο κινδυνεύει να ναυαγήσει. Ο μόνος που μπορεί να οδηγήσει το πλοίο με ασφάλεια είναι ο φιλόσοφος. Οι φιλόσοφοι, ως άνθρωποι του πνεύματος, είναι κατάλληλοι για την επίλυση πρακτικών προβλημάτων της ζωής; Δεν είναι απορροφημένοι με τις πνευματικές τους αναζητήσεις; Την απάντηση σ' αυτά τα ερωτήματα δίνει η αλληγορία του σπηλαίου που αναφέρεται στο χρέος των φιλοσόφων.

2. Με ποια φράση δηλώνεται το θέμα της ενότητας και ποια μέθοδο ακολουθεί ο Πλάτων στην ανάπτυξή του;

Η φράση με την οποία δηλώνεται το θέμα της ενότητας είναι : «ἀπείκασον τοιούτῳ πάθει τὴν ἡμετέραν φύσιν παιδείας τε πέρι καὶ ἀπαιδευσίας». Το θέμα λοιπόν της ενότητας είναι η επίδραση που ασκεί η παιδεία στην ανθρώπινη φύση. Ο Πλάτωνας θα αναπτύξει το θέμα αυτό με τη μέθοδο της αλληγορίας.

3. Να περιγράψετε με λίγα λόγια την εικόνα του σπηλαίου ή να τη δώσετε με σχέδιο.

4. Τι νομίζετε ότι συμβολίζουν τα δεσμά και η υποχρεωτική καθήλωση - ακινησία των ανθρώπων του σπηλαίου;

5. Ποιος είναι ο ρόλος του τειχού στη σκηνοθεσία του Πλάτωνα; Γιατί δεν προπει να φανονται οι άνθρωποι αλλο τα αντικείμενα;

Τα δεσμά καθηλώνουν τους ανθρώπους σ' ένα σημείο, ώστε να βλέπουν μόνο τις εικόνες των αντικειμένων και επιπλέον να πιστεύουν ότι είναι η μοναδική αλήθεια. Οι σκιές των αντικειμένων που αντικρίζουν οι δεσμώτες είναι απεικάσματα των όντων που βρίσκονται στον κόσμο των ιδεών. Τα δεσμά είναι λοιπόν τα εμπόδια, που συναντά ο άνθρωπος και τον απομακρύνουν από την αναζήτηση και τη θέαση του αγαθού. Η άγνοια, η προσήλωση στα υλικά αγαθά και η επιδίωξη της υλικής ευημερίας αποπροσανατολίζουν τον άνθρωπο από τη δικαιοσύνη και το αγαθό.

6. α) Να εντοπίσετε τα σημεία του κειμένου που μας επιτρέπουν να θεωρήσουμε ότι η κοινωνία των δεσμωτών είναι η πολιτική κοινωνία και ότι ο κόσμος του σπηλαίου είναι ο αισθητός κόσμος.

β) Ποια είναι η κατάσταση της πολιτικής κοινωνίας (την οποία συμβολίζει η κοινωνία των δεσμωτών) και πώς περιγράφεται ο αισθητός κόσμος;

Α) «Ἄτοπον, ἔφη, λέγεις εἰκόνα καὶ δεσμώτας ἀτόπους. Όμοιόυς ἡμῖν, ἦν δ' ἐγώ».

Β) ο αισθητός κόσμος περιγράφεται σε σχέση με το νοητό κόσμο αλληγορικά. Οι άνθρωποι ζουν στο σκοτάδι του σπηλαίου. Διακατέχονται από άγνοια χωρίς όμως να έχουν επίγνωσή της. Βλέπουν τις σκιές των όντων και νομίζουν ότι γνωρίζουν την αλήθεια. Οι άνθρωποι, όμως, είναι δέσμιοι των παθών, των προκαταλήψεων, των ψευδαισθήσεων και απομακρυνόμενοι όλοι και περισσότερο από την αλήθεια οδηγούνται σε αδιέξοδο. Συνηθίζουν στη σκιώδη πραγματικότητα, ώστε χρειάζεται εξαναγκασμός για να θεαθούν το αγαθό. Με

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ανάλογο τρόπο οι κοινωνίες που δεν είναι οργανωμένες με βάση τη δικαιοσύνη και την αξιοκρατία ελέγχονται από τους δυνατούς, οι οποίοι αδικούν τους πολλούς. Και στη δημοκρατία οι δημαγωγοί χειραγωγώντας το λαό κυβερνούν τυραννικά.

7. Οπερ το[□]ς θαυματοποιο[□]ς: Ο Αριστοτέλης (Περ[□] κόσμου 398b16) γράφει: ο[□] νευροστάσται μίαν μήρινθον □πισπασάμενοι ποιο[□]σι κα[□] α[□]χένα κινε[□]σθαι κα[□] χε[□]ρα ζ[□]ου κα[□] □μον κα[□] □φθαλμόν. Να συσχετίσετε το χωρίο αυτό με την πλατωνική παρομοίωση.

8. Να συγκρίνετε το ευαγγελικό □γ[□] ε[□]μ[□] τ[□] φ[□]ς το[□] κόσμου· □ □κολουθ[□]ν □μ[□] ο[□] μ[□] περιπατήσ[□] □ν τ[□] σκοτί[□], □λλ' □ξει τ[□] φ[□]ς τ[□]ς ζω[□]ς (Κατ[□] □ωάννην, Η', 12- 13) με την εικόνα του □γαθο[□] στην πλατωνική αλληγορία του σπηλαίου.

9. Με ποιους εκφραστικούς τρόπους αισθητοποιείται η εικόνα του σπηλαίου και των δεσμωτών και ποιος είναι ο λειτουργικός ρόλος καθενός; Να χαρακτηρίσετε τη γλώσσα και το ύφος του Πλάτωνα στην αλληγορία του σπηλαίου.

Ο συγγραφέας με την μεταφορική χρήση του λόγου, την αλληγορία και τις εικόνες κατορθώνει να αισθητοποιήσει τον υπόγειο χώρο της σπηλιάς. Οι εικόνες που χρησιμοποιεί (οπτικές, στατικές, κινητικές και μια ακουστική) κάνουν παραστατικότερη την αφήγηση. Η αλληγορική χρήση του λόγου χρησιμοποιεί κάποια σύμβολα....(πρέπει να αναφερθούν διεξοδικά τα σύμβολα). Έτσι με απλό, ευχάριστο και ελκυστικό τρόπο καταφέρνει να μας δώσει την πραγματική διάσταση του φαινομενικού κόσμου και των ανθρώπων του. Χρησιμοποιείται, ακόμη, ο διάλογος με τον οποίο αποφεύγεται η μονοτονία της αφήγησης και αποκτά ζωηρότητα και ενδιαφέρον ο λόγος. Σχετικά με το διάλογο χρησιμοποιείται και το β' ενικό πρόσωπο με την προτρεπτική απόχρωση της προστακτικής καθώς και ο ευθύς λόγος που δίνουν την αμεσότητα της προσωπικής επικοινωνίας. Τέλος χρησιμοποιείται και η παρομοίωση.

Η γλώσσα είναι ποιητική και το ύφος γλαφυρό. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί πολλά επίθετα και σύνθετα ρήματα. Η σύνδεση των προτάσεων είναι παρατακτική. Ο μύθος του σπηλαίου είναι μια ευχάριστη διήγηση που επιτρέπει στο συγγραφέα να χρησιμοποιεί το λόγο μεταφορικά. Έτσι, διαμορφώνεται ένα ύφος γλαφυρό, ευχάριστο που προκαλεί το ενδιαφέρον των συνομιλητών και συνάμα εξυπηρετείται η αναζήτηση της αλήθειας στην, κατά τα άλλα, κοπιώδη φιλοσοφική συζήτηση.

Λεξιλογικές ερωτήσεις :

1. να δώσετε τα αντώνυμα των παρακάτω λέξεων :

Το πρόσθεν, ἄνωθεν, πόρρωθεν, ὥπισθεν.

2. να επισημάνετε τις σύνθετες λέξεις του κειμένου και να δώσετε τα συνθετικά τους μέρη.

3. να βρείτε λέξεις του κειμένου που έχουν ετυμολογική συγγένεια με τις παρακάτω λέξεις :

Σχήμα, παραμονή, δείγμα, διαφορετικός, φερέφωνο, ανδροπρεπής, αλλεργία, ζωφόρος, σφραγιδόλιθος, δημιουργώ, φθογγόσημο, βοσκότοπος, συνομοσπονδία κοίτη.

4. κατάγειος - Θαυματοποιός : να γράψετε στη νέα ελληνική τέσσερα σύνθετα για κάθε μια από τις λέξεις με το ίδιο δεύτερο συνθετικό.

5. σπηλαιώδης : να γράψετε στη νέα ελληνική πέντε επίθετα με την ίδια παραγωγική κατάληξη και να εξηγήσετε ποια σημασία προσδίδει σε μια λέξη αυτή η κατάληξη.

6. παραφερόντων : ποια σημασία έχει το ρήμα στη μέση φωνή;

7. ἄτοπον, πόρρω, κατάγειος, σιγω, φως : να γράψετε στην αρχαία ελληνική ένα αντίθετο για κάθε λέξη.

Η απροθυμία των φιλοσόφων

12 . Τί δέ; τόδε οὐκ εἰκός, ἦν δ' ἐγώ, καὶ ἀνάγκη ἐκ τῶν προειρημένων, μήτε τοὺς ἀπαιδεύτους καὶ ἀληθείας ἀπείρους [519c] ίκανῶς ἢν ποτε πόλιν ἐπιτροπεῦσαι, μήτε τοὺς ἐν παιδείᾳ ἐωμένους διατρίβειν διὰ τέλους, τοὺς μὲν ὅτι σκοπὸν ἐν τῷ βίῳ οὐκ ἔχουσιν ἔνα, οὐ στοχαζομένους δεῖ ἄπαντα πράττειν ἢ ἢν πράττωσιν ἴδια τε καὶ δημοσίᾳ, τοὺς δὲ ὅτι ἐκόντες εἶναι οὐ πράξουσιν, ἡγούμενοι ἐν μακάρων νήσοις ζῶντες ἔτι ἀπωκίσθαι;

Ἀληθῆ, ἔφη.

Ἡμέτερον δὴ ἔργον, ἦν δ' ἐγώ, τῶν οἰκιστῶν τάς τε βελτίστας φύσεις ἀναγκάσαι ἀφικέσθαι πρὸς τὸ μάθημα ὃ ἐν τῷ πρόσθεν ἔφαμεν εἶναι μέγιστον, ἵδειν τε τὸ ἀγαθὸν [519d] καὶ ἀναβῆναι ἐκείνην τὴν ἀνάβασιν, καὶ ἐπειδὴν ἀναβάντες ίκανῶς ἴδωσι, μὴ ἐπιτρέπειν αὐτοῖς ὃ νῦν ἐπιτρέπεται.

Τὸ ποῖον δή;

Τὸ αὐτοῦ, ἦν δ' ἐγώ, καταμένειν καὶ μὴ ἐθέλειν πάλιν καταβαίνειν παρ' ἐκείνους τοὺς δεσμώτας μηδὲ μετέχειν τῶν παρ' ἐκείνοις πόνων τε καὶ τιμῶν, εἴτε φαυλότεραι εἴτε σπουδαιότεραι.

Μετάφραση :

Τι λοιπόν; Αυτό εδώ δεν είναι λογικό, είπα εγώ, και δεν προκύπτει αναγκαστικά από όσα έχουν ειπωθεί στο παρελθόν, ότι δηλαδή, ούτε οι απαίδευτοι και όσοι δεν γνώρισαν την αλήθεια θα μπορούσαν να κυβερνήσουν ποτέ ικανοποιητικά την πόλη, ούτε όσοι αφήνονται ν' ασχολούνται ως το τέλος της ζωής τους με την παιδεία; Οι μεν, επειδή δεν έχουν στη ζωή τους ένα σκοπό, στον οποίο σκοπεύοντας πρέπει να κάνουν όλα, όσα τυχόν κάνουν και στην ιδιωτική και στη δημόσια ζωή, οι άλλοι δε επειδή με τη θέλησή τους δεν θα προβούν σε καμιά πρακτική ενασχόληση νομίζοντας ότι είναι εγκατεστημένοι στα νησιά των μακάρων ενώ ακόμα ζουν. Αλήθεια, είπε. Δικό μας, λοιπόν, έργο (είναι), είπα εγώ, (εμείς) οι ιδρυτές της πόλης να αναγκάσουμε και τις καλύτερες φύσεις να φθάσουν στο μάθημα στο οποίο ισχυριστήκαμε προηγουμένως ότι είναι το ανώτατο, να δουν, δηλαδή το αγαθό και να επιχειρήσουν εκείνο το ανέβασμα, και αφού ανεβούν, όταν το δουν αρκετά, να μην τους επιτρέψουμε αυτό που τώρα επιτρέπεται. Ποιο δηλαδή; Το να μένουν συνεχώς στο ίδιο μέρος και να μη θέλουν να κατεβούν πάλι κοντά σ' εκείνους τους δεσμώτες ούτε να συμμετέχουν μαζί μ' εκείνους στους κόπους και στις τιμές, είτε (είναι) ταπεινότερες είτε σπουδαιότερες

Ερμηνευτικά σχόλια :

To χρέος των φιλοσόφων

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα οι φιλόσοφοι έχουν χρέος να ασχοληθούν με την πολιτική, τη διακυβέρνηση της πολιτείας και τη διαφώτιση του λαού. Επιβάλλεται για το σκοπό αυτό να εγκαταλείψουν την ασφάλεια και τη γαλήνη του θεωρητικού βίου και να ασχοληθούν με την πολιτική αποβλέποντας στην ευδαιμονία του συνόλου. Ο θεωρητικός βίος -a contemplativa- και ο πρακτικός -vita activa- στον Πλάτωνα συνενώνονται αν και στην εποχή του ήταν χωρισμένοι. Ο φιλόσοφος είναι ο άνθρωπος που έχει θεαθεί το αγαθό, αλλά θέλει να ζει απομονωμένος. Αυτό όμως δεν είναι σωστά, σύμφωνα με τον Πλάτωνα. Όποιος πορεύεται προς την ευτυχία έχει και ένα καθήκον απέναντι στο κοινωνικό σύνολο στο οποίο ανήκει. Γι' αυτό ο φιλόσοφος πρέπει να αναλάβει τη διακυβέρνηση της πολιτείας. Για τον Πλάτωνα η πολιτική πρέπει να βασίζεται στην ηθική και όχι το αντίστροφο. Μόνο η πράξη καταξιώνει τη θεωρία. Ο φιλόσοφος δεν μπορεί και δεν πρέπει να ζει έξω από το κοινωνικό σύνολο. Πρέπει να είναι ένα ζωντανό και ηγετικό κύτταρο αυτού του συνόλου.

Στη σύγχρονη εποχή δε μιλάμε για φιλοσόφους αλλά για διανοούμενους. Όταν μιλάμε για το χρέος τους εννοούμενο το ίδιο μ' αυτό που ο Πλάτωνας ονόμαζε χρέος των φιλοσόφων.

Στο παρελθόν ο διανοούμενος έπαιζε το ρόλο του προφήτη ή του αυστηρού κριτή -του κήνσορα- ο οποίος αρνιόταν το παρόν είτε για χάρη ενός εξειδανικευμένου παρελθόντος είτε για χάρη ενός λαμπρού μέλλοντος. Στην εποχή μας ο διανοούμενος πρέπει να τηρεί κριτική στάση. Η κριτική του θα πρέπει να αναφέρεται στο παρόν, στις αξίες της παρούσας κοινωνίας, με σκοπό να ζωντανέψει τις αρχές και το ιδεώδες της δημοκρατίας, να επικρατήσει η δικαιοσύνη, να διευρυνθούν τα δικαιώματα των μειονοτήτων. Ο διανοούμενος δεν πρέπει να υπηρετεί τα συμφέροντα της εκάστοτε εξουσίας. Ο διανοούμενος πρέπει να έχει ως πρότυπό του το Σωκράτη που όπως λέει ο ίδιος στην Απολογία του Πλάτωνα ήταν η αλογόμυγα που ξυπνούσε το νωθρό άλογο της κοινωνίας με την κριτική του.

Στην ενότητα αυτή ο Πλάτωνας συνεχίζοντας την αλληγορία του σπηλαίου, αναφέρεται στις κοινωνικές ομάδες που θεωρεί ακατάλληλες να αναλάβουν τη διακυβέρνηση της πολιτείας «ἄν ποτε πόλιν ἐπιτροπεῦσαι». Πρώτα αποκλείει τους «τοὺς ἀπαιδεύτους καὶ ἀληθείας ἀπείρους», γιατί όλοι οι θεσμοί της πολιτείας ρυθμίζονται με βάση την παιδεία. Επειδή η αρετή είναι γνώση οι απαίδευτοι δεν μπορεί να είναι ενάρετοι και άρα είναι ακατάλληλοι για τη διακυβέρνηση της πολιτείας. Αυτοί κατέχουν μόνο τη δόξα και όχι τη γνώση. Η πραγματική αλήθεια είναι νοερή ιδέα, την οποία θεάται ο νους τους ύστερα από πνευματική άσκηση που υπερβαίνει την απλή μάθηση, είναι η εμπειρία την οποία δεν έχουνοι απαίδευτοι, οι οποίοι είναι αφιλοσόφητοι, ιδιοτελείς και δεν έχουν υψηλούς στόχους.

Ύστερα αποκλείει τους πεπαιδευμένους, οι οποίοι είναι άνθρωποι της θεωρίας και όχι της δράσης, ζουν απομονωμένοι στην μακαριότητά τους και δεν έχουν πολιτική βούληση να συνδέσουν τη θεωρία με την πολιτική πράξη.

Απομένουν οι βέλτιστες φύσεις, που έχουν φτάσει στη θέαση του αγαθού και πρέπει να αναλάβουν τη διακυβέρνηση της πολιτείας.

Ο Σωκράτης θεωρεί ότι το χρέος των φιλοσόφων είναι διπλό : η γνώση και η πράξη. Η γνώση έχει αξία όταν προσανατολίζει την πράξη και η πράξη όταν καθοδηγείται, ελέγχεται και αξιολογείται από τη γνώση. Μόνο τότε προέχει το συλλογικό συμφέρον και όχι το ατομικό. Οι φιλόσοφοι έχουν, λοιπόν, χρέος να υψωθούν στο μέγιστο μάθημα που είναι η θέαση του αγαθού και στη συνέχεια να βοηθήσουν και τους άλλους ανθρώπους χωρίς ματαιοδοξία.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Ερωτήσεις αξιολόγησης :

1. τι συμβολίζει ο πραγματικός κόσμος , ο δικός μας και η ανάβαση από το σπήλαιο σ' αυτόν;
2. ποιον κόσμο συμβολίζει το σπήλαιο;
3. γιατί οι φύλακες και οι βασιλείς που κατόρθωσαν να βγουν από το σπήλαιο και να ανέβουν στον επάνω κόσμο δεν επιθυμούν να επιστρέψουν στο σπήλαιο;
4. ποιο θέμα θέτει για συζήτηση ο Σωκράτης και πώς συνδέεται με το θέμα της πολιτείας;
Το θέμα που τίθεται για συζήτηση είναι ποιοι άνθρωποι είναι κατάλληλοι για τη διακυβέρνηση της πολιτείας.
Βασικό θέμα της πολιτείας είναι η φύση της δικαιοσύνης και της αδικίας. Για να διερευνηθεί το περίπλοκο αυτό ζήτημα ο Σωκράτης πρότεινε να το εξετάσουν στο ευρύτερο πλαίσιο μιας πόλης - κράτους, με τον τρόπο αυτό άρχισε η θεωρητική κατασκευή μιας πόλης από την αρχή, από το πρωτόγονο στάδιο ως την πλήρη ανάπτυξή της. Το ερώτημα τώρα που εξετάζεται είναι πώς λειτουργεί η δικαιοσύνη σ' αυτό το ζωντανό οργανισμό, μέσα σ' αυτή τη συλλογική ψυχή. Τον Πλάτωνα τον απασχολούσε το θέμα της λειτουργίας της δημοκρατίας, των δημαγωγών που κολάκευαν και εξαπατούσαν το δήμο, η ανάθεση πολλών αξιωμάτων με κλήρωση σε πρόσωπα ανίκανα να κυβερνήσουν σωστά, οι αποφάσεις δια βοής του πλήθους για κρίσιμα θέματα της πόλης, η πειθώ των ρητόρων. Ποιος λοιπόν είναι ο κατάλληλος άρχοντας για μια ιδεώδη πολιτεία; Αυτό το ερώτημα πρέπει να απαντηθεί σ' αυτό το σημείο της συζήτησης.
5. γιατί οι απαίδευτοι δεν μπορούν να αναλάβουν τη διοίκηση της πόλης;
Οι απαίδευτοι δεν μπορούν να αναλάβουν τη διοίκηση της πολιτείας; Γιατί είναι άνθρωποι που στερούνται την αρετή, αφού η αρετή είναι γνώση για το Σωκράτη. Οι απαίδευτοι είναι και άπειροι της αλήθειας. Αφού λοιπόν σκοπός της πολιτείας είναι το αγαθό και μέσον για την κατάκτησή του είναι η γνώση και η αρετή, είναι λογικό οι άπειροι της αλήθειας, οι απαίδευτοι, να μην μπορούν να κυβερνήσουν σωστά.
Ο Πλάτωνας πίστευε ότι η πόλη της Αθήνας στην εποχή του έπασχε από καιροσκόπους πολιτικούς. Επέκρινε γι' αυτό τους πολιτικούς της εποχής του και δεν εξαιρούσε ούτε το Θεμιστοκλή ούτε τον Περικλή, γιατί και αυτοί συνέβαλαν στην καταστροφή της πόλης. Ενώ είχαν χρέος να ενδιαφερθούν πρώτα για τη δικαιοσύνη και την πνευματική ζωή των πολιτών, αυτοί ενδιαφέρθηκαν για έργα που βελτιώνουν το υλικό μέρος της ζωής και αύξησαν την οικονομική και στρατιωτική δύναμη της Αθήνας. Θεωρεί επομένως απαίδευτους και ακατάλληλους τους πολιτικούς της εποχής του, γιατί αγνοούν την αλήθεια που πρέπει να προσανατολίζει το σκοπό τους.
6. σε τι διαφοροποιείται η ζωή αυτών που έχουν λάβει ορθή παιδεία από τη ζωή των απαίδευτων, των τυχαίων και των αφιλοσόφητων πολιτικών;
7. ποιο τρόπο ζωής προτιμούν οι πεπαιδευμένοι από την ανάληψη ευθυνών στη διοίκηση της πολιτείας; Με ποιο εκφραστικό τρόπο παρουσιάζει την επιθυμία τους ο Πλάτωνας;
8. πώς εννοεί τους οικιστές ο Πλάτωνας;
9. ποια έννοια νομίζετε ότι έχει η λέξη αγαθό στο κείμενο;
10. να εντοπίσετε στο κείμενο τους όρους που χρησιμοποιεί ο Πλάτων για να χαρακτηρίσει το αγαθό, την πορεία προς αυτό και την προσέγγισή του. Τι αποκαλύπτουν για τη φύση του αγαθού;
11. να συγκρίνετε την έννοια του αγαθού στον Πλάτωνα με την έννοια της αρετής στο ακόλουθο ποίημα του Σιμωνίδη του Κείου.

Η αρετή

Ένας λόγος λέει : σε βράχια
η αρετή δυσκολοπάτητα φωλιάζει
κι έναν τόπο θείο και πάναγνο αφεντεύει

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

δεν μπορούν του καθενός θνητού τα μάτια
να τη δουν. Την αντικρίζει μόνο εκείνος
που από μέσα του ο ιδρώτας σπαραγμός
της καρδιάς του, θα αναβρύσει,
μόνο εκείνος που ως τ' ακροκόρυφο θα φτάσει
της αντρείας

12.ποια είναι, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, η σημασία της παιδείας.

13.ποιες ήταν στην αρχαιότητα οι δοξασίες για τις νήσους των μακάρων; Να τις συγκρίνετε με παρόμοιες αντιλήψεις άλλων θρησκειών και της χριστιανικής.

14.τας βελτίστας φύσεις : να συγκρίνετε την άποψη του Πλάτωνα για τη φύση του ανθρώπου με την άποψη του Δημόκριτου «ή φύσις και ή διδαχή παραπλήσιον ἐστί. Και γάρ ή διδαχή μεταρυσμοῖ τον ἄνθρωπον, μεταρυσμοῦσα δε φυσιοποιεῖ».

15.ποια είναι η θέση και ο ρόλος των φυλάκων στην πολιτεία, σύμφωνα με το κείμενο;
Οι φύλακες περιγράφονται με τους όρους «τους ἐν παιδείᾳ» και «τάς βελτίστας φύσεις». Γνωρίζουμε ότι ο Πλάτωνας χωρίζει τους πολίτες σε τρεις τάξεις και αιτιολογεί αυτή την κατάταξη με το μύθο του που χαρακτηρίζεται «γενναῖον ψεῦδος». Οι άνθρωποι είναι διαμορφωμένοι ως χαρακτήρες από τότε που ήταν στο εσωτερικό της γης. Ανάλογα με την πρόσμειξη χρυσού, αργύρου, σιδήρου ή χαλκού χωρίζονται σε κοινωνικές τάξεις. Το ενδιαφέρον του Πλάτωνα επικεντρώνεται στην επιλογή και την αγωγή των φυλάκων που οργανώνεται σε τρεις κύκλους. Στον πρώτο κύκλο -μέχρι τα 20 χρόνια- επιδιώκεται η εξισορρόπηση γυμναστικής και μουσικής αγωγής, στο δεύτερο -20 μέχρι 30 χρόνια- η σπουδὴ της διαλεκτικής -φιλοσοφία- που οδηγεί στην αναζήτηση της ουσίας των όντων και στη θέαση του Αγαθού. Έτσι οι φύλακες ως «βέλτισται φύσεις», αφού υποστούν με επιτυχία τις δοκιμασίες και τις κρίσεις που έχουν καθοριστεί, προάγονται μετά τα 50 χρόνια τους σε φύλακες-παντελείς και σε φύλακες-άρχοντες.

16.που αναφέρεται το σχόλιο του Πλάτωνα «ὅ νῦν ἐπιτρέπεται»;

17.μπορεί η πολιτεία να υποχρεώνει τους πολίτες να ακολουθήσουν μια συγκεκριμένη πορεία, έναν καθορισμένο τρόπο ζωῆς;

18.σήμερα υπάρχουν άνθρωποι απρόθυμοι να αναλάβουν ηγετικές -πολιτικές-θέσεις; Ποια χαρακτηριστικά νομίζετε ότι έχουν όσοι επιθυμούν τέτοιες θέσεις;

Λεξιλογικές ερωτήσεις :

1.μάκαρ : ποια είναι η πρώτη σημασία της λέξης στην αρχαία γλώσσα; Πώς νομίζετε ότι έφτασε η λέξη στη σημασία που έχει σήμερα;

2.ποια είναι η σημασιολογική διαφορά των ρημάτων : α)διατρίβω-καταμένω-ἀποικίζομαι
β)ἐπιτρέπω-έάω-ώ και ποια η σημασία του καθενός στο κείμενο;

3.ἐπιτροπεύω : ποια είναι η αρχική σημασία της λέξης και ποια σημασία έχει στο κείμενο;

4.με ποιες λέξεις του κειμένου έχουν ετυμολογική συγγένεια οι παρακάτω: αποικισμός, προίκα, εντιμότητα, δεσμωτήριο, ιδέα, ντροπαλός, προφητικός, ρήτρα, στοχαστικός

Ο ηθικός εξαναγκασμός των φιλοσόφων

13. Ἐπειτά, ἔφη, ἀδικήσομεν αὐτούς και ποιήσομεν χεῖρον ζῆν, δυνατόν αὐτοῖς ἄμεινον; Ἐπελάθου, οὖν δέ, ἐγώ, πάλιν, ὡς φίλε, ὅτι νόμω οὐ τοῦτο μέλει, ὥσπερ ἐν τι γένος ἐν πόλει διαφερόντως εὗ πράξει, ἀλλ' ἐν ὅλῃ τῇ πόλει τοῦτο μηχανᾶται ἐγγενέσθαι, συναρμόττων τοὺς πολίτας πειθοῖ τε καὶ ἀνάγκη, ποιῶν μεταδιδόναι [520a] ἀλλήλοις τῆς ὀφελίας ἦν ἀνέκαστο τὸ κοινὸν δυνατοὶ ὡσιν ὀφελεῖν καὶ αὐτὸς ἐμποιῶν τοιούτους ἀνδρας ἐν τῇ πόλει, οὐχ ἵνα ἀφιῇ τρέπεσθαι ὅπῃ ἔκαστος βούλεται, ἀλλ' ἵνα καταχρῆται αὐτὸς αὐτοῖς ἐπὶ τὸν σύνδεσμον τῆς πόλεως.

Αληθῆ, ἔφη· ἐπελαθόμην γάρ.

Σκέψαι τοίνυν, εἶπον, ὡς Γλαύκων, ὅτι οὐδέ ἀδικήσομεν τοὺς παρόντας ήμεν φιλοσόφους γιγνομένους, ἀλλὰ δίκαια πρὸς αὐτοὺς ἐροῦμεν, προσαναγκάζοντες τῶν ἀλλων ἐπιμελεῖσθαι τε καὶ φυλάττειν.

Μετάφραση :

Ἐπειτα, είπε, θα αδικήσουμε αυτούς και θα τους κάνουμε να ζουν χειρότερα, ενώ θα μπορούσαν να ζουν καλύτερα;

Ξέχασες, πάλι, φίλε, είπα εγώ, ότι ο νόμος δεν ενδιαφέρεται γι' αυτό πώς δηλαδή θα ευτυχήσει εξαιρετικά μια κοινωνική τάξη μέσα στην πόλη, αλλά επιδιώκει να υπάρξει αυτό σε ολόκληρη την πόλη ενώνοντας σε αρμονικό σύνολο τους πολίτες με την πειθώ και τη βία, κάνοντας να μοιράζονται μεταξύ τους την ωφέλεια την οποία ο καθένας (κάθε τάξη) μπορεί να προσφέρει στο σύνολο και ο ίδιος δημιουργώντας τέτοιους πολίτες στην πόλη, όχι για να τους αφήνει να πηγαίνει όπου θέλει ο καθένας, αλλά για να τους χρησιμοποιεί ο ίδιος για τον ενωτικό δεσμό της πόλης.

Αλήθεια, είπε, πραγματικά το ξέχασα. Σκέψου, τώρα, είπα, Γλαύκωνα, ότι δε θα αδικήσουμε όσους γίνονται φιλόσοφοι στην πόλη μας, αλλά δίκαια θα μιλήσουμε προς αυτούς, πείθοντας τους με επιχειρήματα και να φροντίζουν και να φυλάσσουν τους άλλους.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Ερμηνευτικά σχόλια :

Ατομοκεντρική - κοινωνιοκεντρική θεωρία

Ο Γλαύκων υποστηρίζει ότι είναι άδικο να εξαναγκάζονται οι φιλόσοφοι, γιατί υποχρεώνονται να θυσιάσουν την ατομική ή ταξική τους ευτυχία, να εγκαταλείψουν τη μακαριότητα της φιλοσοφικής ενατένισης του κόσμου, τη γαλήνη του Θεωρητικού βίου, για χάρη της πολιτικής, της διακυβέρνησης της πολιτείας. Η ανάμειξη με την πολιτική θα υποβαθμίσει τη ζωή τους αναπόφευκτα, διότι θα χρειαστεί να συγκρουστούν με άνομα συμφέροντα για χάρη της δικαιοσύνης και θα εκτεθούν σε κινδύνους.

Η οπτική του Γλαύκωνα είναι ατομοκεντρική και το κριτήριο του, που είναι και το κύριο επιχείρημα του, είναι το ατομικό συμφέρον. Από την άποψη αυτή ο εξαναγκασμός των φιλοσόφων είναι η υποβάθμιση της προσωπικής τους ζωής, είναι η απώλεια της ευτυχίας τους, άρα είναι άδικος.

Ο Σωκράτης υποστηρίζει το ακριβώς αντίθετο. Ο εξαναγκασμός των φιλοσόφων είναι δίκαιος, γιατί έτσι εξυπηρετείται το συμφέρον του συνόλου, η ευτυχία όλων των πολιτών. Το κριτήριο-επιχείρημα του Σωκράτη είναι το συνολικό συμφέρον το οποίο υπερέχει του ατομικού ή ταξικού. Η οπτική του Σωκράτη είναι **κοινωνιοκεντρική**.

Τυπικά ο συλλογισμός έχει την παρακάτω μορφή :

1^η προκείμενη : «ό, τι υπηρετεί την ευδαιμονία του κοινωνικού συνόλου είναι δίκαιο»

2^η προκείμενη : «ο εξαναγκασμός των φιλοσόφων υπηρετεί την ευδαιμονία του συνόλου»

Συμπέρασμα : ο εξαναγκασμός των φιλοσόφων είναι δίκαιος.

Αξιολόγηση συλλογισμού

Όσον αφορά την πειστικότητα και την ορθότητα του συλλογισμού του Σωκράτη - Πλάτωνα παρατηρούμε :

Υπάρχει μια αντίφαση : ενώ από τη μια υποστηρίζει ότι μέλημα του νόμου είναι η ευτυχία του συνόλου, από την άλλη δέχεται μια κοινωνική τάξη, οι φιλόσοφοι, να θυσιάσει την ευτυχία της για χάρη του κοινωνικού συνόλου. Αυτό το παρατηρεί ο Αριστοτέλης στα Πολιτικά 124b,15, γράφοντας ότι : ενώ ο Σωκράτης αφαιρεί από τους φύλακες την ευδαιμονία, ισχυρίζεται ότι ο νομοθέτης οφείλει να κάνει ευτυχισμένη την πόλη, πράγμα αδύνατο, αφού λίγοι ή πολλοί δε θα είναι ευτυχισμένοι.

Το συμπέρασμα του συλλογισμού δεν ευσταθεί. Δεν απορρέει κατά λογική αναγκαιότητα από τις «προκείμενες», γιατί η πρώτη απ' αυτές είναι ψευδής (η ιστορία διδάσκει ότι πολλές φορές για το συμφέρον του συνόλου διαπράττονται κατάφωρες αδικίες και βαρύτατα εγκλήματα).

Το επιχείρημα του Σωκράτη προτάσσει το συλλογικό συμφέρον έναντι του ατομικού. Όμως ο όρος συλλογικό συμφέρον δεν είναι πάντοτε σαφής και συγκεκριμένος. Πολλές φορές το συλλογικό συμφέρον ταυτίζεται με το κομματικό ή το ταξικό. Η ιστορία είναι γεμάτη όχι μόνο από ηρωϊκές θυσίες αλλά και από εγκλήματα που έγιναν στο όνομα του συλλογικού συμφέροντος. Πολλοί τύραννοι επικαλέστηκαν το συλλογικό συμφέρον για να εξοντώσουν μειονότητες ή αγωνιστές της ελευθερίας, επιστήμονες κτλ. Και αυτό συνέβη γιατί ταύτισαν το δικό τους συμφέρον με το συλλογικό. Άρα κάθε νόμος που θεσπίζεται στο όνομα του συλλογικού συμφέροντος δεν είναι είναι πάντα δίκαιος. Έτσι, η θέση του Σωκράτη δε γίνεται ανεπιφύλακτα δεκτή. Ο Σωκράτης ήταν ειλικρινής για το τι εννοούσε με τον όρο συλλογικό συμφέρον, οι εκάστοτε όμως κυβερνήτες και νομοθέτες δεν είναι πάντα ειλικρινείς.

Η ενασχόληση των φιλοσόφων με τη διακυβέρνηση της πολιτείας θα συμβάλλει στην επίτευξη της ευδαιμονίας του συνόλου, διότι αφενός με το ήθος τους και τη δικαιοκρισία τους θα συντελέσουν στην επίτευξη κοινωνικής γαλήνης και θα ενισχύσουν τους κοινωνικούς δεσμούς, αφετέρου με τη σοφία τους, τη γνώση της; Αλήθειας, θα επιλύσουν τα προβλήματα

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

της κοινωνίας και έτσι θα αξιοποιηθούν όλες οι υπάρχουσες δυνάμεις. Άρα με την αλληλεγγύη, την ενότητα, τη γαλήνη θα επιτευχθεί η ευτυχία του συνόλου. Η άποψη του Σωκράτη φαίνεται πιο σωστή από του Γλαύκωνα.

Σχολιασμός της άποψης του Σωκράτη και του Γλαύκωνα

Η άποψη του Πλάτωνα, που διαγράφεται από τα λόγια του Σωκράτη, ότι είναι δίκαιος ο νομικός εξαναγκασμός των φιλοσόφων, δεν είναι για τη σύγχρονη, τη δική μας κοινωνία, ούτε ηθικά ούτε λογικά ακαταμάχητη. Η άποψη αυτή είναι αποδεκτή μόνο στο πλαίσιο της ιδεώδους πολιτείας του Πλάτωνα.

Στην αρχαίοτητα δεν είχε γίνει κατανοητή η αξία της ατομικής ελευθερίας. Ενώ στη σύγχρονη εποχή είναι σαφές ότι ο νόμος δεν επιτρέπεται να παραβιάσει τα ατομικά δικαιώματα και τις ατομικές ελευθερίες. Το χρέος προς τους άλλους - ο ηθικός εξαναγκασμός των φιλοσόφων - είναι θέμα εσωτερικής ελευθερίας. Όπως ο νόμος δεν επιτρέπεται να επιβάλλει στους πολίτες την επιλογή συγκεκριμένου επαγγέλματος ή ιδεολογίας ή κόμματος έτσι δεν επιτρέπεται να επιβάλλει στους πνευματικούς ανθρώπους την προσφορά τους ή όχι στο κοινωνικό σύνολο. Υπάρχει διαφορά ανάμεσα στην ηθική και τη νομική υποχρέωση. Η πρώτη είναι ευκτέα και η δεύτερη απορριπτέα.

Βέβαια, και ο ίδιος ο Πλάτωνας σε άλλο σημείο του λόγου του (520b) θεωρεί δίκαιο τον εξαναγκασμό των φιλοσόφων μόνο στα πλαίσια της ιδανικής πολιτείας και όχι στις άλλες πολιτείες. Συγκεκριμένα στις άλλες πολιτείες επειδή οι φιλόσοφοι είναι αυτοδημιούργητοι δεν είναι δίκαιο να εξαναγκάζονται να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στη διακυβέρνηση της πολιτείας. Ενώ στην ιδανική, πλατωνική πολιτεία οι φιλόσοφοι οφείλουν την ανατροφή και την επιμελημένη τους παιδεία στην ίδια την πολιτεία («τους γεννήσαμε ως βασιλείς στα σμήνη των μελισσών»). Άρα, είναι δίκαιος ο εξαναγκασμός των φιλοσόφων και έχουν την υποχρέωση να αναλαμβάνουν και να μοιράζονται τις κυβερνητικές ευθύνες, καθώς αυτό θεωρείται έκφραση ευγνωμοσύνης προς την κοινωνία. Εξάλλου, ο Πλάτωνας δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη διαμόρφωση του κατάλληλου ήθους, ώστε η προσφορά των φιλοσόφων να είναι αποτέλεσμα εσωτερικής επιλογής και λιγότερο νομικός καταναγκασμός.

Σ' αυτό το ζήτημα έχουν αναφερθεί σημαντικοί Έλληνες συγγραφείς :

Ο Θουκυδίδης παρουσιάζει τον Περικλή ΙΙ,60 να λέει ότι μια πολιτεία εξυπηρετεί περισσότερο το συμφέρον των πολιτών, αν στο σύνολο της ακμάζει, παρά αν ευτυχεί ατομικά ο κάθε πολίτης και στο σύνολο της η πολιτεία δυστυχεί. Γιατί, όσο κι αν ευτυχεί ένας πολίτης στις ιδιωτικές του υποθέσεις, όταν καταστρέφεται η πολιτεία, δυστυχεί. Αντίθετα αν δυστυχεί σε πατρίδα που προκόβει έχει πιθανότητες να σωθεί. Ιδιωτική ζωή στην οποία ο φιλόσοφος ενεργεί αυτόβουλα δεν υπάρχει. Άλλα και ο Μακρυγιάννης στα «Απομνημονεύματα» του κάνει τις ίδιες σκέψεις : «αν είμαι στραβός, και η πατρίδα μου είναι καλά, με θρέφει. Αν είναι η πατρίδα μου είναι αχαμνά, δέκα μάτια να' χω στραβός θανά είμαι».

Και οι παραπάνω συγγραφείς εξαρτούν την ατομική ευτυχία από την ευπραγία του συνόλου και συγκλίνουν σε γενικές γραμμές στην άποψη του Πλάτωνα. Όμως, ενώ αυτοί διατυπώνουν περιγραφικές σκέψεις, που απορρέουν από την πραγματικότητα, στον Πλάτωνα υπεισέρχεται το δεοντολογικό στοιχείο της βίας του νόμου, που εξαναγκάζει μια ομάδα ή άτομο να θυσιάσει την ευδαιμονία του για το γενικό καλό.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Ο νόμος και ο ρόλος του στην Πλατωνική Πολιτεία

Στόχος του νόμου :η ευτυχία του συνόλου

- ✓ Προτεραιότητα συλλογικού συμφέροντος: παραμερισμός του ταξικού και ατομικού συμφέροντος για χάρη του κοινωνικού και συλλογικού : «ὅπως ἐν τι γένος ἐν πόλει εὖ πράξει», «ὅπη ἔκαστος βούλεται».
- ✓ Αρμονική συμβίωση όλων των πολιτών, η επίτευξη κοινωνικής ειρήνης «συναρμόττων».
- ✓ Αλληλεγγύη ανάμεσα στους πολίτες. Καλλιέργεια πνεύματος συνεργασίας, προσφοράς και αμοιβαίς εξυπηρέτησης «μεταδιδόναι αλλήλοις τῆς ὡφελίας».
- ✓ Διαμόρφωση κοινωνικού ήθους, ώστε το κάθε άτομο με τη συμπεριφορά του να συμβάλλει στην ενότητα της κοινωνίας «ἐμποιῶν τοιούτους ἄνδρας ἐν τῇ πόλει, οὐχ ἵνα ἀφιῇ τρέπεσθαι ὅπη ἔκαστος βούλεται, ἀλλ' ἵνα καταχρήται αὐτὸς αὐτοῖς ἐπὶ τὸν σύνδεσμον τῆς πόλεως».

Τα μέσα επιβολής του νόμου :η πειθώ και η βία-ανάγκη (σύμφωνα με τον Πλάτωνα).

- ✓ Πειθώ : είναι προτιμότερο μέσο διότι στοχεύει στην εσωτερική πειθαρχία του ατόμου. Είναι το μέσο που ταιριάζει σε υπεύθυνους, ελεύθερους πολίτες και σε δημοκρατικές κοινωνίες. Για να υπάρξει η πειθώ όμως απαιτούνται δύο προϋποθέσεις : πρώτον, πρέπει να έχει εσωτερικεύσει τους ηθικούς κανόνες που διέπουν την κοινωνική συμπεριφορά και τις κοινωνικές σχέσεις.
- ✓ Η ανάγκη :έχει ως αποτέλεσμα τη συμμόρφωση του ατόμου. Επιβάλλεται στα αντικοινωνικά και άδικα άτομα. Ο ίδιος ο Πλάτωνας πιστεύει ότι η βία δεν ταιριάζει στους ελεύθερους ανθρώπους αλλά στους απαίδευτους, στα μη κοινωνικοποιημένα άτομα «ἄπειρον παιδείας ὥχλον». Η χρήση βίας αν γίνεται αυτοσκοπός ή μέσο επιβολής άδικου νόμου, τότε γίνεται μέσο καταπίεσης και εκφοβισμού και χρέος των πνευματικών ανθρώπων είναι να την καταγγέλλουν και να την αντιμάχονται. Ο Πλάτωνας προτιμά την πειθώ, γιατί οδηγεί στη διαπαιδαγώγηση των πολιτών και στη διαμόρφωση ηθικής συμπεριφοράς «μεταδιδόναι αλλήλοις τῆς ὡφελίας ἢν ἔκαστοι τὸ κοινὸν δυνατοὶ ὥσιν ὡφελεῖν καὶ αὐτὸς ἐμποιῶν τοιούτους ἄνδρας ἐν τῇ πόλει, οὐχ ἵνα ἀφιῇ τρέπεσθαι ὅπη ἔκαστος βούλεται, ἀλλ' ἵνα καταχρήται αὐτὸς αὐτοῖς ἐπὶ τὸν σύνδεσμον τῆς πόλεως» και επομένως στην εκούσια συμμόρφωση του χαρακτήρα. Ανάλογες σκέψεις έχουμε και στα &5,6,7 του Πρωταγόρα.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Η φύση και ο χαρακτήρας του νόμου :

- ✓ **Προσωποποιημένος:** «μέλει,...μηχανάται,...συναρμόττων....ποιῶν,...με-ταδιδόναι,...έμποιῶν,... καταχρῆται» όλες αυτές οι ενέργειες είναι σκόπιμες, προϋποθέτουν βούληση και σκέψη, άρα είναι ενέργειες που ταιριάζουν σε πρόσωπα και όχι σε αφηρημένες έννοιες συμβολικού χαρακτήρα, όπως ο νόμος.
- ✓ **Αντικειμενικός και δίκαιος :** εφόσον δεν κάνει διακρίσεις. Δεν εξαιρεί ούτε άτομα, ούτε κοινωνικές ομάδες αλλά αντιμετωπίζει ισότιμα όλους τους πολίτες.
- ✓ **Παιδαγωγικός και όχι εκφοβιστικός ο χαρακτήρας του νόμου :** αποβλέπει στη διαμόρφωση του αναγκαίου κοινωνικού ήθους και όχι στη βία και το φόβο. Έτσι, απαντά στις αιτιάσεις και στο δογματισμό των σοφιστών, που ταυτίζουν το νόμο με τη βία και το φόβο.
- ✓ **Λειτουργεί εξαναγκαστικά και επανορθωτικά :** γιατί επιβάλλει ποινές στα άτομα που δεν συμμορφώνονται και συμπεριφέρονται αντικοινωνικά. Είναι όμως ολοκληρωτικός και δεσποτικός εφόσον εξαναγκάζει τους φιλοσόφους να προσφέρουν υπηρεσίες στους άλλους πολίτες. Το χρέος προς τους άλλους δεν επιβάλλεται νομοθετικά, γιατί αυτοαναιρείται. Στέκει μόνο ως ηθικό ζήτημα. Ένας τέτοιος νόμος αφαιρεί από το άτομο το δικαίωμα της εσωτερικής ελευθερίας.

Πίσω από τις γραμμές του κειμένου διακρίνουμε ένα κράτος που δεν αφήνει περιθώρια για ατομική ελευθερία και δράση, που ελέγχει και κατευθύνει τις δραστηριότητες του πολίτη και τις καθυποτάσσει στην κρατική εξουσία. Πρόκειται για ένα καθεστώς **παρεμβατικό** και **αυταρχικό** και θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε **ολοκληρωτικό**.

Ερωτήσεις αξιολόγησης :

1. ο Γλαύκων υποβάλλει την ένσταση ότι αν αναγκάσουν τους φιλοσόφους να επιστρέψουν στο σπήλαιο, θα τους αδικήσουν, αφού θα τους εξαναγκάσουν να ζουν χειρότερα, ενώ μπορούν να ζουν καλύτερα. Α)τι απαντά ο Σωκράτης στον Γλαύκωνα; Είναι, κατά τη γνώμη σας, πειστικό το επιχείρημα του Σωκράτη; Β)πώς κρίνετε την άποψη του Γλαύκωνα;
- 2.«**νόμω οὐ τοῦτο μέλει, ὅπως ἐν τι γένος ἐν πόλει διαφερόντως εὐ πράξει, ἀλλ' ἐν ὅλῃ τῇ πόλει τοῦτο μηχανᾶται ἐγγενέσθαι**» : ποιος είναι ο σκοπός του νόμου σύμφωνα με τον Πλάτωνα; Να συγκρίνετε την άποψη αυτή με την άποψη του Πρωταγόρα για το νόμο, όπως εκφράζεται στις ενότητες &4, 5, 6, 7, όπως εκφράζεται στον ομώνυμο διάλογο;
- 3.ποιες είναι οι σχέσεις μεταξύ των πολιτών και μεταξύ νόμου και πολιτών σύμφωνα με το κείμενο; Πώς θα χαρακτηρίζατε το πολίτευμα στο οποίο οι σχέσεις ορίζονται μ' αυτό τον τρόπο;
4. «**πειθοὶ τε καὶ ἀνάγκη**»: πώς διακιολογείται η χρήση βίας από το νόμο.
- 5.στα σχόλια του βιβλίου σας αναφέρεται ότι ο άριστος νομοθέτης κατά τον Πλάτωνα συνδυάζει την πειθώ με τη βία η οποία αφορά τον «**ἄπειρον παιδείας ὄχλον**». Ποιες είναι οι δικές σας σκέψεις στο θέμα αυτό; Πρέπει να ασκείται βία;
- 6.γιατί ο Σωκράτης και ο πλάτων θεωρεί δίκαιο τον εξαναγκασμό των φιλοσόφων να φροντίζουν και να φυλάττουν τους άλλους; Ο ίδιος ο Πλάτωνας ακολούθησε τον ίδιο τρόπο ζωής; Μπορείτε να χρησιμοποιήσετε το κείμενο από την Ζ' Επιστολή 326-1, 328-3.
- 7.ποια σχέση έχει η αλληγορία του σπηλαίου με το θέμα της δικαιοσύνης και της ιδανικής πολιτείας;

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

«Η αλληγορία του σπηλαίου συμπυκνώνει το νόημα του αγώνα του ανθρώπου να λυτρωθεί από τα δεσμά της φαινομενικότητας που τον κρατούν στην άγνοια και την πλάνη και να ορθωθεί στο φως αλήθειας»**Κ. Μιχαηλίδης.** Η γνώση και γενικότερα η παιδεία συνδέονται με τη δικαιοσύνη, καθώς είναι απαραίτητα στοιχεία προκειμένου ο άνθρωπος να απαλλαγεί από τα δεσμά του και να ζήσει μια ζωή ανώτερη και ποιοτικότερη. Η δικαιοσύνη κατέχει τη σημαντικότερη θέση στη νέα πολιτεία που οραματίζεται ο Πλάτωνας. Αυτοί που μπορούν να βοηθήσουν στην επικράτησή της είναι μόνο οι φιλόσοφοι. Άρα ο εξαναγκασμός τους είναι δίκαιος.

Πρέπει να προσθέσετε και το απόσπαμ της εισαγωγής &3 και να εξηγήσετε τεκμηριωμένα αν και κατά πόσο είναι δίκαιος ο εξαναγκασμός των φιλοσόφων.

Λεξιλογικές ασκήσεις :

- 1.Να γράψετε αντίθετα στην αρχαία ελληνική για καθένα από τα παρακάτω ρήματα : ἀδικῶ, ἀφίημι, ἐπιμελοῦμαι, εὗ πράττω, ζῶ
- 2.Να γράψετε ομόρριζες λέξεις στη νεοελληνική γλώσσα των λέξεων : ἔφη, ἀδικήσομεν, ζῆν, ἐπελάθου, μέλει, μηχανᾶται, συναρμόττων, πειθοῖ, μεταδιδόναι, ὡφελεῖν, ἀφιῆ, τρέπεσθαι, πρασαναγκάζοντες, καταχρῆται.
- 3.Να κρίνετε και να αξιολογήσετε τη χρήση του μεταφορικού λόγου και των παρομοιώσεων στο κείμενο.
4. «καταχρῆται» : το ρήμα χρησιμοποιείται σήμερα με την ίδια σημασία που έχει στο κείμενο; Αν όχι, εξηγείστε τη διαφορά.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ «ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ»

ΕΝΟΤΗΤΑ 1^Η

(Β 1, 1-3)

Διανοητική και ηθική αρετή. Ταιριάζει στη φύση μας η ηθική αρετή;

Νοηματική προσέγγιση

Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι η αρετή είναι δυο ειδών : η διανοητική, που γεννήθηκε από τη διδασκαλία και η ηθική, που είναι αποτέλεσμα συνήθειας. Καμιά όμως από τις ηθικές αρετές δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως, καθώς ό,τι υπάρχει εκ φύσεως δεν μπορεί να συνηθίσει σε κάτι διαφορετικό. Έτσι για παράδειγμα μια πέτρα δεν μπορεί να πέφτει προς τα πάνω, ούτε και η φωτιά να καίει προς τα κάτω. Επομένως έχουμε γεννηθεί ικανοί να δεχτούμε τις αρετές και να τελειοποιηθούμε με τη συνήθεια.

Μετάφραση

Επειδή, λοιπόν, η αρετή είναι δυο ειδών, η διανοητική και η ηθική. Η μεν διανοητική κατά κύριο λόγο έχει και τη προέλευση και την ανάπτυξή της από τη διδασκαλία (τη στηρίζει στη διδασκαλία), γι' αυτό και έχει ανάγκη από την εμπειρία και το χρόνο. Η δε ηθική γεννιέται από τη συνήθεια απ' όπου πήρε και το όνομα (της) που παρουσιάζει μικρή διαφορά από τη συνήθεια. Απ' αυτό γίνεται φανερό ότι καμιά από τις ηθικές αρετές δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως. Γιατί τίποτα απ' αυτά που υπάρχουν εκ φύσεως μπορεί να συνηθίσει σε κάτι διαφορετικό, όπως για παράδειγμα η πέτρα, που πέφτει προς τα κάτω εκ φύσεως, δεν είναι δυνατόν να συνηθίσει να κινείται προς τα πάνω, ούτε και αν κάποιος συνηθίζει αυτή ρίχνοντας (την) προς τα πάνω χιλιάδες φορές (δέκα χιλιάδες φορές), ούτε η φλόγα (μπορεί να συνηθίσει να κινείται) προς τα κάτω, ούτε τίποτα άλλο από τα πράγματα που γεννιούνται από τη φύση τους με μια ορισμένη ιδιότητα μπορεί να συνηθίσει σε κάτι διαφορετικό. Οι αρετές επομένως δε γεννιούνται μέσα μας ούτε σύμφωνα με τη φύση ούτε αντίθετα σ' αυτή, αλλά σ' εμάς που έχουμε την ικανότητα να τις δεχτούμε και που τελειοποιούμαστε με τη συνήθεια.

Πραγματολογικά σχόλια

Ο Αριστοτέλης για να προχωρήσει στη σκέψη του ξαναπαίρνει το ειπωμένο σε σύντομη διατύπωση για να στηρίξει σ' αυτό το καινούριο. Ανακεφαλαιώνει, λοιπόν, τη διάκριση των αρετών σε διανοητικές αρετές της διάνοιας και σε ηθικές αρετές του χαρακτήρα. Στο Α' βιβλίο στις διανοητικές αρετές περιλαμβάνει τη σοφία, τη σύνεση και τη φρόνηση. Στις ηθικές την ελευθεριότητα και τη σωφροσύνη. Στον Αριστοτέλη οι αρετές έχουν αυστηρά περιορισμένο περιεχόμενο, ενώ στον Πλάτωνα η ευρύτητα της κάθε αρετής είναι τόσο μεγάλη που τείνει να καλύψει την άλλη. Ο Αριστοτέλης γνώριζε τη Σωκρατική θέση ότι η αρετή είναι γνώση, αλλά δεν μπορούσε να τη δεχτεί αυτούσια, γιατί πίστευε ότι όλες οι αρετές δεν είναι φρονήσεις. Και τα δυο είδη αποτελούν την τάση βούλησης προς το καλό. Ο Αριστοτέλης ορίζει την αρετή ως «σοφία των δεινών και μη δεινών», «δύναμις ευεργετική πολλών και μεγάλων και πάντων περί πάντα» ενώ ο Πλάτωνας την ορίζει ως «έξιν ποιητική ευνομίας». Σύμφωνα με τους Στωϊκούς τέσσερις δυνατότητες συνιστούν την αρετή :

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

- «φρόνησις, τι το πρακτέον και τι το φευκτέον»
- «σωφροσύνη, τι επιδιωκτέον και τι απορριπτέον»
- «δικαιοσύνη, τι απονεμητέον εκάστω»
- «ανδρεία, τι φοβητέον και τι μη»

Πρωτότυπη και πολυσήμαντη είναι η άποψη του Αριστοτέλη ότι η αρετή είναι μεσότητα ανάμεσα στην έλλειψη και στην υπερβολή. Επηρεασμένος από το δάσκαλό του Πλάτωνα αποφαίνεται ότι, εφόσον η ψυχή λαμβάνεται ως τριμερής, του μεν λογιστικού αρετή είναι η φρόνηση, του θυμοειδούς αρετή είναι η πραότητα και η ανδρεία, του δε επιθυμητικού αρετή είναι η δικαιοσύνη, η ελευθερία και η μεγαλοψυχία. Ο Νίτσε χαρακτηρίζει την αρετή γυναίκα που δεν πρέπει να τη βιάζουμε, ενώ ο Δημοσθένης θεωρεί «αρχή κάθε αρετής τη σύνεση και τέρμα την ανδρεία, και με τη σύνεση ελέγχεται τι πρέπει να κάνει κανείς, και με την ανδρεία σώζεται το επίτευγμα της αρετής».

Οι διανοητικές αρετές είναι μεταδόσιμες με τη διδασκαλία, είναι αντικείμενο εκπαίδευσης. Η προέλευση και η ανάπτυξή τους εξαρτάται κυρίως από το δάσκαλο και γίνεται κτήμα του διδασκομένου με την εμπειρία και το χρόνο «δείται εμπειρίας και χρόνου».

Εμπειρία είναι η χωροχρονική έκφραση ενός αντικειμένου ή κατάστασης στην επιφανειακή της εκδήλωση. Διακρίνεται σε αισθητηριακή, όταν το αντικείμενό της είναι εξωτερικό και σε νοητική, όταν το αντικείμενό της είναι εσωτερικό. Κατά τον Αριστοτέλη, εμπειρία είναι «των καθ' έκαστον γνώσις» δηλαδή πηγή γνώσης είναι η καθαρή εμπειρία, η παρατήρηση που βασίζεται στις αισθήσεις μας.

Κατά τον Αριστοτέλη αφετηρία της διανόησης είναι η Απορία : «δια το θαυμάζειν οι άνθρωποι και νυν και το πρώτον ἡράντο φιλοσοφείν».

Για την ηθική όμως αρετή, το μέσον απόκτησης είναι η άσκηση, ο εθισμός και γι' αυτό και πήρε την ονομασία από τη λέξη «έθος». Το βάρος στην περίπτωση της ηθικής αρετής πέφτει όχι στο δάσκαλο, αλλά στον άνθρωπο, τον ασκούμενο, αφού είναι θέμα συνεχούς άσκησης. Η ηθική κατά τον Αριστοτέλη μετακινείται από το θεωρητικό λόγο στην πράξη σε αντίθεση με το δάσκαλό του Πλάτωνα, του οποίου η αρετή παρουσιάζεται ως θέμα γνώσης (Πρωταγόρας 345e). Επειδή όμως ο άνθρωπος είναι άλλος «εν οίκω» και άλλος «εν δήμω», η ηθική εξακολουθεί να είναι μια λέξη συνθηματική. Ο ηθικός χρωματισμός μιας ατομικής πράξης που δεν προβάλλεται κοινωνικά είναι διαφορετικός από εκείνον που προβάλλεται κοινωνικά και δεν αποκαλύπτει πρόσωπο αλλά προσωπείο. Άρα η κοινωνική ηθική είναι ανειλικρινής, ενώ ο ατομικά ειλικρινής είναι αντικοινωνικός. Το παραπάνω συμπέρασμα συνάδει με την άποψη του Freud ότι ο άνθρωπος είχε περισσότερη ελευθερία πριν εκπολιτισθεί, γιατί ο πολιτισμός Θεμελιώθηκε πάνω στην ηθική της καταπίεσης των ενστίκτων με τα πληθωρικά tabu (απαγορεύσεις).

Από τον ορισμό των ηθικών αρετών, συνάγει ο Αριστοτέλης ότι καμιά απ' αυτές δεν είναι έμφυτη στον άνθρωπο, γιατί κανένα από τα όντα της φύσης δεν μπορεί να αποκτήσει διαφορετικές ιδιότητες.

«Έθους περιγίγνεται» : η ηθική αρετή είναι γέννημα της συνήθειας, από την οποία λαμβάνει το όνομα έθος το οποίο λίγο διαφέρει από τη λέξη «ήθος». Είναι επομένως σύνηθες χαρακτηριστικό, κοινό για τα μέλη μιας κοινωνίας που απαντά σ' ένα ιεραρχημένο σύνολο κοινωνικών αξιών τα οποία δίνουν σε κάθε κοινωνική ομάδα τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της.

«Ουδεμία ... εγγίγνεται» : ο Αριστοτέλης απορρίπτει την αριστοκρατική διδασκαλία ότι η αρετή είναι δώρο της φύσης, που τελεσίδικα δίνεται ή όχι από τη γέννηση του στον άνθρωπο. Εκείνος πιστεύει ότι η ηθική αρετή μετακινείται από το θεωρητικό λόγο στην πράξη, γι' αυτό και δεν είναι έμφυτη (χάρισμα) στον άνθρωπο, αλλά αποκτάται μέσω διδασκαλίας.

Ο Αριστοτέλης δεν περιορίζεται μόνο σε θεωρητική στήριξη, αλλά καταφεύγει σε δύο παραδείγματα για να στηρίξει την πρότασή του. Ούτε η πέτρα που η φυσική της φορά «φύσει» είναι προς τα κάτω μπορεί να κατευθυνθεί προς τα πάνω με όσες προσπάθειες και αν

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

καταβληθούν. Το ποσοτικό επίρρημα «μυριάκις» τονίζει τη μεγάλη προσπάθεια ή μάλλον το αδύνατο του εθισμού στα φυσικά όντα. Άξια παρατήρησης και τα επιρρήματα «άνω», «κάτω» για να φανεί η αξεπέραστη απόσταση της φύσης και της αλλαγής συνήθειας. Ένα δεύτερο παράδειγμα παρατίθεται συνοπτικά. Ούτε η φλόγα μπορεί να αλλάξει κατεύθυνση προς τα κάτω, ενώ η φυσική της φορά είναι προς τα πάνω. Επαγγειακά λειτουργώντας ο Αριστοτέλης γενικεύει τα λεγόμενά του. Τίποτα που από τη φύση φέρεται κατά ένα συγκεκριμένο τρόπο δεν μπορεί να αποκτήσει διαφορετική συνήθεια «άλλως αν εθισθείη».

Αξιοσημείωτη η συσσώρευση αρνήσεων «ουκ...ουδέ...ουδέν» που τονίζει την αδυναμία αλλαγής της φυσικής συνήθειας. Ενώ καμία ηθική αρετή δεν είναι έμφυτη «φύσει» στον άνθρωπο δεν είναι όμως και ενάντια στη φύση «παρά φύσιν». Ο εθισμός, μολονότι δεν υπάρχει στη φύση, δεν είναι κάτι ενάντιο σ' αυτή, «παρά φύσιν», αλλά ουσιαστικά τη συμπληρώνει και την υπηρετεί, αφού μας δίνει τη δυνατότητα ν' αναπτύξουμε τις προδιαθέσεις σε ενέργειες.

Οι άνθρωποι από τη φύση τους έχουν την προδιάθεση, την ικανότητα να δεχτούν τις φυσικές αρετές, φτάνουν όμως στην ολοκλήρωση, την ηθική τους τελείωση, με την άσκηση «δια του έθους». Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι ο άνθρωπος ολοκληρώνεται, γίνεται τέλειος με την απόκτηση της αρετής, εκπληρώνοντας έτσι το σκοπό (τέλος) της ύπαρξης του. Έτσι, λοιπόν, επειδή οι άνθρωποι έχουν μέσα τους την προδιάθεση να δεχτούν τις ηθικές αρετές, φτάνουν στην ηθική τους τελείωση, στην ολοκλήρωση με την άσκηση της διανοητικής αρετής.

Η συλλογιστική πορεία που ακολούθησε ο Αριστοτέλης είναι η εξής :

- η λέξη «ηθική» έχει ετυμολογική συγγένεια με τη λέξη «έθος»
- όμως η ετυμολογική συγγένεια δεν είναι τυχαία, άρα δηλώνει σημασιολογική συγγένεια
- γι' αυτό πρέπει να δεχτούμε ότι και η λέξη «ηθική» έχει όχι ετυμολογική αλλά και σημασιολογική συγγένεια με τη λέξη «έθος»
- ως προς το σημασιολογικό περιεχόμενο η λέξη «έθος» σημαίνει εθισμό, συνήθεια, κάτι που προέρχεται από την επανάληψη
- αφού λοιπόν η λέξη «ηθική» έχει σημασιολογική συγγένεια με τη λέξη «έθος», είναι επόμενο και το δικό της σημασιολογικό περιεχόμενο να έχει σχέση με τον εθισμό, με τη συνήθεια, με κάτι που προέρχεται από την επανάληψη
- όμως ό,τι έχει σχέση με τον εθισμό, τη συνήθεια, την επανάληψη, είναι επίκτητο, και δεν μπορεί να συσχετιστεί με το έμφυτο, με το «φύσει»
- **ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ** : καμία ηθική αρετή δεν έχει σχέση με το «φύσει», δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως.

Ερωτήσεις :

1. Ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζεται πρακτικός νους που καταφεύγει συχνά στην πραγματικότητα για να τεκμηριώσει τις απόψεις του, τις οποίες παρουσιάζει σε απλό και λιτό ύφος. Ποια στοιχεία του αποσπάσματος θα μπορούσαν να επιβεβαιώσουν αυτές τις κρίσεις;
2. Στην «Άντιγόνη» του Σοφοκλή η ομώνυμη ηρωίδα, στην προσπάθεια της να κεντρίσει τη φιλοτιμία της αδελφής της Ισμήνης και να πετύχει τη βοήθεια της στην ταφή του Πολυνείκη, κλείνει το λόγο της ως εξής :

Ούτως έχει σοι ταύτα, και δείξεις τάχα

Είτ' ευγενής πέφυκας, είτ' εσθλών κακή

Η ηθική που προβάλλει στο απόσπασμα η κόρη του Οιδίποδα συμφωνεί με όσα υποστηρίζει ο Αριστοτέλης στο κείμενο σας; Να δικαιολογήσετε την άποψη σας.

3. Ο Ξενοφώντας στο έργο του «Αγησίλαος», όπου εγκωμιάζει τον ομώνυμο βασιλιά της Σπάρτης, αρχίζει και τελειώνει το προοίμιο του δοκιμίου του με τη λέξη «αρετή».

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Στη συνέχεια στην προσπάθειά του να δείξει την αρετή του Αγησιλάου γράφει : «γνωρίζω ότι δεν είναι εύκολο να γραφεί έπαινος αντάξιος της αρετής και της δόξας του Αγησιλάου αλλά παρ' όλα αυτά θα το επιχειρήσω... . Για την ευγένειά του τι μεγαλύτερο και καλύτερο μπορεί να αναφέρει κανείς παρά το ότι και σήμερα ακόμη κατέχει εξαιρετική θέση μεταξύ των προγόνων που αναφέρονται ονομαστικά από τον Ηρακλή και μάλιστα όχι μεταξύ των ιδιωτών αλλά μεταξύ των βασιλέων που κατάγονται από βασιλείς». Να συγκρίνετε την άποψη που εκφράζει εδώ ο Ξενοφώντας με τη βασικά θέση του Αριστοτέλη στο κείμενο σας.

4. Ο Αριστοτέλης γενικεύει, δουλεύει με έννοιες, αλλά δεν απομακρύνεται από τα πράγματα : να επιβεβαιωθεί αυτό με στοιχεία του κειμένου.

5. Ποια είναι τα είδη της αρετής κατά τον Αριστοτέλη και ποιοι οι τρόποι απόκτησης τους;

6. «έθος» : να δώσετε δυο ομόρριζα ρήματα στην αρχαία ελληνική και να γράψετε τη σημασία τους. Να γράψετε δυο ομόρριζα ουσιαστικά της λέξης στη νέα ελληνική.

7. «πυρ» : να βρείτε τέσσερις φράσεις της νέας ελληνικής στις οποίες χρησιμοποιείται η λέξη.

8. Ο Αριστοτέλης συνεχίζοντας την εξέταση των προβλημάτων της ηθικής στο Β' βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων παίρνει ως δεδομένο το πόρισμα στο οποίο έχει καταλήξει στο τέλος του Α' βιβλίου. Έχοντας υπόψη σας και την εισαγωγή του βιβλίου σας, να εντοπίσετε στο κείμενο τι απασχόλησε τη σκέψη του μέχρι τώρα και σε ποιο συμπέρασμα έχει καταλήξει.

9. Ποια είδη αρετής διακρίνει ο Αριστοτέλης, σε ποιο μέρος της ψυχής ανήκει κάθε είδος και από ποιους παράγοντες εξαρτάται η ανάπτυξη καθενός;

10. Ποια σχέση έχουν οι ηθικές αρετές, η φύσις και το έθος;

11. Ποια είδη της αρετής διακρίνει ο Αριστοτέλης, σε ποιο μέρος της ψυχής ανήκει κάθε είδος και από ποιους παράγοντες εξαρτάται η ανάπτυξη καθενός; (Βλ. και εισαγωγή σχολικού βιβλίου, σσ. 152-153)

12. Ποια σχέση έχουν με τις ηθικές αρετές ή φύσις και τὸ ἔθος; Να δώσετε το εννοιολογικό περιεχόμενο των όρων.

13. Ποιες από τις παρακάτω προτάσεις αποδίδουν σωστά το περιεχόμενο της ενότητας και ποιες όχι; Να τις χαρακτηρίσετε ανάλογα βάζοντας ένα σταυρό στην αντίστοιχη στήλη.

- a) Η αρετή διακρίνεται σε διανοητική και ηθική.
β) Οι διανοητικές αρετές δεν εξαρτώνται από τη διδασκαλία.
γ) Οι ηθικές αρετές προέρχονται από τη φύση.
δ) Οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα εθισμού.
ε) Οι φυσικές ιδιότητες αλλάζουν με τον εθισμό.
στ) Έχουμε από τη φύση την προδιάθεση να δεχτούμε τις ηθικές αρετές.
ζ) Οι διανοητικές αρετές χρειάζονται χρόνο και εμπειρία για να αναπτυχθούν.

Σωστό Λάθος	

14. Να επισημάνετε στο κείμενο τις λέξεις που εκφράζουν όρους της αριστοτελικής φιλοσοφίας και να δώσετε το εννοιολογικό τους περιεχόμενο. (γένεσις, αὐξησις, ἔθος, φύσις, φύσει, ἀρετή διανοητική, ἀρετή ηθική και τα παράγωγα του ρήματος τελειοῦμαι (βλ. σχολικό βιβλίο, σ. 157).

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Λεξιλογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις :

1. Να συνδέσετε τα ρήματα της στήλης Α με τις ετυμολογικά συγγενείς τους λέξεις στη στήλη Β. δύο λέξεις από τη στήλη Β περισσεύουν.

A	B
1.περιγίγνομαι	Α. άδεια
2.ἔχω	Β. δοχείο
3.φέρομαι	Γ. αγενής
4.παρεκκλίνω	Δ. ευφυΐα
5.πέφυκα	Ε.ένδεια
6.δέχομαι	Στ.δίφρος
7.δέομαι	Ζ.ενοχή
	Η. κλίτος
	Θ. παράκληση

2. **παρεκκλίνω** :τι σημαίνει το ρήμα; Ποια είναι τα συνθετικά του; Να συνδέσετε το απλό ρήμα με τις προθέσεις εν, από, συν, κατά και να σχηματίσετε τα αντίστοιχα παρασύνθετα ουσιαστικά.

3. **έθος** : να δώσετε δύο οιμόρριζα ρήματα στην αρχαία ελληνική και να γράψετε τη σημασία τους. Να γράψετε δύο οιμόρριζα ουσιαστικά στη νέα ελληνική.

4. να δώσετε τα αντώνυμα των λέξεων στην αρχαία ελληνική : αρετή, γέννεσις, πλεῖον, αὐξησις, εμπειρία.

5. **πυρ** : να βρείτε τέσσερις φράσεις της νέας ελληνικής στις οποίες χρησιμοποιείται η λέξη.

6. να γράψετε πέντε σύνθετες λέξεις της νέας ελληνικής με πρώτο συνθετικό τις λέξεις : λίθος, πυρ.

ΕΝΟΤΗΤΑ 2^η

Η ηθική αρετή καλλιεργείται με την ηθική αρετή

Νοηματική προσέγγιση

Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι πρώτα αποκτούμε τις εκ φύσεως δυνάμεις και μετά προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες. Αυτό είναι φανερό στις αισθήσεις τις οποίες τις είχαμε εκ γενετής και τις χρησιμοποιούμε αργότερα. Οι αρετές όμως αποκτώνται κατόπιν εξάσκησης όπως συμβαίνει και στις τέχνες. Για παράδειγμα όσοι μαθαίνουν να χτίζουν γίνονται οικοδόμοι και όσοι μαθαίνουν κιθάρα γίνονται κιθαριστές. Κατά τον ίδιο τρόπο όσοι ασκούν τη δικαιοσύνη γίνονται δίκαιοι, τη σωφροσύνη σώφρονες και την ανδρεία ανδρείοι.

Μετάφραση

Ακόμη δε όσες ιδιότητες υπάρχουν σε μας από τη φύση, πρώτα αποκτούμε τις δυνατότητες αυτών και ύστερα προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες (πράγμα το οποίο είναι φανερό σχετικά με τις αισθήσεις). Γιατί δεν αποκτήσαμε τις αισθήσεις επειδή είδαμε πολλές φορές ή ακούσαμε πολλές φορές αλλά αντίθετα, έχοντας τες κάναμε χρήση τους, δεν τις αποκτήσαμε έχοντας κάνει και ξανακάνει χρήση τους). Τις αρετές όμως (τις) αποκτούμε, αφού πρώτα εργαστούμε, όπως ακριβώς και για τις άλλες τέχνες. Γιατί όσα πρέπει να κάνουμε αφού (τα) μάθουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα, όπως για παράδειγμα γίνονται οικοδόμοι με το να οικοδομούν και κιθαριστές με το να παίζουν κιθάρα. Με τον ίδιο τρόπο από τη μια μεριά γινόμαστε δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις και από την άλλη σώφρονες (κάνοντας) σώφρονες πράξεις και ανδρείοι (κάνοντας) γενναίες πράξεις.

Πραγματολογικά σχόλια

Χρήσιμο είναι να προσεχτεί η χρονικά βαθμίδα των ρημάτων και των ρηματικών τύπων της ενότητας που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με τους όρους «δυνάμεις, ενέργειας» για να γίνει κατανοητή η διαφορά του «φύσει» και του «εξ έθους». Ο Αριστοτέλης διευκρινίζει τη διαφορά με το παράδειγμα των αισθήσεων, που είναι «φύσει» και στις οποίες οι «ενέργειες» ακολουθούν χρονικά (υστερόχρονο) τις «δυνάμεις» (ικανότητες ολοκληρωμένες ήδη μέσα μας). Αντίθετα οι «δυνάμεις» που αποκτούμε «εξ έθους» είναι αποτέλεσμα «ενεργειών» οι οποίες είτε προηγούνται της απόκτησης (προτερόχρονο) είτε συμπίπτουν χρονικά μ' αυτήν (σύγχρονο). Σύνδεση των χρονικών επιρρημάτων με τα ρήματα στα οποία αναφέρονται για να κατανοηθεί η σημασία τους για το προτερόχρονο ή το υστερόχρονο.

«Φύσει» : η φύση, αυτό το απέραντο πεδίο των μεταμορφώσεων της ύλης, εκλαμβάνεται από τον Αριστοτέλη ως ουσία των όντων που έχουν μέσα τους αρχή κίνησης σύμφωνα με την οποία εμφανίζονται αυτά «η ουσία η των εχόντων αρχήν κινήσεως εν αυτοῖς η αυτά».

Όσα έχουν οι άνθρωποι από τη φύση, τα παίρνουν στην αρχή εν σπέρματι ως δυνατότητες. Ύστερα αναπτύσσονται ως ιδιότητες και φανερώνονται με τις πράξεις εκείνο που ήταν ανέκαθεν «δυνάμει», γίνεται «εν ενέργεια» και τότε ολοκληρώνεται η τελείωση του. Ο Αριστοτέλης λέει ότι όσες ιδιότητες έχουν έμφυτες οι άνθρωποι τις παίρνουν εν σπέρματι, και εκδηλώνονται με τις πράξεις μας με τις οποίες γίνονται

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

αντιληπτές. Άρα εναπόκειται πλέον σε μας η ανάπτυξη και η προαγωγή της δυνατότητας σε ενέργεια.

Τα επιρρήματα «πρότερον», «ύστερον» δηλώνουν την εξέλιξη, την ανάπτυξη των ιδιοτήτων στον άνθρωπο. Θεωρεί, ο Αριστοτέλης ότι η ενέργεια έχει μεγαλύτερη αξία από τη δυνατότητα. Δυνατότητες έχουν όλοι δεν έχουν όμως όλοι τις ίδιες ενέργειες (+ σχόλια βιβλίου).

Επαληθεύει τη διδασκαλία του ο Αριστοτέλης αναφερόμενος στις αισθήσεις, τις οποίες είχαμε από την αρχή πλήρως αναπτυγμένες και τις οποίες χρησιμοποιήσαμε, δεν τις αποκτήσαμε εκ υστέρων με τη χρήση με το βλέπουμε δηλαδή και να ακούμε.

Τις ηθικές αρετές τις αποκτούμε με την ενέργεια, την άσκηση, κάτι που συμβαίνει και στις τέχνες καλές και χρήσιμες. Η παραβολική πρόταση κάνει πιο εύκολη την αποδοχή της ηθικής διδασκαλίας. Επιστρατεύεται και πάλι το παράδειγμα για να ισχυροποιηθούν τα λεγόμενα. Όπως, δηλαδή, με επιμονή στην άσκηση γίνεται κάποιος τεχνίτης, οικοδόμος ή κιθαριστής, με ανάλογο τρόπο γίνεται και ο δίκαιος άνθρωπος, ο σώφρων, ο ανδρείς πράττοντες δίκαιες πράξεις αντίστοιχα. Η εναλλαγή του προσώπου «γίνεται...γινόμεθα» γίνεται περισσότερο αυθόρμητα παρά λογικά. Χρησιμοποιεί γ' πρόσωπο αναφερόμενος στις τέχνες, διότι δεν στις προθέσεις του Αριστοτέλη να γίνει οικοδόμος ποτέ. Αντίθετα, χρησιμοποιεί α' πρόσωπο όταν αναφέρεται στις ηθικές αρετές διότι περιλαμβάνει και τον εαυτό του μέσα.

Ενώ τις διάφορες αισθήσεις τις έχουμε εκ φύσεως, από την αρχή, τις αρετές κατά τον Αριστοτέλη δεν τις έχουμε εκ προτέρων, αλλά τις αποκτούμε ύστερα από τις πράξεις μας. Καθώς δηλαδή δεν μπορούμε να γίνουμε τεχνίτες π.χ οικοδόμοι ή κιθαριστές, εάν προηγουμένως δεν επιδοθούμε στην κατασκευή οικίας ή στο παιξίμο κιθάρας με ανάλογο τρόπο γινόμαστε δίκαιοι όταν ενεργούμε δίκαια.

Τα σύστοιχα αντικείμενα «δίκαια...σώφρονα...ανδρεία» δείχνουν ότι οι όμοιες πράξεις οδηγούν στη διαμόρφωση ίδιων χαρακτήρων. Από την άποψη αυτή δεν απέχει ο Πλούταρχος «δε φοβάσαι...μήπως συνεχώς λέγοντας γελοία γίνεις γελοίος ;».

Ερωτήσεις :

1. Ο λόγος του φιλοσόφου εδώ είναι δομημένος με τη βοήθεια των μεθόδων της αντίθεσης και της αναλογίας. Αφού επισημάνετε σε ποια σημεία χρησιμοποιείται η κάθε μέθοδος, να δείξετε ποια στοιχεία της επιχειρηματολογίας αντιτίθενται και ποια παρουσιάζονται αναλογικά. Επίσης, να βρείτε ποιοι εκφραστικοί τρόποι (λεξιλόγιο, σύνταξη κλπ.) εξυπηρετούν καθεμιά από τις δύο μεθόδους ανάπτυξης.
2. a) Να βρείτε τα χρονικά επιρρήματα της ενότητας και να δείξετε τη λειτουργικότητά τους σε σχέση με την επιχειρηματολογία.
b) Ποιος είναι ο ρόλος του επιρρήματος **πολάκις** στην επιχειρηματολογία του Αριστοτέλη για τον τρόπο απόκτησης της ηθικής αρετής;

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

3. τὰς δυνάμεις κομιζόμεθα, τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν: α) Ποιο είναι το περιεχόμενο των εννοιών δύναμις - ἐνέργεια στην αριστοτελική φιλοσοφία; β) Ποια από τις δύο έννοιες θεωρεί ο φιλόσοφος πιο αξιόλογη; Μπορούμε να το συμπεράνουμε αυτό από το κείμενο;

4. Να συνδέσετε κάθε στοιχείο της στήλης A με τις φράσεις της στήλης B που του αντιστοιχούν, γράφοντας μπροστά από τα γράμματα της στήλης A τους αντίστοιχους αριθμούς της στήλης B. Κανένα στοιχείο της στήλης B δεν περισσεύει.

A	B
a) φύσει	1. ὑστερον τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν
β) ἐξ ἔθους	2. ἔχοντες ἐχρησάμεθα 3. χρησάμενοι ἔσχομεν 4. τὰς αἰσθήσεις ἐλάβομεν 5. ποιοῦντες μανθάνομεν 6. ἐνεργήσαντες πρότερον 7. δίκαιοι γινόμεθα 8. πρότερον τὰς δυνάμεις κομιζόμεθα

5. Ποια είναι η σχέση πράξεως - ενεργείας με τις ιδιότητες που έχουμε φύσει και με την ηθική αρετή σύμφωνα με τον Αριστοτέλη;

6. Ο Περικλής στον Επιτάφιο κλείνοντας την κύρια πρόθεση του λόγου που χρησιμοποιεί την έννοια αρετή, όχι με την ευρύτητα του αριστοτελικού όρου, αλλά με το ηθικό περιεχόμενο της ευεργετικής δύναμης που φανερώνεται στις σχέσεις των ανθρώπων. Συγκεκριμένα λέει τα εξής : «και στη συμπεριφορά μας προς τους άλλους είμαστε αντίθετοι με τους πολλούς, γιατί αποκτούμε τους φίλους μας όχι με το να μας ευεργετούν, αλλά με το να τους ευεργετούμε. Και ο ευεργέτης είναι πιο σταθερός φίλος, επειδή προσπαθεί να διατηρεί τη σχέση που του οφείλεται με την εύνοια προς εκείνον που του έχει προσφέρει την καλοσύνη του. Αντίθετα αυτός που χρωστάει ευγνωμοσύνη, είναι λιγότερο πρόθυμος, μια και ζέρει ότι θα κάμει το καλό όχι για να του οφείλουν χάρη αλλά για να ξοφλήσει χρέος».

«γιατί με όσα εγώ εξύμνησα την πόλη τη στόλισαν τα κατορθώματα αυτών εδώ και των ομοίων τους».

Απάντηση :η αρετή και στα δύο κείμενα δεν αντιμετωπίζεται ως αφηρημένη έννοια αλλά ως συγκεκριμένη πράξη με θετικό περιεχόμενο, που είναι αποτέλεσμα επανάληψης όμοιων ενεργειών. Στα αποσπάσματα του Επιτάφιου η χρησιμοποίηση των λέξεων «δράσας, δρώντες, αντοφείλων, αποδώσων» δείχνει ότι η ηθική πράξη είναι αυτή που έχει σημασία και αυτή αποτελεί τη βάση των σχέσεων της Αθήνας με τις άλλες πόλεις. Η ηθική αρετή των Αθηναίων εκδηλώνεται ως ευεργεσία προς τους άλλους. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι την αρετή την μαθαίνουμε στην πράξη. Για παράδειγμα τις αρετές της δικαιοσύνης, της σωφροσύνης και της ανδρείας τις κατακτούμε, όταν ασκούμαστε συστηματικά σ' αυτές.

7. Ούτω δη και τα μεν δίκαια πράττοντες, δίκαιοι γινόμεθα, τα δε σώφρονα, τα δ' ανδρεία ανδρείοι : ο Ross γνωστός αριστοτελιστής, επισημαίνεται στο χωρίο αυτό ένα παράδοξο. Συμφωνείτε; Να διατυπώσετε τις σκέψεις σε ένα σύντομο δοκίμιο και να τις συζητήσετε .

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

8.ο Ξενοφώντας στο έργο του Αγησίλαος, όπου εγκωμιάζει τον ομώνυμο βασιλιά της Σπάρτης, αρχίζει και τελειώνει το προοίμιο του δοκιμίου του με τη λέξη αρετή. Στη συνέχεια στην προσπάθεια του να δείξει την αρετή του Αγησίλαου γράφει : «οιδα ότι της Αγησιλάου αρετής τε και δόξης ου ράδιον ἀξιον ἐπαινον γράψαι, όμως δ' εγχειρητέον...περί μεν ουν ευγενείας αυτού τι αν τις μείζον και κάλλιον ειπειν ἔχοι ή ότι έτι και νυν τοις προγόνοις ονομαζομένοις απομνημονεύεται οπόστος αφ' Ήρακλέους εγένετο, και τούτοις ουκ ιδιώταις αλλ' εκ βασιλέων βασιλεύσιν;» να συγκρίνετε την άποψη που εκφράζει εδώ ο Ξενοφώντας με τη βασική θέση του Αριστοτέλη στο κείμενο σας.

Λεξιλογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις :

- 1.να βρείτε με ποιες λέξεις του κειμένου έχουν ετυμολογική συγγένεια οι παρακάτω λέξεις της νέας ελληνικής : κομιστής, θυρωρός, λήμμα, χρήμα, παρόραμα, λάφυρο, εύχρηστος, ευήκοος, τοκετός.**
- 2.σώφρων : να δώσετε την ετυμολογία του επίθετου και να σχηματίσετε το αντίστοιχο παράγωγο αφηρημένο ουσιαστικό. Χρησιμοποιώντας το β' συνθετικό του επιθέτου και ως πρώτο συνθετικό τις λέξεις : ευ, παρά, ομού να σχηματίσετε αφηρημένα ουσιαστικά και τα αντίστοιχα επίθετα.**
- 3.να δώσετε στην αρχαία ελληνική δύο συνώνυμα για καθένα από τα παρακάτω ρήματα : αποδίδομαι, δει πράττω, κομίζω. Να γράψετε ένα ομόηχο για καθεμιά από τις λέξεις : ἔτι, ἀκοῦσαι, ἰδεῖν, δεῖ**

ΕΝΟΤΗΤΑ 3^η

Άλλα επιχειρήματα για τη σχέση ηθικής αρετής και ηθικής πράξης

Νοηματική προσέγγιση

Ακόμα και οι νομοθέτες, λέει στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης, εξασκούν τους πολίτες να γίνουν καλοί. Αν το επιτύχουν το πολίτευμα είναι καλό, διαφορετικά είναι μηδαμινό. Ο καθένας δεν ασκείται από μόνος του, αλλά χρειάζεται ένα δάσκαλο. Η άσκηση μπορεί να κάνει σε κάποιον καλό ή κακό σε κάτι, όπως φαίνεται από το αποτέλεσμα της εργασίας του. Έτσι υπάρχουν καλοί και κακοί οικοδόμοι, κιθαριστές κ.τ.λ..

Μετάφραση

Επιβεβαιώνει (αυτό) και αυτό που συμβαίνει στις πόλεις. Οι νομοθέτες δηλαδή, κάνουν τους πολίτες καλούς με τη συνήθεια και η επιδίωξη κάθε νομοθέτη είναι αυτή, όσοι δεν κάνουν καλά αυτό, κάνουν λάθος και διαφέρει σ' αυτό το σημείο ένα καλό πολίτευμα από ένα λιγότερο καλό πολίτευμα. Ακόμη για τους ίδιους λόγους και με τους ίδιους τρόπους και γεννιέται κάθε αρετή και καταστρέφεται, όμοια και (κάθε) τέχνη. Από το παίξιμο της κιθάρας γίνονται και οι καλοί κιθαριστές. Με ανάλογο τρόπο (γίνονται) και οι οικοδόμοι και όλοι οι άλλοι. Από την καλή κατασκευή των κατοικιών (με το να κατασκευάζουν καλά τις...) θα γίνουν καλοί οικοδόμοι και (με το να τις κατασκευάζουν) με κακό τρόπο (θα γίνουν) κακοί. Γιατί αν δεν συνέβαιναν έτσι (τα πράματα) καθόλου δε θα χρειαζόταν ο άνθρωπος που θα δίδασκε, αλλά όλοι θα γινόταν καλοί ή κακοί.

Πραγματολογικά σχόλια

Ο φιλόσοφος για να ενδυναμώσει τη θέση του για τον αποφασιστικό ρόλο της συνήθειας επικαλείται τα συμβαίνοντα στις πόλεις. Οι νομοθέτες με την άσκηση «εθίζοντες» κάνουν τους πολίτες τους ενάρετους. Στόχος του κάθε νομοθέτη, όταν θεσπίζει τους νόμους του, είναι να μπορέσουν οι πολίτες να τους συνηθίσουν και να φτάσουν έτσι στην αδιαμαρτύρητη εφαρμογή αυτών. Προς αυτή την κατεύθυνση καθοριστικό ρόλο παίζει η αποδοχή των νόμων από τους πολίτες που θα τους οδηγήσει στη συνήθεια και αυτή με τη σειρά της στο τελικό αίτιο, το αγαθό που είναι ο σκοπός. Προς αυτήν την κατεύθυνση καθοριστική σημασία έχει ο σωφρονιστικός ρόλος της ανταμοιβής και της τιμωρίας, υπονοώντας ότι η αρετή και η κακία εναπόκεινται στους ίδιους τους πολίτες.

Στόχος κάθε νομοθέτη παραμένει η ηθική τελείωση των πολιτών. Η επιθυμία όμως δεν ταυτίζεται πάντοτε με την πραγματικότητα. Η επιτυχία ή μη του στόχου χαρακτηρίζει το νομοθέτη ως πετυχημένο ή αποτυχημένο και το πολίτευμα, αντίστοιχα, ως καλό ή κακό «αγαθή - φαύλη πολιτεία».

Αυτό που απασχολεί εδώ τον Αριστοτέλη είναι ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος γίνεται κάτοχος της ηθικής αρετής. Σ' αυτό το πλαίσιο θα εννοήσουμε το περιεχόμενο των επιθέτων αγαθή και φαύλη. Μ' αυτήν την έννοια καλό πολίτευμα είναι αυτό το οποίο είναι πιο αποτελεσματικό στην άσκηση των πολιτών προς την αρετή, ενώ κακό πολίτευμα θεωρείται περισσότερο αυτό που ασκεί λιγότερο τους πολίτες στην αρετή. Η πολιτική του Αριστοτέλη είναι ηθική διότι σκοπός της είναι η ηθική προαγωγή των πολιτών. Η ηθική τελείωση του συνόλου των πολιτών ως έργο της πολιτικής κοινότητας αποτελεί βασική θέση και της

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Σωκρατικής και της Πλατωνικής διδασκαλίας : «όπως ως βέλτιστοι έσονται» (Γοργίας 521). Η πολιτική, δηλαδή στην αρχαία Ελλάδα δεν είναι αυταξία ούτε αυτοσκοπός των αρχόντων, αλλά κυρίως υποστηρίζει και επιβάλλει τον ηθικό βίο στους πολίτες.

Η αρετή του ανθρώπου καλλιεργείται και καταστρέφεται με τα ίδια μέσα και τις ίδιες αιτίες, πράγμα που συμβαίνει με τον ίδιο ακριβώς τρόπο και στις τέχνες. Οι μαθητές στις τέχνες δε μαθαίνουν στον ίδιο βαθμό τελειότητας. Η αρετή του κάθε ανθρώπου καλλιεργείται ή φθίνει ανάλογα με την προσπάθεια που καταβάλλει κανείς, γι' αυτό και οι μαθητές δε φτάνουν ποτέ όλοι στον ίδιο βαθμό τελειότητας. Το καλό ή το κακό παίζιμο της κιθάρας κάνει τον καλό ή τον κακό κιθαριστή, έτσι και η καλλιέργεια των φυσικών μας δυνατοτήτων αναπτύσσει τις κάθε είδους αρετές.

Μετά από τις καλές τέχνες ο Αριστοτέλης αναφέρεται στις χρήσιμες. Η επιμονή στο καλό κτίσιμο των κατοικιών και η συνεχής άσκηση σ' αυτό κάνει τον καλό οικοδόμο και αντίστοιχα το κακό κτίσιμο κάνει τον κακό οικοδόμο. Μ' έναν υποθετικό λόγο σε αρνητική διατύπωση προσπαθεί ο Αριστοτέλης να επισημάνει το ρόλο της άσκησης, αλλά και του δασκάλου, στη διεργασία με την οποία συντελείται η εκμάθηση : «ει γάρ μη ούτως ειχεν, ουδέν αν ἔδει του διδάξαντος». Αυτή η σκέψη αποτελεί το τελευταίο του επιχείρημα προκειμένου να επισημανθεί η σπουδαιότητα της άσκησης για την απόκτηση της αρετής. Πράγματι, η απόκτηση της αρετής είναι διδακτέα, που προϋποθέτει άμεση συνεργασία μαθητού και δασκάλου για να είναι επιτυχής, διαφορετικά αν η αρετή ήταν έμφυτη, κανείς δε θα είχε την ανάγκη του δασκάλου και όλοι θα γινόταν καλοί ή κακοί από μόνοι τους.

Στη φράση «και διαφέρει τούτω πολιτεία πολιτείας» υπάρχει κόμμα πριν από το συμπλεκτικό σύνδεσμο για δύο λόγους :

1. ο «και» δεν έχει συμπλεκτική αλλά συμπερασματική σημασία και γι' αυτό πρέπει να μεταφραστεί επομένως. Πριν από το «και» υπάρχει ένα ζεύγος κύριων προτάσεων που συνδέονται με αντιθετική σύνδεση. Με το κόμμα κλείνει αυτό το ζεύγος και αποφεύγεται ενδεχόμενη σύγχυση του αναγνώστη - με το κόμμα δηλώνεται ότι ο «και» συνδέει τα ρήματα «αμαρτάνουσι - διαφέρει».

2. όταν δεν είναι συνδετικός αλλά μεταβατικός. Όταν προηγείται ένας όρος ή μια πρόταση που κλείνεται ανάμεσα σε δυο κόμματα ή ανάμεσα σε τελεία και σε κόμμα - κλητική προσφώνηση, επεξήγηση, δευτερεύουσα πρόταση επιρρηματική - σ' αυτήν την περίπτωση υπάρχει κόμμα πριν και από το συνδετικό «και».

Το επίθετο «φαύλος» στο κείμενο δε σημαίνει ευτελής, κακός. Ο Αριστοτέλης όταν κάνει λόγο για φαύλη πολιτεία, εννοεί όχι το κακό πολίτευμα αλλά το λιγότερο καλό, το κατώτερο. Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχουν κακά πολιτεύματα αλλά ότι όλα είναι καλά, άλλο σε μεγαλύτερο και άλλο σε μικρότερο βαθμό. Και αυτή η αξιολογική διαβάθμιση απορρέει από τον μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό επιτυχίας της προσπάθειας των νομοθετών να εθίσουν τους πολίτες στην αρετή - αυτός ο βαθμός επιτυχίας είναι το κριτήριο της διάκρισης της πολιτείας σε αγαθή και φαύλη.

Τα επιχειρήματα της παραγράφου αυτής για να αποδείξει ότι καμιά ηθική αρετή δεν την έχουμε από τη φύση μας είναι τα εξής :

1. Για να υπάρξει ηθική αρετή, προηγείται ο εθισμός στην ηθική, στην καλή πράξη. Αν αυτός δεν είναι καλός, η προσπάθεια αποβαίνει άκαρπη και η ηθική αρετή δεν πραγματώνεται. Αυτά σημαίνουν ότι η ηθική αρετή είναι απόρροια της πράξης (το επιχείρημα αυτό έχει αρχίσει από την προηγούμενη ενότητα). Άρα η αρετή πραγματώνεται εκ των υστέρων και αυτό σημαίνει ότι δεν την έχουμε εκ φύσεως.
2. Θα ήταν άτοπο οι νομοθέτες να προσπαθούν να κάνουν τους πολίτες καλούς ανθρώπους με τον εθισμό, αν αυτοί ήταν καλοί ή κακοί εκ φύσεως. Οι νομοθέτες σκέφτονται και ενεργούν έτσι, επειδή η ηθική αρετή δεν είναι εκ φύσεως στον άνθρωπο.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

3. Αν η ηθική αρετή υπάρχει εκ φύσεως, οι άνθρωποι θα ήταν από φυσικού τους καλόι ή κακοί και δε θα χρειαζόταν να τους διδάξει κανένας τίποτα σχετικό. Τώρα όμως τους διδάσκουν, γιατί όλοι ξέρουν ότι κάνοντας σωστές πράξεις θα γίνουν σωστοί άνθρωποι, κάνοντας όχι σωστές, δε θα γίνουν σωστοί. Άρα η ηθική αρετή δεν υπάρχει εκ φύσεως, αλλά στηρίζεται στην ηθική πράξη.

Ερωτήσεις :

1. Από ποιο χώρο αντλεί το νέο του επιχείρημα ο Αριστοτέλης και ποια βασική θέση του, που είδαμε στις προηγούμενες ενότητες, θέλει να ενισχύσει με αυτό;
2. Ποια είναι η επιδίωξη κάθε νομοθέτη και πώς αυτή υλοποιείται;
3. Να επισημάνετε το κριτήριο που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης, όταν διακρίνει την ἀγαθὴ πολιτεία από τη φαύλῃ. Σήμερα θα συμφωνούσατε με το κριτήριο αυτό ή θα το απορρίπτατε εντελώς;
4. **ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται.** α) Ποιο Θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος φιλοσοφικών εννοιών υπόκειται στο χωρίο αυτό; β) Να δείξετε τη σχέση που έχουν τα αντιθετικά μέλη του ζεύγους με τον εθισμό και την ηθική πράξη, όπως φαίνεται στην ενότητα.

Απάντηση : α) το Θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος είναι η «γένεσης και η φθορά». Κατά τον Αριστοτέλη η φυσική διαδικασία είναι μονόδρομη : γένεση - αύξηση - τελείωση - παρακμή - φθορά. Αυτή είναι η βασική του ιδέα στη φιλοσοφία του τέλους, η οποία βασίζεται σε δεδομένα της εμπειρίας. β) με τρόπο επαγγειακό τονίζεται η σημασία της ἀσκησης που δημιουργεί το ἔθος, τον εθισμό. Η αρετή, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, κινείται ανάμεσα στη γένεση και στη φθορά. Η γένεση συντελείται με την ἀσκηση. Οι άνθρωποι γίνονται αγαθοί εθιζόμενοι στα αγαθά. Αν όμως δεν εφαρμόσουν ηθικούς κανόνες, τότε γίνονται κακοί. Όπως συμβαίνει και με έναν κιθαριστή, ο οποίος αν δεν εφαρμόσει τους σωστούς μουσικούς κανόνες και κάποια ειδική τεχνική, δεν θα μάθει ποτέ να παίζει κιθάρα, όσο και αν προσπαθεί.

5. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί και στην ενότητα αυτή επιχειρήματα (παραδείγματα) από την τέχνη, για να ενισχύσει τη βασική του θέση. Να τα αποδώσετε με δικά σας λόγια, επισημαίνοντας τη διαφορά τους από παρόμοια επιχειρήματα της προηγούμενης ενότητας.

6. **εἰ γὰρ μὴ οὖτας εἶχε, οὐδὲν ἀν ἔδει τοῦ διδάξοντος:** Η ἀποψη που εκφράζεται στο απόσπασμα συμφωνεί με όσα υποστήριξε ο Αριστοτέλης στην 1η ενότητα σχετικά με το ρόλο της διδασκαλίας στη γένεση και ανάπτυξη των αρετών (διανοητικών και ηθικών); Να δικαιολογήσετε την ἀποψή σας.

Απάντηση : στην 1^η ενότητα η αρετή χωρίζεται σε διανοητική και ηθική. Η διανοητική κατά κύριο λόγο χρωστά τη γένεση και την αύξηση της στη διδασκαλία, γι' αυτό και χρειάζεται το δάσκαλο. Η ηθική είναι αποτέλεσμα της συνήθειας. Στην 3^η ενότητα μιλά για τις αρετές γενικά και τονίζει ότι η διδασκαλία παίζει σημαντικό ρόλο στην ἀσκηση και απόκτηση των αρετών. Καθοριστική είναι μάλιστα η συμβολή του νομοθέτη ο οποίος με τους νόμους ασκεί τους πολίτες στην απόκτηση κάποιων συνηθειών. Άρα, δεν υπάρχει καμιά αντίφαση ανάμεσα στις απόψεις του Αριστοτέλη, όπως αυτές παρουσιάζονται στις δύο ενότητες. Η λέξη το «πλεῖον» που αναφέρεται στη διανοητική αρετή δεν αποκλείει τη διδασκαλία από την απόκτηση της ηθικής αρετής, η οποία είναι, κυρίως, αποτέλεσμα εθισμού.

7. Ο Περικλής στον Επιτάφιο αναφέρεται στην αρετή (= ανδρεία) του Αθηναίου πολίτη ως εξής: μὴ μετὰ νόμων τὸ πλέον ἡ τρόπων ἀνδρείας ἐθέλομεν κινδυνεύειν (Θουκ. ΙΙ, 39, 4). Να συγκρίνετε την ἀποψη αυτή με τη θέση του Αριστοτέλη για το ρόλο του νόμου στην

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

καλλιέργεια της ηθικής αρετής. Πού οφείλεται, κατά τη γνώμη σας, η διαφορά του πολιτικού από το φιλόσοφο;

8. αφού διαβάσετε προσεκτικά το κείμενο τα όσα αναφέρει ο Αριστοτέλης σε άλλο χωρίο σχετικά με τους νόμους : ομοίως δε και κατά τάς ἄλλας ἀρετάς και μοχθηρίας τα μεν κελεύων τα δ' ἀπαγορεύων, ὅρθως, χειρον δε ὁ αὐτοσχεδιασμένος» να γράψετε αν συμφωνείτε με τον Αριστοτέλη όσον αφορά το βασικό κριτήριο επιτυχίας του νομοθετικού έργου για την αρχαία και τη σύγχρονη πολιτική ζωή.

Λεξιλογικές – σημασιολογικές ασκήσεις :

1. Αγαθός : ποια είναι η σημασία της λέξης και ποια στο συγκεκριμένο κείμενο. Να δώσετε τις σημασίες του επιθέτου στη νέα ελληνική.
2. φαῦλος : ποια είναι η κυριολεκτική σημασία της λέξης: Τι σημαίνει στα νέα ελληνικά η έκφραση : «φαύλος κύκλος» και «φαυλοκρατία»;
3. ἀμαρτάνουσιν, φθείρεται : ποια ομόρριζα θηλυκά ουσιαστικά αποτελούν όρους της αριστοτελικής φιλοσοφίας και ποιο είναι το σημασιολογικό τους περιεχόμενο; Να γράψετε δύο ετυμολογικά συγγενείς λέξεις για το κάθε ρήμα.
4. Τέχνη : ποια σημασία της λέξης γνωρίζετε; Να γράψετε δύο παράγωγα επίθετα.
5. ἀμαρτάνω : να δώσετε τη σημασία του ρήματος στα αρχαία ελληνικά, κυριολεκτικά και μεταφορικά. Να δικαιολογήσετε το σημασιολογικό του περιεχόμενο στη χριστιανική ηθική.

ΕΝΟΤΗΤΑ 4^η

Σε όλες τις περιστάσεις της (καθημερινής) ζωής μας διαπιστώνεται η σημασία της ηθικής πράξης για την απόκτηση της ηθικής αρετής

Νοηματική προσέγγιση

Το ίδιο, υποστηρίζει ο Αριστοτέλης, συμβαίνει και στις αρετές. Οι διαπροσωπικές σχέσεις κάνουν τους ανθρώπους δίκαιους ή άδικους και ο τρόπος αντίδρασης σε δύσκολες περιστάσεις διαχωρίζουν τους ανδρείους από τους δειλούς. Το ίδιο συμβαίνει και στις επιθυμίες και στις ορέξεις, όπου διαχωρίζονται οι σώφρονες και οι φιλήσυχοι από τους ακόλαστους και τους οξύθυμους. Ανάλογα με την ποιότητα των ενεργειών διαμορφώνονται τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας, γι' αυτό από μικρή ηλικία πρέπει να αποκτούμε τις σωστές συνήθειες.

Μετάφραση

Το ίδιο, λοιπόν, συμβαίνει και με τις αρετές. Γιατί κάνοντας όσα συμβαίνουν στις συναλλαγές μας με τους άλλους ανθρώπους γινόμαστε άλλοι δίκαιοι και άλλοι άδικοι, και κάνοντας όσα έχουν μέσα τους το στοιχείο του φόβου και συνηθίζοντας στο φόβο ή στο θάρρος (γινόμαστε) άλλοι ανδρείοι και άλλοι δειλοί. Το ίδιο συμβαίνει και με τις επιθυμίες και τις οργές. Άλλοι δηλαδή γίνονται σώφρονες και ήπιοι και άλλοι απειθάρχητοι και οξύθυμοι, άλλοι με το να συμπεριφέρονται για τα ίδια πράγματα μ' αυτόν τον συγκεκριμένο τρόπο και άλλοι μ' εκείνον το συγκεκριμένο τρόπο. Με λίγα λόγια, λοιπόν, τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας διαμορφώνονται από τις όμοιες ενέργειες. Γι' αυτό πρέπει να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ενέργειες μας. Γιατί ανάλογα με τις διαφορές αυτών (δηλαδή των ενεργειών) ακολουθούν τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας δεν έχει, λοιπόν, μικρή σημασία το να αποκτούμε τις συνήθειες από την πιο μικρή ηλικία μ' αυτόν ή μ' εκείνον τον τρόπο, αλλά παρά πολύ μεγάλη ή μάλλον την όλη (σημασία).

Πραγματολογικά σχόλια

Στην προηγούμενη ενότητα διατυπώθηκε η άποψη ότι η ηθική αρετή έρχεται μετά την πράξη και συνδέεται με τον εθισμό. Χρησιμοποιήθηκαν παραδείγματα όπως ο κιθαριστής και ο οικοδόμος για να αποδειχθεί ότι η πρόοδος συντελείται σταδιακά και εφόσον επιτελείται η διαδικασία της άσκησης και της εκμάθησης. Με τα παραδείγματα είναι φανερό πως ήθελε να ενισχύσει την άποψη του σχετικά με τις αρετές και συγκεκριμένα με τις ηθικές αρετές οι οποίες επιτελούνται με όμοιο τρόπο, όπως και οι τέχνες, με την άσκηση και την εκμάθηση. Έτσι, λοιπόν, οι δίκαιες ή άδικες συναναστροφές και συναλλαγές κάνουν το δίκαιο ή άδικο άνθρωπο. Ενεργώντας με ανάλογο τρόπο στις δυσκολίες οι άνθρωποι γίνονται ανδρείοι ή δειλοί. Η αρετή του Αριστοτέλη είναι κοινωνική, διότι θεωρείται σε συνάρτηση με τον άλλον «έτερον».

Στις διάφορες περιπτώσεις, λοιπόν, της καθημερινής μας ζωής αποκτούμε ή όχι ηθικές αρετές ανάλογα με τη στάση, τη συμπεριφορά μας και τις πράξεις μας :

1. στις σχέσεις μας : α/ δίκαιοι ή β/ άδικοι
2. στα φοβερά : α/ ανδρείοι ή β/ δειλοί
3. στις επιθυμίες : α/ σώφρονες ή β/ ακόλαστοι
4. στις οργές : α/ πράοι ή β/ οργίλοι

«σώφρονες» : αυτοί που αντιστέκονται στις επιθυμίες τους και τις χαλιναγωγούν και αποφεύγουν τις σωματικές ηδονές.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

«**ἀκόλαστοι**» : αυτοί που ενδίδουν στις επιθυμίες και στις σωματικές ηδονές

«**πρᾶοι**» : αυτοί που αντιδρούν στην οργή ήρεμα και συγκρατημένα.

«**ὄργιλοι**» : αυτοί που αντιδρούν βίαια, παράφορα, εκρηκτικά

Άρα στην καθημερινή μας ζωή συμπεριφέρομαστε με δυο τρόπους στους διάφορους τομείς ή στα διάφορα ζητήματα που αντιμετωπίζουμε. Με τον έναν τρόπο αποκτούμε αρετές με τον άλλο όχι. Αυτή η διαφοροποίηση στον τρόπο συμπεριφοράς εκφράζεται με αντιθετικά ζεύγη «μέν-δε», με τα δυο «ούτωσί» που αναφέρονται στα ζεύγη «πράοι-σώφρονες» και «ακόλαστοι-οργίλοι». Η επαναληπτική αντωνυμία «εν αυτοῖς» αναφέρεται στα «περί επιθυμίας και περί τάς οργάς». Θα μπορούσαμε να προεκτείνουμε την αναφορά στα «εν τοις συναλλάγμασι» και «τα εν τοις δεινοῖς» όμως γι' αυτά υπάρχουν ιδιαίτεροι προσδιορισμοί «πράττοντες και εθιζόμενοι φοβεισθαί ή θαρρειν». Από τα παραπάνω συνάγεται ότι όχι μόνο οι αρετές αλλά και τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας διαμορφώνονται με όμοιους τρόπους συμπεριφοράς και ανάλογα μ' αυτούς.

Από τα παραπάνω παραδείγματα σπερματικά διαφαίνεται ότι τόσο η υπερβολή όσο και η έλλειψη πρέπει να αποφεύγονται. Κατά τη συνήθεια του ο Αριστοτέλης καταλήγει επαγωγικά σε μια πρόταση με γενικότερη ισχύ. Οι καλοί ή οι κακοί τρόποι συμπεριφοράς δημιουργούν καλές ή κακές συνήθειες : «εκ των ομοίων ενεργειών αι ἔξεις γίνονται». Για να αποκτήσουμε δηλαδή την έξη μιας ενέργειας, πρέπει να την εκτελούμε συχνά. Με την επανάληψη επέρχεται ποιοτική μεταβολή. Οι ψυχικές διαθέσεις μας είναι αποκτημένες ικανότητες, σταθερές ποιότητες αποκτημένες και προσδιορίζουν το χαρακτήρα του ανθρώπου. Είναι προϊόντα των ψυχικών ενεργειών που πραγματοποιούνται με τις πράξεις των ανθρώπων.

Γ' αυτό εκείνο που προέχει είναι η ποιότητα των ενέργειών, τις οποίες ακολουθούν οι συνήθειες που στη συνέχεια θα οδηγήσουν σε ανάλογες πράξεις. Χρειάζεται, λοιπόν, ιδιαίτερη φροντίδα για τη ρύθμιση των πράξεων. Σ' αυτό συντελεί σημαντικά ο τρόπος δράσης από τη νεαρή ηλικία, γιατί οι οποιεσδήποτε συνήθειες των νέων θα δεσμεύουν ανάλογα τη βούλησή τους και θα προσδιορίζουν, αντίστοιχα, την πορεία της ζωής τους. Με την καλή ή την κακή έξη ο άνθρωπος δημιουργεί μια αυτοδέσμευση που τον συνοδεύει σ' ολόκληρη τη ζωή του. Αυτή η διαβάθμιση της συλλογιστικής διαδικασίας χρησιμοποιείται για να εξαρθεί ορόλος της συνήθειας από τη νεαρή ηλικία. Αυτή η αρχική εκλογή που προσδιορίζει στη συνέχεια την πορεία της ζωής του ανθρώπου είναι η προαίρεση, θα πει αργότερα ο Αριστοτέλης. Η κλίμακα στην έκφραση χρησιμοποιείται για να δηλωθεί ο ρόλος της συνήθειας από τη νεαρή ηλικία : «ου μικρόν διάφερει...αλλά πάμπολυ, μάλλον δε το παν»

«**ἔξεις**» : η λέξη παράγεται από το θέμα του ρήματος έχω και την παραγωγική κατάληξη -σις που δηλώνει ενέργεια. Η αρχική σημασία της λέξης ήταν : το να έχει ή να κατέχει κανείς συνέχεια κάτι που έχει αποκτήσει π.χ «ή ἔξις δευτέρα φύσις». Η έξις είναι όμως όχι μόνο ενέργεια αλλά και κάτι που την ακολουθεί : η μόνιμη κατάσταση, η ιδιότητα που προκύπτει από συνήθεια ή από άσκηση και μ' αυτή τη σημασία τη χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης, δίνοντας της ηθικό περιεχόμενο. Στη νέα ελληνική η λέξη έξις έχει κυρίως ψυχολογικό περιεχόμενο και είναι η συνήθεια ως αποτέλεσμα επανάληψης, μάθησης ή συνεχούς επίδρασης του ίδιου παράγοντα.

Πέρα από την ενεργητική σημασία που έχει η λέξη έξις και το «γίνονται» -δηλώνει ενέργεια που επαναλαμβάνεται και βρίσκεται σε εξέλιξη- μας οδηγεί στη θέση ότι οι έξεις δεν είναι εκ φύσεως αλλά αποτέλεσμα κάποιων ενέργειών, όπως και οι αρετές. Εκτός από το ρήμα «γίγνονται» και οι μετοχές «πράττοντες-εθιζόμενοι» εκφράζουν ενέργεια, ενώ ο Ενεστώτας και εδώ δηλώνει τη συχνή επανάληψη ενέργειας που βρίσκεται σε εξέλιξη, άρα οι τρεις αυτές λέξεις δηλώνουν και το βαθμιαίο τρόπο απόκτησης της αρετής.

Ο Αριστοτέλης στην ενότητα αυτή αναφέρεται στην παιδαγωγική αξία του εθισμού : στην αξία που έχει για την αγωγή του ατόμου στο δημόσιο και στον ιδιωτικό βίο. Και για να τονίσει την εξαιρετικά μεγάλη σημασία του εθισμού στη διαπαιδαγώηση ως προς την απόκτηση

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ηθικών αρετών, παρεκκλίνοντας από την πάγια λιτότητα του λόγου του, χρησιμοποιεί συσσωρευτικά τα ακόλουθα εκφραστικά μέσα :

- **σχήμα ἀρσης και θέσης : «οὐ μικρόν, ἀλλά πάμπολυ»**
- **σχήμα υπερβολής : «το πᾶν»**
- **κλιμάκωση επιρρηματικού προσδιορισμού : «οὐ μικρόν – πάμπολυ – το πᾶν»**

Ο εθισμός έχει μεγάλη παιδαγωγική σημασία για τον Αριστοτέλη γιατί τα παιδιά συνηθίζουν να ενεργούν σωστά από ηθική άποψη για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας τους. Επιπλέον η μικρή ηλικία είναι η πιο κατάλληλη, για να εγγραφούν στην ψυχή του ανθρώπου τα στοιχεία του χαρακτήρα και να αρχίσει η διαμόρφωση της ηθικής συνείδησης πριν επιδράσουν άλλα στοιχεία.

Ο Αριστοτέλης όμως θεωρώντας τον εθισμό το «πᾶν» φτάνει στα άκρα παραβλέποντας τη σημασία άλλων παραγόντων.

Αριστοτέλης - Θουκυδίδης

Η φράση «ευθύς εκ νέων εθίζεσθαι» μας παραπέμπει στο &39 του Επιταφίου λόγου του Περικλή όπου συγκρίνεται ο τρόπος διαπαιδαγώγησης των Σπαρτιατών και των Αθηναίων. Με βάση την 4^η ενότητα των Ηθικών Νικομαχείων ο Αριστοτέλης φαίνεται να συμφωνεί με το σύστημα αγωγής των Σπαρτιατών : α) η αγωγή αρχίζει από μικρή ηλικία, β) στηρίζεται στην άσκηση και στον εθισμό.

Επισημάνσεις :

[1] Ο Αριστοτέλης ολοκληρώνει το συλλογισμό του με το τροπικό επίρρημα ούτω που είναι ομοιωματικό προς τα προηγούμενα και υποδηλώνει αναλογική θεώρηση του θέματος, και με το συμπερασματικό σύνδεσμο δή που ανακεφαλαιώνει και εισάγει νόημα, δηλ. συμπέρασμα άλλου προηγουμένου. .

[2] Ακολουθεί αναλογική μέθοδο .

[3] Τα ρήματα αναφέρονται στην πράξη (π .x . πράττοντες) και την επανάληψή της που οδηγεί στον εθισμό (π .x . ἐθίζομενοι) και στη βαθμιαία απόκτηση της αρετής (π .x . γινόμενοι). Η χρονική τους βαθμίδα (ενεστώτας) δηλώνει την επανάληψη . Η σημασία τους έγκειται στη στήριξη της βασικής θέσης του φιλοσόφου για τον τρόπο απόκτησης της αρετής.

Ερωτήσεις

1. α) Πώς εισάγει ο Αριστοτέλης το νέο μέρος του συλλογισμού του και ποια σημεία της επιχειρηματολογίας του διασφηνίζει;
- β) Ποια συλλογιστική μέθοδο ακολουθεί και σε ποιο συμπέρασμα καταλήγει;
2. Να επισημάνετε τα αντιθετικά ζεύγη που σχηματίζουν μέσα στο κείμενο οι ηθικές αρετές με τις αντώνυμές τους έννοιες (κακίες).
3. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί στην ενότητα πολλές φορές τα ρήματα ἐθίζομαι , πράττω και γίνομαι σε διάφορους τύπους . Να εξηγήσετε ποια σημασία έχει η επαναλαμβανόμενη χρήση των συγκεκριμένων ρημάτων και η χρονική τους βαθμίδα στη δόμηση της επιχειρηματολογίας του φιλοσόφου για την απόκτηση της ηθικής αρετής;
4. Και ένι δή λόγω ἐκ τῶν ὄμοιών ἐνεργειῶν αἱ ἔξεις γίνονται : Να εντοπίσετε τη νέα αριστοτελική έννοια που περιέχεται στο χωρίο και να δώσετε τον ορισμό της με τη βοήθεια του κειμένου της ενότητας.
5. Πώς συνδέονται, στην ενότητα αυτή, αἱ ἔξεις με τας ἐνεργείας; (ενέργεια: πραγμάτωση των δυνατοτήτων που έχει μέσα του ο άνθρωπος δυνάμει).

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

6. Ποιο ρόλο παίζει η ηθική πράξη και η συμπεριφορά του ανθρώπου, γενικότερα σε όλες τις περιστάσεις της (καθημερινής) ζωής, στην απόκτηση της ηθικής αρετής; Να στηρίξετε την απάντησή σας σε χωρία του κειμένου.

7. Να αναλύσετε με λίγα λόγια τα χωρία της ενότητας στα οποία φαίνεται ότι η ηθική αρετή είναι κοινωνική.

Απάντηση : Η αρετή για τον Αριστοτέλη έχει κοινωνικό χαρακτήρα. Αυτό το συμπεραίνουμε παρατηρώντας την επιχειρηματολογία του σε αυτή την ενότητα. Αναφέρεται σε παραδείγματα της καθημερινής κοινωνικής ζωής, με πρώτη αναφορά στις καθημερινές συναλλαγές. Οι δίκαιες συναλλαγές διαμορφώνουν δίκαιους ανθρώπους, ενώ σε αντίθετη περίπτωση άδικους. Ο εθισμός στο Θάρρος ή στο φόβο καθιστά τους ανθρώπους ανδρείους ή δειλούς. Από τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι συμπεριφέρονται προς τους άλλους, διαμορφώνονται τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά, μόνιμα πλέον γνωρίσματα του χαρακτήρα μας.

8. Λαμβάνοντας υπόψη σας τη θέση του φιλοσόφου για τις «έξεις», όπως εκφράζεται στην ενότητα και αυτήν που υποστηρίζει συμπληρωματικά πιο κάτω: «η μετά του ορθού λόγου έξις αρετήν έστιν», να δείξετε ποιος είναι ο ρόλος των έξεων στην απόκτηση και καλλιέργεια των ηθικών αρετών. Ποιους περιορισμούς θέτει ο φιλόσοφος σχετικά με τις έξεις;

Απάντηση : Ο ρόλος των έξεων είναι σημαντικός για την απόκτηση των ηθικών αρετών. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, οι άνθρωποι υπακούοντας στους νόμους αποκτούν εθισμό, καθώς αναγκάζονται να προσαρμόζουν τη συμπεριφορά τους σύμφωνα μ' αυτούς. Αν οι νόμοι είναι χρηστοί, συνηθίζουν στον ενάρετο βίο. Στην καθημερινή τους πάλι ζωή, όσοι κάνουν δίκαιες συναλλαγές γίνονται δίκαιοι, όσοι ζουν με το φόβο γίνονται δειλοί. Με τις επαναλαμβανόμενες πράξεις δημιουργούνται οι έξεις. Η ποιότητα των ενεργειών απέναντι στα πάθη καθορίζει τη μορφή των έξεων. Και αυτές με τη σειρά τους διαμορφώνουν το χαρακτήρα. Την ποιότητα των έξεων εξασφαλίζει ο ορθός λόγος, ο οποίος μπορεί να μας βοηθήσει να καθορίσουμε ποιες ενέργειες μας οδηγούν σε ηθική συμπεριφορά και ποιες όχι. Ορισμένα μόνο είδη έξεων οδηγούν σε ηθική συμπεριφορά. Κριτήριο αξιολόγησης είναι ο ορθός λόγος, όπως θα δούμε στην 10^η ενότητα.

9. «ου μικρόν ουν...μάλλον δε το παν» : να εξηγήσετε αν συμφωνείτε με την άποψη του Αριστοτέλη και αν έχει, κατά τη γνώμη σας, κάποια σημασία για την αγωγή της νέας γενιάς σήμερα.

10. Ο Περικλής στον Επιτάφιο αναδεικνύει το παιδαγωγικό σύστημα της Αθήνας ανώτερο απ' αυτό της Σπάρτης. Σύμφωνα με τον Αθηναίο πολιτικό οι νέοι της πόλης του κατακτούν την ανδρεία μέσα από μια αγωγή που δεν τους αλλοτριώνει από τη χαρά της ζωής, ενώ οι Σπαρτιάτες «επιπόνω ασκήσει ευθύς το ανδρείον μετέρχονται» (Θουκυδίδης ΙΙ, 39, 10). Να κρίνετε την άποψη αυτή, λαμβάνοντας υπόψη σας τις θέσεις του Αριστοτέλη για το ίδιο θέμα. Στην κριτική σας θα μας βοηθήσουν επίσης οι γνώσεις σας από την αρχαία γραμματεία και ιστορία.

Λεξιλογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις

1. συναλλάγμασι: α) Ποια είναι η σημασία της λέξης στο κείμενο; β) Με βάση την ετυμολογία της να δικαιολογήσετε τη σημερινή σημασία της λέξης.

2. άκολαστος: α) Ποια είναι η αρχική σημασία της λέξης; β) Ποιες σημασίες έχει στη νέα ελληνική;

3. έξεις: α) Να δικαιολογήσετε τη σημασία της λέξης στο κείμενο με βάση την ετυμολογία της. β) Τι σημαίνουν οι φράσεις: «ψεύδεται καθ' έξιν» και «έξις, δευτέρα φύσις»;

4. Με ποιες λέξεις του κειμένου παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια οι λέξεις: στρεβλός, ευεξία, παμπληθής, ποιότητα;

ΕΝΟΤΗΤΑ 5^η

Η πραγμάτωση της ηθικής αρετής συνεπάγεται ευχαρίστηση για τον άνθρωπο

Νοηματική προσέγγιση

Αφού ο Αριστοτέλης παρουσίασε τον τρόπο που αποκτούν οι άνθρωποι τις αρετές, θεωρεί αναγκαίο να εξετάσει τη φύση των πράξεων και πώς πρέπει να εκτελούνται αυτές, αφού καθορίζουν τη φύση των συνηθειών. Τονίζει στη συνέχεια τις καταστροφικές συνέπειες της υπερβολής και της έλλειψης στα πράγματα, στη σωματική δύναμη, στην υγεία αλλά και στις ηθικές αρετές. Η υπερβολή στην απόλαυση όλων των ηδονών δημιουργεί τον ακόλαστο, ενώ η αποχή από τις ηδονές το σώφρονα.

Μετάφραση

Πρέπει να ορίσουμε ως (αποδεικτικό) σημάδι ότι έχουν πια διαμορφωθεί οι «έξεις» (τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας) την ευχαρίστηση ή την δυσαρέσκεια που συνοδεύει τις πράξεις μας. Αυτός, δηλαδή, που απέχει από τις σωματικές ηδονές και χαίρεται γι' αυτό είναι σώφρονας, αυτός όμως που δυσανασχετεί (είναι) ακόλαστος. Και αυτός που υπομένει τα δεινά και χαίρεται ή τουλάχιστον δε λυπάται είναι ανδρείος, ενώ αυτός που λυπάται είναι δειλός. Γιατί η ηθική αρετή έχει σχέση με τις ευχαριστήσεις και τις δυσαρέσκειες. Γιατί για χάρη της ηδονής κάνουμε πράγματα μικρής αξίας, ενώ εξαιτίας της λύπης απέχουμε από τα ωραία πράγματα. Γι' αυτό πρέπει να έχουμε πάρει εκείνη την αγωγή από την πιο μικρή ηλικία, όπως λέει ο Πλάτωνας, ώστε να χαιρόμαστε και να λυπούμαστε για όσα πρέπει. Γιατί αυτή είναι η σωστή παιδεία.

Πραγματολογικά σχόλια

Ανάμεσα στην τέταρτη και πέμπτη ενότητα υπάρχει ένα μικρό τμήμα που παραλείπεται. Σ' αυτό ο Αριστοτέλης ανάμεσα σε κάποιες μεθοδολογικές διευκρινίσεις κάνει μια αναφορά στο βλαπτικό για τις αρετές ρόλο της υπερβολής και της έλλειψης, και στην πέμπτη ενότητα τον απασχολεί ο συσχετισμός της ηθικής αρετής με τα ευχάριστα και τα δυσάρεστα συναισθήματα που συνοδεύουν τις πράξεις μας.

«έξεις» : είναι τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Η σημασία της λέξης ως Αριστοτελικού όρου = σταθεροί τρόποι συμπεριφοράς, που μπορεί να είναι καλοί ή κακοί, αρετές ή κακίες, είναι διαφορετική απ' αυτή που έχει στην αρχαία αλλά και στη νέα ελληνική.

«ήδονή» : η ευχαρίστηση, το ευχάριστο συναίσθημα, το οποίο όμως δε δημιουργείται από σωματικό ερέθισμα, για το οποίο χρησιμοποιείται ο όρος «σωματικά ήδοναί».

«λύπη» : το δυσάρεστο συναίσθημα

«σώφρων» : ο εγκρατής, αυτός που απέχει από τις υλικές απολαύσεις, τις σωματικές ηδονές στις οποίες μπορεί να επιβάλλεται και να τις ελέγχει, δοκιμάζοντας ευχαρίστηση απ' αυτό. Στα νέα ελληνικά είναι αυτός που συμπεριφέρεται με γνώμονα το μέτρο και τη λογική.

«ακόλαστος» : για τον Αριστοτέλη είναι ο όχι πολύ ακρατής, ο ασύδοτος στις ηδονές - όπως στα νέα ελληνικά- αλλά αυτός που απέχει από τις υλικές απολαύσεις, τις σωματικές ηδονές, που μπορεί και επιβάλλεται σ' αυτές και τις ελέγχει, όμως δε δοκιμάζει παράλληλα ευχαρίστηση γι' αυτό αλλά νιώθει δυσάρεστα.

Ο Αριστοτέλης θεωρεί αναγκαίο να ορίσει ως ένδειξη των ηθικών μας έξεων, της εσωτερικής μας φύσης «σημεῖον τῶν ἔξεων» την ηδονή και τη λύπη που συνοδεύει τις πράξεις μας. Θεωρεί αναγκαίο να εξετάσει την ποιότητα των πράξεων και το πώς πρέπει να ενεργούνται εφόσον καθορίζουν τη φύση των συνηθειών. Όταν ο άνθρωπος έχει διαμορφώσει τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα του, δοκιμάζει ένα ευχάριστο ή ένα

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

δυσάρεστο συναίσθημα όταν επιτελεί μια πράξη, και αυτό είναι το κριτήριο, που δείχνει ότι πράγματι έχουν διαμορφωθεί αυτά τα στοιχεία. Η πρόθεση «έπι» δηλώνει ότι η ηδονή ή η λύπη είναι φυσικό επακόλουθο των πράξεων μας και ένδειξη των ηθικών έξεων.

Έχοντας ως κριτήριο τη στάση μας απέναντι στις επιθυμίες ορίζει ως σώφρονα αυτόν που δεν παρασύρεται από τις επιθυμίες του, αλλά τις υποτάσσει και καταφέρνει να απέχει από τις σωματικές ηδονές και παράλληλα να χαίρεται γι' αυτήν την αποχή. Ενώ αυτός που λυπάται για την αποχή από τις ηδονές χαρακτηρίζεται ως ακόλαστος. Άξιο παρατήρησης είναι ότι η σωφροσύνη δεν πρέπει να απαιτεί συνεχώς εσωτερικό αγώνα γιατί στον πραγματικά σώφρονα άνθρωπο η αρετή γίνεται πηγή ευχαρίστησης και χαράς.

Άξια παρατήρησης είναι η συρρίκνωση της σωφροσύνης (όχι μόνο ο Αριστοτέλης και ο Ξενοφώντας αναφέρονται στη σωφροσύνη αλλά σύμπασα η αρχαία σκέψη, τραγικοί, Πλούταρχος και Πλάτωνας, Θεωρώντας την ως πολύ σπουδαία αρετή. Κατά τον Πλάτωνα τα εμπόδια για τη σωφροσύνη είναι η ηδονή και η λύπη αφού κάνουν τον άνθρωπο «έκφρονα». Συχνά επανέρχεται ο Πλάτωνας στο σημαντικό ρόλο της ηδονής και της λύπης), αφού περιορίζεται στην αποχή (οι Στωϊκοί προτείνουν την απάθεια, την πλήρη υποταγή των ηδονών στο λόγο. Οι Πατέρες της Εκκλησίας είναι πιο ήπιοι από τους Στωϊκούς σ' αυτό το θέμα.) από εκείνες μόνο τις ηδονές (η συζήτηση για τις ηδονές της διάνοιας δεν έχει νόημα. Άτομα που είναι δούλοι αυτών των ηδονών δε χαρακτηρίζονται ακόλαστα. Ούτε για την ακοή, όραση και όσφρηση θα μπορούσαμε μα υποστηρίζουμε κάτι τέτοιο με πάθος.) που παρέχουν άμεση απόλαυση, την αφή και τη γεύση.

Με ανάλογο τρόπο χαρακτηρίζόμαστε σύμφωνα με τη στάση μας στις δύσκολες στιγμές. Ως ανδρείος - κατά τον Αριστοτέλη - χαρακτηρίζεται αυτός που δε φυγομαχεί, αλλά αντιμετωπίζει τους κινδύνους και επιπλέον χαίρεται ή δε λυπάται γι' αυτή τη στάση. Ενώ η λύπη συνοδεύει αυτόν που ονομάζουμε δειλό.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Αριστοτέλη δεν είναι αρκετό να κρατάει κανείς μια ηθική στάση : για να δικαιούται για παράδειγμα, τον ηθικό χαρακτηρισμό του σώφρονα, δεν είναι αρκετό να απέχει από τις σωματικές ηδονές, αλλά πρέπει επιπλέον να ευχαριστιέται γι' αυτήν την αποχή.

Κατά την πάγια συνήθεια του ο Αριστοτέλης μετά την παράθεση παραδειγμάτων γενικεύει λέγοντας ότι η ηθική αρετή έχει σχέση με τις ηδονές και τις λύπες. Η ηθική αρετή παρουσιάζεται συνυφασμένη με τα συναισθήματα και τις επιθυμίες. Αυτή του την παραδοχή την αιτιολογεί. Η επιδίωξη της κακής ηδονής μας οδηγεί σε κακές πράξεις και η προσπάθειά μας ν' αποφεύγουμε τη λύπη μας κρατά μακριά από τις καλές πράξεις. Στο ίδιο πνεύμα κινείται και ο Ξενοφώντας διερωτώμενος για την καταλληλότητα του αρχηγού σε περίοδο πολέμου : «ἄρα τοῦτον ἀν αἰρόμεθα, δοτίνα αἰσθανοίμεθα ἥττω γαστρός ἡ οἴνου, ἀφροδισίων ἡ πόνου ἡ ὑπνου;». Παρ' όλα αυτά δεν πρέπει να υποστηριχτεί ότι η αρετή ταυτίζεται με την απαλλαγή από την ηδονή και τη λύπη. Το πρόβλημα για τον Αριστοτέλη δεν είναι η συναισθηματικότητα αλλά η καταλληλότητα του συναισθήματος και της έκφρασής του. Το συναίσθημα δηλαδή με κατάλληλο τρόπο και στον κατάλληλο χρόνο. Η αυτοπειθαρχία, ο αυτοέλεγχος προσδιορίζουν την ενάρετη ζωή, το σώφρονα άνθρωπο.

Ο Αριστοτέλης στην αρχή του κειμένου συσχετίζει τα συναισθήματα που συνοδεύουν τις πράξεις με τους σταθερούς τρόπους συμπεριφοράς, με τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα. Το συμπέρασμα είναι «περί ήδονάς και λύπας ἐστίν ή ήθική ἀρετή». «Υστερά όμως απ' αυτό διατυπώνεται η θέση ότι αν δεν υπάρχουν τα ηθικά κριτήρια και οι αντίστοιχες δεσμεύσεις οι άνθρωποι προτιμάνε τις τιποτένιες και ταπεινές πράξεις για να νιώσουμε την αντίστοιχη ευχαρίστηση και απέχουμε από τις καλές, για να μη νιώσουμε το δυσάρεστο συναίσθημα που συνεπάγεται η εκτέλεσή τους.

Συλλογιστική πορεία :

Ευχάριστο συναίσθημα : ηθική αρετή

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Δυσάρεστο συναίσθημα : μη ηθικές ενέργειες

Τιποτένιες πράξεις και μη ηθικές : ευχάριστο συναίσθημα

Απέχουμε από τις καλές πράξεις : δυσάρεστο συναίσθημα

Καλές ηδονές : μεσότητα

Κακές ηδονές : αντίθετα αποτελέσματα

Στο κείμενο αυτό φαίνονται τα πρώτα βήματα της ψυχολογίας, της οποίας θεμελιωτής υπήρξε ο Αριστοτέλης. Η ηθική συνδέεται στενά με συναισθήματα και επιθυμίες, ενώ κάποιες θεωρίες τη σχετίζουν με το διανοητικό μέρος του ανθρώπου. Ο Αριστοτέλης όμως συστηματοποίησε περισσότερο από τον Πλάτωνα την εξέταση των συναισθημάτων τα οποία πραγματεύτηκε με λιγότερη αυστηρότητα από εκείνον. Ο Αριστοτέλης συσχετίζοντας την αρετή με τα συναισθήματα διαφοροποιείται από τη νοησιαρχική αντίληψη του Σωκράτη για την αρετή, ενώ την άποψη ότι τα συναισθήματα επηρεάζουν τη ζωή των ανθρώπων την είχε διατυπώσει και ο Πλάτωνας.

Το ερώτημα που τίθεται είναι : με ποιον τρόπο μπορούμε να διαμορφώσουμε τις τάσεις για ηδονή και λύπη χωρίς να τις καταπνίξουμε; Πώς θα εμφυσήσουμε νοημοσύνη στα συναισθήματα μας ώστε να φτάσουμε στην αυτοκυριαρχία; Την απάντηση τη δίνει ο ίδιος ο Αριστοτέλης ενισχυμένος με τη μαρτυρία του Πλάτωνα. Η διαπαιδαγώγηση από τη νεανική ηλικία μπορεί να οδηγήσει τους νέους στην καταλληλότητα του συναισθήματος λύπης και χαράς. Η διαπαιδαγώγηση με τη σειρά της είναι υπόθεση που σχετίζεται με την παιδεία, αλλά μόνο με την ορθή παιδεία και καμία άλλη.

Η θέση ότι «με την ηδονή πράττουμε τα φαύλα, με την λύπη όμως απέχουμε από τα καλά» δημιουργεί το ερώτημα πώς μπορεί ο άνθρωπος να ξεχωρίσει ποιες πράξεις πρέπει να συνοδεύονται από ευχάριστα και ποιες από δυσάρεστα συναισθήματα. Πρέπει πάντα να έχουμε υπόψη ότι η ηθική αρετή συσχετίζεται με την «πόλη» και αυτή είναι που έχει τη σχετική ευθύνη. Εδώ ο Αριστοτέλης επικαλείται και αποδέχεται, όπως και ο Πλάτωνας, το ρόλο της αγωγής.

Ο Πλατωνικός ορισμός της αγωγής : ο άνθρωπος πρέπει να διαπαιδαγωγείται κατάλληλα από τη μικρή ηλικία ώστε να φτάσει γρήγορα στα ευχάριστα συναισθήματα μέσω ηθικών πράξεων. Για να ασκηθεί σωστά το παιδί σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι γονείς και οι δάσκαλοι που αποτελούν το άμεσο περιβάλλον με τις επιδοκιμασίες ή αποδοκιμασίες των πράξεων του. Έτσι το παιδί εθίζεται στις πράξεις που προκαλούν ευχάριστα συναισθήματα. Αυτός ο εθισμός θα συνεχιστεί και στις μεγαλύτερες ηλικίες οδηγώντας στην ηθική αρετή, με αποτέλεσμα να διαμορφωθούν «ξέξις» (μόνιμα χαρακτηριστικά) στραμμένες σταθερά προς τις ηθικές πράξεις.

Ο Πλατωνικός ορισμός είναι αποδεκτός από τη σύγχρονη παιδαγωγική ως προς το ότι πρέπει να λαμβάνεται μέριμνα για τη διαπαιδαγώγηση του ανθρώπου από την πολύ μικρή ηλικία. Σε συσχετισμό όμως με τη σύγχρονη παιδαγωγική διατυπώνονται κάποιες επιφυλάξεις :

1. η πλατωνική αγωγή εμπεριέχει το στοιχείο του αυταρχισμού, αφού αυτοί που ασκούν το έργο της επιβάλλουν τις δικές τους επιλογές στο παιδί, το οποίο ποδηγετείται και είναι παθητικός δέκτης του περιεχομένου αγωγής. Αυτά αντιβαίνουν στη σύγχρονη παιδαγωγική, η οποία θέλει την ελεύθερη και ενεργητική συμμετοχή του παιδιού στη διαδικασία της αγωγής.
2. ο χαρακτήρας της πλατωνικής αγωγής είναι φρονηματιστικός, αφού αυτή έχει στόχο να εμφυσήσει και να επιβάλλει την ηθική αρετή και να διαπλάσει ηθικούς χαρακτήρες, στο πλαίσιο του πολιτικού βίου. Η σημερινή αγωγή όμως θέτει ως στόχο την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας αφήνοντας στο ίδιο το παιδί τις προσωπικές επιλογές, με

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

την παράλληλη ενέργεια της ευθύνης γι' αυτές. Επιβάλλεται μάλιστα το παιδί να μάθει και από τα λάθη του, αποφεύγοντας βέβαια τραγικές παρεκκλίσεις.

Ένα άλλο θετικό στοιχείο της πλατωνικής αγωγής είναι η χαρά που απορρέει από την ηθική πράξη. Όμως η ηθική επιβράβευση και η αντίστοιχη χαρά δεν αποκλείεται από τη σύγχρονη αγωγή, της οποίας αποτελεί σημαντικό στοιχείο.

Επισημάνσεις :

- η βασική αριστοτελική έννοια της **ήδονής** και η έννοια της **λύπης**,
- η σχέση της ηθικής αρετής με την **ήδονή** (και τη λύπη),
- η ηθική αρετή συνδέεται με τη ζωή στην πολιτική κοινωνία **μέσω της παιδείας**.

Η σχέση της ηθικής αρετής με την ηδονή ή τη λύπη μπορεί να γίνει κατανοητή αν θυμηθούμε τη συλλογιστική πορεία που ακολούθησε ο φιλόσοφος. Αρχικά (ενότητα 1η και 2η) έδειξε ότι η αρετή είναι **έξις**, δημιουργείται δηλαδή με την επανάληψη μιας πράξης. Στη συνέχεια (ενότητα 3η και 4η) έδειξε ότι η ποιότητα της πράξης καθορίζει και την ποιότητα της **έξεως**. Εδώ προσθέτει την (ψυχολογικού περιεχομένου) παρατήρηση ότι η πράξη συμπαρακολουθείται από συναίσθημα ευχάριστο ή δυσάρεστο, ανάλογα με την ποιότητά της. Αυτό το θεωρεί ως κριτήριο για τη διαμόρφωση **έξεως** αντίστοιχης με την ποιότητα της πράξης.

Ερωτήσεις:

1. Με ποιο κριτήριο μπορεί να αποφανθεί κανείς , σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, για την οριστική διαμόρφωση των **έξεων**;
2. Ποια παραδείγματα χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης για να εξηγήσει το κριτήριο της διαμόρφωσης **έξεων**; Συμφωνείτε ;
3. Ποια είναι η σχέση μεταξύ ηθικής αρετής και λύπης ή ηδονής και πώς την εξηγεί ο Αριστοτέλης;
4. Ποια είδη ηδονής φαίνεται να διακρίνει ο Αριστοτέλης σύμφωνα με τα σχόλια του βιβλίου σας;
5. Ποια θεωρεί ο Αριστοτέλης «օρθή» παιδεία; Συμφωνείτε με τα κριτήριά του;
6. σώφρων, ἀκόλαστος, ἀνδρεῖος, δειλός: Να δώσετε τον ορισμό καθενός όρου με βάση το κείμενο.
7. Διὸ δεὶ ... οἰς δεῖ: Ποιος νομίζετε ότι αποφασίζει με τι «πρέπει» να χαίρονται ή να λυπούνται οι νέοι, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη; Η άποψή του θα ήταν χρήσιμη στη σύγχρονη πραγματικότητα;
8. Πώς αντιλαμβάνεσθε την άποψη ότι η πραγμάτωση της ηθικής αρετής συνεπάγεται ευχαρίστηση για τον άνθρωπο; Μήπως κάποτε συμβαίνει και το αντίθετο, δηλαδή εκείνο που «πρέπει» να κάνουμε - το ηθικώς πράττειν - να μας είναι πιο δυσάρεστο; Ο Αριστοτέλης γράφει σχετικά (ΙΗΝ, 1117b 17-18) ότι: οὐ δὴ ἐν ἀπάσαις ταῖς ἀρεταῖς τὸ ήδεως ἐνεργεῖν

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ύπάρχει, πλὴν ἐφ' ὅσον τοῦ τέλους ἐφάπτεται (= δεν είναι λοιπόν δυνατόν να βρει κανείς σε όλες ανεξαιρέτως τις αρετές μια ενέργεια που συνεπάγεται ηδονή, παρά μόνο εφόσον αυτή επιτυγχάνει το σκοπό της). Ποια είναι η δική σας άποψη;

10. Να εντοπίσετε και να αναλύσετε το σημείο του κειμένου στο οποίο φαίνεται ότι η ηθική αρετή συνδέεται με την οργανωμένη πολιτική- κοινωνική ζωή.

11. Ποια είναι η αξία του συναισθήματος στον Αριστοτέλη όπως φαίνεται από την ενότητα;

12. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί την έκφραση **ἀρθή παιδεία** και ο Πρωταγόρας αναφερόμενος στην αγωγή των νέων (από την πόλη με τους νόμους) την έκφραση **εὐθύ νουσί** (= ισιώνουν). Ποιο είναι το κοινό σημείο αυτών των μεταφορικών εκφράσεων και πώς εξηγείται η σχέση τους με την αγωγή των νέων;

Λεξιλογικές- Σημασιολογικές ερωτήσεις

- 1.** Να εντοπίσετε στο κείμενο τις λέξεις που παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια με τις παρακάτω: **ασήμαντος, επίγονος, αναμονή, επιδείνωση, εποχή, ανεύθυνος.**
- 2. ήχθαι:** Να γράψετε δέκα παράγωγα της λέξης (απλά ή σύνθετα).

ΕΝΟΤΗΤΑ 6η

Η αρετή καθιστά τον άνθρωπο ικανό να εκτελέσει το προορισμένο γι' αυτόν έργο

Νοηματική προσέγγιση

Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης προσπαθεί να ορίσει την «έξη». Κάθε αρετή, όπως λέει, οδηγεί στην τελειότητα. Έτσι λειτουργεί η αρετή των ματιών και η αρετή των αλόγων. Η μεν πρώτη ώστε να έχουμε την καλύτερη όραση και η δεύτερη ώστε να κάνει τα άλογα σπουδαία και ικανά. Έτσι η αρετή του ανθρώπου είναι η έξη που καθιστά τους ανθρώπους καλούς.

Μετάφραση

Δεν πρέπει να πούμε μόνο γενικά, ότι η αρετή είναι η συνήθεια, αλλά ποιας ακριβώς ποιότητας έξη είναι. Πρέπει να πούμε, λοιπόν, ότι κάθε αρετή, όποιου πράγματος είναι αρετή και το ίδιο το πράγμα το κάνει να φτάσει στην πιο καλή κατάσταση του και το βοηθά να εκτελέσει με το σωστό τρόπο το έργο του. Για παράδειγμα η αρετή του ματιού κάνει και το μάτι αξιόλογο και το έργο του. Γιατί με την αρετή του ματιού βλέπουμε καλά. Με όμοιο τρόπο και η αρετή του αλόγου κάνει το άλογο έξοχο και κατάλληλο να καλπάζει και να σηκώνει πάνω του τον αναβάτη και να αντιμετωπίζει τους εχθρούς. Εάν, λοιπόν, αυτό συμβαίνει έτσι σε όλα και η αρετή του ανθρώπου θα μπορούσε να είναι η έξη με την οποία ο άνθρωπος γίνεται καλός και με την οποία θα εκτελεί καλά το δικό του έργο. Με πιο τρόπο θα γίνει αυτό, ήδη έχουμε μιλήσει, αλλά ακόμη θα γίνει φανερό ως έξης, αν προσπαθήσουμε να δούμε τι είδους είναι η φύσις της αρετής..

Η αρετή καθιστά τον άνθρωπο ικανό να εκτελέσει το προορισμένο γι' αυτόν έργο

Προτεινόμενοι στόχοι

- να επισημάνουν οι μαθητές ότι η αριστοτελική άρετή έχει ευρύ περιεχόμενο και μπορεί να αποδίδεται ακόμα και σε ζώα ή πράγματα,
- να συνειδητοποιήσουν ότι ο ορισμός της έννοιας της αρετής απαιτεί να προσδιοριστεί η ειδοποιός διαφορά της, η ποιότητά της,
- να κατανοήσουν ότι κριτήριο ποιότητας της αρετής κάθε πράγματος είναι η αποτελεσματικότητά της στην ολοκλήρωση του έργου του, δηλ. του φυσικού του προορισμού.

Επισημάνσεις

Να επισημανθεί ότι ο Αριστοτέλης στην πορεία εξέτασης της αρετής, θέτει σε προηγούμενο χωρίο το ερώτημα: τί δ' ἐστίν ή ἀρετὴ ἔξῆς σκεπτέον (1105 b 21). Για να απαντήσει συσχετίζει την άρετή ως ἐν τῇ ψυχῇ γινομένῃ με αυτά που έχει δεχθεί ως ἐν τῇ ψυχῇ γινόμενα, δηλαδή τὰ πάθη, τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἔξεις (1102 a 6- 20, 1105 b 21- 23) και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η άρετή είναι ἔξις κατά το γένος. Έχοντας, λοιπόν, ο φιλόσοφος ορίσει την άρετή κατά το γένος προχωρεί στον προσδιορισμό της ποιότητάς της, της ειδοποιού διαφοράς της από άλλες πράξεις - ενέργειες

Πραγματολογικά σχόλια

Μετά το κείμενο της πέμπτης ενότητας εξετάστηκαν σε παραλειπόμενες ενότητες διάφορα άλλα θέματα σχετικά με την αρετή. Τώρα εξετάζεται η αρετή ως «έξη» που κάνει

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

τον άνθρωπο ενάρετο και ικανό να εκτελέσει το έργο που είναι προορισμένο γι' αυτόν. Στις ενότητες 7-10 θα εξεταστεί η έννοια της «μεσότητας» σε συσχετισμό με την αρετή, για να δοθεί στο τέλος ο ορισμός της αρετής.

Αφού η αρετή είναι «έξις», το επόμενο ερώτημα που τίθεται είναι τι είδους «έξις». Η αρετή κάθε πράγματος «ούντη αρετή» κάνει και το ίδιο το πράγμα τέλειο «εύειχον», αλλά και το έργο αυτού του πράγματος αποτελεσματικό. Η επανάληψη εύδειχνε την τελειότητα της αρετής και στο ίδιο το πράγμα και στο έργο που επιτελεί αυτό το πράγμα. Ο Αριστοτέλης γίνεται περισσότερο συγκεκριμένος και καταφέύγει στο παράδειγμα. Η αρετή του ματιού κάνει και το ίδιο τα μάτι και το έργο του σπουδαίο αφού βλέπουμε καλά. Το ίδιο συμβαίνει και στο άλογο. Η αρετή κάνει και το άλογο σπουδαίο και το καθιστά ικανό να επιτελεί το έργο του αποτελεσματικά, δηλαδή να τρέχει να φέρει τον αναβάτη και να αντιμετωπίζει τους εχθρούς. Το πολυσύνδετο «τε...και....και...και» τονίζει την πολλαπλότητα στις λειτουργίες της αρετής του αλόγου.

Έτσι ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί εδώ τον όρο «αρετή» όχι με την έννοια της ανθρώπινης αποκλειστικά ηθικής ιδιότητας, η οποία απορρέει από κάποιες ενέργειες στο πλαίσιο του κοινωνικού βίου, αλλά με μια ευρεία σημασία : ως ικανότητα, προτέρημα, αξιότητα εμψύχων ή άψυχων, που τους δίνει τη δυνατότητα :

- να βρίσκονται στην τέλεια κατάστασή τους
- να επιτελούν με τέλειο τρόπο τον προορισμό τους

Ο Αριστοτέλης παρουσίασε την ανθρώπινη αρετή με την προϋπόθεση ότι ισχύουν τα όσα ανέφερε προηγουμένως για όλα τα πράγματα. Η μετριοπαθής διατύπωση των λεγομένων του δηλώνεται τόσο με την υπόθεση «εἰ δή τοῦτο...ἔχει» όσο και με την έγκλιση, που είναι δυνητική ευκτική «ἄν εἴη».

Η προσπάθεια του Αριστοτέλη επικεντρώνεται να δηλώσει τη φυσική ιδιότητα της αρετής (στην αρχή του β' βιβλίου μας είπε ότι οι άνθρωποι γίνονται ηθικοί με την άσκηση και τη συνήθεια) «φύσιν αὐτῆς» για να γίνει φανερό με ποιο τρόπο ο άνθρωπος μπορεί να επιτελεί το έργο του αποτελεσματικά.

Ο Αριστοτέλης προφανώς δέχεται την έξη ως τη διαρκή κατάσταση που βρίσκεται το σώμα ή το πνεύμα. Οι αρετές έχουν χαρακτηριστεί «έξεις», μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα. Όμως κάθε έξη είναι αποτέλεσμα όμοιων ενεργειών που επαναλαμβάνονται και αυτό σημαίνει ότι από την ποιότητα των ενεργειών εξαρτάται και η ποιότητα των έξεων, οι οποίες μπορεί να είναι και αξιόλογες και ανάξιες λόγου, και θετικές και αρνητικές και καλές και κακές. Επομένως δεν είναι αρκετό να χαρακτηρίζονται οι αρετές έξεις, γιατί οι έξεις είναι δυο ειδών και πρέπει να προχωρήσουμε και να προσδιορίσουμε σε ποιαν από τις δυο κατηγορίες ανήκει η αρετή, ποια είναι η ποιότητά της. Αναζητείται, λοιπόν, το γνώρισμα που διαφοροποιεί τις αρετές από τις άλλες έξεις, η ειδοποιός διαφορά. Και διαπιστώνεται από τον Αριστοτέλη ότι δεν πρόκειται για ένα αλλά για δυο γνωρίσματα. Έτσι μια έξη είναι αρετή όταν :

- ❖ κάνει τον άνθρωπο που την έχει να βρίσκεται στην τέλεια κατάστασή του
- ❖ βοηθά αυτόν που την έχει να εκτελεί με σωστό τρόπο το έργο που είναι προορισμένο γι' αυτόν

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη «η φύσις» η οποία « ούδέν ποιεῖ μάτην» έχει αναθέσει σε καθετί που υπάρχει σ' αυτόν τον κόσμο ένα «έργον», μια καθορισμένη πορεία μ' ένα συγκεκριμένο προορισμό. Όταν επιτελεστεί το έργο το ον φτάνει στο τέλος, στην τελείωσή του.

Ο Αριστοτέλης έχει ήδη αναφερθεί στον τρόπο με τον οποίο κατακτά ο άνθρωπος την αρετή (με την πράξη, τη συνήθεια, τον εθισμό). Στη συνέχεια θα εξετάσει «ποία τις ἔστιν ή φύσις τῆς ἀρετῆς» για να καταλήξει στον ορισμό της.

Για την θρησκεία ενάρετος είναι ο πιστός που εκτελεί κατά γράμμα τις επιταγές ενός συγκεκριμένου θρησκευτικού - ηθικού κώδικα όχι λειτουργώντας στο πλαίσιο του συνόλου

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

(όπως λειτουργούσε ο πολίτης στην αρχαία πόλη - κράτος) αλλά έχοντας ως στόχο να κερδίσει για ανταμοιβή τη σωτηρία της ψυχής του.

Ερωτήσεις :

1. Σε ποιο συμπέρασμα έχει καταλήξει ο Αριστοτέλης, όπως φαίνεται στην αρχή της ενότητας, και ποιο νέο ερώτημα θέτει σχετικά με τη φύση της αρετής;
2. Η αριστοτελική έξις είναι έννοια ουδέτερης ποιότητας : μπορεί να έχει θετικό περιεχόμενο ή να είναι ανάξια λόγου. α) Από τι εξαρτάται η ποιότητα των έξεων; β) Ποιο είδος έξεων νομίζετε ότι καλλιεργεί την αρετή και σε τι οδηγούν οι έξεις αντίθετης ποιότητας;
3. Ποιες είναι οι συνέπειες της αρετής στο υποκείμενό της και το έργο του; Να διασαφηνίσετε την απάντησή σας δίνοντας δικά σας παραδείγματα με ζώα ή πράγματα.
4. Να δικαιολογήσετε τη λειτουργικότητα της επανάληψης του επιρρήματος εῦ και του αντίστοιχου επιθέτου του στην ενότητα.
5. εἰ δὴ ... ή έξις: Ο δογματισμός και το αξιωματικό ύφος δεν έχουν καμία σχέση με τον επιστημονικό λόγο, γιατί αυτός επιδέχεται διάψευση. Με αφετηρία την αρχή αυτή να εξηγήσετε τη χρήση των εκφραστικών τρόπων του Αριστοτέλη στο σημείο αυτό· ειδικότερα τη σημασία που έχει το είδος της δευτερεύουσας πρότασης και η έγκλιση της ανεξάρτητης πρότασης. Με βάση τις παρατηρήσεις σας να χαρακτηρίσετε το ύφος του φιλοσόφου.
6. Ο Αριστοτέλης στη 2η ενότητα του βιβλίου σας υποστηρίζοντας τη βασική του θέση ότι οὐδεμία τῶν ἡθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται ἐκανε διάκριση μεταξύ των χαρακτηριστικών που έχουμε φύσει και όσων αποκτούμε ἐξ ἔθους, λέγοντας ότι η επανάληψη - ἀσκηση δεν παίζει κανένα ρόλο σε ὅ,τι έχουμε φύσει, όπως η ὥραση: οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν Όταν λοιπόν αναφέρεται στην αρετή του οφθαλμού (ή τοῦ ὀφθαλμοῦ ... ἔργον αὐτοῦ), νομίζετε ότι αντιφάσκει; Να δικαιολογήσετε την ἀποψή σας.
7. Σε άλλο σημείο των Ἡθικῶν Νικομαχείων ο Αριστοτέλης θα μιλήσει για το ἔργον κάθε «τεχνίτη» σε σχέση με το ἔργον του ανθρώπου που επιδιώκει την ευδαιμονία : ὡσπερ γὰρ αὐλητῇ καὶ ἀγαλματοποιῷ καὶ

Λεξιλογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις :

1. σπουδαίος : να εξηγήσετε τη σημασία του επιθέτου στο κείμενο με βάση την ετυμολογική προέλευση. Να δώσετε τουλάχιστον δύο σημασίες για τις ομόρριζες λέξεις της νέας ελληνικής : σπουδάζω, σπουδή, σπουδές.
2. Θεωρώ : να δώσετε την ετυμολογική προέλευση και την αρχική σημασία του ρήματος και να εξηγήσετε πως από την αρχική σημασία, οδηγούμαστε στη σημασία που έχει το ρήμα μέσα στο κείμενο.
3. Οφθαλμός : να δώσετε την εξήγηση των φράσεων : α)δια γυμνού οφθαλμού, β)ως κόρην οφθαλμού, γ)αποστρέψω τους οφθαλμούς, δ)εν ριπή οφθαλμού, ε)έστιν δίκης οφθαλμός, στ)χάρμα οφθαλμό.
4. Φανερόν, ευ, αγαθόν, πολέμιος : να δώστε αντώνυμα των λέξεων στην αρχαία ελληνική.
5. Αποτελεί : ποιος βασικός αριστοτελικός όρος χρησιμοποιείται για τη δημιουργία του ρήματος; Με βάση αυτή την ετυμολογική προέλευση να δείξετε το ακριβές σημασιολογικό περιεχόμενο του ρήματος μέσα στο κείμενο.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ΕΝΟΤΗΤΑ 7^η (Β 6, 4 - 8)

Η αρετή βρίσκεται στη μεσότητα.
Προσδιορισμός της έννοιας «μεσότητα»

Νοηματική προσέγγιση

Ο Αριστοτέλης μας μιλάει εδώ για τη μεσότητα. Απ' όσα πράγματα διαιρούνται μπορούμε να πάρουμε το περισσότερο, το λιγότερο ή το ίσο. Μέσο κάθε πράγματος είναι αυτό που ισαπέχει από τα άκρα του. Έτσι αν τα 2 είναι λίγα και τα 10 πολλά το μέσο είναι το 6. Το μέσο όμως στον άνθρωπο είναι υποκειμενικό, δεν είναι σταθερό μέγεθος. Για παράδειγμα το 6 ως μέσο, αν αποτελεί μεριδα τροφής είναι λίγη για το Μίλωνα αλλά πολλή για κάποιον αρχάριο αθλητή. Κάθε επιστήμονας επιζηθεωρώ ;τεί το υποκειμενικό μέσο αποφεύγοντας την υπερβολή και την έλλειψη.

Μετάφραση :

Σε καθετί, λοιπόν, που παρουσιάζει συνοχή και μπορεί να διαιρεθεί είναι δυνατό να πάρουμε το ένα κομμάτι μεγαλύτερο από το άλλο, το ένα κομμάτι μικρότερο από το άλλο και ένα κομμάτι ίσο με το άλλο και μάλιστα σε σχέση με το ίδιο πράγμα ή σε σχέση με εμάς. Εννού όμως μέσο του πράγματος εκείνο που απέχει εξίσου απ' το καθένα από τα δυο άκρα, το οποίο είναι ένα και το αυτό για όλους. (Και ονομάζω μέσο) σε σχέση με μας εκείνο που δεν είναι ούτε πάρα πολύ ούτε είναι πολύ λίγο. Αυτό δεν είναι το ίδιο για όλους. Για παράδειγμα αν τα δέκα είναι πολλά και τα δύο λίγα παίρνουν τα 6 ως μέση σε σχέση μ' αυτό το πράγμα. Γιατί αυτό υπερέχει (το έξι από το δύο) και υπερέχεται (από το δέκα) κατά τον ίδιο αριθμό μονάδων. Και αυτό είναι το μέσον σύμφωνα με τις διδασκαλίες της αριθμητικής. Άλλα το μέσον σε σχέση με μας δεν πρέπει να καθορίζεται μ' αυτόν τον τρόπο. Γιατί αν οι δέκα μνες (τροφής) είναι πολλές σε κάποιον να τις φάει και οι δύο λίγες, ο προπονητής δε θα δώσει εντολή για έξι μνες. Γιατί ίσως και αυτή είναι πολλή ή λίγη γι' αυτόν που θα την πάρει (τροφή). Για το Μίλωνα (μπορεί να είναι) λίγη, ενώ γι' αυτόν που αρχίζει τα γυμνάσια (μπορεί) να είναι πολλή. Με όμοιο τρόπο (συμβαίνει αυτό) για το τρέξιμο και την πάλη. Έτσι, λοιπόν, κάθε ειδικός αποφεύγει την υπερβολή και την έλλειψη, προσπαθεί όμως να πετύχει το μέσον και αυτό προτιμά, και το μέσο όχι από καθαρά ποσοτική άποψη (σε σχέση με τα πράγματα), αλλά το μέσον σε σχέση με μας.

Επισήμανση :

Η αρετή κατά τον Αριστοτέλη είναι μεσότητα, είναι το μέσον ανάμεσα στα δυο άκρα, την υπερβολή και την έλλειψη, που έχουν και τα δύο αρνητικό χαρακτήρα. Έτσι, ο ανδρείος βρίσκεται στο μέσον, ενώ στο άκρο της υπερβολής βρίσκεται ο Θρασύς και στο άλλο άκρο της έλλειψης, ο δειλός. Το ίδιο συμβαίνει και με τις αρετές της σωφροσύνης και της πραότητας, που είναι μεσότητες. Στο άκρο της υπερβολής σχετικά μ' αυτές τις αρετές βρίσκεται, αντίστοιχα, ο ακόλαστος και ο οργίλος. Στην 4^η ενότητα δεν αναφέρει καν το άκρο της έλλειψης σχετικά μ' αυτές τις αρετές, επειδή συναντάται πολύ πιο σπάνια από το άκρο της υπερβολής.

'Όσα λέγονται σ' αυτήν την ενότητα αποτελούν απάντηση στο ερώτημα «ποία τις έστιν ή φύσις αὐτῆς» που τέθηκε στο τέλος της προηγούμενης ενότητας.

Πραγματολογικά σχόλια

Ο Αριστοτέλης πριν προχωρήσει στον προσδιορισμό της αρετής ως μεσότητας, αναφέρεται στην ίδια τη μεσότητα, για να κάνει κατανοητή πρώτα τη δικά της έννοια. Αν διαιρέσουμε ένα συνεχές διαιρετό πράγμα σε δύο μέρη είναι δυνατόν να πάρουμε δύο ίσα μέρη, ανάλογα βέβαια με τη διαιρεση. Τα κριτήρια αυτής της διαιρεσης μπορεί να είναι αντικειμενικά και σταθερά «κατ' αυτό το πράγμα» ή υποκειμενικά και μεταβλητά «προς ημας». Για να διαιρέσουμε π.χ. μια ευθεία σε δύο ίσα μέρη θα βρούμε το μέσον μεταξύ της υπερβολής και έλλειψης.

Το μέσον στην προκειμένη περίπτωση είναι ένα και το ίδιο για όλους, είναι μέσον «κατ' αυτό το πράγμα», είναι μαθηματικό μέσο, είναι ένας απλός αριθμητικός υπολογισμός, αμετάβλητος επομένως και αμετακίνητος για όλους, αφού είναι το μέσον που απέχει ίση απόσταση από τα δύο άκρα της ευθείας. Όμως το μέσον «προς ημας» δεν είναι περισσότερο ή λιγότερο απ' όσο πρέπει. Κριτήριο και μέτρο στην προκειμένη περίπτωση είναι οι ίδιοι οι άνθρωποι και αφού επιδέχονται πολλές διαφοροποιήσεις, το μέσον «προς ημας» δεν είναι ένα ούτε το ίδιο για όλους τους ανθρώπους, είναι υποκειμενικό και μεταβλητό. Ο Αριστοτέλης γίνεται περισσότερο συγκεκριμένος με το παράδειγμα. Αν τα δέκα είναι πολλά και τα δύο λίγα, τότε το μέσον είναι το έξι. Αυτό βέβαια είναι το αριθμητικό μέσον, το μέσον «κατ' αυτό το πράγμα», γιατί υπερέχει τόσο από το ένα άκρο όσο υπολείπεται από το άλλο σύμφωνα με την αριθμητική.

Και το μέσον όμως «προς ημας» δεν πρέπει να το εννοούμε με τον ίδιο τρόπο. Ο τρόπος υπολογισμού του μέσου «προς ημάς» δίνεται με παραδείγματα σε μια προσπάθεια να οριστεί με σαφήνεια. Αν σ' ένα αθλητή οι δέκα μνες τροφή είναι πολλή, οι δύο μνες είναι λίγη, στην περίπτωση αυτή ο γυμναστής δεν πρέπει να ορίσει έξι μνες, διότι μπορεί να είναι περισσότερη ή λιγότερη σε σχέση μ' αυτή που χρειάζεται ο συγκεκριμένος αθλητής. Η ποσότητα δηλαδή τροφής μεταβάλλεται και διαφοροποιείται ανάλογα με τον αθλητή, τις συνθήκες, τον τόπο, το χρόνο κ.τ.λ.. Άξιος παρατήρησης ο χρόνος Μέλλοντας «ορίσει» που χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει με βεβαιότητα ο φιλόσοφος τη διαφορά στη μεσότητα της τροφής για κάθε αθλητή. Για το Μίλωνα (ολυμπιονίκης έζησε τον 6^ο αιώνα και το πρώτο μισό του 5^{ου} αιώνα). Εκτός από τους Ολυμπιακούς αγώνες κέρδισε και τα Πύθια, Νέμεα, Ίσθμια. Τον αναφέρουν ως μαθητή του Πυθαγόρα και συγγραφέα ορισμένων χαμένων έργων. Ήταν γνωστός για τις αθλητικές και συγγραφικές του επιδόσεις, αλλά και την πολυφαγία του. Κατανάλωνε καθημερινά μεγάλες ποσότητες κρέας, ψωμί και κρασί. Η αναφορά στον Μίλωνα γίνεται για τον ίδιο λόγο και από τον Πλάτωνα στην Πολιτεία) η ποσότητα των 10 μνων μπορεί να είναι λίγη, για τον αρχάριο όμως αθλητή ίσως είναι μεγάλη.

Το κριτήριο καθορισμού του μέσου δε μεταβάλλεται μόνο στον αθλητισμό, αλλά και στην τέχνη και στην επιστήμη. Κάθε επιστήμονας, αποφεύγοντας την υπερβολή και την έλλειψη, επιζητεί το μέσον και όταν το βρει - με τη λογική του βέβαια - τότε το επιλέγει «αιρει», κάνει προσίρεση, επιλογή με τη λογική και τη διάνοια. Σ' αυτό το σημείο μπορεί να εντοπιστεί σπερματικά η προσπάθεια να οριστεί η ειδοποιός διαφορά των αρετών : το μέσον «προς ημας» και η προσίρεση.

Τα ρήματα του κειμένου «πλεονάζει» και «ελλείπει». Δεν έχουν συγκριτική, αλλά απόλυτη σημασία και αντιστοιχούν στην υπερβολή και στην έλλειψη.

Όσα αναφέρονται στο κείμενο 7 έχουν ως στόχο να γίνει περισσότερο κατανοητή η φύση της αρετής ως μεσότητα. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη κάθε αρετή είναι το μέσο ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη. Οι μέχρι τώρα αρετές είναι οι εξής:

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Υπερβολή	μέσον	έλλειψη
Θρασύτητα	Ανδρεία	Δειλία
Ακολασία	Σωφροσύνη	Αναισθησία
Οργή	Πραότητα	Αοργησία
σπατάλη	Οικονομία	Φιλαργυρία

- Πρέπει να σημειωθεί ότι σε μερικές περιπτώσεις δεν υπάρχει έλλειψη ή υπερβολή στη συμπεριφορά του ανθρώπου. Έτσι ο Αριστοτέλης μόνο για διδακτικούς λόγους χρησιμοποιεί κάποιες λέξεις που δεν έχουν πραγματικό αντίκρυσμα π.χ. δεν υπάρχει έλλειψη στην απόλαυση των ηδονών και η «αναισθησία» είναι ανύπαρκτη.
- Οι όροι αντικειμενικός και υποκειμενικός δεν υπάρχουν στην αρχαία ελληνική και ο Αριστοτέλης για να αποδώσει αυτές τις έννοιες χρησιμοποιεί αντίστοιχα τις λέξεις και τα λεκτικά σύνολα «κατ' αυτό το πράγμα» και «προς ημάς». Ο Αριστοτέλης βρίσκεται συχνά στην ανάγκη να χρησιμοποιήσει νέους όρους, όπως και οι επιστήμονες όλων των εποχών. Μπορούν να καταφύγουν και στη χρήση παλαιών όρων με διαφορετική σημασία.

Ο Αριστοτέλης με τη φράση»προς ημάς» δίνει την εντύπωση ότι δεν απέχει από τη σχετικοκρατική σοφιστική στάση του Πρωταγόρα «πάντων χρημάτων μέτρον εστίν ο άνθρωπος, των μεν όντων ως έστιν, των δε ουκ όντων ως ουκ έστιν». Αυτή η υποκειμενικότητα είναι φαινομενική γιατί &10 προσθέτει στο «προς ημάς» τον ορθό λόγο που δίνει αντικειμενικότητα στο μέσον με υποκειμενικά κριτήρια.

Ερωτήσεις :

1. ο Αριστοτέλης στην προσπάθεια του να προσδιορίσει την έννοια της ηθικής αρετής θέτει επιμέρους ερωτήματα και δίνει απαντήσεις, προχωρώντας βαθμιαία μέχρι τον τελικό στόχο, τον ορισμό της έννοιας. Σε ποιο ερώτημα δίνει απάντηση ο φιλόσοφος με όσα αναφέρει στην ενότητα;

Όσα λέγονται σ' αυτήν την ενότητα αποτελούν απάντηση στο ερώτημα «ποία τις έστιν ή φύσις αὐτῆς» που τέθηκε στο τέλος της προηγούμενης ενότητας. Ο Αριστοτέλης στην προσπάθεια του να προσδώσει την ηθική αρετή ως μεσότητα, απαντά στο ερώτημα «τι είναι γενικώς η μεσότητα», προκειμένου να αποσαφηνίσει τη σημασία της ίδιας της έννοιας, πριν την αξιοποιήσει και την εφαρμόσει στο πεδίο της ηθικής. Αυτός ο προσδιορισμός είναι δυνατός με δύο τρόπους : α) σε σχέση με το «πράγμα», αντικειμενικά κριτήρια και β) σε σχέση «προς ημάς», υποκειμενικά κριτήρια. Έτσι η μεσότητα θεωρείται ως αυτό που απέχει εξίσου από τα άκρα ενός πράγματος που είναι συνεχές και διαιρετό. Αυτός είναι ο αντικειμενικός ορισμός της. Όμως το μέσον για κάθε άνθρωπο θεωρείται και είναι διαφορετικό, για παράδειγμα η ποσότητα του φαγητού που χρειάζεται ένας αρχάριος αθλητής για να γυμνάζεται και να αποδίδει είναι διαφορετική απ' αυτήν που έχει ανάγκη ένας μεγάλος αθλητής, όπως ο Μίλωνας. Άρα το μέσον για κάθε άνθρωπο προσδιορίζεται με υποκειμενικά κριτήρια.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Στηρίζει το συμπέρασμα του σε παραδείγματα σύμφωνα με την επαγγειακή μέθοδο που εφαρμόζει. Αποδεικνύεται, λοιπόν, ότι το μέσον, η μεσότητα είναι κάτι το σχετικό. Είναι υπόθεση ποιοτική και όχι ποσοτική.

2. να επισημάνετε τα γνωρίσματα που θεωρεί ο Αριστοτέλης απαραίτητα για ένα πράγμα, ώστε να είναι δυνατόν να του αποδοθούν οι έννοιες «το πλεῖον, το ἔλαττον και το ἵσον».

Τα γνωρίσματα που είναι απαραίτητα για ένα πράγμα, προκειμένου να είναι δυνατόν να του αποδοθούν οι έννοιες «το πλεῖον, το ἔλαττον και το ἵσον» είναι να είναι **συνεχές και διαιρετόν**. Σε σχέση με εμάς το «ἵσον μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει», ούτε είναι πολύ, ούτε πολύ λίγο. Ποικίλλει ανάλογα με τα άτομα, σύμφωνα με την ανθρώπινη φύση δεν είναι το ίδιο για όλους.

3. ο φιλόσοφος δομεί εδώ τη σκέψη του γύρω από τις έννοιες της «μεσότητας» και των δύο «ακροτήτων». Αφού εντοπίσετε τις λέξεις ή φράσεις (ονοματικά και ρηματικά σύνολα) που αναφέρονται σε κάθε έννοια χωριστά, να διατυπώσετε με δικά σας λόγια τους ορισμούς που δίνει ο Αριστοτέλης.

4. ποια κριτήρια χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης για να προσδιορίσει τα είδη της «μεσότητας» και ποιο είδος έχει άμεση σχέση με την ηθική αρετή; Να στηρίξετε την απάντησή σας στο κείμενο.

Τα είδη της μεσότητας είναι δύο : α) «η μεσότητα σε σχέση με το αντικείμενο», το μέσον ορίζεται μεταξύ των δύο άκρων και προκύπτει με κριτήριο την αριθμητική αναλογία, β) «η μεσότητα σε σχέση με εμάς», το μέσον ορίζεται με κριτήριο το άτομο, το χαρακτήρα του. Ήδη από την 4^η ενότητα η αρετή είναι μέσον ανάμεσα στα δύο άκρα, την υπερβολή και την έλλειψη, που έχουν και τα δύο αρνητικό χαρακτήρα. Σ' αυτήν την ενότητα ο Αριστοτέλης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο ειδήμων-επιστήμων αποφεύγει την υπερβολή ή την έλλειψη και αναζητάει το μέσον – την αρετή. Το μέσον αυτό δεν επιλέγεται με αριθμητικό κριτήριο αλλά με κριτήριο και μέτρο τον ίδιο τον άνθρωπο και τη συγκεκριμένη του φύση. Η επιλογή αυτή -η προαίρεσις- είναι αποτέλεσμα της λογικής κάθε ανθρώπου και είναι υποκειμενική. Ο Αριστοτέλης τεκμηριώνει την απάντησή του με το παράδειγμα των αθλητών.

5. τα πρώτα σπέρματα της θεωρίας της «μεσότητας», η οποία εδώ εκτίθεται αναλυτικά, εντοπίζονται σε προηγούμενη ενότητα (4^η), όταν ο Αριστοτέλης αναπτύσσει τη σημασία της ηθικής πράξης για την απόκτηση της ηθικής αρετής. Αφού λάβετε υπόψη σας τον αναλυτικό προσδιορισμό της έννοιας, να γυρίσετε στην 4^η ενότητα και να σχολιάσετε σ' ένα μικρό κείμενο τις μεσότητες και τις ακρότητες που αναφέρονται ή υπονοούνται εκεί. Στο τέλος να προσθέσετε και δικά σας παραδείγματα. Στο σχολιασμό να λάβετε υπόψη σας και όσα λέει ο φιλόσοφος σε άλλο σημείο : «ό δε τῷ Θαρρεῖν ύπερβάλλων περί τά φοιβερά θρασύς... ό δε τῷ φοιβεῖσθαι ύπερβάλλων δειλός (HN 1115 b 33-40)

6. ο Αριστοτέλης για να διασαφηνίσει τα είδη της «μεσότητας» παίρνει ένα παράδειγμα από το χώρο του αθλητισμού. Προσπαθήστε να κάνετε το ίδιο, χρησιμοποιώντας ένα ανάλογο παράδειγμα από τη μαθητική σας ζωή. Στο κείμενο σας να κρατήσετε τους αριστοτελικούς όρους.

7. γνωρίζουμε ήδη από τα προηγούμενα ότι η ηθική αρετή είναι έξις κατά το γένος. Ποια καινούρια στοιχεία – πληροφορίες μας προσφέρει το κείμενο για να συμπληρώσουμε τον ορισμό της έννοιας;

Στα προηγούμενα κείμενα ο Αριστοτέλης συνδέει την ηθική αρετή με το έθος, τονίζοντας ότι δεν υπάρχει στον άνθρωπο δυνάμει. Οι αρτεές αποκτούνται με την άσκηση, συνδέονται με την ηθική πράξη. Οι δίκαιοι γίνονται δίκαιοι «πράττοντες δίκαια» και οι σώφρονες «σώφρονα». Η αρετή είναι έξις, συνήθεια που αποκτάται με τη μακροχρόνια άσκηση. Γι' αυτό οι νομοθέτες νομοθετούν με γνώμονα τη διαπαιδαγώγηση των πολιτών και την άσκηση τους στην αρετή. Αυτό το πετυχαίνουν με την επιβολή ποινών και τιμωριών σε εκείνους που δεν εκδηλώνουν συμπεριφορές σύμφωνα με το νόμο. Η διδασκαλία είναι καθοριστική για την

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

επίτευξη εθισμού. Αλλά οι έξεις είναι ουδέτερες. Μπορεί να είναι καλές και κακές. Επομένως σημασία έχει η ποιότητα των έξεων. Η αρετή επίσης συνδέεται με την ηδονή, θέτει μέτρο στα συναισθήματα χωρίς να τα καταργεί. Υπάρχουν πράγματα που μας ευχαριστούν και πράγματα που μας λυπούν. Και καταλήγει ο Αριστοτέλης ότι η αρετή είναι έξις με την οποία ο άνθρωπος ολοκληρώνει τον εαυτό του και το έργο του.

Α) στη συγκεκριμένη ενότητα τα στοιχεία που αποσαφηνίζουν ακόμα περισσότερο τη σύνδεση αρετής και έξεως είναι όσα αναφέρονται στη μεσότητα της αρετής και στη συμμετοχή της λογικής στον καθορισμό της. Η αρετή είναι συνήθεια, αλλά πώς θα καθοριστεί το μέτρο της αφού, όταν πρόκειται για μια δραστηριότητα κάποιος μπορεί να την ασκεί υπερβολικά και άλλος καθόλου; Πώς προσδιορίζεται η μεσότητα; Υπάρχει μεσότητα «κατ' αυτό το πράγμα» που απέχει «ισον ἀπό τά ἄκρα», η αριθμητική μεσότητα που είναι αντικειμενική και η μεσότητα «πρός ήμας» που «μήτε πλεονάζει, μήτε ἐλλείπει». Συνδέεται με την προσωπικότητα και τις επιλογές ενός ατόμου και έχει υποκειμενικό χαρακτήρα. Αυτή τη μεσότητα, αν την προσδιορίζει ο άνθρωπος με τη λογική του και ασκηθεί σε αυτή μέχρι να του γίνει έξις, τότε γίνεται ενάρετος. Επομένως, η μεσότητα καθορίζεται με προσωπική ευθύνη και ανθρώπινη προσάρεση και στον καθορισμό της συμμετέχει η λογική.

8. λαμβάνοντας υπόψη σας τις σκέψεις που ο Αριστοτέλης εκφράζει εδώ, τι θα συμβουλεύατε ένα δάσκαλο ή γονιό που στόχο έχει να «εθίσει» τους μαθητές του ή τα παιδιά του στην ηθική αρετή;

9. ο Αριστοτέλης όπως είδαμε στις ενότητες 1,2,3 υποστήριξε ότι «ούδεμία τῶν ήθικῶν ἀρετῶν φύσει ήμīν ἐγγίγνεται». Να δείξετε με επιχειρήματα ότι όσα λέγονται σ' αυτήν την ενότητα υποστηρίζουν την παραπάνω βασική σκέψη του φιλοσόφου.

Σ' αυτήν την ενότητα ο φιλόσοφος μιλά για τον προσδιορισμό της μεσότητας των ηθικών αρετών, συνδέοντας τις με τον προσδιορισμό της μεσότητας «πρός ήμας». προηγούμενα αναφέρεται στο παράδειγμα σε σχέση προς το πράγμα : αν το 10 είναι πολύ και το 2 λίγα, τότε το μέσον σύμφωνα με την αριθμητική αναλογία είναι το 6. Στη συνέχεια αναφέρει το παράδειγμα των αθλητών : αν για κάποιον αθλητή οι 10 μερίδες φαγητό είναι πολύ και οι 2 λίγο, ο προπονητής δε θα ορίσει να τρώει 6. Αυτό θα εξαρτηθεί από τον αθλητή, αν είναι αρχάριος ή όχι και από το άθλημα στο οποίο ασκείται. Το μέσον εδώ δεν ποσοτικό αλλά ποιοτικό. Ο καθορισμός του μέτρου, της μεσότητας δεν είναι εύκολος και προκύπτει από τη λογική του ανθρώπου που έχει την ικανότητα να συνεκτιμά διάφορους παράγοντες. Επομένως η άποψη που διατυπώνει ο φιλόσοφος στα πρώτα κεφάλαια, ότι δηλαδή καμιά από τις αρετές δεν υπάρχει από τη φύση στον άνθρωπο, εδώ ενισχύεται περισσότερο και θα μπορούσαμε να πούμε ότι θεμελιώνεται. Στην παρούσα ενότητα ο Αριστοτέλης προσπαθεί να προσδιορίσει την αρετή ως μεσότητα, χρησιμοποιώντας υποκειμενικά και αντικειμενικά κριτήρια. Έτσι παρατηρεί ότι ο επιστήμονας επιδιώκει και επιλέγει τη μεσότητα και όχι την υπερβολή και την έλλειψη. Άρα οι ηθικές αρετές, η μεσότητα, αναπτύσσεται μέσα από την ηθική πράξη και τον εθισμό. Γι' αυτό αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στην επιδίωξη και στην επιλογή του μέσου.

10. «ούτω δή πᾶς ἐπιστήμων....ἀλλά το πρός ήμας» υποστηρίζει ο Αριστοτέλης. Να δείξετε ότι απαραίτητη προϋπόθεση αυτού είναι η σωκρατική προτροπή «γνῶθι σαυτόν» και γ' αυτό η κατάκτηση της ηθικής αρετής γίνεται δύσκολο και επίπονο έργο.

Ο κάθε επιστήμονας, ειδικός, πρέπει σύμφωνα με τον Αριστοτέλη να αποφεύγει την υπερβολή και την έλλειψη και να αναζητά το μέσο του πράγματος όχι από ποσοτική αλλά από ποιοτική άποψη. Αλλά ο καθορισμός της μεσότητας, του προσωπικού μέτρου είναι πολύ δύσκολη υπόθεση για τον άνθρωπο. Ο καθορισμός αυτής της μεσότητας δεν είναι εύκολος. Χρειάζεται τη διαδικασία της αυτογνωσίας. Οι άνθρωποι ξεπερνούν το μέτρο ή υπολείπονται αυτού, όταν δεν ξέρουν τον εαυτό τους και τις δυνάμεις τους. Πότε η ανδρεία γίνεται θράσος; Όταν ο άνθρωπος ξεπερνά κάποια όρια που συνδέονται με τις σωματικές και

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ψυχικές του δυνάμεις. Αν κάποιος μπορεί να φέρει σε πέρας μια αποστολή, αντιμετωπίζοντας με επιτυχία τους κινδύνους που αυτή ενέχει, αποδεικνύεται ανδρείος. Αν κάνει λάθος υπολογισμό των δυνάμεων του -υπερεκτίμηση- αποδεικνύεται παράτολμος. Όταν στηρίζεται σε δυνάμεις που νομίζει ότι έχει, αλλά στην πραγματικότητα δεν έχει τότε γίνεται θρασύς. Απ' αυτό το παράδειγμα καταλαβαίνουμε ότι η Σωκρατική αυτογνωσία διαδραματίζει σπουδαιότατο ρόλο στον καθορισμό των ηθικών αρετών και στην κατάκτησή τους. Η κατάκτηση των ηθικών αρετών γίνεται επομένως δυσκολότερη, καθώς η αυτογνωσία είναι για τον άνθρωπο από μόνη της πολύ δύσκολη υπόθεση.

11. «διαφερόντως γάρ δή καὶ τόδε ἔχομεν ὥστε τολμᾶν τε οἱ αὐτοί μάλιστα καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν ἐκλογίζεσθαι. ὁ τοῖς ἄλλοις ἀμαθίᾳ μὲν θράσος, λογισμός δε ὄκνον φέρει. Κράτιστοι δ' ἂν την ψυχὴν δικαίως κριθεῖν, οἱ τά τε δεινά καὶ ήδεα σαφέστατα γιγνώσκοντας καὶ διά ταῦτα μη ἀποτρεπόμενοι ἐκ τῶν κινδύνων»(Θουκυδίδης ΙΙ, 40, 3) υποστηρίζει ο Περικλής παρουσιάζοντας τις αρετές του Αθηναίου πολίτη στον Επιτάφιο. Να συσχετίσετε αυτό το χωρίο με την άποψη του Αριστοτέλη «πᾶς ἐπιστήμων...ἄλλα το προς ἡμᾶς». στο συσχετισμό αυτό να λάβετε υπόψη σας επίσης την άποψη που συναντάμε στον Πλατωνικό Λάχητα "ταύτην την ἀνδρείαν ἔγωγε, ὦ Λάχης, την τῶν δεινῶν καὶ θαρραλέων ἐεπιστήμην καὶ ἐν πολέμῳ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἀπασιν» (Πλάτων Λάχης, 194e - 195a).

Λεξιογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις :

1. τῷ ἀρχομένῳ - αἱρεῖται : ποια σημασία έχουν οι λέξεις στο κείμενο; Ποια άλλη σημασία των ρημάτων γνωρίζετε;
2. γυμνάσια : να γράψετε την ετυμολογική προέλευση της λέξης και τη σημασία της στο κείμενο. Να δώσετε τις σημασίες της λέξης στη νέα ελληνική.
3. να βρείτε στο κείμενο συνώνυμα των λέξεων : κελεύω, ἤτον, προτιμῶ, ἐπαΐων, βιβρώσκω
4. φεύγω : χρησιμοποιώντας το ρήμα να δέψετε στην αρχαία ελληνική α) τον πολιτικό όρο εξόριστοι, β) τη σημασία του δικανικού όρου «φεύγω φόνου».
5. με ποιες λέξεις του κειμένου σχετίζονται ετυμολογικά οι λέξεις : ἐπισταμένως, λειπτέον, πρόσληψις, συνοχή, ταυτότης.

ΕΝΟΤΗΤΑ 8^Η
(Β 6, 9 - 10)

Όπως τέχνη, έτσι και η ηθική αρετή
στοχεύει στο μέσον

Μετάφραση :

Αν, λοιπόν, κάθε επιστήμη εκπληρώνει σωστά το έργο της με αυτόν τον τρόπο, αποβλέποντας στο μέσο και κατευθύνοντας τα έργα της σ' αυτό (γι' αυτό συνηθίζουν να προσθέτουν στο τέλος για τα τέλεια έργα ότι δεν είναι δυνατόν ούτε να αφαιρέσουμε, ούτε να προσθέσουμε, επειδή η υπερβολή και η έλλειψη καταστρέφουν την τελειότητα, ενώ η μεσότητα τη διασώζει). Και οι ικανοί τεχνίτες εργάζονται, όπως λέμε, αποβλέποντας σ' αυτό). Και αν η αρετή είναι ακριβέστερη και ανώτερη από κάθε τέχνη, όπως ακριβώς και η φύση, θα μπορούσε να έχει για στόχο της το μέσο. Εννοώ την ηθική αρετή γιατί αυτή σχετίζεται με τα πάθη και τις πράξεις και σ' αυτά υπάρχει η υπερβολή, η έλλειψη και το μέσο.

Επισημάνσεις :

- ο όρος επιστήμη και τέχνη έχουν σχεδόν το ίδιο σημασιολογικό περιεχόμενο στην ενότητα. Διαφέρουν από τους ίδιους όρους, όταν χρησιμοποιούνται από τον Αριστοτέλη ως διανοητικές αρετές.
- Η ηθική αρετή συνδέεται με την τέχνη, τη φύση, τα πάθη, και τις πράξεις.
- Η φύση είναι ανώτερη από την τέχνη, γιατί κάθε φυσική ύπαρξη τείνει στην τελειότερη μορφή της, την ολοκλήρωσή της, ενώ κάθε έργο βάναυσης ή καλής τέχνης μένει αμετάβλητο και δεν τείνει πουθενά - η τέχνη μιμείται τη φύση.

Πραγματολογικά σχόλια :

Στην ενότητα αυτή επιστήμη και τέχνη έχουν σχεδόν ίδιο σημασιολογικό περιεχόμενο και δεν έχουν καμιά σχέση με τους ίδιους όρους όταν χρησιμοποιούνται από τον Αριστοτέλη ως «διανοητικές αρετές». Πρέπει να προσεχτεί ιδιαίτερα η σχέση της ηθικής αρετής με την τέχνη, τη φύση, τα πάθη και τις πράξεις. Η φύση είναι ανώτερη από την τέχνη, γιατί κάθε φυσική ύπαρξη τείνει προς την τελειότερη μορφή της, την ολοκλήρωσή της, ενώ κάθε έργο βάναυσης ή καλής τέχνης μένει αμετάβλητο και δεν τείνει πουθενά. Εξάλλου η τέχνη μιμείται τη φύση. Ο Ασπάσιος, σχολιαστής του Αριστοτέλη, αναφέρει σχετικά με το χωρίο αυτό : «και γαρ η φύσις αμείνων της τέχνης, μιμείται γαρ η τέχνη την φύσιν, η δε αρετή έτι αμείνων, εστί γαρ η αρετή τελειότης φύσεως και κατωρθωμένη φύσις».

Κάθε επιστήμη (όχι η φυσική και τα μαθηματικά αφού αναφερόμαστε στο μέσον «κατ' αυτό το πράγμα») επικεντρώνει την προσπάθεια της να επιτελεί το έργο της σωστά και αυτό το πετυχαίνει με τη βοήθεια του μέσου. Γι' αυτό, λοιπόν, συνηθίζουμε να λέμε ότι δεν μπορούμε από τα τέλεια έργα να αφαιρέσουμε ή να προσθέσουμε τίποτα χωρίς να το καταστρέψουμε, γιατί αυτά είναι δημιουργήματα μετά από σκέψη και ισορροπούν τις αντιθέσεις ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη και επομένως μένουν αμετάβλητα, γιατί η υπερβολή και η έλλειψη αντιμάχεται την τελειότητα, ενώ η μεσότητα είναι σύμμαχος και προστάτης της, και αυτό είναι στόχος των καλών τεχνικών. Την αδυναμία αλλαγής των τέλειων έργων δηλώνουν η σύνθετη άρνηση «ούτε...ούτε» και η αντίθεση «της μεν φθειρούσης», «της δε σωζούσης». Με την προϋπόθεση ότι κάθε επιστήμη και

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

τέχνη επιδιώκει το μέσον, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η αρετή στοχεύει στη μεσότητα μ' ένα συλλογισμό όπου συγκρίνεται η αρετή με τη φύση και την τέχνη.

Η αρετή είναι ακριβέστερη και ανώτερη από κάθε τέχνη όπως ακριβώς και η φύση. Η φύση είναι ανώτερη από την τέχνη γι' αυτό και η τέχνη μιμείται τη φύση. Τα όντα της φύσης είναι τελειότερα από κάθε έργο τέχνης, διότι η φύση είναι τελειότητα «τέλος» και «ουδέν μάτην ποιει», ενώ στα έργα της τέχνης υπάρχει κάτι το υποκειμενικό και παρακινδυνευμένο και ατελές ως ανθρώπινα δημιουργήματα.

Η αρετή, σχολιάζει ο Ασπάσιος, είναι «έτι αμείνων» γιατί είναι «τελειότης φύσεως και κατορθωμένη φύσις». Η αρετή είναι αξιολογικά ανώτερη έκφανση της μεσότητας, άρα ακριβέστερη και ανώτερη από κάθε τέχνη, διότι είναι «τελειότης φύσεως», δηλαδή μια φύση που έχει φτάσει στο σκοπό της. Όπως κάθε φυσικό ον οδηγείται στην τελείωση του, έτσι και η ανθρώπινη ψυχή φτάνει στο «τέλος», στην τελειότερη μορφή, με την αρετή.

Ο Αριστοτέλης στο απόσπασμα αναφέρεται στη σχετική με τις τέχνες «μεσότητα», για να γίνει πιο εύκολα κατανοητό το ζήτημα της μεσότητας στις ηθικές αρετές, με το οποίο θα ασχοληθεί στη συνέχεια. Βέβαια, όταν γίνεται στο εξής λόγος για το μέσο, νοείται αυτό που λαμβάνεται με κριτήρια υποκειμενικά με μέτρο τον άνθρωπο. Ενώ οι όροι «επιστήμη» και «τέχνη» είναι σχεδόν ταυτόσημοι.

Συγκρίνοντας ο Αριστοτέλης την τέχνη/επιστήμη με την αρετή και τη φύση διαπιστώνει ότι κοινό τους γνώρισμα είναι η δυνατότητα δημιουργίας μορφών. Έχουν όμως και διαφορές :

1. η τέχνη μορφοποιεί την ύλη
2. η αρετή διαμορφώνει την προσωπικότητα του ανθρώπου, άρα είναι ανώτερη από τη τέχνη
3. η φύση, που δημιουργεί και αυτή μορφές, είναι και αυτή ανώτερη από την τέχνη : κάθε φυσική ύπαρξη τείνει προς την τελειότερη μορφή της, προς την ολοκλήρωσή της, ενώ τα έργα τέχνης μένουν αμετάβλητα και τείνουν πουθενά. Γι' αυτό η τέχνη μιμείται τη φύση.

Η έννοια της μεσότητας έχει μελετηθεί από τον Αριστοτέλη, χαρακτηρίζει όλο το φιλοσοφικό του σύστημα ως κέντρο του. Ωστόσο το μέτρο αποτελεί γνώρισμα πολλών εκφάνσεων της ζωής και των δραστηριοτήτων των αρχαίων Ελλήνων, από τις καθημερινές εκδηλώσεις ως τη φιλοσοφία και την τέχνη. Τα ηθικά παραγγέλματα των αρχαίων γνωστών γνωμικών «μηδέν άγαν» και το «μέτρον άριστον» υποδεικνύουν την τήρηση του μέτρου, ενώ η ύβρις, η συμπεριφορά προς τους Θεούς που ξεπερνάει το μέτρο, συντρίβεται πάντα.

Η έννοια του μέτρου υπάρχει και στο χώρο της φιλοσοφίας :

- Δημόκριτος : «καλόν εν παντί το ίσον, υπερβολή δε και έλλειψις ου μοι δοκέει».
- Πλάτωνας : «μετριότης γαρ και συμμετρία κάλλος δήπου και αρετή πανταχου συμβαίνει γίγνεσθαι».
- Πυθαγόρας : η τήρηση του μέτρου και της αρμονίας συμβάλλει στη διατήρηση της υγείας.
- Ιπποκράτης : προβάλλει την ίδια αρχή στην ιατρική του.

«του μέσου αν είη στοχαστική» : η δυνητική ευκτική εκφράζει αυτό που είναι δυνατό να γίνει στο παρόν - μέλλον, κάτι ενδεχόμενο όχι όμως βέβαιο. Με τον τρόπο αυτό ο Αριστοτέλης αποφεύγει τον κατηγορηματικό χαρακτήρα που θα είχε η ίδια η πρόταση, αν το ρήμα της βρισκόταν σε οριστική, η οποία εκφράζει το πραγματικό. Η χρήση της δυνητικής ευκτικής δείχνει μετριοπαθές και ήπιο ύφος, γνωρίσματα που πρέπει να είχε

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

και ο χαρακτήρας του συγγραφέα, αν δεχτούμε τη φράση του Γάλλου Buffon ότι «το ύφος είναι ο άνθρωπος».

Η μεσότητα ως όρος υφίσταται μόνο για την ηθική αρετή, γιατί οι διανοητικές αρετές δεν είναι μεσότητες (π.χ. σοφία), αφού δεν υπάρχει γι' αυτές ούτε υπερβολή, ούτε έλλειψη. Η ηθική αρετή αφορά πράξεις και συναισθήματα όπου υπάρχει υπερβολή, έλλειψη και μέσο.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις :

1. ο όρος επιστήμη στον Αριστοτέλη άλλοτε ισοδυναμεί με τον όρο τέχνη, ενώ άλλοτε χρησιμοποιείται με τη συνηθισμένη και σήμερα σημασία του (συστηματοπιημένη γνώση) οπότε και εντάσσεται από το φιλόσοφο στις διανοητικές αρετές. Με ποιο περιεχόμενο χρησιμοποιείται ο όρος στην ενότητα; Ποιο είδος μεσότητας αντιστοιχεί σε κάθε σημασία του όρου;

Ο όρος επιστήμη σ' αυτήν την ενότητα ισοδυναμεί με τον όρο τέχνη. Το είδος της μεσότητας που αντιστοιχεί σ' αυτόν τον όρο είναι «προς ήματς», είναι δηλαδή η μεσότητα που έχει επιλεγεί από το λόγο και είναι ανάλογη με το σκοπό που επιδιώκει η τέχνη. Όταν όμως ο όρος επιστήμη σημαίνει συστηματοπιημένη γνώση τότε το είδος της μεσότητας που αντιστοιχεί είναι το «προς το πράγμα», δηλαδή η αριθμητική μεσότητα, γιατί η επιστήμη επιδιώκει να καταγράψει με αντικειμενικό τρόπο μια γνώση.

2. ο Αριστοτέλης σε προηγούμενη ενότητα 96¹⁾) αναφέρθηκε στην αρετή του οφθαλμού, του ίππου, σε σχέση με την ολοκλήρωση του έργου που η φύση έχει αναθέσει σε κάθε ζώο ή πράγμα. Με βάση αυτές τις απόψεις και με τη βοήθεια των πληροφοριών που περιέχονται στο κείμενό σας, να δείξετε πότε μια τέχνη είναι «ενάρετη».

Στην ενότητα 6 ο Αριστοτέλης προσδιόρισε την έννοια του έργου που η φύση έχει αναθέσει σε κάθε ον ή πράγμα, με το να φτάσει κάθε ον σε κατάσταση τελειότητας. Στην παρούσα ενότητα ο φιλόσοφος θεωρεί ότι μια τέχνη είναι ενάρετη, όταν επιδιώκει τη μεσότητα και όταν κατευθύνει τη δραστηριότητα και τα έργα της προς την επίτευξη αυτού του σκοπού. Κάθε έργο τέχνης θεωρείται επιτυχημένο όταν ο καλλιτέχνης εξισορροπεί τις αντιθέσεις ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη, ώστε να επιτύχει την ιδανική μεσότητα. Η ισορροπία αυτή καταστρέφεται αν προσθέσουμε ή αφαιρέσουμε κάτι, γιατί καταστρέφεται η μεσότητα. Άρα τα έργα της ενάρετης τέχνης είναι τέλεια, δεν τα χαρακτηρίζει η υπερβολή ή η έλλειψη.

3. χρησιμοποιώντας όρους αριστοτελικής φιλοσοφίας, να δώσετε τον ορισμό των άριστων έργων και να τον αιτιολογήσετε.
4. να δώσετε με δικά σας λόγια τη σχέση της ηθικής αρετής με την τέχνη και τη φύση. Ποιο κριτήριο χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης ως βάση σ' αυτόν τον συσχετισμό; Να αιτιολογήσετε την υπεροχή της φύσης και της ηθικής αρετής απέναντι στην τέχνη.

Τέχνη, αρετή και φύση έχουν τη δυνατότητα δημιουργίας κάποιας μορφής : η τέχνη μορφοποιεί το υλικό της, η φύση δημιουργεί επίσης μορφές, η αρετή δίνει μορφή στην προσωπικότητα του ανθρώπου. Η αρετή είναι ανώτερη από την τέχνη, κατά τον Αριστοτέλη, γιατί μορφοποιεί τον άνθρωπο. Άλλα και η φύση είναι ανώτερη από την τέχνη γι' αυτό η τέχνη μιμείται τη φύση. Ο Αριστοτέλης θεωρεί τα όντα της φύσης τελειότερα από κάθε έργο τέχνης. Γιατί κάθε φυσικό ον από τη στιγμή της δημιουργίας του γεννιέται και αυξάνεται, κινείται και οδηγείται, ανεξάρτητα από τη θέλησή του, στο «τέλος», στην τελειότητα, στην τελειότερη μορφή του, ενώ ένα έργο τέχνης είναι ένα δημιούργημα του ανθρώπου που μένει αμετάβλητο, δεν τείνει πουθενά. Άλλα και η αρετή είναι ανώτερη και ακριβέστερη από την

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

τέχνη, γιατί είναι «τελειότης της φύσεως και κατορθωμένη φύσις», δηλαδή μια φύση, μια φυσική ιδιότητα με επιτυχία οδηγημένη στο σκοπό της. Άρα κριτήριο είναι η μεταβολή και η συνεχής βελτίωση και τελείωση.

5. στην Αριστοτελική τυπική λογική έχουμε υποθετικούς συλλογισμούς των οποίων το συμπέρασμα εξάγεται από προκείμενες προτάσεις από τις οποίες η μια τουλάχιστον είναι υποθετική. Α) να επισημάνετε έναν τέτοιο συλλογισμό στο κείμενό σας και να τον καταγράψετε προτάσσοντας τις προκείμενες προτάσεις και καταλήγοντας στο συμπέρασμα. Β) νομίζετε ότι ένα τέτοιο είδος συλλογισμού ταιριάζει στο επιστημονικό ύφος;

Συλλογισμός :

- εί δή πᾶσα ἐπιστήμη οὗτω το ἔργον εὖ ἐπιτελεῖ προς το μέσον βλέπουσα και ἄγουσα τα ἔργα εἰς τοῦτο
- ή δ' ἀρετή ἐστίν ἀκριβεστέρα και ἀμείνων πάσης τέχνης, ὥσπερ και ἡ φύσις
- **άρα** : τοῦ μέσου ἀν εἰη στοχαστική

Η χρησιμοποίηση υποθέσεων είναι αντίθετη στο δογματισμό που δεν προσιδιάζει άλλωστε στο έργο και την πρακτική της επιστήμης και της έρευνας. Από την άλλη πλευρά ο επιστημονικός τρόπος εργασίας στηρίζεται στη διατύπωση υποθέσεων οι οποίες στη συνέχεια ελέγχονται για την εγκυρότητά τους, επαληθεύονται η διαψεύδονται.

6. η «μεσότητα» αποτελεί κεντρική έννοια της αριστοτελικής φιλοσοφίας. Να αντιπαραβάλετε τις θέσεις που διατυπώνει ο Σταγειρίτης στην ενότητα με όσα εκθέτει για το ίδιο θέμα στα «Πολιτικά» και να δείξετε πώς καταλήγει ότι η «μεσότητα» είναι αναγκαία για την πολιτεία.

Ο άνθρωπος σε μια πολιτεία επιδιώκει την ευδαιμονία μέσα από την ηθική αρετή και την ηθική πράξη. Η σχέση ηθικής και πολιτικής φαίνεται καθαρά στην 3^η ενότητα στην οποία γίνεται αναφορά στο έργο του νομοθέτη, που δεν είναι άλλο από το να κάνουν τους πολίτες καλούς ασκώντας τους στην απόκτηση συγκεκριμένων συνηθειών. Στα Πολιτικά ο Αριστοτέλης δηλώνει ότι, εφόσον κάθε κοινωνία αποσκοπεί σε κάποιο αγαθό, το κράτος, που είναι υπέρτατη και καθολικότερη μορφή επικοινωνίας, πρέπει να αποσκοπεί στο υπέρτατο αγαθό. Ο άνθρωπος γεννιέται εφοδιασμένος από τη φύση με όπλα, για να υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή. Αυτά τα όπλα όμως μπορεί να τα χρησιμοποιήσει εξ ολοκλήρου για αντίθετους σκοπούς. Γ' αυτό ο δίχως αρετή άνθρωπος είναι από λοις τα όντα το πιο ανόσιο και το πιο άγριο. Το άλογο μέρος της ψυχής των στρέφει στην υπερβολή. Η μεσότητα και εδώ είναι αυτή που επιτρέπει στην πολιτεία να προοδεύσει. Αυτή επιτυγχάνεται με τους νόμους, γιατί ο νόμος ως ανώτατος νους εξασφαλίζει στην πολιτική κοινότητα την τάξη, την αλληλεγγύη και τον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ των πολιτών της.

7. σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η ψυχή του ανθρώπου αληθεύει, ανακαλύπτει την αλήθεια, με τη βοήθεια των διανοητικών αρετών, όπως η φρόνησις, η σοφία και ο νους (HN, 1139b 15-20). Νομίζετε ότι όσα αναφέρονται στην ενότητα για τη μεσότητα μπορούν να ισχύουν για τις διανοητικές αρετές; Να αιτιολογήσετε τις απόψεις σας.

8. με βάση όσα αναφέρονται στις ενότητες 5 και 8 να δώσετε τα κοινά σημεία των ηθικών αρετών με τα πάθη και τις πράξεις.

Στην ενότητα 5 ο Αριστοτέλης διατύπωσε την άποψη ότι η ηθική αρετή σχετίζεται με την ευχαρίστηση και τη δυσαρέσκεια, επομένως με τα πάθη της ψυχής. Στην 8^η ενότητα αναφέρει ότι η ηθική αρετή σχετίζεται με τα πάθη και τις πράξεις και υπάρχει σε αυτά υπερβολή και έλλειψη και μέσον. Στην ενότητα 9 συμπληρώνει ότι κατά τον ίδιο τρόπο υπάρχει και στις πράξεις υπερβολή και έλλειψη και μέσον. Και η αρετή αναφέρεται στα πάθη

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

και στις πράξεις στα οποία η υπερβολή αποτελεί σφάλμα και κατακρίνεται, το ίδιο και η έλλειψη, ενώ το μέσον επαινείται και είναι το σωστό. Η ηθική αρετή λοιπόν συνδέεται με τα πάθη και τις πράξεις στα οποία μπορούμε να διακρίνουμε υπερβολή και έλλειψη. Η αρετή προκύπτει από τη μεσότητα παθών και πράξεων. Πρέπει δηλαδή να νοηθεί «ως ενιαία και αδιαίρετη ηθική τελειότητα στον υπέρτατο αξιολογικό βαθμό (Κ. Κατσιμάνης)».

9. καθώς η Αντιγόνη οδηγείται στην υπόγεια φυλακή της, στο τέταρτο επεισόδιο της ομώνυμης τραγωδίας του Σοφοκλή, απευθύνει τελευταίο χαιρετισμό στους συμπολίτες της (στ. 801-802), ψάλλοντας μαζί με το χορό ένα θρηνητικό τραγούδι (κομμός). Μέσα σ' αυτήν την ατμόσφαιρα ο Κορυφαίος σε μια αποστροφή του προς την ηρωίδα λέει:

ΧΟ : σκαρφάλωσες στην κορυφή του Θράσους

Και στον απρόσιτο της Δίκης Θρόνο,

Παιδί μου, παραπάτησες

Να εντοπίσετε τα κοινά στοιχεία μεταξύ των απόψεων του Αριστοτέλη για τη «μεσότητα», την «έλλειψη» και την «υπερβολή» και της μομφής που επιρρίπτει ο Κορυφαίος στην κόρη του Οιδίποδα. Νομίζετε ότι ο Αριστοτέλης θα συμφωνούσε με την άποψη του Κορυφαίου του Χορού;

Λεξιλογικές - Σημασιολογικές

1. **ἀγουσα τά ἔργα :** να δώσετε τη σημασία των εκφράσεων :

- **ἄγω και φέρω (+όνομα πόλης ή χώρας) :**
- **ἄγω τους Θεούς :**
- **ἄγω ἡσυχίαν :**
- **ἐορτήν ἄγω :**
- **ἄγω ἐπί τους δικαστάς :**
- **ἄγομαι γυναικά :**
- **ἄγε ή ἄγετε δή + υποτακτική ή προστακτική :**
- **ἄγω καλῶς/κακῶς/όρθως :**

2. **να μεταφέρετε στη νέα ελληνική τις φράσεις :**

- **το ἔργον ἐπιτελῶ :**
- **δθεν εἰωθας :**
- **οὐκ ἀφελεῖν ἔστιν :**
- **ή ἀρετή στοχαστική ἔστι τοῦ μέσου :**

3. **να επισημάνετε τις λέξεις του κειμένου που σημαίνουν στη νέα ελληνική :** α) αυτόν που σκέπτεται βαθιά, που βρίσκεται σε περισυλλογή, β) διαλέγω. Ποια σημασία έχουν οι ίδιες λέξεις στο κείμενο;

4. **να σχηματίσετε ένα παράγωγο επίθετο για κάθε ρηματικό τύπο , χρησιμοποιώντας την παραγωγική κατάληξη που σας δίνεται, και να γράψετε τη σημασία του όπως στο παράδειγμα :**

νέμω -άς (-αδος) = νομάς = ο νεμόμενος, αυτός που γυρίζει από τόπο σε τόπο για να βρει βοσκή

- **προβλέπω -ιμος :**
- **ἀφελεῖν -τικος :**
- **φθειρούσης -τός :**

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

- σωζούσης -τήριος :
- νοῦς + ἔχω -ής :

5. ἐπιτελῶ : A) να δώσετε ένα ομόρριζο επίρρημα της νέας ελληνικής. B) να εξηγήσετε τις σημασίες της λέξης «επιτελείο» στη νέα ελληνική.
6. ἀκριβεστέρα : A) να δώσετε τη σημασιολογική διαφορά μεταξύ των επιθέτων : ακριβής - ακριβός και των επιρρημάτων : ακριβώς - ακριβά. B) να συνδέσετε τις λέξεις της στήλης A με τις σημασιολογικά συγγενείς τους στη στήλη B, γράφοντας μπροστά από τα γράμματα της στήλης A τον ή τους αριθμούς της στήλης B. (κανένα στοιχείο της στήλης B δεν περισσεύει)

A	B
(α) ακριβής	1. ακριβοπληρώνω
(β) ακριβός	2. ακριβοδίκαιος
	3. ακριβολόγος
	4. ακριβοθώρητος
	5. μονάκριβος
	6. ανακριβής
	7. ανεξακρίβωτος

Σημείωση : πριν απαντήσετε στις παραπάνω ερωτήσεις να μελετήσετε καλά τα σχόλια του σχολικού σας βιβλίου, καθώς και τα ερμηνευτικά σχόλια του εξωσχολικού βοηθήματος που σας έχει προταθεί.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ΕΝΟΤΗΤΑ 9^η (B 6, 10 - 13)

Σημαντικές διευκρινίσεις για το περιεχόμενο της έννοιας της «μεσότητας»

Μετάφραση :

Για παράδειγμα, είναι δυνατόν και να φοβηθούμε και να νιώσουμε θάρρος και να επιθυμήσουμε και να οργισθούμε και να νιώσουμε ευσπλαχνία και γενικά να ευχαριστηθούμε και να λυπηθούμε και περισσότερο και λιγότερο (απ' όσο πρέπει), και τα δυο αυτά δεν είναι καλά. Όμως, το να νιώθουμε τη στιγμή που πρέπει και σε σχέση με τα πράγματα (που πρέπει) και σε σχέση με τους ανθρώπους (που πρέπει) και για το λόγο (που πρέπει) και με τον τρόπο που πρέπει, αυτό είναι το μέσο και το άριστο, το οποίο ακριβώς ανήκει στην αρετή. Όμοια, όμως, και σχετικά με τις πράξεις υπάρχει η υπερβολή και η έλλειψη και το μέσο. Η αρετή όμως σχετίζεται με τα συναισθήματα και τις πράξεις, στα οποία η υπερβολή και η έλλειψη αποτελούν σφάλμα και κατακρίνονται, ενώ το μέσο επαινείται και είναι το σωστό. Και τα δυο αυτά έχουν σχέση με την αρετή. Επομένως, η αρετή είναι μια μορφή μεσότητας, αφού έχει ως στόχο της το μέσο.

Επισημάνσεις :

- η ηθική αρετή συνδέεται με τα πάθη και τις πράξεις. Πάθη είναι οι επιθυμίες, η οργή, ο φόβος, το θράσος, ο φθόνος, η χαρά, η φιλία, το μίσος, ο πόθος, ο ζήλος, το έλεος.
- Στην ενότητα αυτή παρατηρούμε τη μεθοδικότητα του Αριστοτέλη. Στην 8^η ενότητα διατύπωσε τη σκέψη του υποθετικά και δυνητικά και στη νέα ενότητα προχωρεί σε αναλυτική εξέταση και υποβολή της υπόθεσης σε λογικό έλεγχο, για να πάρει η αρχική υπόθεση τη μορφή συμπεράσματος διατυπωμένου σε οριστική έγκλιση που εκφράζει το πραγματικό και τη βεβαιότητα.

Πραγματολογικά σχόλια :

Στο τέλος της προηγούμενης ενότητας διατυπώθηκε η θέση ότι η ηθική αρετή έχει σχέση με τα συναισθήματα και τις πράξεις, όπου υπάρχει η υπερβολή, η έλλειψη και το μέσο. Στη συνέχεια φέρνει παραδείγματα συναισθημάτων για να δείξει ότι υπάρχει σ' αυτά υπερβολή, έλλειψη και μέσο.

Πρόκειται για την ηθική αρετή (στις διανοητικές δε τίθεται θέμα διαβάθμισης, ή γνωρίζουμε ή δε γνωρίζουμε), γιατί αυτή σχετίζεται με τα συναισθήματα και τις πράξεις και μόνο σ' αυτά μπορούμε να διακρίνουμε υπερβολή, έλλειψη και μέσον. Η έννοια της μεσότητας είναι συνδεδεμένη με τον Αριστοτέλη, δεν ήταν όμως άγνωστη στον Πλάτωνα που συμβουλεύει τον τρόπο προς την ευδαιμονία, να γνωρίζει ο άνθρωπος «αιρεισθαι τον μέσον βίον...και φεύγειν τον υπερβάλλοντα» (Πολιτεία 619a). Στις διανοητικές αρετές αυτό δεν είναι δυνατό : «ου γάρ δει μέσως μεν ειδέναι, υπερβαλλόντως δε μη» (Ασπάσιος). Για να κάνει σαφές ο Αριστοτέλης ότι στα πάθη υπάρχει έλλειψη, υπερβολή και μέσον αναφέρει ένα παράδειγμα κατά τη συνήθεια του. Νιώθουμε φόβο, θάρρος, επιθυμία, οργή και συμπάθεια και γενικά χαρά ή λύπη σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, πράγμα που δεν είναι καλό «ουκ ευ», δεν είναι μεσότητα, ούτε άριστο.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Απεναντίας, άριστο και μεσότητα (στον ορισμό της ηθικής αρετής χρησιμοποιήθηκε πισσοτική σχέση. Δεν αποκλείεται η ποιότητα να στηρίζεται και στην ποσότητα. Γενικά η θεωρία της μεσότητας έχει αξία - κατά τον Αριστοτέλη - επειδή αναγνωρίζει την αξία κάποιας συμμετρίας στις πολλές ορμές και τάσεις που υπάρχουν μέσα μας. Η ενάρετη πράξη έχει και την πισσοτική της διάσταση.), και αυτό χαρακτηρίζεται ως αρετή, είναι να αισθανόμαστε στον κατάλληλο χρόνο, κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες για τα πρόσωπα, το σκοπό αλλά και τον τρόπο που πρέπει : «ότε δει και εφ' οις και προς ους και ου ένεκα και ως δει». Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι υπάρχει ένας υποκειμενισμός στον προσδιορισμό της αρετής. (Το μέσον προς ημας είναι μεταβλητό αφού στον ορισμό της αρετής εμείς οι ίδιοι είμαστε κριτές. Ο άνθρωπος, ως γνωστόν, υπόκειται σε πολλές διαβαθμίσεις και κατηγοριοποιήσεις που καθιστούν μεγάλη τη δυσκολία στον καθορισμό μιας καθολικής σχέσης στην ατομικότητα ενός γεγονότος - L. Robin. Ο υποκειμενισμός αυτός αίρεται εν μέρει αφού ο προσδιορισμός του μέσου γίνεται με βάση τους κανόνες κοινής συμβίωσης, νόμους, παραδόσεις μιας πόλης-κράτους.) Το μέσον μεταβάλλεται και προσδιορίζεται κατά περίπτωση, η οποία καθορίζεται από τα παραπάνω προσδιοριστικά στοιχεία (χρόνο, πρόσωπα, συνθήκες, τρόπο, σκοπό). Σε κάθε περίπτωση όμως η μεσότητα επιλέγεται από το λόγο ενός ανθρώπου με φρόνηση. Εδώ ακολουθεί ο Αριστοτέλης την παράδοση (για τη συμβολή της γνώσης στην αρετή). Η επανάληψη του «δει» προσδίδει το περιεχόμενο της μεσότητας, την αρετή, το ηθικά ορθό. Αυτό το ηθικά ορθό το υποδεικνύει στο Σωκράτη η υπακοή στους νόμους μιας κοινωνίας που βιώνει, που λειτουργούν οι κανόνες κοινής συμβίωσης και με βάση τους οποίους κρίνει τον εαυτό του και μετρά αν ενεργεί σωστά. Ο ενάρετος πολίτης στην προκειμένη περίπτωση είναι ο καλός πολίτης. Εδώ φαίνεται να ταυτίζεται ο ενάρετος άνθρωπος με τον καλό πολίτη. Στα «Πολιτικά» ο Αριστοτέλης αμφιβάλλει γι' αυτήν την ταύτιση και πιστεύει ότι η αρετή του πολίτη είναι ανάλογη με το πολίτευμα που ζει. Σε κάθε περίπτωση ο Αριστοτέλης παρουσιάζει μια αρετή στα πλαίσια της πόλης-κράτους, μια ελληνική και ανθρώπινη και όχι πανανθρώπινη αρετή. Η αρετή δηλαδή δεν είναι ατομική, αλλά πολιτική, έχει σχέση με τον άνθρωπο ως πολιτικό ον. Το κριτήριο που προσδιορίζει την ορθότητα, τη μεσότητα είναι το πνεύμα της κοινότητας, οι κανόνες της πολιτικής συμβίωσης.

Επαναλαμβάνοντας ο Αριστοτέλης ότι, όπως στα συναισθήματα έτσι και στις πράξεις, υπάρχει υπερβολή και έλλειψη και μέσον και επίσης ότι η ηθική αρετή αναφέρεται στα συναισθήματα και τις πράξεις προωθεί τη σκέψη του λέγοντος ότι όταν σ' αυτά τα δυο (συναισθήματα και πράξεις) διαπιστώνουμε υπερβολή και έλλειψη, τότε αποτυγχάνουμε στο στόχο μας «αμαρτάνεται» και γι' αυτό αποδοκιμαζόμαστε «ψέγεται». Αντίθετα, όταν έχουμε μεσότητα, τότε λέμε ότι επιτυγχάνουμε το στόχο μας «κατορθουται» και γι' αυτό επαινούμαστε. Και τα δυο παραπάνω, έπαινος και επιτυχία είναι γνωρίσματα της αρετής. Το συμπέρασμα έρχεται αβίαστα. Η αρετή είναι μεσότητα, αφού στοχεύει στο μέσον.

Με τον όρο συναίσθημα (πάθος για τον Αριστοτέλη) νοείται μια ψυχική κατάσταση την οποία βιώνει ένας άνθρωπος. Νοείται ωστόσο και το σύνολο των αντίστοιχων σωματικών αντιδράσεων και εκδηλώσεων (κινήσεις, μορφασμοί, φωνές κ.τ.λ.). Μάλιστα στο τελευταίο στοιχείο στον τρόπο δηλαδή με τον οποίο εκδηλώνουμε ένα συναίσθημα, πρέπει να νοηθεί το συναίσθημα μόνο ως σύνολο των σωματικών εκδηλώσεων του.

Αυτή η μεσότητα (αρετή ή είναι βέβαια μεσότητα ως προς τα δυο άκρα, την έλλειψη και την υπερβολή, όμως παράλληλα είναι καθαυτήν ακρότητα, γιατί είναι τελειότητα «άριστον», το σπουδαιότερο γνώρισμα του ανθρώπου, που δεν μπορεί να ξεπεραστεί από κάτι άλλο, ούτε είναι κατώτερη από κάτι άλλο. Έτσι εξηγείται η φαινομενικά οξύμωρη φράση «μέσον τε και άριστον». Ετυμολογικός συσχετισμός των λέξεων «αρετή - άριστον».

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Ερευνώντας ο Αριστοτέλης την υπερβολή, την έλλειψη και τη μεσότητα στα συναισθήματα μαζί και στις πράξεις, εξετάζει την ηθική αρετή σε σχέση με το σύνολο της συμπεριφοράς του ανθρώπου (η άλλη όψη του ψυχικού βίου, η νόηση, σχετίζεται με τη διανοητική αρετή).

Κριτήρια συμπεριφοράς : σε όλες τις κοινωνίες των εποχών υπάρχουν τα κριτήρια της ορθότητας των πράξεων - γενικά της συμπεριφοράς - τα οποία όμως παρουσιάζουν κάποιες διαφορές από λαό σε λαό και από εποχή σε εποχή. Αυτά τα κριτήρια απορρεόντων είτε από ένα γενικά, άγραφο και αποδεκτό απ' όλους κώδικα ηθικής συμπεριφοράς, που τον δημιουργεί η παράδοση ενός λαού, είτε από τους γραπτούς νόμους, είτε από θρησκευτικά, ηθικά συναισθήματα.

Κριτήρια για το σύγχρονο Έλληνα είναι :

1. οι νόμοι του κράτους
2. η λαϊκή παράδοση που επιβάλλει άγραφους κανόνες συμπεριφοράς
3. η ιστορική παράδοση
4. η θρησκεία

Για τον τρόπο ζωής και τον κώδικα συμπεριφοράς των αρχαίων Ελλήνων υπάρχουν βέβαια κάποια κριτήρια, που τους δίνουν τη βεβαιότητα ότι οι πράξεις τους είναι σωστές. Αυτά πάντα στο πλαίσιο της πόλης «του πνεύματος της κοινότητας» είναι :

1. η λαϊκά παράδοση και η θρησκευτική παράδοση των αρχαίων - η μυθολογία. Προβάλλει πρότυπα μίμησης και αποφυγής και όχι συγκεκριμένο κώδικα ηθικής συμπεριφοράς.
2. οι νόμοι της πόλης - κράτους.
3. η λογική, κυρίως του φρόνιμου ανθρώπου.

Τα κριτήρια αυτά διαφοροποιούνται από περιοχή σε περιοχή.

Με τα παραπάνω κριτήρια φαίνεται να συμφωνεί η δεοντολογία του Αριστοτέλη, η οποία σε συσχετισμό με τις έννοιες της υπερβολής, της έλλειψης και του μέσου εκφράζεται με τα δυο «δει» και τα τρία που εννοούνται, καθώς κει με την εννοούμενη γενική συγκριτική «μαλλον και ήττον του δέοντος». Τα «δει - ψέγεται - επαινείται» δηλώνουν την κοινωνική διάσταση της αρετής.

Η υπερβολή και η έλλειψη απορρίπτονται «μαλλον και ήττον» με ήπιες φράσεις «ουκ ευ», ενώ παρακάτω ο Αριστοτέλης είναι κατηγορηματικός «η υπερβολή αμαρτάνεται» και η έλλειψη «ψέγεται». Ενώ η μεσότητα εξαίρεται, αφού σχετίζεται με το «άριστον και αρετή» : από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι η αρετή είναι μια μορφή μεσότητας.

Το κείμενο της 9^{ης} ενότητας προσφέρεται για να τονιστεί η αυστηρή οργάνωση της σκέψης και η μεθοδικότητα του Αριστοτέλη. Ενώ στην ενότητα 8 ο φιλόσοφος διατύπωσε τις σκέψεις του υποθετικά και δυνητικά σ' αυτήν την ενότητα προχωρεί σε αναλυτική εξέταση και υποβολή της υπόθεσης σε λογικό έλεγχο, για να πάρει τελικά η αρχική υπόθεση τη μορφή συμπεράσματος διατυπωμένου σε οριστική έγκλιση διατυπωμένου σε οριστική έγκλιση «μεσότης τις άρα εστίν η αρετή» που δηλώνει το πραγματικό.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Ερμηνευτικές ερωτήσεις :

1. στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης διευκρινίζει τις σκέψεις που διατύπωσε πιο πάνω, κυρίως στην τελευταία περίοδο της προηγούμενης ενότητας : «λέγω δε την ήθικήν αὐτη γάρ...και το μεσον». Α) ποιον τρόπο ανάλυσης χρησιμοποιεί ο φιλόσοφος για να δώσει τις διευκρινίσεις που θεωρεί αναγκαίες; Προσέξτε τη λέξη που εισάγεται η ενότητα. Β) να αποδώσετε με δικά σας λόγια τις διευκρινίσεις αυτές.
2. σε ποια πάθη αναφέρεται στην ενότητα ο Αριστοτέλης και ποιες γενικότερες συναισθηματικές καταστάσεις τα συνοδεύουν;
3. όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, 7^η, η μεσότητα που έχει σχέση με την ήθική αρετή ορίζεται με κριτήριο το υποκείμενό της (προς ήμας). Ποια κριτήρια προσθέτει εδώ ο φιλόσοφος, ώστε να οριστεί πληρέστερα η έννοια της «μεσότητας»;

Η μεσότητα, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, διασφαλίζεται από ορισμένες προϋποθέσεις, οι οποίες καθορίζονται κατά τρόπο κατηγορηματικό (δεῖ) και έχουν σχέση με το χρόνο του πάθους (ότε δεῖ), με τις συνθήκες (ἐφ' οἷς δεῖ), με τα πρόσωπα (προς οὓς δεῖ), με το σκοπό (οὗ ἔνεκα) και με τον τρόπο (ώς δεῖ). Η μεσότητα λοιπόν δεν είναι πάντοτε η ίδια σε σχέση «προς ήμας», αλλά προσαρμόζεται και αναζητείται κάθε φοράμέσα στις πολλές και διάφορες συνθήκες και καταστάσεις που εκδηλώνεται το πάθος. Είναι επομένως προσωπική ευθύνη του κάθε ανθρώπου να καθορίζει κάθε φορά το «δεῖ» για να καταλήξει στο καλύτερο αποτέλεσμα. Ο Αριστοτέλης προϋποθέτει στην ενότητα αυτή ότι η μεσότητα είναι μια περίπτωση υπερβολής και ακρότητας, εφόσον συνιστά τελειότητα «μέσον τε και ἄριστον». Επομένως, η μεσότητα είναι κάτι το άριστον μια κατάσταση τελειότητας, όχι απλώς κάτι ενδιάμεσο ανάμεσα στις δυο ακρότητες.

4. να εντοπίσετε τα ρηματικά σύνολα της ενότητας που αναφέρονται στις έννοιες της υπερβολής και της μεσότητας. Ποια απ' αυτά αναφέρονται στο έργο του υποκειμένου της ήθικής αρετής και ποια υποδηλώνουν την κοινωνική της διάσταση; Να διευκρινίσετε το β' μέρος της απάντησή σας με ένα παράδειγμα από την αρχαία ελληνική γραμματεία.
 - Τα ρηματικά σύνολα που αναφέρονται στην υπερβολή είναι : «ἔστιν μᾶλλον, ή ύπερβολή ἀμαρτάνεται και ψέγεται».
 - Τα ρηματικά σύνολα που αναφέρονται στην έλλειψη είναι : «ἔστιν ἥττον, ἔλλειψις ἀμαρτάνεται και ψέγεται».
 - Τα ρηματικά σύνολα που αναφέρονται στη μεσότητα είναι : «καὶ ἀμφότερα οὐκ εὖ, ὅτε δεῖ, ὡς δεῖ, τὸ δε μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται».

Απ' αυτά στο υποκείμενο της αρετής αναφέρονται : ἀμαρτάνεται και κατορθοῦται, ενώ στην κοινωνική διάσταση της αρετής αναφέρονται : ψέγεται, δεῖ, ἐπαινεῖται. Ο Αριστοτέλης βλέπει την αρετή ως προϋπόθεση της ευδαιμονίας. Για να γίνει κανείς ευτυχής πρέπει πρώτα να γίνει ενάρετος. Και ενάρετος είναι εκείνος που εκδηλώνει συμπεριφορά που θεμελιώνεται στην επιτυχημένη εκτίμηση κάθε φορά των αντικειμενικών συνθηκών κατά την ώρα της πράξης. Η μεσότητα επαινείται ενώ οι ακρότητες ψέγονται. Οι αρετές ισχύουν μέσα στην κοινωνία, είναι κοινωνικά αναγνωρισμένες και καθιερωμένες. Ο έπαινος ή ο ψόγος μιας συμπεριφοράς διαδραματίζει επομένως σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς των πολιτών. Γι' αυτό ο Περικλής στο πρώτο έτος του Πελοποννησιακού πολέμου επαινεί τους νεκρούς Αθηναίους και το πολίτευμα της Αθήνας, για να δείξει το χρέος και το καθήκον των πολλών. Σε άλλες περιπτώσεις όποιος εκδήλωνε συμπεριφορά που δεν ταίριαζε στην περίσταση, δεχόταν σκληρή κριτική και τον ψόγο. Οι τρέσαντες στην αρχαία Σπάρτη, οι δειλοί, γνώριζαν την περιφρόνηση ολόκληρης της πόλης. Γενικά, ο έπαινος χρησιμοποιείται πολύ ως μέσο προσανατολισμού των νέων προς τις ηθικές αξίες της εποχής. Άλλα παραδείγματα από την αρχαία γραμματεία : «μέτρον ἄριστον», εδώ

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

εξαίρεται η σημασία του μέτρου σε όλα τα πράγματα και το «μηδέν ἄγαν», πρέπει να αποφεύγεται η υπερβολή.

5. να συμπληρώσετε την πρόταση που λείπει, ώστε να συμπληρωθούν οι συλλογισμοί.
 - A) - το δ' ὅτε δεῖ και ἐφ' οἷς και προς οὓς ἔνεκα και ως δεῖ, μέσον τε και ἀριστον
- ὅπερ ἐστίν τῆς ἀρετῆς
-
 - B) - το μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται
-
 - μεσότης τις ἄρα ἐστιν ἡ ἀρετή
6. στην προηγούμενη ενότητα παρατηρήσαμε ότι ο φιλόσοφος διατύπωσε τις σκέψεις του υποθετικά (εἰ δή πᾶσα ἐπιστήμη) και δυνητικά (ή δ' ἀρετή... τοῦ μέσου ἢν εἴη στοχαστική). Στο τέλος της 9^{ης} ενότητας ο τρόπος παρουσίασης της ίδιας σκέψης αλλάζει : μεσότης τίς ἄρα ἐστιν η ἀρετή, στοχαστική γε οὖσα τοῦ μέσου. Πώς εξηγείται η διαφορά στη διατύπωση και τι συμπεράσματα συνάγει κανείς από αυτό για το επιστημονικό ήθος του Αριστοτέλη;
7. ο A. Lesky γράφει για τα Ηθικά Νικομάχεια ότι «είναι μια ανάλυση του ηθικού, όπως αυτό εμφανίζεται κάτω από τις διάφορες συνθήκες της πραγματικότητας» και προσθέτει «ο Αριστοτέλης σε πολύ ανώτερο βαθμό από τον Πλάτωνα, λαμβάνει υπόψη την επικαιρότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς». Να δείξετε την αλήθεια αυτών των απόψεων με τη βοήθεια χωρίων του κειμένου.
Ο Αριστοτέλης στα Ηθικά Νικομάχεια προβαίνει σε ανάλυση του ηθικού. Η αναζήτηση της μεσότητας της ηθικής αρετής διέπεται από ένα σύνολο δεοντολογικών κανόνων, που η εφαρμογή τους απαιτεί μόχθο και αγώνα και ο ακριβής προσδιορισμός αυτού του πρέπει κάθε φορά συνδέεται με το χρόνο, τα πρόσωπα, τις συνθήκες, το σκοπό και τον τρόπο. Τα διαδοχικά δεῖ του κειμένου, που επιδιώκουν να προσανατολίσουν στο ηθικά ορθό, συνδέονται με τη συγκεκριμένη ιστορική πραγματικότητα της πόλης-κράτους που βιώνει ο ίδιος ο συγγραφέας. Έτσι προσδιορίζει την έννοια της μεσότητας στα συναισθήματα αναφερόμενος σε ένα σύνολο συνθηκών και παραμέτρων της πραγματικότητας.
8. να δείξετε με τη βοήθεια χωρίων του κειμένου ότι η πράξη του «ψεύδεσθαι» μπορεί να είναι αρετή και το πάθος του «ἐλεῆσαι» είναι δυνατόν να είναι κακία.
Στο κείμενο της ενότητας αυτής αναφέρεται ότι «είναι δυνατό κανείς να φοβηθεί, να δείξει Θάρρος κ.τ.λ». Αν όλα αυτά τα συναισθήματα τα αισθάνεται σε μια στιγμή που πρέπει και σε σχέση με τα πράγματα που πρέπει και με τους ανθρώπους που πρέπει, τότε μια πράξη ακόμα και το να λέει κάποιος ψέματα μπορεί να θεωρηθεί αρετή. Για παράδειγμα θα θεωρηθεί ψέμα , αν δώσει ένας πατέρας φάρμακο στο ετοιμοθάνατο παιδί του χωρίς να του φανερώσει την πραγματική σύσταση του, όταν γνωρίζει ότι, αν αποκαλύψει την αλήθεια γι' αυτό θα αρνηθεί να το πάρει. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με την ελεημοσύνη. Θεωρείται καλή πράξη. Μπορεί όμως να θεωρηθεί κακή, αν δεν εφαρμόζεται στην πράξη με διάθεση φιλευσπλαχνίας. Όπως υποστηρίζει ο Κ. Τσάτσος : «δεν αρκεί να είναι ηθική η πράξη, πρέπει και η στάση της συνείδησης, η έξις που την κινεί να είναι ηθική. Γιατί δεν ενδιαφέρει μόνο τι πράττει κάποιος, αλλά πῶς ἔχων πράττει».
9. να συγκρίνετε τις απόψεις του Αριστοτέλη για τη «μεσότητα» (ενότητες 7-8-9) με τις θέσεις του Πλούταρχου για την ίδια έννοια.
Ο Πλούταρχος περί ηθικής αρετής ::»λέγεται, εξ ἄλλου, πως η ψυχή κατέχει τα εξής τρία : δύναμη, πάθος και ἔξη. Η δύναμη είναι η αφετηρία ἡ υλικό του πάθους, όπως για παράδειγμα

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

η οργιλότητα, η ντροπαλότητα, η τολμηρότητα. Το πάθος είναι ένα είδος κίνησης της δύναμης, όπως η οργή, το θάρρος, η ντροπή, η τόλμη. Η έξη, τέλος, είναι ισχύς και κατάσταση της δύναμης του αλόγου, που προέρχεται από τη συνήθεια και γίνεται αφενός κακία, αν το πάθος παιδαγωγήθηκε άσχημα από το λόγο, και αφετέρου, αρετή, αν το πάθος παιδαγωγήθηκε σωστά». «Το ήθος τώρα, δημιουργεί την ορμή του πάθους, χρειάζεται όμως το λόγο για να κρατήσει τα όρια του μέτρου και να την εμποδίσει να υπερβεί ή να υπολειφθεί της κατάλληλης στιγμής. Πραγματικά το παθητικό και άλογο κινείται άλλοτε με ταχύτητα και άλλοτε πιο μαλακά και αργά απ' ό,τι απαιτεί η περίσταση. Γι' αυτό καθετί που κάνουμε κάθε φορά μπορεί να πετύχει κατά ένα μόνο τρόπο, αλλά μπορεί να αποτύχει κατά πολλούς. Τούτο, λοιπόν, είναι το κατά φύση έργο του πρακτικού λόγου, να καταλύει και τις υπερβολές και τις ελλείψεις των παθών. Στις περιπτώσεις που από ασθένεια και αδυναμία ή από φόβο και δισταγμό η ορμή ενδίδει πολύ γρήγορα και απαρνιέται πρόωρα το καλό, εκεί εμφανίζεται ο πρακτικός λόγος για να υποκινήσει και να συνδαυλίσει την ορμή. Όπου πάλι η ορμή προχωρεί πέρα από τα κανονικά όρια, εκεί ο πρακτικός λόγος αφαιρεί τη βιαιότητα της και την ελέγχει. Έτσι, περιορίζοντας την κίνηση των παθών, η λογική εμφυτεύει στο άλογο τις ηθικές αρετές, οι οποίες είναι το μεσαίο σημείο ανάμεσα έλλειψης και υπερβολής».

Ο Αριστοτέλης στις ενότητες 7,8,9 διατυπώνει τη μεσότητα της ηθικής αρετής. Αφού κάνει αναφορά στα δυο είδη της μεσότητας (αριθμητική και διανοητική μεσότητα η οποία σχετίζεται με την αναλογία και το μέτρο), αναλύει τη διανοητική μεσότητα τονίζοντας ότι ο άνθρωπος πρέπει να μην οδηγείται ούτε στην υπερβολή ούτε στην έλλειψη, όσον αφορά τη συμπεριφορά του και τις πράξεις του. Η ηθική μεσότητα αναφέρεται στα πάθη και στις πράξεις. Η μεσότητα κατά τον Αριστοτέλη διασφαλίζεται υπό ορισμένες προϋποθέσεις, που καθορίζονται με τρόπο κατηγορηματικό και έχουν σχέση με το χρόνο του πάθους, με τις συνθήκες, με τα πρόσωπα, με τον σκοπό και με τον τρόπο. Η μεσότητα λοιπόν δεν είναι πάντοτε η ίδια σε σχέση με μας, αλλά προσαρμόζεται και αναζητείται κάθε φορά στις πολλές και διάφορες συνθήκες και καταστάσεις που εκδηλώνεται το πάθος. Είναι επομένως προσωπική ευθύνη του κάθε ανθρώπου να καθορίζει κάθε φορά το πρέπει για να καταλήξει στο καλύτερο αποτέλεσμα.

Υπάρχουν πολλές ομοιότητες ανάμεσα στον Αριστοτέλη και τον Πλούταρχο και αυτό δείχνει τη βαθιά επίδραση που άσκησε στο συγκεκριμένο έργο του Πλούταρχου η φιλοσοφική σκέψη του Αριστοτέλη.

Λεξιλογικές – σημασιολογικές :

1. να εντοπίσετε στο κείμενο τα αντώνυμα των λέξεων : φοβηθῆναι, λυπηθῆναι, ἡττον, ἔλλειψις, ἀμαρτάνεται, ἐπαινεῖται, οὐκ εὖ
2. κατορθοῦνται : να σημειώσετε ποια σημασία έχει το ρήμα στο κείμενο :
 - επιτυγχάνεται
 - αποτελεί κατόρθωμα
 - είναι το ορθό
- να γράψετε τέσσερα ομόρριζα ουσιαστικά και επίθετα (απλά ή σύνθετα) στη νέα ελληνική.
3. α) να επισημάνετε τις λέξεις του κειμένου που είναι ομόρριζες με την πρόθεση «ἀμφί». β) να δώσετε σύνθετα ρήματα, επίθετα και ουσιαστικά, στη νέα ελληνική,

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

με πρώτο συνθετικό την παραπάνω πρόθεση. Ποια σημασία προσδίδει στο δεύτερο συνθετικό η παρουσία πρόθεσης;

4. φοβηθήναι, έλεγχαι : α) να γράψετε ομόρριζα ουσιαστικά που αποτελούν θεμελιώδεις όρους του αριστοτελικού ορισμού για την τραγωδία. β) να δώσετε από ένα συνώνυμο και ένα αντώνυμο στον κάθε όρο.

ΕΝΟΤΗΤΑ 10^H
(Β 6, 14 - 16)

Ορισμός της αρετής

Μετάφραση :

Επιπλέον το να κάνει κανείς λάθος, μπορεί να γίνει με πολλούς τρόπους (γιατί το κακό είναι γνώρισμα του απείρου, όπως υπέθεταν [δίδασκαν] οι Πισθαγόρειοι, ενώ το καλό του πεπερασμένου), ενώ το να κάνει κανείς το σωστό, (μπορεί να γίνει) μ' έναν τρόπο (γι' αυτό και το ένα είναι εύκολο, ενώ το άλλο δύσκολο, εύκολο, δηλαδή, να αποτύχουμε στο σκοπό μας, ενώ δύσκολο είναι να τον πετύχουμε). Και γι' αυτούς, λοιπόν, τους λόγους η υπερβολή και η έλλειψη έχουν σχέση με την κακία, ενώ η μεσότητα με την αρετή.

Γιατί καλοί γινόμαστε μ' έναν μόνο τρόπο, ενώ κακοί, με πολλούς τρόπους.

Είναι, λοιπόν, η αρετή μια ιδιότητα του χαρακτήρα, που επιλέγεται ελεύθερα από το άτομο, η οποία βρίσκεται στη μεσότητα σ' ότι αφορά εμάς (στη μεσότητα με υποκειμενικά κριτήρια) η οποία καθορίζεται από τη λογική και συγκεκριμένα με τη λογική που καθορίζει ο φρόνιμος άνθρωπος. Και είναι μεσότητα ανάμεσα σε δυο κακίες, της μιας που βρίσκεται από την πλευρά της υπερβολής και της άλλης που βρίσκεται από την πλευρά της έλλειψης. Και ακόμη (είναι μεσότητα) γιατί απ' αυτές (τις κακίες) άλλες είναι ελλειπτικές και άλλες ξεπερνούν αυτό που πρέπει και στα συναισθήματα και στις πράξεις, ενώ η αρετή και βρίσκει και προτιμά το μέσο.

Επισημάνσεις :

- Σ' αυτήν την ενότητα προσέχουμε τα αντιθετικά ζεύγη «πολλαπλῶς - μοναχῶς», «κακῶν - ἀγαθοῦ», «ἄπειρον - πεπερασμένον», «άμαρτάνειν - κατορθοῦν» για να κατανοήσουμε τη συλλογιστική πορεία μέσα από την οποία ο Αριστοτέλης συμπεραίνει και πάλι ότι η αρετή είναι μεσότητα.
- «Η αρετή για τον Αριστοτέλη είναι έξις ή ικανότητα της προαίρεσης. Κριτήριο της ορθής επιλογής είναι η γνώμη του φρόνιμου. Γι' αυτό και η ηθική αρετή κατά το μέτρο συνδέεται με την προαίρεση, ορίζεται ως ικανότητα του «το μέσον εύρισκεν και αἴρεσθαι». Το μέσον καθορίζεται από τον τρόπο, από το χρόνο και τον καιρό, και αποτελεί σκοπό της ηθικά αξιέπαινης πράξης. Κατά το μέτρο που ο φρόνιμος έχει την ικανότητα να βουλεύεται ορθά και να διακρίνει το αγαθό ανάλογα με τη χρονική στιγμή και τις περιστάσεις, είναι δυνατόν να λεχθεί ότι ο φρόνιμος έχει την ικανότητα να ορίζει το μέσον και να το διακρίνει από την 'υπερβολή' και την 'έλλειψη'. (Α. Μπαγιόνας)
- Ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα της επιλογής της ηθικής αρετής και του τρόπου ζωής. Αυτή η άποψη είναι παρόμοια με του Πλάτωνα που διατυπώθηκε στην Πολιτεία «αἰτία ἐλομένου Θεός ἀναίτιος».

Πραγματολογικά σχόλια :

Το επίρρημα «έτι» συνδέει την 10^H ενότητα με την προηγούμενη υποδηλώνοντας ότι θα δοθούν ακόμη μερικά στοιχεία σχετικά με την υπερβολή και την έλλειψη. Στην ενότητα αυτή

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

προβάλλεται η αντίθεση ανάμεσα στο σφάλμα και στο σωστό «αμαρτάνειν - κατορθουν», για να κλείσει με τον ορισμό της αρετής.

Το ότι ο έπαινος και η επιτυχία ορίστηκαν ως γνωρίσματα της αρετής, δείχνει ότι η αρετή κατακτιέται πολύ δύσκολα αφού προϋποθέτει μια λύση μόνο, την ορθή «μοναχως», ενώ το λάθος, η εκτροπή από το σωστό, μπορεί να συμβεί με πολλούς τρόπους «πολλαχως». Είναι εύκολο να αστοχήσουμε, είναι δύσκολο να πετύχουμε το στόχο μας.

Αφού ολοκλήρωσε το συλλογισμό του ο Αριστοτέλης, ότι η αρετή είναι μεσότητα, ενισχύει τη θέση του αναφερόμενος στη Θεωρία των Πυθαγορείων με ένα συλλογισμό με το ίδιο συμπέρασμα (η αρετή είναι μεσότητα). Για να γίνει κατανοητός ο νέος συλλογισμός του Αριστοτέλη είναι ανάγκη να είναι γνωστές οι δέκα αρχές των Πυθαγορείων, όπου μπορούμε να παρατηρήσουμε ζεύγη αντιθέσεων, φως, σκότος - αγαθόν, κακόν.

ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ «ΕΝΑΝΤΙΩΝ»

Πέρας	Άπειρον
Περιττόν	Άρτιον
Ἐν	Πλήθος
Δεξιόν	Αριστερόν
Ἄρρεν	Θήλυ
Ηρεμούν	Κινούμενον
Ευθύ	Καμπύλον
Φως	Σκότος
Αγαθόν	Κακόν
Τετράγωνος	Ετερόμηκες

Το κακό των Πυθαγορείων - η εκτροπή δηλαδή από το ορθό - ανήκει στο άπειρο, το αδιαμόρφωτο, το χωρίς όρια και επομένως μπορεί να συμβεί με πολλούς, άπειρους τρόπους. Αντίθετα το αγαθό των Πυθαγορείων, το ορθό, η επιτυχία στο στόχο ανήκει στο πεπερασμένο, που βρίσκεται σε ορισμένα όρια. Επομένως οι επιλογές για τη μεσότητα δεν είναι απεριόριστες. Καταλήγει, λοιπόν, ο Αριστοτέλης ότι η υπερβολή και η έλλειψη είναι γνωρίσματα της κακίας, της ηθικής απαξίας, ενώ η μεσότητα χαρακτηρίζει την αρετή, την ηθική αξία.

Μετά την αναφορά στους Πυθαγόρειους, για να θεμελιώσει ακόμα περισσότερο τη θέση του, επικαλείται την ποίηση, την οποία «περί πολλου εποιειτο». Ένας και μόνο στίχος με μια τριπλή αντίθεση «εσθλοί μεν απλως παντοδαπως δε κακοί» είναι ικανός να επιβεβαιώσει το λόγο του Αριστοτέλη.

Στην προσπάθεια του να ορίσει την αρετή, ο Αριστοτέλης δοκίμασε διαδοχικούς συλλογισμούς και ορισμούς. Ήρθε η ώρα για τον πληρέστερο ορισμό με τη χρησιμοποίηση των νέων στοιχείων. Αφού επικαλέστηκε τους Πυθαγόρειους αλλά και την ποίηση, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η αρετή είναι συνήθεια «έξις» που επιλέγεται «προαιρετική», είναι ουσιαστικά μια μεσότητα αναφορικά μ' εμάς καθορισμένη με τη λογική, δηλαδή με τον κανόνα που θα την καθόριζε ο φρόνιμος άνθρωπος. Ο υποκειμενισμός του «προς ημας» στον προσδιορισμό της αρετής συρρικνώνεται αφού αυτή προσδιορίζεται από τη λογική, τον ορθό λόγο του φρόνιμου αλλά και το πνεύμα της κοινότητας, τους κανόνες της κοινωνικής συμβίωσης. Αφού ο Αριστοτέλης είχε δώσει το προσεχές γένος - την ευρύτερη έννοια - της αρετής, δίνει τώρα την ειδοποιό διαφορά. Η «έξις» δεν πρέπει να είναι μόνο καλή : «των έξεων τάς επαινετάς αρετάς λέγομεν», αλλά πρέπει να περιέχει το στοιχείο της προσίρεσης,

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

της ελεύθερης επιλογής μετά από επισταμένη σκέψη. Βασικό στοιχείο για τον ορισμό της αρετής είναι η έννοια της μεσότητας αναφορικά μ' εμάς. Η μεσότητα αυτή ορίζεται με τη βοήθεια της λογικής και με τον τρόπο που θα την καθόριζε ο φρόνιμος άνθρωπος, το παράδειγμα της πραγματωμένης αρετής. Δηλαδή για να αποκτήσει κανείς ηθική αρετή απαιτείται να έχει ο ίδιος φρόνηση ή ν' ακολουθεί το παράδειγμα του φρόνιμου ανθρώπου. Η έννοια της φρόνησης είναι σημαντική για την κατανόηση της αριστοτελικής ηθικής. Η φρόνηση όμως έχει πρακτικό περιεχόμενο και συμπλέκεται με τις ηθικές αρετές έχοντας ως μέσο τη λογική, τον ορθό λόγο. Είναι δηλαδή η φρόνηση η σοφία στο χώρο της πράξης, αναφέρεται στο ενδεχόμενο και προσδιορίζεται από τα άτομα και τις καταστάσεις. Ο Σωκράτης ισχυρίζοταν ότι όλες οι αρετές είναι φρονήσεις, ο Αριστοτέλης απαντά ότι σφάλλει να πιστεύει ότι όλες οι αρετές είναι θέμα γνώσης, αλλά σωστά υποστήριζε (ο Σωκράτης) ότι δεν υπάρχουν αρετές χωρίς γνώση. Για πρώτη φορά ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τη λογική και καταφεύγει σε μια διανοητική αρετή (φρόνηση) για να δώσει το περιεχόμενο της ηθικής αρετής, η οποία από μόνη της δεν είναι ολοκληρωμένη. Η λογική του φρόνιμου ανθρώπου είναι ικανή να διακρίνει την αλήθεια μέσα στα πράγματα και να εκτιμά κάθε φορά το ορθό για να μπορεί ο άνθρωπος να επιλέγει το δέον και να το πράττει. Έτσι, λοιπόν, η αρετή αυτή προσδιορίζεται αυθαίρετα και υποκειμενικά από τον καθένα. Η αναφορά στη μεσότητα για τον ορισμό της αρετής οδηγεί τον Αριστοτέλη σε πλήρη διασαφήνιση της έννοιας της, του περιεχόμενου, των ορίων της. Η μεσότητα βρίσκεται ανάμεσα στις δύο κακίες, την υπερβολή και την έλλειψη. Και στα πάθη και στις πράξεις άλλες από τις κακίες υπολείπονται του «δέοντος» και άλλες το υπερβαίνουν. Απεναντίας η αρετή και αναζητά και βρίσκει και επιλέγει «αιρεισθαι» το δέον.

Η αντίθεση της ενότητας δίνεται ως εξής :

- Στο σφάλμα (ως σχετικό με την υπερβολή και την έλλειψη)
- Το σωστό (ως σχετικό με το μέσο)

Για να συσχετιστεί τελικά :

- ❖ Το πρώτο μέρος της αντίθεσης με την κακία και τους κακούς
- ❖ Το δεύτερο με την αρετή και με τους καλούς

Είναι αξιοπρόσεχτη η συσσώρευση των αντιθέτων (με τα αντίθετα ζεύγη των αντιθετικών συνδέσμων μεν-δε) που δίνονται στο κείμενο, για να τονιστεί η βασική αντίθεση ανάμεσα στην κακία και το σφάλμα, και την αρετή και το σωστό :

- Το μεν αμαρτάνειν πολλαχώς το δε κατορθουν μοναχώς
- Το κακόν του απείρου, το δ' αγαθόν του πεπερασμένου
- Το μεν ράδιον το δε χαλεπόν
- Ράδιον μεν το αποτυχειν του σκοπου, χαλεπόν δε το επιτυχειν
- Της μεν κακίας η υπερβολή και η έλλειψης, της δ' αρετῆς η μεσότης
- Αισθλοί μεν απλως, παντοδαπως δε κακοί

Λέξεις του κειμένου που συνοδεύουν αντίστοιχα το «αμαρτάνειν» και το «κατορθουν» :

«αμαρτάνειν» : κακόν, πολλαχώς, του απείρου, ράδιον, αποτυχειν, κακία, υπερβολή και έλλειψης, παντοδαπως, κακοί.

«κατορθουν» : αγαθόν, μοναχώς, του πεπερασμένου, χαλεπόν, το επιτυχειν, αρετή, μεσότης, απλως, εσθλοί.

Μέχρι το &10 ο Αριστοτέλης πέρασε από διάφορους συλλογισμούς και από απόπειρες ορισμού της αρετής, για να ολοκληρώσει εδώ συμπερασματικά τον ορισμό της αρετής :

«έξις προαιρετική, εν μεσότητι ουσα τη προς ημας, ωρισμένη λόγω και ω αν ο φρόνιμος ορίσειεν».

Τα γνωρίσματα της αρετής :

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

1. η έξη : μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα
2. ως έξη είναι προαιρετική, επιλέγεται ελεύθερα από τον άνθρωπο
3. βρίσκεται σ' ένα μέσο, το οποίο προσδιορίζεται με μέτρο τον άνθρωπο
4. βρίσκεται στο μέσο που καθορίζεται από τη λογική του φρόνιμου ανθρώπου
5. είναι το σωστό

«Προαιρετική»: η λέξη προσδιορίζει και προσεγγίζει το γενικότερο και μεγάλο ζήτημα της ελευθερίας της βούλησης του ανθρώπου, της ελευθερίας του να διαμορφώνει απόψεις και να πραγματοποιεί τις αποφάσεις του σύμφωνα με τη θέληση και σύμφωνα με τις επιλογές του χωρίς καταναγκασμό. Ο Αριστοτέλης τονίζει συχνά τη σημασία που έχει η «προαιρεσία» (ελεύθερη επιλογή), η οποία αποτελεί έναν από τους τρεις αναγκαίους όρους για την ύπαρξη αρετής. Οι άλλοι δυο όροι είναι : α)»ειδώς» : η συνείδηση από τον άνθρωπο της πράξης του, β)»βεβαίως και αμετακινήτως» : η σιγουριά και η σταθερότητα στην πραγματοποίηση της πράξης.

«Λόγω»: ενώ ο Αριστοτέλης είχε πει στην &7 ότι το μέσο είναι υποκειμενικό και διαφέρει από άνθρωπο σε άνθρωπο, τώρα προσθέτει ένα κοινό κριτήριο «τον ορθόν λόγον», ο οποίος διασφαλίζει την αντικειμενικότητα. Διευκρινίζει ότι αναφέρεται στη λογική του φρόνιμου ανθρώπου. Ο λόγος αποτελεί ένα στάδιο της πορείας προς την αρετή :

1. ο νόμος, που συνηθίζει τους πολίτες να ενεργούν ενάρετα
2. ο λόγος με τον οποίο ο καθένας ξεχωρίζει το καλό από το κακό

«Φρόνιμος»: η φρόνηση αποκτιέται με το λόγο και χάρη σ' αυτήν υπάρχουν και όλες οι άλλες αρετές που συνθέτουν την προσωπικότητα του ανθρώπου.

Στον ορισμό της αρετής ενυπάρχουν μερικές από τις πιο σημαντικές αξίες του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, δηλαδή η ελευθερία (διακρίνεται στον προσδιορισμό προαιρετική) και το μέτρο (διακρίνεται στη λέξη μεσότητα). Κοντά σ' αυτά και ο λόγος, στον οποίο τόσο μεγάλη σημασία έδιναν οι αρχαίοι είτε ως λογική -εδώ- είτε ως γλωσσική έκφραση.

«Αρετή»: η λέξη αρετή, ρίζα αρ- σχετίζεται ετυμολογικά με τις λέξεις Άρης, αρείων, άριστος, αραρίσκω (ταιριάζω, προσαρμόζω), αρέσω. Η πρώτη σημασία της αρετής ήταν η ανδρεία, η γενναιότητα στον πόλεμο. Η αρετή κατά τον Αριστοτέλη είναι μια ιδιότητα που αποδίδεται όχι μόνο στον άνθρωπο αλλά και στα ζώα και στα πράγματα - γενικά και στα έμψυχα και στα άψυχα. Έτσι ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τον όρο «αρετή» όχι με την έννοια της ανθρώπινης αποκλειστικά ηθικής ιδιότητας, η οποία απορρέει από κάποιες ενέργειες, αλλά με μια ευρεία σημασία, ως ικανότητα, προτέρημα, αξιότητα έμψυχων ή άψυχων, που τους δίνει τη δυνατότητα α) να βρίσκονται στην τέλεια κατάστασή τους, β) να επιτελούν με τέλειο τρόπο τον προορισμό τους. Ειδικά για τον άνθρωπο αρετή είναι η έξη με την οποία αυτός α) γίνεται τέλειος, β) επιτελεί με τέλειο τρόπο τον προορισμό του.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις :

1. να γράψετε σε δυο στήλες τα αντιθετικά ζεύγη των εννοιών που χαρακτηρίζουν το αγαθό/την ορθή πράξη και το κακό/την εσφαλμένη πράξη και να τα εξηγήσετε με δικά σας λόγια, χρησιμοποιώντας και παραδείγματα για κάθε έννοια.
2. να γράψετε τη συλλογιστική πορεία μέσα στην οποία ο Αριστοτέλης καταλήγει ότι η αρετή είναι μεσότητα.
3. ποιο είναι το νόημα του στίχου που παρεμβάλλει ο Αριστοτέλης και ποια σημασία έχει για την επιχειρηματολογία του;

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Ο στίχος που παρεμβάλλεται, άγνωστης προέλευσης, δείχνει ότι η καλοσύνη είναι μια και απλή, ενώ οι δρόμοι της κακίας πολλοί και ποικίλοι. Στο στίχο αυτό τονίζεται ότι οι άνθρωποι οδηγούνται στην κακία μέσα από την υπερβολή, κάνοντας πράξεις και ενέργειες σε υπερβολικό βαθμό ή αντίθετα παραλείποντας να κάνουν αυτά τα οποία πρέπει. Η ζωή του ενάρετου ανθρώπου είναι μετρημένη και σταθερή, καθώς ο ενάρετος είναι προσηλωμένος σε σταθερές αρχές και αξίες και επιδιώκει πάντα το μέτρο. Η πορεία είναι μια. Αντίθετα, υπάρχουν πολλές διαβαθμίσεις πάνω στο μέτρο γι' αυτούς που το ξεπερνούν καθώς και κάτω από το μέτρο γι' αυτούς που υπολείπονται (το νόημα του στίχου είναι παρόμοιο όπως των παροιμιακών εκφράσεων : ένας ο δρόμος του Θεού και χίλιοι του διαβόλου, ο διάβολος έχει πολλά ποδάρια).

Η ποιητική διατύπωση του στίχου την οποία χαρακτηρίζει πυκνότητα νοημάτων, διευρύνει την αποδεικτική ισχύ των επιχειρημάτων που παραθέτει ο Σταγειρίτης, καθώς αποτελεί μια ρήση, μια αλήθεια με γενικότερη ισχύ. Ο στίχος λειτουργεί ως επίκληση στην αυθεντία και χρησιμεύει για να ενισχύσει την εγκυρότητα των επιχειρημάτων του φιλοσόφου και να προσδώσει κύρος και αξιοπιστία στα λεγόμενά του. Άλλωστε, είναι γνωστό ότι οι αρχαίοι μελετούσαν τα ποιητικά κείμενα της αρχαιότητας.

4. ποια σημασία έχει η προαίρεση και ειδικά το γεγονός ότι η αρετή χαρακτηρίζεται ως έξις προαιρετική; Για να κατανοήσετε την σημασία της σκεψείτε αν θα μπορούσε να χαρακτηρίζεται από αντίθετες προς την προαίρεση έννοιες - γνωρίσματα.

Στο σημείο αυτό ο Αριστοτέλης επιχειρεί ένα πληρέστερο ορισμό της αρετής. Είδαμε ως τώρα ότι η αρετή είναι έξη και συνδέεται με τα πάθη. Ο άνθρωπος με τις πράξεις του και τον τρόπο συμπεριφοράς που υιοθετεί, εθίζεται και αποκτά ορισμένα σταθερά χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Η έξη, προσθέτει σ' αυτή την ενότητα ο φιλόσοφος, είναι προαιρετική. Προϋποθέτει ορισμένη προσπάθεια και συγκεκριμένη προτίμηση. Επομένως, η έννοια προαίρεση περικλείει τη λογική σκέψη, γιατί μόνο η λογική υποδεικνύει κάθε φορά την πρέπουσα συμπεριφορά και στάση και δίνει τη δυνατότητα επιλογής.

Ο Αριστοτέλης στο Γ' Βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων ταυτίζει την προαίρεση με την ελεύθερη και έλλογη εκλογή και βούληση, που είναι απαραίτητες για την ηθική ζωή. Ο ίδιος ο άνθρωπος λοιπόν πρέπει να αποφασίσει και να εφαρμόσει στη ζωή του το μέτρο, αποφεύγοντας τις ακρότητες σε όλες τις πράξεις του και τις ενέργειες του. Αν ο δρόμος προς την αρετή ήταν υποχρεωτικός για όλους, αν δεν υπήρχε δηλαδή δυνατότητα επιλογής, αλλά ο καταναγκασμός τότε καμία αξία δεν θα είχε για τον άνθρωπο η αρετή. Η αρετή είναι ηθικό αγώνισμα δύσκολο, συνδέεται με το χαρακτήρα του ανθρώπου, την αγωγή του, τη λογική του και εξαρτάται από τη δική του βούληση, αν θα αγωνιστεί για την κατάκτησή της.

Άρα, η ύπαρξη ελεύθερης βούλησης και η απουσία εξωτερικού ή άλλου καταναγκασμού υπόκειται ως βάση στην αρετολογία του Σταγειρίτη. Με άλλα λόγια δεν μπορεί να υπάρξει αρετή χωρίς την ελευθερία του προσώπου, χωρίς τη δυνατότητα της επιλογής.

5. ποιο είναι το προσεχές γένος της αρετής και ποια η ειδοποιός της διαφορά όπως περιλαμβάνονται στον ορισμό της.

Είδαμε ότι για να οριστεί μια έννοια, κατά τον Αριστοτέλη, πρέπει να καθοριστεί το προσεχές γένος της, να υπαχθεί δηλαδή η οριστέα έννοια στο πλησιέστερο σύνολο στο οποίο περιέχεται και στη συνέχεια να καθοριστεί η ειδοποιός διαφορά της, το ιδιαίτερο γνώρισμα με το οποίο η οριστέα έννοια διακρίνεται από τις ομογενείς. Το προσεχές γένος της έννοιας της αρετής είναι οι έξεις. Η ειδοποιός διαφορά είναι η προαίρεση, που προκύπτει από τη λογική του ανθρώπου.

Η αρετή, λοιπόν, είναι συνήθεια, έξις που διαφέρει από τις άλλες, καθώς απαραίτητη προϋπόθεση για να φτάσει κανείς σε αυτήν είναι η προαίρεση και ο ορθός λόγος. Η προαίρεση περιλαμβάνει τη σκέψη, την επιλογή και την προσπάθεια που απαιτείται για να πράξει κάποιος αυτό που πρέπει. Η αρετή συνδέεται με το βουλητικό μέρος της ψυχής. Ο ορθός

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

λόγος επιτρέπει στον άνθρωπο να σταθμίζει τα δεδομένα και να αποφεύγει την κακία που προκύπτει από την υπερβολή και την έλλειψη. Μ' αυτόν τον τρόπο η αρετή συνδέεται με το λογικό μέρος της ψυχής του ανθρώπου.

6. να εξηγήσετε τι σημαίνει υποκειμενικός και αντικειμενικός χαρακτήρας της αρετής.

Η αρετή συνδέεται με τη μεσότητα σε σχέση με μας και είναι έξις προαιρετική, με κριτήρια υποκειμενικά. Η μεσότητα δεν είναι πάντα η ίδια σε σχέση με μας, αλλά προσαρμόζεται και αναζητείται κάθε φορά μέσα στις πολλές και διάφορες συνθήκες και καταστάσεις που εκδηλώνεται το πάθος. Είναι επομένως προσωπική ευθύνη του κάθε ανθρώπου να καθορίζει κάθε φορά το «πρέπει» για να καταλήξει στο καλύτερο αποτέλεσμα. Θα μπορούσε όμως να δημιουργηθεί η εντύπωση πως το κάθε επιμέρους άτομο, ορίζοντας με ένα δικό του τρόπο το δικό του μέσον, ορίζει έναν απολύτως δικό του τρόπο την αρετή. Υπάρχει κοινός κανόνας για τον καθορισμό της ουσίας και του μέτρου της αρετής; Το μέτρο της σωστής επιλογής, κατά τον Αριστοτέλη, είναι ο φρόνιμος άνθρωπος. Ο φρόνιμος θα καθορίσει με τη λογική του τη μεσότητα των πράξεων. Με τη φράση ώρισμένη λόγω ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι ο καθορισμός της αρετής συνδέεται άμεσα με την αντικειμενικότητα, αυτή που εκφράζεται από τον ορθό λόγο του συνετού, του φρόνιμου ανθρώπου. Αυτός θα καθορίσει το δέον, αυτό που πρέπει να γίνεται μέσα στην κοινωνία. Επομένως, ο χαρακτήρας της αρετής είναι αντικειμενικός και όχι υποκειμενικός.

7. «και εύρισκειν και αίρεϊσθαι» : εξηγείστε με δικά σας λόγια τη φράση, αφού τη συνδέεστε με ανάλογες διατυπώσεις στην ενότητα 7.

8. «φρόνιμος, τοῦ δέοντος» : το περιεχόμενο των εννοιών αυτών δεν είναι πάντοτε, οριστικά και εφάπαξ καθορισμένο. Να εξηγήσετε σύμφωνα και με όσα συζητήσατε στην προηγούμενη ενότητα, ποιος ορίζει το περιεχόμενό τους και ποια είναι τα όρια του υποκειμενικού και του αντικειμενικού σ' αυτές τις έννοιες.

Στην 9^η ενότητα ο Αριστοτέλης συνέδεσε την ηθική αρετή με τη μεσότητα και το άριστο. Η αρετή προκύπτει από τη μεσότητα των παθών και των πράξεων που επιδέχονται υπερβολή και έλλειψη μεσότητας, χωρίς η ίδια να έχει κανένα από τα χαρακτηριστικά αυτά. Αν τα είχε, θα αναιρούσε την ουσία της. Άλλα πώς προκύπτει αυτή η μεσότητα; Η μεσότητα κατά τον Αριστοτέλη διασφαλίζεται υπό ορισμένες προϋποθέσεις. Οι προϋποθέσεις αυτές έχουν άμεση σχέση με το χρόνο του πάθους, με τις συνθήκες, με τα πρόσωπα, με το σκοπό και με τον τρόπο. Η μεσότητα, λοιπόν, δεν είναι πάντα ίδια σε σχέση με μας, αλλά προσαρμόζεται και αναζητείται κάθε φορά μέσα στις πολλές και διάφορες συνθήκες και καταστάσεις που εκδηλώνεται το πάθος. Είναι επομένως προσωπική ευθύνη του κάθε ανθρώπου να καθορίζει κάθε φορά το «πρέπει», για να καταλήξει στο καλύτερο αποτέλεσμα. Ο φρόνιμος άνθρωπος θα καθορίσει με τη λογική του τη μεσότητα των πράξεων. Αυτός θα καθορίσει το δέον, αυτό που πρέπει να γίνεται μέσα στην κοινωνία.

Απ' όλα αυτά συνάγεται ότι ούτε η έννοια φρόνιμος μπορεί να έχει συγκεκριμένο περιεχόμενο ούτε αυτό που πρέπει να γίνεται μέσα στην κοινωνία (δέον) είναι δυνατόν να οριστεί με απόλυτη ακρίβεια. Τα όρια του υποκειμενικού και αντικειμενικού στις έννοιες αυτές καθορίζονται με τη λογική του ανθρώπου, αφού ληφθούν υπόψη οι συνθήκες της εποχής και γενικότερα οι ιδέες και οι αντιλήψεις των ανθρώπων. Ο Αριστοτέλης δεν θεωρεί πηγή της ηθικής τη θεϊκή βούληση ούτε δέχεται την ύπαρξη συνείδησης που μας παρακινεί στο καλό. Είναι δημιούργημα της λογικής και αυτή μπορεί να μας πείσει να ζούμε ενάρετα. Σαφώς σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του περιεχομένου των εννοιών διαδραματίζει η οργανωμένη πολιτεία.

9. γιατί, κατά τη γνώμη σας, οι Πιθαγόρειοι θεωρούσαν το κακό αδιαμόρφωτο και το καλό διαμορφωμένο;

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

10. συμφωνείτε με τον Αριστοτέλη ότι το να κάνουμε λάθος μπορεί να γίνει με πολλούς τρόπους, ενώ το να κάνουμε το σωστό μ' έναν τρόπο;
11. τι εννοούμε όταν λέμε «υπερβολή» και «έλλειψη» στα πάθη και τις πράξεις και τι «μεσότητα»; Να αναφέρετε παραδείγματα.
12. να συγκρίνετε τις απόψεις που διατυπώνει ο Αριστοτέλης για την αρετή στην ενότητα αυτή με τις αντιλήψεις του Πλούταρχου, όπως αυτές έχουν γραφεί στην 9^η ερώτηση της προηγούμενης ενότητας.

Ο Αριστοτέλης διατύπωσε την άποψη ότι η ηθική αρετή, ως καλύτερη και ακριβέστερη από όλες τις άλλες, συνδέεται με τα πάθη και τις πράξεις του ανθρώπου γι' αυτό επιδέχεται υπερβολή και έλλειψη, η στάθμιση των οποίων οδηγεί στη μεσότητα. Με παραδείγματα και χρησιμοποιώντας την επαγωγική μέθοδο ο φιλόσοφος καταλήγει στη θέση ότι η αναζήτηση της μεσότητας διέπεται από ένα σύνολο δεοντολογικών κανόνων, η εφαρμογή των οποίων απαιτεί μόχθο και αγώνα. Ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα της επιλογής και με τη λογική (με μέτρο τη λογική ενός συνετού ανθρώπου) καθορίζει τη συμπεριφορά του στην αρχή της μεσότητας, αποφεύγοντας τις ακρότητες, την υπερβολή και την έλλειψη. Με αυτόν τον τρόπο «ευρίσκει και αιρείται» την ηθική αρετή. Δεν ακολουθεί την αρετή τυφλά και εξαναγκαζόμενος.

Οι απόψεις του Αριστοτέλη και του Πλούταρχου είναι παρόμοιες. Και οι δυο τονίζουν ότι σε κάθε ανθρώπινη συμπεριφορά υπάρχει υπερβολή και έλλειψη. Επισημαίνουν ότι ο δρόμος προς την αρετή είναι ένας και δύσκολος, ενώ οι δρόμοι της κακίας πολλοί και ποικίλοι. Ο άνθρωπος πρέπει να ενεργεί και να πράττει, έχοντας ως οδηγό του τη λογική, η οποία εμφυτεύει τις ηθικές αρετές και περιορίζει τα πάθη.

Είναι φανερές βέβαια οι επιδράσεις του αριστοτελικού φιλοσοφικού λόγου στη σκέψη και στο έργο του Πλούταρχου.

13. στην 6^η ενότητα ο Αριστοτέλης αφού είχε προσδιορίσει το προσεχές γένος της αρετής προχώρησε στην ειδοποιό διαφορά της. Ποιες έννοιες διευκρίνησε από την 7^η ως την 9^η ενότητα και ποια γνωρίσματα πρόσθεσε στην έννοια της αρετής; Να τα αποδώσετε σε σύντομες φράσεις και να τα συνδέσετε με τον ορισμό της αρετής στη 10^η ενότητα.

- Στην 6^η ενότητα ο Αριστοτέλης συνδέει την αρετή με την έξη και θέτει το ερώτημα τι είδους έξη είναι η αρετή και γιατί η ποιότητα της έξης προσδιορίζει την ποιότητα της πράξης; Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η αρετή είναι έξη με την οποία ο άνθρωπος ολοκληρώνει τον εαυτό του και το έργο του.
- Στην 7^η ενότητα διευκρινίζει την έννοια της μεσότητας. Η μεσότητα προσδιορίζεται με δυο τρόπους : σε σχέση προς το πράγμα και σε σχέση με μας. Η ηθική αρετή συνδέεται με τη μεσότητα σε σχέση προς εμάς και τονίζεται ότι οι ειδικοί αποφεύγουν την υπερβολή και την έλλειψη, επιδιώκοντας τη μεσότητα που είναι διαφορετική από την αριθμητική μεσότητα.
- Στην 8^η ενότητα γίνεται παραλληλισμός των τεχνών και της αρετής. Όπως οι τέχνες αποβλέπουν στη μεσότητα για να εκπληρώσουν σωστά το έργο τους, έτσι και η αρετή, η οποία είναι πιο ακριβής και καλύτερη από κάθε τέχνη στοχεύει στη μεσότητα.
- Στην 9^η ενότητα διευκρινίζεται ακόμα περισσότερο η έννοια της μεσότητας. Η αρετή είναι μεσότητα που διασφαλίζεται με ορισμένες προϋποθέσεις που έχουν σχέση με το χρόνο του πάθους, τις συνθήκες και τα πρόσωπα.
- Στην 10^η ενότητα καταλήγει στον ορισμό της αρετής : «είναι συνήθεια που επιλέγεται ελεύθερα από το άτομο (6^η ενότητα) και βρίσκεται στο μέσον σε σχέση με μας (7^η ενότητα), το οποίον μέσον καθορίζεται από τη λογική και συγκεκριμένα από τη λογική που καθορίζει ο φρόνιμος. Είναι μεσότητα που βρίσκεται ανάμεσα σε δυο κακίες που βρίσκονται η μια από την πλευρά της

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

υπερβολής και η άλλη από την πλευρά της έλλειψης (ενότητες 8^η και 9^η). κι ακόμη οι κακίες, άλλες παρουσιάζονται ελλιπείς και άλλες υπερβολικές σε σχέση με αυτό που πρέπει και στα πάθη και στις πράξεις, ενώ η αρετή και βρίσκει και επιλέγει το μέσον». Έτσι, στον ορισμό της αρετής συνοψίζονται, όσα προηγούμενα εξετάσθηκαν λεπτομερώς και με τη μέθοδο της επαγωγής στηρίχτηκαν σε λογικά επιχειρήματα.

Λεξιλογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις :

1. να συμπληρώσετε τα αντώνυμα των παρακάτω λέξεων στην αρχαία ελληνική : χαλεπόν, ἀποτυχεῖν, κακία, ύπερβολή, πολλαχώς, ἀπειρον.
2. «προαίρεσις» : χρησιμοποιώντας τη λέξη προαίρεση και τα παράγωγα ή ομόρριζα της να γράψετε φράσεις στη νέα ελληνική και να δώσετε τη σημασία τους.
3. «φρόνομος» : να γράψετε όσες σημασίες της λέξης στην αρχαία και νέα ελληνική γνωρίζετε.
4. ράθυμος, ραδιουργία, ευπαθής, μεσόγειος, προορισμός, λιποψυχώ, αφορίζω, σχέση, εφεύρεση, έμπρακτος : με ποιες λέξεις του κειμένου έχουν ετυμολογική συγγένεια;

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΗΘΙΚΩΝ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΩΝ

1. να δείξετε ότι η αρετή είναι ολοκλήρωση και προορισμός του ανθρώπου. Να στηριχτείτε σε χωρία των κειμένων των Ηθικών Νικομαχείων που διδαχτήκατε.

Η αρετή είναι ολοκλήρωση και προορισμός του ανθρώπου, κατά τον Αριστοτέλη. Ο άνθρωπος είναι κοινωνικό ον και κάθε κοινωνία αποσκοπεί σε κάποιο αγαθό. Η αρετή γι' αυτόν είναι το υπέρτατο αγαθό. Η τελεολογική αυτή άποψη χαρακτηρίζει ολόκληρο το σύστημα σκέψης του. Αυτή χαρακτηρίζει και τα Ηθικά Νικομάχεια.

Στην 1^η ενότητα αναφέρεται ότι «οι αρετές υπάρχουν μέσα μας ούτε εκ φύσεως ούτε αντίθετα από τη φύση μας, αλλά έχουμε από τη φύση μας την ιδιότητα να τις δεχτούμε και να γινόμαστε τέλειοι με τον εθισμό». Με τις ηθικές αρετές ως μέσο ο άνθρωπος πετυχαίνει την τελειοποίησή του.

Στην 3^η ενότητα επισημαίνεται ότι «η θέληση του κάθε νομοθέτη είναι να κάνει τους πολίτες καλούς, ασκώντας τους στην απόκτηση συγκεκριμένων συνήθειών». Εδώ ο σκοπός της πολιτείας επιτυγχάνεται, εάν καταφέρει να βοηθήσει κάθε άνθρωπο να γίνει καλός και ενάρετος.

Στην 4^η ενότητα, μάλιστα, υποστηρίζει ότι ο σκοπός αυτός επιτυγχάνεται ευκολότερα, «αν προσδίδουμε ορισμένη ποιότητα στις ενέργειες μας» και αν «συνηθίζουμε με τον έναν ή τον άλλο τρόπο σ' αυτές από τη μικρή μας ηλικία».

Η σωστή παιδεία ως αναγκαία προϋπόθεση για την κατάκτηση της αρετής τίθεται και στην 5^η ενότητα : «γι ' αυτό από τη μικρή μας ηλικία πρέπει να διαπαιδαγωγούμαστε έτσι, όπως λέει ο Πλάτων, ώστε να ευχαριστιόμαστε και να λυπούμαστε με όσα πρέπει. Γιατί αυτή είναι η σωστή παιδεία».

Στην 6^η ενότητα ο σκοπός της αρετής διατυπώνεται ακόμα καθαρότερα, όταν αναφέρεται ότι «η αρετή του ανθρώπου θα μπορούσε να ήταν κάποια συνήθεια, από την οποία γίνεται καλός ο άνθρωπος και από την οποία θα βοηθηθεί να εκτελέσει σωστά το έργο του».

Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι η αρετή ολοκληρώνει τον άνθρωπο ως οντότητα και τον τελειοποιεί. «Η κατάσταση της τελειότητας, όπου το ον θα έχει

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ολοκληρωτικά πραγματώσει τη μορφή του, ονομάζεται εντελέχεια, γιατί τότε το ον πια έχει το ίδιο τέλος εντός του, συμπίπτει με τη μορφή του. Κάθε ον συγκεκριμένο έχει έτσι μια συγκεκριμένη εντελέχεια» (Κ. Τσάτσος). Μ' αυτή την έννοια η αρετή είναι προορισμός του ανθρώπου.

2. ανατρέχοντας στα κείμενα των Ηθικών Νικομαχείων που διδαχθήκατε, να σημειώσετε τα χωρία που δηλώνουν την κοινωνική - πολιτική διάσταση της αρετής και να δείξετε πώς συγκεφαλαιώνονται στον ορισμό της αρετής στην 10^η ενότητα.

Ενότητα 3 : «αυτά επιβεβαιώνουν και αυτό που συμβαίνει στις πολιτείες. Οι νομοθέτες δηλαδή κάνουν τους πολίτες καλούς ασκώντας τους στην απόκτηση συγκεκριμένων συνηθειών, και του κάθε νομοθέτη η θέληση αυτή είναι, όσοι όμως δεν τα καταφέρνουν σ' αυτό, αποτυχαίνουν στο έργο τους και σε αυτό διαφέρει το καλό πολίτευμα από το λιγότερο καλό».

Ενότητα 4 : «το ίδιο συμβαίνει και με τις αρετές. Γιατί κάνοντας όσα συμβαίνουν στη συναλλαγή μας με τους άλλους ανθρώπους, γινόμαστε άλλοι δίκαιοι και άλλοι άδικοι, κάνοντας όμως όσα προκαλούν φόβο συνηθίζοντας να αισθανόμαστε φόβο παρά θάρρος γινόμαστε δειλοί».

Ενότητα 5 : «γι' αυτό από τη μικρή μας ηλικία πρέπει να διαπαιδαγωγούμαστε έτσι, όπως ο Πλάτωνας λέει, ώστε να ευχαριστούμαστε και να δυσαρεστούμαστε με όσα πρέπει. Γιατί αυτή είναι η σωστή παιδεία».

Στον ορισμό της αρετής αυτές οι απόψεις συγκεφακαιώνονται στις φράσεις : α) η αρετή είναι έξις προαιρετική, που επιλέγεται ελεύθερα από το άτομο, αλλά αυτή η επιλογή προϋποθέτει παιδεία, την οποία η πολιτεία πρέπει να παρέχει από μικρή ηλικία. β) η μεσότητα καθορίζεται από τη λογική του φρόνιμου ανθρώπου, που είναι άνθρωπος που γνωρίζει την αρετή και προσπαθεί να την κατακτήσει.

3. υποστηρίχτηκε ότι τα Ηθικά Νικομάχεια, αν και δεν είναι έργο σε μορφή διαλόγου, ανάλογο προς τα πλατωνικά έργα, παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες με αυτά. Ο Αριστοτέλης, όπως και ο δάσκαλός του, εξετάζει με βάση την επαγγεική μέθοδο την αλήθεια σε διαδοχικά στάδια, έτσι που κάθε φορά να κάνει ένα βήμα και σε κάθε φάση συμπληρώνει, επεξηγεί, φωτίζει και προωθεί τη σκέψη του. Να δείξετε την αλήθεια αυτής της άποψης με τη βοήθεια χωρίων του κειμένου που διδαχτήκατε, σχετικά με τη διερεύνηση της φύσης της αρετής.

Ο Αριστοτέλης αφού διακρίνει την αρετή σε ηθική και διανοητική, αναφέρει ότι η ηθική αρετή υπάρχει δυνάμει στον άνθρωπο και τη συνδέει με το ήθος. Στη συνέχεια διευκρινίζει την έννοια δυνάμει σε σχέση με την έννοια ενεργεία και προσθέτει ότι οι αρετές αποκτούνται με την άσκηση. Μετά φέρνει και άλλα επιχειρήματα για να δείξει τη σχέση ηθικής αρετής και πράξης από το χώρο της πολιτικής και από το χώρο των τεχνών. Στο τέλος επισημαίνει τη σημασία της διδασκαλίας στην επίτευξη του εθισμού και στην προσέγγιση της αρετής συνεχίζει στη συνέχεια να διερευνεί τον όρο έξη στις ιδιωτικές συναλλαγές και επισημαίνει τις όμοιες ενέργειες που τις δημιουργού. Συμπεραίνει ότι οι έξεις διαμορφώνονται από την παιδική ηλικία. Αποδεικτικό σημείον της διαμόρφωσης των έξεων αποτελούν η ηδονή και η λύπη. Αφού η αρετή είναι έξη πρέπει να εξεταστεί το ποιόν αυτής της έξης. Είναι η έξη με την οποία ο άνθρωπος ολοκληρώνει τον εαυτό του και το έργο του.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Αμέσως μετά προχωρά ο φιλόσοφος στον ορισμό της μεσότητας. Διακρίνει την αριθμητική μεσότητα και τη μεσότητα προς ημάς. Εισάγει τους όρους υπερβολή - έλλειψη - μεσότητα. Ύστερα υποδεικνύει ότι κάθε τέχνη αποβλέπει στη μεσότητα και επομένως η αρετή που είναι ανώτερη από κάθε τέχνη, πρέπει και αυτή να αποβλέπει στη μεσότητα. Ακολουθεί προβληματισμός για τον καθορισμό της μεσότητας και διατυπώνεται η θέση ότι αυτή καθορίζεται από τον ορθό λόγο. Στην τελευταία ενότητα, για να μη θεωρηθεί ότι η αρετή καθορίζεται σύμφωνα με τα μέτρα του κάθε ανθρώπου, καθορίζει ως κανόνα για τη μεσότητα των αρετών τη λογική του φρόνιμου ανθρώπου.

ΠΟΛΙΤΙΚΑ

Ερωτήσεις εισαγωγής :

1. πώς νομίζετε ότι εξηγείται ο τίτλος αυτού του έργου του Αριστοτέλη; Να δώσετε με λίγα λόγια του έργου.
2. ο Αριστοτέλης τελειώνοντας τα Ηθικά Νικομάχεια γράφει : «τώρα που μιλήσαμε για όλα αυτά, είναι ώρα να μιλήσουμε και για νόμους και για πολιτεύματα». Σε ποια θέματα αναφέρεται με όλα αυτά; Ποια σχέση πολιτικής και ηθικής προκύπτει από την παραπάνω δήλωση του Αριστοτέλη;
3. ποια σημασία έχει η λέξη πόλις στον αρχαίο ελληνικό λόγο και ποιο είναι το περιεχόμενο της στα Πολιτικά του Αριστοτέλη;
4. ποιος είναι ο στόχος της πόλης κατά τον Αριστοτέλη και ποια σχέση έχει αυτός με την αυτάρκειά της;

ΕΝΟΤΗΤΑ 11^Η (A 1 , 1)

Η πόλη είναι η τελειότερη μορφή κοινωνίας

Μετάφραση :

Επειδή βλέπουμε ότι κάθε πόλη (-κράτος) είναι ένα είδος κοινότητας και ότι κάθε κοινότητα έχει συγκροτηθεί για χάρη κάποιου αγαθού (πράγματι όλοι κάνουν τα πάντα για χάρη αυτού που θεωρείται ότι είναι αγαθό), είναι φανερό ότι όλες (οι κοινότητες) αποβλέπουν σε κάποιο αγαθό, και μάλιστα η ανώτερη (κοινότητα) απ' όλες τις άλλες, η οποία περιέχει τις άλλες (αποβλέπει) στο ανώτερο απ' όλα τα αγαθά. Αυτή είναι που ονομάζεται πόλη και κοινότητα πολιτικά οργανωμένη.

Επισημάνσεις :

- βασική αντίληψη του Αριστοτέλη είναι ότι «ή φύσις ουδέν μάτην ποιεῖ». Αυτό σημαίνει ότι η φύση ανέθεσε σε καθετί σ' αυτόν τον κόσμο ένα «έργον», ένα συγκεκριμένο προορισμό. Ο σκοπός ύπαρξης της πόλης είναι το αγαθό για το οποίο «πάντα πράττουσι πάντες». Έτσι, συνδέει τον άνθρωπο πολίτη με την πόλη, δηλαδή την επιδίωξη του αγαθού ως σκοπού όλων των ανθρώπων με την επιδίωξη του αγαθού ως σκοπού της πόλης.

Πραγματολογικά σχόλια :

Ο ορισμός της έννοιας και η συλλογιστική πορεία του φιλοσόφου για τον ορισμό της στην πραγματικότητα δεν χωρίζονται. Η διάκριση μπορεί να εξυπηρετήσει μόνο πρακτικούς σκοπούς. Ο ορισμός της «πόλης» που δίνει ο Αριστοτέλης αρχίζει από την έννοια του γένους «κοινωνία» και προχωρεί στην ειδοποιό διαφορά της από τις άλλες «κοινωνίες», το στόχο της που είναι το «κυριότατο απ' όλα τα αγαθό». Η εξήγηση του για τη σύσταση της πόλης είναι τελεολογική. Σύμφωνα με την τελεολογική σκέψη του Αριστοτέλη το νόημα και ο χαρακτήρας κάθε πράγματος στον κόσμο πρέπει να αναζητηθεί στο σκοπό της ύπαρξης του. Σκοπός ύπαρξης της πόλης είναι το αγαθό, για το οποίο ενεργούν όλοι. Έτσι

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ο φιλόσοφος συνδέει τον άνθρωπο/πολίτη με την πόλη, δηλαδή με την επιδίωξη του αγαθού ως σκοπού της πόλης.

Ο φιλόσοφος ακολουθεί πορεία από τα γενικά στα επιμέρους. Για την κατανόηση της δόμησης του συλλογισμού είναι χρήσιμο να επισημάνουμε την επανάληψη του επιθέτου «πας». Ο συλλογισμός μπορεί να διατυπωθεί ως εξής :

- κάθε πόλη είναι κοινωνία
- κάθε κοινωνία έχει συγκροτηθεί για κάποιο σκοπό
- άρα όλες οι κοινωνίες αποβλέπουν σε κάποιο αγαθό και
- η κυριότατη από όλες τις κοινωνίες αποβλέπει στο κυριότατο απ' όλα τα αγαθά.

Για το τελευταίο συμπέρασμα υπονοούνται οι προτάσεις :

A)κάθε κοινωνία αποβλέπει σ' ένα αγαθό ανάλογα με το χαρακτήρα της
B)οι κατώτερες/ατελέστερες κοινωνίες αποβλέπουν σε αντίστοιχα αγαθά και οι ανώτερες αντοίστιχα σε ανώτερα αγαθά, άρα η κυριότατη αποβλέπει στο κυριότατο κ.τ.λ.

Ο Αριστοτέλης ξεκινά από τις βασικές έννοιες που σχετίζονται με τα πολιτικά.

«πασαν πόλιν» : όταν ο Αριστοτέλης πραγματεύεται ένα θέμα σχετικό με την έρευνα των φυσικών φαινομένων, συνηθίζει να διατυπώνει μια γενική πρόταση και στη συνέχεια να προχωρεί στις επιμέρους περιπτώσεις. Με την παραγωγική μέθοδο -από τα γενικά στα μερικά- πραγματεύεται και τα πολιτικά θέματα.

«ορωμεν» : αντλεί παραδείγματα από την πραγματικότητα και έτσι τα επιχειρήματα του στηρίζονται στην παρατήρηση της αντικειμενικής πραγματικότητας, στα θετικά στοιχεία της εμπειρίας και όχι στην αφηρημένη σκέψη. Αυτά τα επιχειρήματα τα χρησιμοποιεί για την προώθηση της σκέψης του στη συναγωγή συμπερασμάτων ακολουθώντας μια συλλογιστική πορεία από τα μερικά και ειδικά στα γενικά. Έτσι γίνεται εμπειρικός και όχι θεωρητικός.

«Επαγγική μέθοδος» : είναι η συλλογιστική μέθοδος κατά την οποία η σκέψη ξεκινάει από τα μερικά και ειδικά και προχωράει στα συνολικά και γενικά. Από επιμέρους προτάσεις συνάγει γενικό συμπέρασμα, ενώ στην προσέγγιση της επιστημονικής γνώσης ξεκινάει από εμπειρικά δεδομένα, για να συγκροτήσει ερμηνευτική θεωρία των πραγμάτων. Αυτή είναι η μέθοδος την οποία χρησιμοποιεί κατά κανόνα ο Αριστοτέλης.

«Παραγωγική μέθοδος» : είναι η συλλογιστική μέθοδος κατά την οποία η σκέψη ξεκινάει από τα συνολικά και γενικά και προχωράει στα μερικά και ειδικά. Ξεκινάει από γενικές κρίσεις και καταλήγει σε συμπεράσματα για το μερικό, ενώ στην προσέγγιση της επιστημονικής γνώσης ξεκινάει από τη θεωρία για να καταλήξει στα εμπειρικά δεδομένα με τα οποία διαψεύδεται, επαληθεύεται ή συμπληρώνεται η θεωρία.

«κοινωνία» : (συμπλήρωμα στα σχόλια του σχολικού βιβλίου). Έχοντας υπόψη τη σημασία του ρήματος κοινωνώ καταλαβαίνουμε καλύτερα και τη σημασία της λέξης κοινωνία, η οποία είναι μια ομάδα ανθρώπων που συνυπάρχουν, συνεργάζονται σε κάποιες ενέργειες ή συμμετέχουν σε κάποιες διαδικασίες έχοντας ένα κοινό σκοπό, ένα επιμέρους η καθεμιά συμφέρον για την πραγμάτωση του οποίου έχει συγκροτηθεί η κάθε κοινότητα. Για παράδειγμα η κοινότητα των ναυτικών επιδιώκουν την απόκτηση χρημάτων ή κάτι ανάλογο, όσοι πολεμούν μαζί επιδιώκουν τη νίκη ή την απόκτηση χρημάτων.

«η πασων κυριωτάτη και πάσας περιέχουσα τας άλλας» : οι επιμέρους κοινότητες περιέχονται στην πολιτική κοινωνία, είναι μόρια της και υποδεέστερες απ' αυτήν. Αυτή με τη σειρά της είναι η υπέρτατη μορφή κοινότητας και, αφού οι επιμέρους κοινότητες στοχεύουν σε κάποιο αγαθό, στοχεύει και αυτή στο σπουδαιότερο αγαθό, στην ευδαιμονία όλων των μελών της, στο αγαθό που αφορά όχι το παρόν αλλά όλη τη ζωή του ανθρώπου.

«ευδαιμονία» : με τη φράση του «κυριωτάτου πάντων» ο Αριστοτέλης εννοεί το υπέρτατο αγαθό που επιδιώκουν με τις πράξεις τους οι άνθρωποι, δηλαδή την ευδαιμονία για την οποία αναφέρθηκε διεξοδικά στο πρώτο βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων. Η λέξη ευδαιμονία

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

σημαίνει αρχικά την εύνοια του Θεού, επομένως είναι κάτι που δεν το πετυχαίνει ο άνθρωπος μόνος του, αλλά του το δίνει ο Θεός (ανάλογη σημασία έχει η λέξη ευτυχία που αφορά κάτι που δίνει η τύχη). Ο Ηράκλειτος και ο Δημόκριτος ασχολήθηκαν πριν από τον Αριστοτέλη με το περιεχόμενο του όρου διατυπώνοντας την άποψη ότι η ευδαιμονία δεν προέρχεται από το Θεό, αλλά την έχει μέσα του ο άνθρωπος και μόνο από τις δικές του πράξεις θα την κατακτήσει ή όχι. Για τον Αριστοτέλη η ευδαιμονία δεν είναι κατάσταση αλλά ενέργεια της ψυχής με τους κανόνες της τέλειας αρετής. Ακόμη για τον Αριστοτέλη η ευδαιμονία είναι προορισμός της πόλης που σημαίνει ότι ο φιλόσοφος ταυτίζει το υπέρτατο για το άτομο με το υπέρτατο για την πόλη αγαθό. Η ατομική ευδαιμονία εξαρτάται από τις πράξεις των ανθρώπων ως ατόμων και η ευδαιμονία της πόλης εξαρτάται πάλι από τις πράξεις των ανθρώπων ως πολιτών. Όλα αυτά βέβαια οδηγούν στην άποψη του Αριστοτέλη για την ηθική φιλοσοφία, που τη θεωρεί μέρος της πολιτικής φιλοσοφίας.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις :

1. αρχίζοντας από την τελευταία πρόταση της ενότητας να δώσετε τον ορισμό της πόλης που συνάγεται από το κείμενο. Ποια είναι η έννοια γένους της πόλης και ποια η ειδοποιός της διαφορά;

Η πόλη ή αλλιώς η πολιτειακώς οργανωμένη κοινωνία είναι ένα είδος κοινότητας που είναι ανώτερη από όλες τις κοινωνίες (γένος και κώμη) και ποιοτικά καθώς στοχεύει στην εκπλήρωση του ανώτερου αγαθού , δηλαδή της ευδαιμονίας, αλλά και ποσοτικά, καθώς συμπεριλαμβάνει όλες τις άλλες ως μόρια της. Η έννοια του γένους της πόλεως είναι η κοινωνία, η κοινότητα, το πλαίσιο συμβίωσης μιας ομάδας ανθρώπων. Η ειδοποιός διαφορά για την πόλη είναι ότι επιδιώκει το ανώτερο αγαθό για τα μέλη της. Τα διάφορα είδη κοινωνιών επιδιώκουν κάποιο επιμέρους συμφέρον, αγαθό για τη ζωή των μελών της. Η πολιτική κοινωνία, πόλη επιδιώκει το συμφέρον του συνόλου.

2. έχοντας υπόψη ότι τελεολογική σκέψη ονομάζουμε αυτή που αναζητεί τελικό αίτια (τέλος=σκοπός) για την εξήγηση των πραγμάτων (φαινομένων, πράξεων, όντων), να γράψετε τις φράσεις της ενότητας που δηλώνουν το τελικό αίτιο και να τις αναλύσετε με απλά λόγια.

Οι φράσεις που δηλώνουν τελικό αίτιο είναι : «όρωμεν πᾶσαν πόλιν και πᾶσαν κοινωνίαν συνεστηκυῖαν ἀγαθοῦ τίνος ἔνεκεν, πάντες πράττουσιν πάντα χάριν τοῦ δοκοῦντος εἶναι ἀγαθοῦ, πᾶσαι στοχάζονται ἀγαθοῦ τίνος, μάλιστα δε ή κυριωτάτη πάντων».

Παρατηρούμε ότι κάθε πόλη και κάθε κοινωνία αποβλέπουν στην ικανοποίηση κάποιου αγαθού. Οι κοινωνίες και οι πόλεις δημιουργήθηκαν για να ικανοποιήσουν κάποιες ανθρώπινες ανάγκες (π.χ. επικοινωνία, ασφάλεια, εξασφάλιση υλικών και πνευματικών αγαθών...). Όπως όλοι οι άνθρωποι αγωνίζονται ατομικά για να καταφέρουν ό,τι είναι σωστό και αληθινό, έτσι και οι κοινωνίες επιδιώκουν κάποιο αγαθό. Είναι επομένως φυσικό και λογικό η σπουδαιότερη και σημαντικότερη κοινωνία, η οποία περιλαμβάνει όλες τις άλλες, να αποσκοπεί σε ένα αγαθό ανώτερο από όλα τα άλλα. Αυτή είναι η πόλη-κράτος

3. να καταγράψετε τις προκείμενες του συλλογισμού του Αριστοτέλη και το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει σχετικά με την πόλη. Να προσέξετε ότι τα σημεία που επεξηγούν όρο ή όρους μιας προκείμενης θα πρέπει να παραλειφθούν, ενώ αντίθετα θα πρέπει να γραφούν οι προτάσεις που υπονοούνται.

4. να εντοπίσετε το σημείο της ενότητας που ο Αριστοτέλης συνδέει τον πολίτη με την πόλη και να εξηγήσετε πώς το αντιλαμβάνεστε.

Στο απόσπασμά μας μια ελάχιστη έμμεση αναφορά στον πολίτη, το ελάχιστον μόριο που αποτελεί την πόλιν, γίνεται με το πάντες στη φράση «ἀγαθοῦ χάριν πάντες πράττουσιν πάντα». Το νόημα εδώ είναι ότι πίσω από την εξελικτική διαδικασία σύμπειξης κοινωνιών

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

βρίσκεται η αναζήτηση και η προσπάθεια για επίτευξη αυτού που κάθε φορά θεωρείται το μεγαλύτερο αγαθό από τον άνθρωπο.

Σύμφωνα με την αριστοτελική σκέψη ο άνθρωπος κατορθώνει τελικά να βρει και να εκπληρώσει το ύψιστο αγαθό μέσα στο πλαίσιο της καλούμενης πόλης, της κοινωνίας δηλαδή που χαρακτηρίζεται ως πολιτική. Σ' αυτό το σημείο η ετυμολογική συγγένεια πόλις>πολίτης>πολιτική φέρνει στην επιφάνεια τη σύνδεση των εννοιών πόλις-πολίτης κατά τον Αριστοτέλη. Με το επίθετο πολιτική εννοείται ότι η πόλη αποτελείται από το σύνολο των πολιτών και ότι η ύπαρξη των τελευταίων είναι αναγκαία για να υπάρξει πόλη. Εννοείται επίσης ότι οι πολίτες δεν υπάρχουν πλέον απλώς ως άνθρωποι αλλά ως μέλη μιας κοινωνίας που λέγεται πόλη (-κράτος), που αποτελεί των ανώτερη μορφή ανθρώπινης κοινωνίας και της οποίας η οργάνωση, οι ανάγκες και οι στόχοι συνδέονται στενά με τις ανάγκες, τις ικανότητες και τους στόχους των μελών της, όπως αυτοί εκδηλώνονται μέσα από την πολιτική αλληλεπίδραση.

5. να εξηγήσετε τη σύνδεση ηθικής και πολιτικής στη σκέψη του Αριστοτέλη (για την οποία συζητήσατε στα Ηθικά Νικομάχεια) με βάση το κείμενο της ενότητας.

Κατά τον Αριστοτέλη, όπως φάνηκε στα Ηθικά Νικομάχεια, σκοπός για τον άνθρωπο και την ανθρώπινη κοινωνία είναι ο λόγος και η ηθική δράση. Το αξιολογικά ανώτερο πλαίσιο για την ανάπτυξη και την εκπλήρωση των σκοπών αυτών είναι η πόλις και οι σχέσεις του ανθρώπου-πολίτη με τους άλλους πολίτες. Έτσι, στην ανώτερη έκφρασή της η ηθική αρετή γίνεται πολιτική αρετή και η ηθική τελείωση, πολιτική τελείωση. Άλλωστε για τον Αριστοτέλη ο προβληματισμός για ζητήματα ηθικής, η ηθική φιλοσοφία, ήταν μέρος και απαραίτητη βαθμίδα του ευρύτερου προβληματισμού για ζητήματα πολιτικής, της πολιτικής φιλοσοφίας.

Ο λόγος για την πόλιν ξεκινάει με μια αναφορά στην έννοια της κοινωνίας. Οι ανθρώπινες κοινότητες που βρίσκονται εξελικτικά και ιεραρχικά κάτω από το επίπεδο της πόλης χαρακτηρίζονται από συστήματα κανόνων συμπεριφοράς, από κώδικες ηθικής που αποσκοπούν στην επίτευξη ενός ειδικού αγαθού. Ο Αριστοτέλης στα Ηθικά Νικομάχεια αναφέρεται σε διάφορες κοινωνίες και στα επιμέρους συμφέροντα της καθεμιάς : αυτοί που πολεμούν μαζί επιδιώκουν τον πλούτο, τη νίκη ή την απόκτηση μιας πόλης, οι ναυτικοί έχουν στόχο την απόκτηση χρημάτων, όπως και όσοι ανήκουν σε κάποια άλλη επαγγελματική ομάδα ή ακόμα σε μια φυλή ή σε έναν δήμο. Κοινό χαρακτηριστικό αυτών των επιδιώξεων όμως είναι το μερικό και πρόσκαιρο συμφέρον για τα μέλη της συγκεκριμένης αυτής κοινότητας.

Η πόλις, όμως, η πολιτική κοινωνία, είναι οντολογικά ανώτερη από τα μόρια της, από όσες δηλαδή άλλες επιμέρους κοινωνίες ενσωματώνει στο πλαίσιο της. Ο λόγος, η διδασκαλία του Αριστοτέλη γι' αυτήν εντάσσεται πλέον σε μια υψηλότερη σφαίρα αναζήτησης, την πολιτική, η οποία αφορά το ύψιστο αγαθό, την ευδαιμονία των πολιτών σε άπαντα το βίο, δηλαδή συνολικά τη ζωή αυτών που ζουν μέσα στην πόλη.

6. η παρατήρηση του Αριστοτέλη «δῆλον ὡς πᾶσαι μεν ἀγαθοῦ τίνος στοχάζονται» νομίζετε ότι είναι δυνατόν να ισχύει για τις κοινωνίες της εποχής μας: Να στηρίξετε την απάντησή σας με παραδείγματα.
7. να συγκρίνετε την άποψη του Αριστοτέλη για τη σύσταση της πόλης με την άποψη του Πρωταγόρα στον ομώνυμο διάλογο και την άποψη του Πλάτωνα στην Πολιτεία, επισημαίνοντας πέρα από τις διαφορές και τα κοινά τους σημεία. (βοηθητικό : σελίδα 241,β και 251,4)

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Λεξιλογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις :

1. να χρησιμοποιήσετε το επίθετο πᾶς στα τρία γένη και στους δύο αριθμούς, σε όποιες πτώσεις θέλετε, για να γράψετε φράσεις της νέας ελληνικής, στις οποίες θα αποδίδονται οι σημασίες που έχει το επίθετο στο κείμενο της ενότητας.
2. «**στοχάζονται**»: να εξηγήσετε την ετυμολογική προέλευση της λέξης και τη σημασία της στην αρχαία ελληνική και τη νέα ελληνική. Να αποδώσετε τη σημασία των παρακάτω λέξεων (κυριολεκτική ή μεταφορική ή και τα δύο) : στόχος, στοχεύω, στόχευση, στοχαστής, στοχαστικός, στόχαστρο.
3. «**συνεστηκούιαν, δῆλον**» : να γράψετε πέντε ομόρριζα, απλά ή σύνθετα, για κάθε λέξη, στα νέα ελληνικά.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ΕΝΟΤΗΤΑ 12^Η (A 2, 5 - 6)

Ο άνθρωπος είναι ζώον πολιτικόν

Επισημάνσεις :

- Ο Αριστοτέλης θεωρεί εκ φύσεως την πόλη, όπως και τις πρώτες κοινωνικές οντότητες από τις οποίες αυτή προήλθε, με την έννοια ότι ο άνθρωπος μόνος του δεν μπορεί να επιβιώσει, πόσο μάλλον να ευτυχήσει. Γι' αυτό από τη φύση του αναζητά το άλλο φύλο, δημιουργεί οικογένεια, έπειτα χωριό-κώμη και με τη συνένωση περισσοτέρων χωριών την πόλη. Η πόλη λοιπόν δημιουργείται για τη διασφάλιση της ζωής, αλλά στην πραγματικότητα υπάρχει για να εξασφαλίσει την καλή ζωή. Ο τελικός λόγος - τέλος - που εξηγεί την ύπαρξη της πόλης είναι η αυτάρκεια της, η δυνατότητα να χαρίσει από μόνη της στον άνθρωπο το εὖ ζῆν, την ευδαιμονία. Η αυτάρκης πόλη αντιπροσωπεύει όλα όσα ο πολίτης επιθυμεί, για να ικανοποιήσει τις ανάγκες του και να κατακτήσει το στόχο του, το υπέρτατο αγαθό, την ευδαιμονία.

Πραγματολογικά σχόλια

Ο άνθρωπος είναι προορισμένος φύσει να ζει μέσα στην πόλη, είναι ζώον πολιτικόν, και η απομόνωση από την πόλη έρχεται σε αντίθεση με τη φύση του.

Η πόλη ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως και σκοπός της ύπαρξης της είναι η ευδαιμονία των μελών της, των πολιτών. Ο Αριστοτέλης θεωρεί εκ φύσεως την πόλη, όπως και τις πρώτες κοινωνικές οντότητες από τις οποίες αυτή προήλθε, με την έννοια ότι ο άνθρωπος μόνος του δεν μπορεί ούτε καν να επιβιώσει πόσο μάλλον να ευτυχήσει. Γι' αυτό εκ φύσεως επιζητεί το άλλο φύλο, δημιουργεί οικογένεια, έπειτα χωριό - κώμη, και με τη συνένωση περισσοτέρων χωριών την πόλη, που εμπεριέχει τις προηγούμενες κοινωνικές οντότητες, αλλά τις υπερβαίνει. Εκείνες ικανοποιούσαν μόνο μερικές ανάγκες του ανθρώπου, ενώ η πόλη συγκροτείται μεν και αυτή για τη διασφάλιση της ζωής, αλλά στην πραγματικότητα υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή..

Με την έννοια αυτή η πόλη είναι το τέλος όλων των προηγούμενων κοινωνικών μορφών. Ο τελικός λόγος - το τέλος - που εξηγεί την ύπαρξη της πόλης είναι η αυτάρκεια της, δηλαδή η δυνατότητα να χαρίσει από μόνη της στον άνθρωπο το εὖ ζῆν, την ευδαιμονία. Αφού η πόλη είναι αυτάρκης αντιπροσωπεύει όλα όσα ο πολίτης επιθυμεί για να ικανοποιήσει τις ανάγκες του και να κατακτήσει το στόχο του, το υπέρτατο αγαθό, την ευδαιμονία, για να ολοκληρωθεί, να πραγματοποιήσει τη φύση του. Αυτό εξηγεί γιατί από τη φύση του ο άνθρωπος είναι προορισμένος να ζει στην πόλη, γιατί χαρακτηρίζεται ζώον πολιτικόν και γιατί όποιος ζει εκ φύσεως δίχως πόλη είναι κατώτερης ποιότητας άνθρωπος ή όν πάνω από τον άνθρωπο.

«εντελέχεια» : εν + τέλος + έχειν για τον Αριστοτέλη κάθε ον από τη στιγμή της δημιουργίας του περιέχει «δυνάμει» τη μορφή που θα πάρει όταν ολοκληρωθεί η εξελικτική του πορεία. Εντελέχεια είναι η πορεία για την κατάκτηση της μορφής που είναι ο σκοπός.

«εκ φύσεως» : δεν δηλώνει προέλευση της πόλης παρόμοια μ' αυτήν των αισθήσεων (στις οποίες αναφέρθηκε ο Αριστοτέλης στα Ηθικά Νικομάχεια), δε δηλώνει χρονική προτεραιότητα.

«οικος» : οικογένεια. Σε πρώτο στάδιο η ανθρώπινη κοινωνία παρουσιάζεται ως οίκος ή οικία, όπου από φυσική ανάγκη συνδυάζονται αυτοί που δεν μπορούν να ζήσουν ο ένας χωρίς τον άλλον (όπως το άρρεν και το θήλυ). Ο οίκος ικανοποιεί τις καθημερινές βιοτικές ανάγκες του ανθρώπου.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

«κώμη» : σε δεύτερο στάδιο η ανθρώπινη κοινωνία παρουσιάζεται ως κώμη, που αποτελείται από περισσότερες οικογένειες και ικανοποιεί, εκτός από τις εφήμερες βιοτικές και άλλες ανάγκες του ανθρώπου, υψηλότερες (πνευματικές), όπως για παράδειγμα την ανάγκη για λατρεία του Θείου και την ανάγκη για απονομή δικαιοσύνης.

«πόλη» : (πόλη-κράτος). Ο οίκος και η κώμη είναι οι πρώτες κοινωνικές οντότητες, οι οποίες έφτασαν εξελικτικά σε ένα τρίτο στάδιο, το «τελικό», με την ολοκλήρωση της μορφής τους. Αυτό το τρίτο στάδιο είναι η πόλη-κράτος, ο υψηλότερος τύπος κοινωνίας, που ικανοποιεί ακόμα πιο υψηλές ανάγκες του ανθρώπου (τις ηθικές ανάγκες). Σκοπός της πόλης-κράτους είναι όχι μόνο το ζην, αλλά το ευζηνός - η ευδαιμονία, με υπέρτατο αγαθό την αυτάρκεια. Άρα η πόλη-κράτος υπάρχει φύσει.

«αυτάρκεια» : δηλώνει αυτόν που είναι σε θέση να καλύπτει ικανοποιητικά τις ανάγκες του μόνος του, με δικές του δυνάμεις, χωρίς να εξαρτάται οικονομικά από άλλους. Στην ηθική του Αριστοτέλη η αυτάρκεια είναι το γνώρισμα του αγαθού που το κάνει να είναι μοναχό του τέλειο και δίνει στον άνθρωπο το αίσθημα ότι δεν έχει ανάγκη από τίποτε άλλο. Στην πολιτική φιλοσοφία, η αυτάρκεια της πόλης είναι το υπέρτατο αγαθό και ταυτίζεται με την ευδαιμονία των πολιτών. Μια πόλη-κράτος έχει αυτάρκεια αν :

- διαθέτει δύναμη
- έχει σύστημα χρηστής διοίκησης και ευνομίας
- διαθέτει εύφορα εδάφη, που εξασφαλίζουν πλούσια προϊόντα
- βρίσκεται σε καλή γεωγραφική θέση, που εξασφαλίζει αποτελεσματική άμυνα και εύκολη διακίνηση προϊόντων

Συλλογισμοί :

A) Προκείμενη 1^η : «η φύσις τέλος εστίν»

Προκείμενη 2^η : «αύτη τέλος εκείνων των κοινωνιών εστί»

Συμπέρασμα : «η πόλις φύσις εστίν»

B) Προκείμενη 1^η : «αι πρώται κοινωνίαι φύσει εισί»

Προκείμενη 2^η : «πάσα πόλις εκ των πρώτων κοινωνιών εστί»

Συμπέρασμα : «πάσα πόλις φύσει εστί»

Ο δεύτερος συλλογισμός δεν είναι ισχυρός, γιατί η πρώτη προκείμενη είναι υποθετική.

Γ) Προκείμενη 1^η : «κάθε ον από τη φύση του υπηρετεί ένα στόχο που είναι κάτι το άριστο»

Προκείμενη 2^η : «στόχος της πόλης-κράτους είναι η αυτάρκεια, που είναι κάτι άριστο»

Συμπέρασμα : «η πόλη-κράτος υπάρχει εκ φύσεως, αφού υπηρετεί κάτι το άριστο.

A) Η πολιτειακά λοιπόν οργανωμένη κοινωνία είναι ύπαρξη φυσική και είναι αυτονόητο ότι δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς ανθρώπους, αφού αποτελείται απ' αυτούς. Όμως όχι μόνο η γένεση αλλά και ο σκοπός της πόλεως έχουν άμεση σχέση με τον άνθρωπο και δεν μπορούν να νοηθούν χωρίς αυτόν. Επομένως, ο άνθρωπος είναι ζώντων πολιτικόν, ον που από τη φύση του είναι πλασμένο να ζει μέσα σε κοινωνία οργανωμένη με πολίτευμα και νόμους - όχι σε οποιαδήποτε κοινωνία.

Συστατικό στοιχείο της πόλης-κράτους είναι ο άνθρωπος. Αφού η πόλη-κράτος υπάρχει εκ φύσεως, άρα ο άνθρωπος είναι ζώντων πολιτικό εκ φύσεως. Οι δύο διατυπώσεις μιλούν για το ίδιο πράγμα από δύο διαφορετικές σκοπιές : ο άνθρωπος ως πολιτικό ζώντων πολιτικό την τελική μορφή την οποία η φύση προόριζε για την ύπαρξη του.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Β) Υπάρχει όμως στο κείμενο και ένας δεύτερος συλλογισμός που μπορεί να στηρίξει το χαρακτηρισμό που μπορεί να στηρίξει το χαρακτηρισμό του ανθρώπου ως ζώου πολιτικού : όποιος είναι άπολις, δηλαδή ον που ζει μέσα σε οργανωμένη πολιτειακά κοινωνία (και αυτό συμβαίνει επειδή αυτό το ον είναι έτσι πλασμένο, δεν οφείλεται σε τυχαίο περιστατικό), αυτός είναι ή ατελής άνθρωπος ή ον ανώτερο από τον άνθρωπο. Εφόσον όμως ο άνθρωπος δεν είναι ατελής και κατώτερος ούτε ον ανώτερο από τον άνθρωπο, δεν είναι άπολις. Άρα είναι ζώο πολιτικό.

Η γένεση της πολιτικής κοινότητας :

1. **Πρωταγόρας** : η γένεση της πολιτικής κοινότητας είναι αποτέλεσμα της προσπάθειας του ανθρώπου να επιβιώσει από τα άγρια θηρία και να αντιμετωπίσει από κοινού τους κινδύνους. Προέκυψαν όμως προβλήματα στην ομαλή συμβίωση μεταξύ των ανθρώπων καθώς δεν κατείχαν την πολιτική τέχνη. Άρα σκοπός της πολιτικής κοινότητας ήταν η κάλυψη των βιολογικών αναγκών και η διασφάλιση της ζωής.
2. **Αριστοτέλης** : (μεταγενέστερος από τον Πρωταγόρα) πιστεύει ότι η πόλη-κράτος είναι μια φυσική ύπαρξη η οποία προηγείται από τον άνθρωπο ως άτομο. Η πόλη-κράτος δημιουργήθηκε από τη φυσική αναγκαιότητα να ολοκληρωθεί ο άνθρωπος ως πολιτική οντότητα. Σκοπός, λοιπόν, της πόλης δεν είναι μόνο το ζην αλλά το ευ ζην, η ευδαιμονία και η οικονομική ανεξαρτησία, με υπέρμετρο αγαθό την αυτάρκεια.
3. **Ρουσό** : υποστηρίζει ότι όταν οι άνθρωποι αποφάσισαν να συγκροτήσουν τις πρώτες κοινωνίες υπέγραψαν ένα συμβόλαιο -κοινωνικό συμβόλαιο - με τους άρχοντες να προστατεύουν τα δικαιώματα της ζωής, της ελευθερίας και της περιουσίας. Αν οι άρχοντες δεν προστάτευαν αυτά τα δικαιώματα τότε οι αρχόμενοι είχαν το δικαίωμα να τους αντικαταστήσουν, ακόμα και με επανάσταση. Άρα για το Ρουσό η πολιτική κοινωνία δε δημιουργείται φύσει, όπως υποστήριζε ο Αριστοτέλης, αλλά νόμω, θέσει. Σκοπός του κράτους είναι η ισότητα των πολιτών και η ελευθερία τους (εδώ υπάρχει διαφοροποίηση από τον Αριστοτέλη). Ακόμα, επειδή η κοινότητα ενσαρκώνει τη γενική θέληση, έχει μια ηθική προτεραιότητα απέναντι στη θέληση κάθε πολίτη χωριστά. Σ' αυτό το σημείο υπάρχει συμφωνία με την άποψη του Αριστοτέλη ότι εκ φύσεως η πόλη είναι ανώτερη από την οικογένεια και τον καθένα μας.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις :

1. να εντοπίσετε όλους τους χαρακτηρισμούς που ο Αριστοτέλης αποδίδει στην πόλη (ενότητα 11^η και 12^η) και να τους χρησιμοποιήσετε για να συνθέσετε έναν ορισμό, όσον το δυνατόν πληρέστερο, που θα τους περιλαμβάνει όλους.

Χαρακτηρισμοί :

Ορισμός : η πόλη είναι μια κοινότητα ανθρώπων (ομάδα συνύπαρξης), ανώτερη από όλες τις άλλες επιμέρους κοινωνίες, και επιδιώκει το ανώτερο από όλα τα αγαθά. Είναι μια κοινωνική οντότητα που προήλθε από τη συνένωση περισσοτέρων χωριών, τέλεια, ,ε την έννοια της ακμής, της ολοκλήρωσης, που πέτυχε την ύψιστη αυτάρκεια. Συγκροτήθηκε για να διασφαλίσει τη ζωή και υπάρχει για να εξασφαλίσει την καλή ζωή. Προέρχεται από τη φύση.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

2. με βάση το κείμενο της ενότητας και τα σχόλια του βιβλίου σας να προσδιορίσετε τα κοινά σημεία και τις διαφορές ανάμεσα στις «κοινωνικές οντότητες».

Οι κοινωνικές οντότητες, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη είναι τρεις : α)η οικογένεια, β)το χωριό (η κώμη) και γ)η πόλις.

Η **οικογένεια**, η πρώτη μορφή κοινωνίας, είναι το αποτέλεσμα του άρρενος και του θήλεος και σκοπός της η συνέχιση του είδους και η ικανοποίηση των καθημερινών αναγκών.

Η **κώμη** είναι η δεύτερη μορφή κοινωνίας, είναι μια φυσική ανάπτυξη της οικογένειας. Σχηματίστηκε από περισσότερες οικογένειες με σκοπό την ικανοποίηση των αναγκών που υπερβαίνουν τις καθημερινές. Τέτοιες ήταν οι πνευματικότερες ανάγκες του, όπως η ανάγκη για λατρεία του Θείου ή για απονομή δικαιοσύνης. Η οικογένεια δεν θα μπορούσε να έχει ούτε τυπικό λατρείας ούτε μηχανισμό απόδοσης δικαιοσύνης. Επίσης «η κώμη επιτρέπει μεγαλύτερο καταμερισμό εργασίας και, επομένως, την ικανοποίηση μεγαλύτερου φάσματος αναγκών, ενώ ταυτόχρονα εξασφαλίζει πληρέστερη προστασία από τυχόν επιθέσεις άλλων ανθρώπων» W.D.Ross

Η **πόλις** είναι η Τρίτη μορφή κοινωνίας που δημιουργείται από τη συνένωση περισσότερων χωριών (κωμών). Η πόλη είναι κοινωνική οντότητα, τέλεια Η λέξη τέλος δηλώνει το σκοπό, τον προορισμό για τον οποίο είναι πλασμένος κάποιος. Στη συγκεκριμένη περίπτωση του κειμένου το επίθετο τέλεια λέγεται σε σχέση με τη ολοκλήρωση του εξελικτικού κύκλου **οικία - κώμη - πόλις**. Η πόλη αποτελεί το τέλος της εξέλιξης που οδηγεί σε μια τελική ολοκλήρωση. Η πόλη είναι αυτάρκης, μπορεί δηλαδή να χαρίσει από μόνη της το μεγαλύτερο αγαθό, την ευδαιμονία και την ευζωία, εν ζήν.

Και οι τρεις μορφές κοινωνίας δημιουργήθηκαν από φυσική αναγκαιότητα. Η οικογένεια γιατί έπρεπε να διαιωνιστεί το ανθρώπινο είδος, ένστικτο αναπαραγωγής και για να εξασφαλίσει τα προς το ζήν, ένστικτο αυτοσυντήρησης. Οι κώμες, τα χωριά δημιουργήθηκαν για να καλύψουν καλύτερα τις παραπάνω ανάγκες, αλλά και για να ικανοποιήσουν πνευματικότερες ανάγκες του ανθρώπου. Η πόλη, που είναι σκοπός και ολοκλήρωση των πρώτων κοινωνιών, είναι και αυτή φυσική ύπαρξη και χαρίζει στον άνθρωπο την ευδαιμονία. Και οι τρεις μορφές κοινωνιών καλύπτουν ανάγκες του ανθρώπου ψυσικές, βιοτικές και πνευματικές.

Υπάρχει όμως και μια **βασική διαφορά μεταξύ τους** : επειδή υπάρχει εξελικτικός κύκλος οικία - κώμη - πόλη, οι διαφορές ανάμεσα στην πόλη, την κώμη και την οικογένεια δεν είναι μόνο ποσοτικές αλλά και ποιοτικές. Η κώμη εξασφαλίζει μεγαλύτερη προστασία από την οικογένεια και καλύπτει πνευματικότερες ανάγκες. Η πόλη διαφέρει από τις προηγούμενες γιατί διαθέτει αυτάρκεια. Μια πόλη είναι αυτάρκης αν η γεωγραφική της θέση της εξασφαλίζει άφθονα υλικά αγαθά και τη βοηθά στην εμπορική της ανάπτυξη, αν έχει τις απαραίτητες αμυντικές δυνατότητες, αν διαθέτει σύστημα χρηστής διοίκησης και προπαντός απονομής δικαιοσύνης και επομένως, αν είναι ανεξάρτητη ή με άλλα λόγια, αν δε χρειάζεται εξωτερική βοήθεια για να καλύψει τις υλικές και ηθικές - πνευματικές ανάγκες.

3. ποιο είναι το γένος της έννοιας πόλη και ποια η ειδοποιός διαφορά της, όπως ανάγεται από την ενότητα.
4. να ορίσετε τις έννοιες : «φύση», «αυτάρκεια», «εκ φύσεως», «τέλος», «τέλειος», «τελικός λόγος» με βάση το κείμενο της ενότητας.
5. πώς θεμελιώνει ο Αριστοτέλης τη θέση του ότι ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῶον πολιτικόν»;

Ο Αριστοτέλης διατυπώνει τη θέση του ως εξής :

I. η πόλη είναι η Τρίτη μορφή κοινωνικής οντότητας με πρώτη την οικογένεια

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

- II. η πόλη είναι τέλεια κοινωνική οντότητα, είναι μια ολοκληρωμένη κοινωνία που αποτελεί το τέλος της εξέλιξης και ικανοποιεί τις πιο υψηλές ανάγκες του ανθρώπου
 - III. διαφέρει ποιοτικά από τις μικρότερες κοινωνικές ενώσεις, γιατί είναι αυτάρκης
 - IV. όπως κάθε φυσική ύπαρξη έχει να εκπληρώσει έναν τελικό σκοπό
 - V. σκοπός της πόλεως είναι το υπέρτατο αγαθό, το άριστο, η αυτάρκεια. Αυτή διασφαλίζει την επιβίωση και πετυχαίνει επιπλέον την ευδαιμονία
 - VI. η αυτάρκεια αποτελεί το τέλος, το σκοπό ύπαρξης της πόλης, είναι κάτι το φυσικό
 - VII. **Άρα** η πόλη που υπάρχει για την αυτάρκεια είναι φυσική ύπαρξη
 - VIII. **Αφού** η πολιτειακά οργανωμένη κοινωνία είναι φύσει, συνεπάγεται ότι και ο άνθρωπος του οποίου η πόλη είναι δημιούργημα, είναι από τη φύση του ζων πολιτικός, έχει δηλαδή από τη φύση του την ιδιότητα να ζει σε μια πολιτική κοινωνία.
6. πώς χαρακτηρίζει ο φιλόσοφος τον άνθρωπο που ζει, εκ φύσεως, δίχως πόλη; Τιώς εξηγείται αυτός ο χαρακτηρισμός;

Ο δίχως πόλη, εκ φύσεως, άνθρωπος είναι ο άνθρωπος που δεν ανήκει ούτε σε οικογένεια ούτε σε κώμη ούτε σε πόλη-κράτος. Όποιος από φυσική διάθεση ή βούληση αποστρέφεται ή εγκαταλείπει την πολιτική κοινωνία. Ο Αριστοτέλης τον χαρακτηρίζει άνθρωπο κατώτερης ποιότητας ή ον ανώτερο από τον άνθρωπο. Σε άλλο σημείο των πολιτικών (1253a 27 - 30) αναφέρει ότι όποιος αδυνατεί να ζήσει σε οργανωμένη κοινωνία ή όποιος δεν έχει την ανάγκη, επειδή είναι αυτάρκης είναι η Θηρίον ή Θεός. Οι χαρακτηρισμοί αυτοί εξηγούνται, αν παρακολουθήσουμε το συλλογισμό που ανέπτυξε σ' αυτήν την ενότητα : η πόλη-κράτος αποτελεί μια ολοκληρωμένη κοινωνία, η οποία προέκυψε από μια μακρά εξελικτική πορεία μέσα από προηγούμενες κοινωνικές οντότητες με αρχική την οικογένεια, που έχει φυσική προέλευση. Αυτή καλύπτει τη φυσική ανάγκη της αναπαραγωγής και της αυτοσυντήρησης. Ο Αριστοτέλης αποκρούει με αυτό τον τρόπο κάθε θεωρία που διατυπώθηκε ως τότε ότι το κράτος και οι νόμοι είναι συμβατικές ρυθμίσεις (σοφιστές). Η πόλη καλύπτει όλες τις ανάγκες του ανθρώπου, υλικές και πνευματικές. Επομένως, όποιος αδυνατεί να ζήσει σε μια πόλη ή θα είναι αυτάρκης ή θα είναι ένας εκφυλισμένος άνθρωπος.

Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στον «άπολιν», το ανθρώπινο ον που από τη φύση του ή ως αποτέλεσμα ενσυνείδητης επιλογής δεν έχει ανάγκη να ζει μέσα στο πλαίσιο της πόλης και τον διακρίνει από τον άνθρωπο που εξαιτίας κάποιας τυχαίας συγκυρίας (εξορία, φυγή, καταστροφή της πόλης του) αποκόπτεται από το σύνολο των συμπολιτών του.

Μια τέτοια περίπτωση θυμίζει το Φιλοκτήτη, τον οποίο στην ομώνυμη τραγωδία ο Σοφοκλής παρουσιάζει ως «ἄφιλον, ἔρημον, ἄπολιν ἐν ζῶσιν νεκρόν». Το Φιλοκτήτη τον είχαν εγκαταλείψει ολομόναχο στο νησί της Λήμνου οι υπόλοιποι Έλληνες, που συμμετείχαν στην Τρωϊκή εκστρατεία για να απαλλαγούν από την ενοχλητική παρουσία του που οφειλόταν στην κακοφορμισμένη πληγή του από το δάγκωμα ενός φιδιού.

Ο αριστοτέλης προσδιορίζει περαιτέρω τον ἄπολιν παραθέτοντας τους ομηρικούς χαρακτηρισμούς «δίχως σόι, δίχως νόμους, δίχως σπιτικό» για τον άνθρωπο που αγαπά τον πόλεμο (I 63-64). Άπολις λοιπόν είναι αυτός που ζει χωρίς συγγενείς, χωρίς νόμους και χωρίς οικογένεια ή που όλα αυτά δεν παίζουν κανένα ρόλο στη ζωή του. Το νόημα φαίνεται να είναι ότι ο ἄπολις δεν μπορεί να μετέχει ούτε στις κοινωνικές οντότητες του οίκου και της κώμης, οι οποίες αποτελούν μόρια της πολιτειακά οργανωμένης κοινωνίας.

- 7. να συγκρίνετε τη θέση του Αριστοτέλη για τον άνθρωπο ως ζών πολιτικόν με όσα αναφέρει ο Πρωταγόρας για τον άνθρωπο - στην 4^η και 5^η ενότητα του σχολικού σας βιβλίου. Να λάβετε υπόψη σας τα ανάλογα σχόλια στις ενότητες αυτές.
- 8. να επισημάνετε στο κείμενο στοιχεία της τελεολογικής σκέψης του Αριστοτέλη και να τα αναλύσετε με λίγα λόγια.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Τα στοιχεία της τελεολογικής σκέψης από το κείμενο είναι τα εξής : «η πόλη συγκροτήθηκε για να διασφαλίζει την ζωή, στην πραγματικότητα όμως υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή / η πόλη είναι το τέλος εκείνων (των πρώτων κοινωνικών οντοτήτων) / η φύση ενός πράγματος δεν είναι τίποτα άλλο από τη μορφή που έχει αυτό κατά τη στιγμή της τελείωσης / ο τελικός λόγος για τον οποίο υπάρχει ένα πράγμα είναι έξοχος / ο άνθρωπος είναι ον προορισμένο από τη φύση του να ζει σε πόλεις».

Η πόλη συγκροτήθηκε για κάποιο σκοπό, να διασφαλίζει τη ζωή αρχικά και αργότερα για να την κάνει ποιοτικότερη και ασφαλέστερη. Είναι το τέλος της εξέλιξης και η ολοκλήρωση των πρώτων κοινωνιών, της οικογένειας και του χωριού. Κάθε φυσική ύπαρξη έχει να ολοκληρώσει έναν τελικό σκοπό. Ο σκοπός αυτός είναι το υπέρτατο αγαθό. Για την πόλη τελικός σκοπός είναι η αυτάρκεια. Αυτή οδηγεί τον άνθρωπο στην ευδαιμονία. Οι πόλεις δημιουργήθηκαν φύσει και επομένως ο άνθρωπος, ο δημιουργός είναι ον προορισμένο από τη φύση του να ζει μέσα σ' αυτές.

Γενικά, σε κάθε λογική αναφορά στη φύσιν ενός πράγματος συνάπτεται ή λανθάνει κάποια άλλη για το **τέλος**, την τελική συνθήκη ύπαρξης του.

9. να εξηγήσετε τη συλλογιστική πορεία που ακολουθεί ο Αριστοτέλης. Να γράψετε έναν από τους συλλογισμούς σε τυπική μορφή - προκείμενες και συμπέρασμα.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ΕΝΟΤΗΤΑ 13^Η (A 2, 10 - 13)

Ο ανθρώπινος λόγος η πιο μεγάλη απόδειξη ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του ζώων πολιτικόν

Επισημάνσεις :

- ο λόγος σε αντιδιαστολή με τη φωνή των ζώων δηλώνει το συμφέρον, το βλαβερό, το δίκαιο και το άδικο. Η επικοινωνία ως προς το δίκαιο και το άδικο δημιουργεί την οικία και την πόλη. Ο άνθρωπος μαθαίνει να χρησιμοποιεί το γλωσσικό και ηθικό κώδικα της κοινότητας μέσα στην οποία ζει. Η φωνή είναι αναγκαία για το ζήν και ο λόγος για το ευζήν.
- στην τάξη της φύσης η πόλη προηγείται από την οικογένεια και τον καθένα μας ως άτομο. Το οργανικό όλο προηγείται από τα μέρη του.

Πραγματολογικά σχόλια :

Ο «λόγος» σε αντιδιαστολή προς τη «φωνή» των ζώων δηλώνει το συμφέρον και το βλαβερό, το δίκαιο και το άδικο. Η επικοινωνία ως προς το δίκαιο και το άδικο (η σύλληψη και η έκφραση ηθικών εννοιών) δημιουργεί την οικία και την πόλη. Ο λόγος δεν μπορεί να νοηθεί εκτός κοινωνίας και ο άνθρωπος μαθαίνει να χρησιμοποιεί τον ηθικό και γλωσσικό κώδικα της κοινότητας μέσα στην οποία ζει. Μπορούμε να πούμε ότι η φωνή είναι αναγκαία για το ζήν ενώ ο λόγος για το ευζήν.

Η θέση του Αριστοτέλη για την ύπαρξη πόλεως φύσει (ενότητα 12) επανέρχεται με την πρόταση πρότερον τη φύσει πόλις ή οικία και έκαστος ημων, που την εξηγεί με την προτεραιότητα του οργανικού όλου από τα μέρη του και συγκεκριμενοποιεί με τη σχέση του σώματος με τα μέλη του. Η προτεραιότητα αυτή είναι λογική, αφού τα μέλη του οργανισμού ορίζονται από το έργο που επιτελούν για τη λειτουργία του οργανισμού. Έτσι το μέρος δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς την ύπαρξη του όλου (π.χ. το χέρι χωρίς το σώμα) με την έννοια ότι δεν θα μπορεί να επιτελεί το «έργον» του και δεν θα έχει τις ιδιότητες που είχε πριν, δεν θα ικανοποιεί δηλαδή τα κριτήρια με τα οποία το κρίνουμε (έργω - δυνάμει). Ανάλογη είναι η σχέση του ανθρώπου με την πόλη. Αν ο άνθρωπος αποχωριστεί από το όλον Πόλις δεν θα είναι άνθρωπος.

Τέλος μπορεί να αναφερθεί κανείς πιο αναλυτικά στην τελεολογική σκέψη του Αριστοτέλη, στη χρήση της αναλογίας, στην πορεία σκέψης που ακολουθεί π.χ. μέσα από ζεύγη αντίθετων εννοιών που βαίνουν κλιμακωτά.

«Λόγος» : είναι το σπουδαιότερο εφόδιο της πόλης. Χρησιμοποιείται στο κείμενο και με τις δύο έννοιες. Είναι το πιο σημαντικό εφόδιο που έχει ο άνθρωπος. Η δημιουργία των πόλεων οφείλεται στην ικανότητα του λόγου. Ο λόγος με όλες τις δυνατότητες που παρέχει στον άνθρωπο τον κάνει να ξεχωρίζει από τα άλλα ζώα, αφού μ' αυτόν προχωράει πέρα απ' αυτά και κάνει φανερά πλήθος άλλα συναισθήματα πέρα από το γενικά ευχάριστο και δυσάρεστο, συλλαμβάνει και κάνει φανερές αφηρημένες έννοιες - δημιουργεί πολιτισμό ; Θεοπίζει νόμους, δημιουργεί έργα λογοτεχνικά και άλλων μορφών τέχνης, συγκροτεί επιστήμες κ.τ.λ. Απ' όσα φυσικά εφόδια έχει ο άνθρωπος ο λόγος είναι το πιο σημαντικό, ενώ σε άλλες ικανότητες υστερεί απέναντι σε πολλά άλλα ζώα, όπως για παράδειγμα στην ταχύτητα και στη σωματική ρώμη. Η δημιουργία πόλεων οφείλεται στο γεγονός ότι ο άνθρωπος, μόνος αυτός, έχει την ικανότητα του λόγου. Αν δεν υπήρχε λόγος δε θα γινόταν

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

αντιληπτό το ωφέλιμο και το βλαβερό..., δε θα υπήρχε συμμετοχή σ' όλα αυτά, δε θα υπήρχε πόλη-κράτος, όπως δεν υπάρχει στα άλλα ζώα που δεν έχουν λόγο.

Στις έννοιες ωφέλιμο-βλαβερό, δίκαιο-άδικο, όμορφο-άσχημο που αναφέρει ο Αριστοτέλης, συμπικνώνονται όλα τα δημιουργήματα του πολιτισμού του ανθρώπου και άρα αφού όλα τα πολιτισμικά στοιχεία, αυτά δηλαδή που υπάρχουν μόνο στον οργανωμένο πολιτειακά βίο του ανθρώπου, έγιναν με το λόγο, σ' αυτόν στηρίζεται η δημιουργία των πόλεων.

Ο άνθρωπος με το λόγο συλλαμβάνει και εκφράζει έννοιες ενδεικτικές κάποιων πολιτισμικών τομέων. Τις έννοιες αυτές τις δίνει με ζεύγη αντιθέτων, με κυριότερα : ευχάριστο-δυσάρεστο, ωφέλιμο-βλαβερό, όμορφο-άσχημο, καλό-κακό, δίκαιο-άδικο, όσιο-ανόσιο.

Η λέξη «λόγος» στην αρχαία ελληνική έχει διττή σημασία : είναι η λογική σκέψη αλλά και η λαλιά - ο έναρθρος λόγος. Στο κείμενο χρησιμοποιείται και με τις δυο σημασίες με το λογικό ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται το ωφέλιμο και το βλαβερό, ενώ με τον έναρθρο λόγο τα κάνει φανερά.

Κατά τον Αριστοτέλη, στην τάξη της φύσης το όλο προηγείται από το μέρος. Με άλλα λόγια, η ύπαρξη του όλου δίνει νόημα στην ύπαρξη του μέρους ή το όλο αποτελεί προϋπόθεση για την ύπαρξη του μέρους.

Για να στηρίξει λογικά αυτή τη θέση του ο Αριστοτέλης ξεκινάει και πάλι από την εμπειρική παρατήρηση και φέρνει ως παράδειγμα το ανθρώπινο σώμα και τα μέλη του : αν πάψει να υπάρχει το σώμα, τότε το κάθε μέλος δε θα υπάρχει παρά μόνο στο όνομα, θα είναι ανύπαρκτο λειτουργικά. Δηλαδή το μέρος υπάρχει όσο επιτελεί μια λειτουργία στο πλαίσιο του όλου. Αν όμως πάψει να επιτελεί αυτή τη λειτουργία, θα πάψει να είναι το χέρι - απλώς θα λέγεται χέρι - όπως ένα πέτρινο χέρι. Επομένως το σώμα προηγείται από τα μέλη του.

Το ίδιο συμβαίνει και με τον άνθρωπο σε σχέση με την πόλη-κράτος : κάθε άνθρωπος, μεμονωμένος, δεν είναι αυτάρκης και χωρίς την πόλη θα είναι ό,τι το χέρι χωρίς το σώμα : ανύπαρκτος. Αν ο άνθρωπος ήταν αυτάρκης, αν δεν είχε ανάγκη τους άλλους, δεν θα ήταν προορισμένος από τη φύση του να ζει σε πόλη-κράτος δεν θα ήταν άνθρωπος παρά μόνο στο όνομα -στην πραγματικότητα θα ήταν ή ζώο ή θεός. Επομένως η πόλη-κράτος αποτελεί προϋπόθεση για την ύπαρξη των μελών της, του κάθε επιμέρους ατόμου.

Συλλογισμός :

1^η προκείμενη : η φύση δεν κάνει τίποτα χωρίς λόγο και αιτία. Κάθε δημιούργημα της είναι εφοδιασμένο με τα απαραίτητα για να φτάσει στην τέλεια μορφή.

2^η προκείμενη : η φωνή στα άλλα ζώα χρησιμοποιείται για να εκφραστεί το ευχάριστο και το δυσάρεστο.

3^η προκείμενη : στον άνθρωπο επειδή επρόκειτο να ζήσει σε πολιτική κοινωνία έδωσε το λόγο.

Συμπέρασμα : άρα ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως ζώον πολιτικόν.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις :

1. ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει και σε ορισμένα ζώα την ιδιότητα του πολιτικού (κοινωνικού) αλλά όχι με την ίδια έννοια που δίνει στον όρο για τον άνθρωπο. Ποιο περιεχόμενο έχει η έννοια όταν αναφέρεται στον άνθρωπο; Ποια είναι η ειδοποιός διαφορά του ανθρώπου από τα αγελαία ζώα;
2. ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι η φύση δεν κάνει τίποτα χωρίς λόγο και αιτία. Γιατί λοιπόν α) προίκισε τα ζώα με φωνή, β) έδωσε στον άνθρωπο την ικανότητα του λόγου;

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

3. να εντοπίσετε και να καταγράψετε τα αντιθετικά ζεύγη εννοιών που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης στο κείμενο και με βάση αυτά να εξηγήσετε ποια είναι η ειδοποιός διαφορά του «λόγου» από τη «φύση».

Τα αντιθετικά ζεύγη των εννοιών είναι : λύπη - ευχαρίστηση, δυσάρεστο - ευχάριστο, τα οποία αναφέρονται στη φωνή των ζώων και τα ωφέλιμο - βλαβερό, καλό - κακό, δίκαιο - άδικο, τα οποία αναφέρονται στο λόγο των ανθρώπων.

Είναι φανερή η κλιμάκωση από ένα κατώτερο, βιολογικό, επίπεδο προς ένα επίπεδο ανώτερο, θηθικό. Τα ζώα έχουν μια απλή φωνή για την ανάγκη της επιβίωσης. Ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει σε μερικά ζώα μαθησιακές ικανότητες, αλλά οι δυνατότητες τους είναι περιορισμένες από τη φύση. Αντίθετα, ο λόγος του ανθρώπου είναι μια ικανότητα που του επιτρέπει να σκέφτεται και να δημιουργεί πολιτισμό. Οι κατασκευαστικές ικανότητες, η αναζήτηση της γνώσης, η δημιουργική περιέργεια, η μιμητική διάθεση είναι ικανότητες που πηγάζουν από το λόγο. Για το τελευταίο αντιθετικό ζεύγος δίκαιο - άδικο, ο Αριστοτέλης δεχόταν ανεπιφύλακτα την παροιμιακή αρχή : «ἐν διακιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ' ἀρετή ἔνι . Η φωνή λοιπόν των ζώων είναι απλή και «κατ' αἰσθήσιν ἔκφρασις». Ο λόγος είναι η ικανότητα σκέψης, κατανόησης αφηρημένων εννοιών και έκφρασης.

4. «η συμμετοχή σε όλα αυτά είναι που κάνει την οικογένεια και την πόλη». Να συσχετίσετε τη Θέση του Αριστοτέλη με το νόμο του Δία στο μύθο του Πρωταγόρα «τον μη δυνάμενον αἰδοῦς και δίκης μετέχειν κτείνειν ως νόσον τῆς πόλεως», την εξήγηση του «ώς παντὶ προσῆκον ταύτης γε μετέχειν τῆς ἀρετῆς ἢ μη εἶναι πόλεις» και με τη Θέση του Ηράκλειτου (σχολικό βιβλίο σ. 101).

Οι θέσεις που πρέπει να συσχετίσουν είναι :

Αριστοτέλης : η συμμετοχή σε όλα αυτά είναι που κάνει την **οικογένεια** και την πόλη.

Ο νόμος του Δία στον Πρωταγόρα : αυτόν που είναι ανίκανος να κρατήσει το μερίδιο του στην αιδώ και τη δικαιοσύνη να τον σκοτώνουν ως αρρώστια της πόλης.

Πρωταγόρας : γιατί όλοι πρέπει να έχουν μερίδιο σε αυτή την αρετή, αλλιώς δεν μπορούν να υπάρξουν οι πόλεις.

Ηράκλειτος : ούτε ο ήλιος μπορεί να υπερβεί τα όρια μέσα στα οποία κινείται.

Ο άνθρωπος κατά τον Αριστοτέλη με τη βοήθεια της λογικής του αναγνωρίζει σύστημα αξιών και μ' αυτόν τον τρόπο μπορεί να δημιουργεί οικογένεια και πόλη. Η φύση προϊκίσε τον άνθρωπο με την ικανότητα του λόγου. Με αυτή εκφράζει έννοιες όπως το ωφέλιμο και το βλαβερό, το δίκαιο και το άδικο, το όμορφο και το άσχημο, το όσιο και ανόσιο κ.τ.λ. Οι έννοιες αυτές αποτελούν τους συνδετικούς κρίκους με τους οποίους συνδέονται τα μέλη της πολιτικής κοινότητας. Οι άνθρωποι κατανοούν και εκφράζουν από κοινού αυτήν την αντίληψη και έτσι δημιουργείται η οικογένεια και η πολιτεία.

Στον Πρωταγόρα η συμμετοχή στην αιδώ και στη δίκη είναι όρος για την ύπαρξη της πόλης. Ο Δίας στο νόμο του σύμφωνα με το μύθο του Πρωταγόρα προκειμένου οι άνθρωποι να συγκροτήσουν κοινωνίες και να μην αφανιστούν, τους έστειλε την αιδώ και τη δίκη σε όλους και μάλιστα διέταξε, όποιος δε συμμετέχει σ' αυτές, να θανατώνεται και να θεωρείται αρρώστια της πόλης.

Υπάρχει αντίθεση ανάμεσα στη σκέψη του Πρωταγόρα και του Αριστοτέλη. Για τους σοφιστές οι πολιτικές κοινωνίες ήταν προϊόν συμφωνίας ή σύμβασης. Η πολιτική κοινωνία επομένως έρχεται σε αντίθεση με τη φύση. Ο Αριστοτέλης, αντίθετα, πιστεύει ότι η τάση προς την πολιτική κοινωνία είναι μια φυσική, μια πρόβλεψη της φύσης, που προηγείται από τα επιμέρους άτομα.

Η Θέση του Ηράκλειτου μας θέτει τον προβληματισμό σχετικά με τα όρια των ανθρώπινων πράξεων. Ούτε ο ήλιος λέει δεν μπορεί να ξεφύγει από τα όρια του, την τροχιά του. Επιτελεί αυτό για το οποίο είναι προορισμένος από τη φύση.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Το κοινό σημείο της Θέσης του Ηράκλειτου και του Αριστοτέλη είναι η αντίληψη ότι ο άνθρωπος είναι προορισμένος από τη φύση του να κάνει κάποιες ενέργειες. Ο ρόλος της φύσης είναι καθοριστικός για την πορεία του και την οργάνωση κοινωνιών. Αντίθετα, τη Θέση της φύσης στον Πρωταγόρα παίρνει ο Δίας που καθορίζει και επιβάλλει πολιτική οργάνωση στους ανθρώπους δίνοντας τους την πολιτική αρετή. Σε αυτήν πρέπει να μετέχουν όλοι, διαφορετικά πρέπει να θανατώνονται. Γιατί, όπως προαναφέραμε, ο νόμος και όχι η φύση δημιουργούν τις πόλεις.

5. «ώρα όμως να προσθέσουμε...». Ποια είναι η Θέση της πρότασης στη δομή της επιχειρηματολογίας του Αριστοτέλη;
6. με ποια επιχειρήματα αποδεικνύει ο Αριστοτέλης α) ότι η πόλη ήρθε στην ύπαρξη «εκ φύσεως», β) ότι προηγείται από κάθε επιμέρους άτομο; (Βοηθητικό σελ. 269 &12 και 257 &1 και 271 &4)
7. να εντοπίσετε τα σημεία στα οποία φαίνεται η τελεολογική σκέψη του Αριστοτέλη και να τα εξηγήσετε με λίγα λόγια. (Βοηθητικό σελ. 270-271 &2).
8. πώς αντιλαμβάνεστε τη Θέση του Αριστοτέλη ότι η πόλη προηγείται από την οικογένεια και από τον καθένα μας ως άτομο; Συμφωνείτε με τη Θέση αυτή: (Βοηθητικό σελ. 267-268 &9, σελ. 269 &12, 271 &4).
9. να συσχετίσετε τη Θέση του Αριστοτέλη για την ύπαρξη της πόλης «εκ φύσεως» με όσα υποστηρίζει ο Γλαύκωνας στην Πολιτεία (σχολ. βιβλίο σελ. 104).

Ο Γλαύκωνας υποστήριξε ότι η δικαιοσύνη δεν είναι έμφυτο αγαθό στον άνθρωπο αλλά αποτέλεσμα κοινωνικών συμβάσεων. Βέβαια, η άποψη αυτή του Γλαύκωνα είχε αρχικά διατυπωθεί από τον Θρασύμαχο, ο οποίος αντιπροσώπευε τους αριστοκρατικούς κύκλους της εποχής του. Πρόκειται λοιπόν για κίβδηλα, όχι γνήσια και αυθόρμητα δημιουργήματα του ανθρώπου και μάλιστα των πολλών και αδυνάτων που έχουν αφελιμιστικά κίνητρα και αποβλέπουν στην προστασία τους από τις άδικες πράξεις των λίγων και ισχυρών σε βάρος τους. Οι αδύνατοι έχουν πείσει τους πολλούς ότι δεν πρέπει να διαπράττει κανείς άδικο. Έτσι, κατορθώνουν να μην αδικούνται από τους λίγους και ισχυρούς. Η δικαιοσύνη είναι ένα κοινωνικό συμβόλαιο που επιτάσσει ούτε να αδικεί κανείς ούτε να αδικείται. Όποιος όμως θα μπορούσε να αδικεί χωρίς να τιμωρείται θα ήταν παράφρων, αν υιοθετούσε την άποψη του «μήτε άδικεν μήτε άδικεσθαι». Γενικά, όσοι ενστερνίζονται τέτοιες απόψεις σαν του Γλαύκωνα κατέληγαν στη διαπίστωση ότι φύσει δίκαιο και φυσικοί νόμοι δεν υπάρχουν όπως δεν υπάρχει και φυσική κοινωνία.

Αντίθετα μ' αυτούς ο Αριστοτέλης υποστήριξε ότι η κοινωνία είναι μια φυσική οντότητα που προέκυψε από την κοινωνική ορμή του ανθρώπου και η οποία υπήρχε από πριν ως αυτάρκεια. Άρα όταν οι άνθρωποι δημιούργησαν για πρώτη φορά πόλη, απλώς έκαναν πραγματικότητα κάτι για το οποίο τους είχε ήδη προετοιμάσει η φύση.

10. αφού διαβάσετε την άποψη του Περικλή για τη σχέση πολίτη-πόλης (σχολικό βιβλίο σ. 123 - Θουκ. ΙΙ, 60), να τη συσχετίσετε με την υποχρέωση που αναθέτει ο Πλάτωνας στους φύλακες της Πολιτείας του (αλληγορία σπηλαίου σ. 121) και με τις αντιλήψεις του Αριστοτέλη για το ίδιο Θέμα.

(Θουκυδίδης : «εγώ νομίζω ότι μια πολιτεία εξυπηρετεί πιο πολύ το συμφέρον των πολιτών, αν στο σύνολό της βρίσκεται σε ακμή, παρά αν ευτυχεί σ' αυτήν κάθε πολίτης, αλλά στο σύνολό της η ίδια δυστυχεί. Γιατί όσο κι αν ευτυχεί ένας πολίτης στις ιδιωτικές του υποθέσεις, αν καταστρέφεται η πατρίδα, μαζί της ίδια χάνεται, ενώ αν δυστυχεί σε πατρίδα που ευημερεί, έχει πολλές ελπίδες να σωθεί»).

Οι απόψεις του Περικλή και του Πλάτωνα είναι παραπλήσιες. Η ατομική ευτυχία δεν έχει νόημα σε μια πόλη που δυστυχεί, τονίζει ο Περικλής. Οι άνθρωποι πρέπει να επιδιώκουν την ατομική τους ευδαιμονία μέσα από την ευημερία της πόλης. Γιατί, αν η πόλη

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

χαθεί, τότε μαζί της θα χαθούν και τα άτομα. Ο Πλάτωνας διατυπώνει σε αυτό το απόσπασμα το ιδεώδες της κοινωνικής αρμονίας, χάρη στο οποίο επιτυγχάνεται η ενότητα της ιδανικής πολιτείας. Τονίζει ότι προέχει η κοινωνική και πολιτική σταθερότητα, η οποία στηρίζεται στη βασική αρχή ότι δεν επιτρέπεται να ευτυχεί μόνο μια τάξη και οι άλλες να δυστυχούν. Η πολιτεία πρέπει να εξασφαλίζει την ευδαιμονία και στις τρεις τάξεις των πολιτών. Ο έντονος και επιτακτικός τόνος του πλατωνικού αποσπάσματος μπορεί να οφείλεται, μεταξύ άλλων, αφενός στη σκληρή εμπειρία των πρώτων δέκα χρόνων του Πελ/κού πολέμου και αφετέρου στις γενικά αυστηρότερες και πιο ριζοσπαστικές απόψεις του Πλάτωνα για την πόλη ως τεχνητή πολιτική οντότητα.

Ο Αριστοτέλης αποδεικνύει με ακλόνητη επιχειρηματολογία τη θέση ότι η πόλη είναι σημαντικότερη από το άτομο. Επειδή αξιολογικά και οντολογικά το όλον προηγείται του μέρους, η πόλη δηλαδή προηγείται των πολιτών, πιθανή καταστροφή του όλου φέρνει και καταστροφή του μέρους. Αν χαθεί η πόλη, καταστρέφονται και οι πολίτες. Αν όμως ευδαιμονεί –και μπορεί να το πετύχει αυτό με την αυτάρκεια– τότε όλο το σύνολο των πολιτών ευτυχεί.

Αν και τα κείμενα έχουν κάποια χρονική απόσταση μεταξύ τους, η ίδεα για την ευημερία του ατόμου μόνο μέσα στην κοινωνία, παραμένει η ίδια. Αυτό δείχνει και το πόσο επηρέασε την ανθρώπινη σκέψη στην αρχαιότητα ο Θεσμός της πόλης-κράτους. Στα νεότερα χρόνια διατυπώθηκε πολύ καθαρά και ποιητικά από το Μακρυγιάννη : « είμαστε στο εμείς και όχι στο εγώ ». Αν σκεφτεί κανείς τη χρονική απόσταση που καλύπτουν τα κείμενα, γίνεται φανερό ότι αυτή η προτεραιότητα αποτελεί μια βασική σταθερά του ιστορικού και του φιλοσοφικού προβληματισμού πάνω στην ίδεα της πολιτικής κοινωνίας για μια χρονική περίοδο που συμπίπτει με τα χρόνια της ύστερης ακμής της ελληνικής πόλης, ως μορφή πολιτειακής οργάνωσης, όταν αυτή είχε ήδη αρχίσει να χάνει σταδιακά τα κύρια χαρακτηριστικά της και να μεταλλάσσεται σε μια κρατική μορφή που χαρακτηρίζοταν από πιο χαλαρή πολιτική οργάνωση.

11. «ο άνθρωπος που δεν μπορεί να ζει με τους άλλους...η ζώο ή θεός» : να αναλύσετε τις θέσεις που διατυπώνονται στο χωρίο αυτό, προσθέτοντας δικά σας επιχειρήματα (από την εμπειρία σας ή από την ιστορία).

Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι ένας άνθρωπος που αισθάνεται ότι δεν του λείπει τίποτε και άρα μπορεί να ζει χωρίς να χρειάζεται κανέναν άλλο δίπλα του, θα είναι ή θεός ή ζώο. Θεός, γιατί οι θεοί δεν έχουν ανάγκες σαν αυτές των ανθρώπων, βιοποριστικές και πνευματικές ή ζώο, δηλαδή άνθρωπος με κατώτερη φύση.

Οι άνθρωποι στη μακραίωνη ιστορία τους αγωνίζονται για την επιβίωση. Η κάλυψη των αναγκών τους δεν ήταν ποτέ εύκολη υπόθεση. Κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να καλύψει όλες τις υλικές ανάγκες μόνος του. Όταν όμως είναι ενταγμένος σε ομάδες, η ικανοποίηση των αναγκών αυτών είναι συλλογική υπόθεση. Στις οργανωμένες και αναπτυγμένες κοινωνίες ο καταμερισμός της εργασίας είναι απαραίτητα προϋπόθεση για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών. Η ασφάλεια επίσης εξασφαλίζεται αποτελεσματικά μέσα στην ομάδα. Εκτός όμως από τις υλικές υπάρχουν και άλλες ανάγκες, όπως η συντροφικότητα, η επικοινωνία που μόνο μέσα στις κοινωνικές ομάδες ικανοποιούνται. Ο άνθρωπος είναι ένα ον με λογική και με συναισθήματα. Η λογική τον διαφοροποιεί από τα ζώα. Δεν μπορεί να ζήσει μόνος του γιατί έχει ανάγκη επικοινωνίας.

Ο Μόγλης, ο ήρωας του Κίπλιγκ που έζησε μόνος του στο δάσος μαζί με τα ζώα, δεν αναπτύχθηκε όπως ένας άνθρωπος που μεγαλώνει μέσα στην οικογένεια και την κοινωνία. Δεν έμαθε να μιλά και ούτε μπόρεσε αργότερα, όταν ήρθε σε επαφή με ανθρώπους, να μάθει να μιλά. Η νοημοσύνη του δεν αναπτύχθηκε και η προσαρμογή του στην κοινωνία των ανθρώπων ήταν αδύνατη.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Η μυθική κοινωνία των Κυκλώπων που ζούσαν δίχως νόμους αλλά χωρίς να αναφέρεται ρητά ως κοινωνία Θηρίων, είναι μια χαρακτηριστική περίπτωση κοινωνίας που απέχει πολύ από την ανθρώπινη, όπως και η θηριώδης μορφή, το μέγεθος και η δύναμη των Κυκλώπων απέχουν από τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά.

- 12.** να δώσετε το περιεχόμενο της έννοιας της «αυτάρκειας» στον Αριστοτέλη με βάση τις ενότητες 12 και 13.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ΕΝΟΤΗΤΑ 14^H

(A 2, 15 - 16)

Χωρίς αρετή και δικαιοσύνη ο άνθρωπος είναι το αγριότερο ζώο

Επισημάνσεις :

- η αρετή και η δικαιοσύνη είναι βασικές ιδιότητες του ανθρώπου ως μέλους της πολιτικής κοινωνίας και χωρίς αυτές ο άνθρωπος μεταβάλλεται στο πιο άγριο και ανόσιο ζώο. Η δικαιοσύνη είναι συστατικό στοιχείο της πόλης και συγκρατεί την τάξη στην πολιτική κοινωνία.

Πραγματολογικά σχόλια :

Η αρετή και η δικαιοσύνη είναι βασικές ιδιότητες του ανθρώπου ως μέλους της πολιτικής κοινωνίας και χωρίς αυτές ο άνθρωπος μεταβάλλεται στο πιο άγριο και ανόσιο ζώο. Η δικαιοσύνη είναι συστατικό στοιχείο της πόλης και συγκρατεί την τάξη στην πολιτική κοινωνία.

Συσχετισμός των απόψεων του Αριστοτέλη για τη δικαιοσύνη με αυτές του Πλάτωνα στην «Πολιτεία», του Πρωταγόρα αλλά και γενικότερα με την αρχαιοελληνική παράδοση, την οποία ακολουθεί ο Σταγειρίτης.

«Κι εκείνος όμως που πρώτος τη συγκρότησε» : στο σημείο αυτό θα πρέπει να προσέξει κανείς ότι ο Αριστοτέλης δεν αντιφάσκει με την άποψη που διατύπωσε πριν στην ενότητα 12 και 13 ότι η πόλη υπάρχει φύσει, αφού με αυτή δεν δηλώνεται χρονική προτεραιότητα της πόλης, αλλά δίνεται τελεολογική εξήγηση της γένεσης της πόλης (η πόλη εξηγείται από το τέλος της που είναι η αυτάρκεια ή το ευ ζην) και τονίζεται η συμφωνία της με τη φύση του ανθρώπου.

Η εξ αντιθέτου επιβεβαίωση της σημασίας της δικαιοσύνης που χρησιμοποιεί ο φιλόσοφος για να ενισχύσει τη θέση του, κατανοείται εύκολα με βάση τις εμπειρίες της κοινωνικής ζωής, τις ιστορικές γνώσεις. Η άποψη για τη σύμπραξη του ανθρώπου με την τέχνη δε φαίνεται πειστική. Αυτό θα γίνει κατανοητό αν διαβάσουμε ολόκληρη τη φράση και παρακάτω τη συμπλήρωσή της «ο δε πρώτος συστήσας μεγίστων αγαθών αίτιος» όπου ο Αριστοτέλης εξηγεί ότι αυτά είναι τα όπλα που έδωσε στον άνθρωπο ως ευεργέτης η φύση.

«Γιατί» : με όσα ακολουθούν αιτιολογείται η παραπάνω φράση (υπήρξε ένας από τους πιο μεγάλους ευεργέτες του ανθρώπου), όμως η αιτιολόγηση είναι απομακρυσμένη από τον αιτιολογικό σύνδεσμο και είναι η φράση ο άνθρωπος γεννιέται εφοδιασμένος από τη φύση με τα όπλα για να υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή. Και στα Ηθικά Νικομάχεια ο Αριστοτέλης αναφέρεται στο ίδιο θέμα, με τη φράση ένας κακός άνθρωπος μπορεί να κάνει απείρως περισσότερα κακά από ένα θηρίο, ενώ την ίδια θέση διατυπώνει και ο Πλάτωνας στους νόμους λέγοντας ότι ο άνθρωπος γίνεται πιο άγριος από όλα τα ζώα της πλάσης, αν δεν πάρει σωστή αγωγή. Το ίδιο νόημα έχει και η κατοπινή φράση των Ρωμαίων *homo homini lupus*.

«Η τάση» : στις προηγούμενες διδακτικές ενότητες έγινε λόγος για την πόλη, που υπάρχει εκ φύσεως και αποτελεί ολοκληρωμένη μορφή συμβίωσης. Αυτής της μορφής η συνύπαρξη των ανθρώπων έχει ως κίνητρο, κατά τον Αριστοτέλη, όχι μόνο το συμφέρον αλλά κυρίως την επιθυμία να συμβιώσουν : οι άνθρωποι «ακόμα και αν δεν χρειάζονται ο ένας τη βοήθεια του άλλου, δεν επιθυμούν λιγότερο τη συμβίωσή τους. Όμως εκτός απ' αυτό, και το κοινό συμφέρον τους κάνει να συγκεντρώνονται για πολιτική συμβίωση, αυτή καλυτερεύει τη ζωή του καθενός χωριστά.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

«Εφοδιασμένος με όπλα» : τα όπλα με τα οποία είναι εφοδιασμένος ο άνθρωπος από τη φύση είναι τα φυσικά του πάθη και κυρίως ο λόγος με τα οποία πρέπει να υπηρετείται η φρόνηση και η αρετή.

Δικαιοσύνη - αδικία

Στο τέλος του αποσπάσματος ο Αριστοτέλης διατυπώνει την άποψη ότι η δικαιοσύνη είναι συστατικό στοιχείο της πόλης και αυτό που συγκρατεί την τάξη στην πολιτική κοινωνία. Ο όρος δικαιοσύνη στα νέα ελληνικά έχει διάφορες σημασιολογικές αποχρώσεις :

1. το σύνολο των κανόνων που επιβάλλονται αναγκαστικά και ρυθμίζουν την οργάνωση του κράτους, τις σχέσεις των πολιτών με το κράτος και μεταξύ τους.
2. την τήρηση των αρχών του δικαίου από τα μέλη μιας κοινωνίας με την ορθή εφαρμογή των γραπτών νόμων και με το σεβασμό των άγραφων νόμων - την ιδιότητα ενός ανθρώπου να πράττει σύμφωνα με τους γραπτούς ή άγραφους νόμους.
3. το θεσμό της πολιτείας που έχει σκοπό την επιβολή των νόμων, όταν αυτοί παραβιάζονται και την τιμωρία αυτών που παρανομούν, δηλαδή το νομικό σύστημα με το οποίο ένα κράτος αποδίδει το δίκαιο.
4. την απόδοση στον καθένα αυτού που του ανήκει ή του αξίζει, την αντιμετώπιση του σύμφωνα με τους κανόνες οι οποίοι ρυθμίζουν την οργάνωση του κράτους και τις σχέσεις των πολιτών με αυτό.
5. το σύνολο των δικαστικών αρχών.

Η δικαιοσύνη στο κείμενο νοείται ως αρετή, ως ιδιότητα ενός ανθρώπου να πράττει σύμφωνα με τους γραπτούς ή άγραφους νόμους. Είναι η τήρηση των αρχών του δικαίου από τα μέλη μιας κοινωνίας, με την ορθή εφαρμογή των γραπτών νόμων και το σεβασμό των άγραφων. Νοείται ακόμα και ως θεσμός της πολιτείας : το σύνολο δηλαδή των κανόνων που ρυθμίζουν την οργάνωση του κράτους, καθώς και τις σχέσεις των πολιτών προς αυτό και μεταξύ τους.

Η δικαιοσύνη υπάρχει ανάμεσα σε ανθρώπους που οι μεταξύ τους σχέσεις ρυθμίζονται με το νόμο και είναι η ιδιότητα με την οποία το άτομο ζει σε απόλυτη συμφωνία προς την κοινωνική ηθική της πόλης του. Έτσι, είναι μια κοινωνική αρετή, την οποία είναι ανάγκη να ακολουθούν όλες οι άλλες : όπου υπάρχει δικαιοσύνη υπάρχουν και όλες οι άλλες αρετές.

Φαίνεται καθαρά λοιπόν ότι η δικαιοσύνη είναι συστατικό στοιχείο της πολιτικής κοινότητας, αφού με τους νόμους συγκρατεί την τάξη σ' αυτήν.

Όμως πριν από τη δικαιοσύνη ως συστατικό στοιχείο της πόλης ο Αριστοτέλης αναφέρει την αντίθετη έννοια, την αδικία, και τον άδικο (αυτόν που δεν έχει αρετή και παραβιάζει τον νόμο), υπογραμμίζοντας πόσο μεγάλο είναι το κακό που αυτός μπορεί να κάνει, αφού μάλιστα έχει τα όπλα με τα οποία τον εφοδίασε η φύση για τον αντίθετο σκοπό : για να υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή. Έτσι, με μια συσσώρευση αρνητικών προσδιορισμών, η αδικία θεωρείται το πιο ανυπόφορο και το πιο ολέθριο πράγμα, ενώ ο δίχως αρετή άνθρωπος (ο άδικος) χαρακτηρίζεται ως το πιο ανόσιο ον (στις σχέσεις με το Θείο), το πιο άγριο (στις σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους) και το χειρότερο απ' όλα τα όντα στις πιο χαρακτηριστικές ζωώδεις απολαύσεις (στις ερωτικές και σε εκείνες του φαγητού).

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Ερμηνευτικές ερωτήσεις :

1. πώς εξηγεί ο Αριστοτέλης την τάση του ανθρώπου για ζωή στην κοινωνία; (βοηθητικό σελ. 276 & 1)
2. στην προηγούμενη ενότητα είδαμε την άποψη του Αριστοτέλη για την ύπαρξη της πόλης εκ φύσεως. Εδώ αναφέρεται σε εκείνον που «πρώτος τη συγκρότησε». Να δείξετε ότι δεν υπάρχει αντίφαση μεταξύ των δυο χωρίων.

Ο Αριστοτέλης δεν αντιφάσκει με την άποψη που διατύπωσε πριν στις ενότητες 12 και 13 ότι η πόλη υπάρχει «φύσει», αφού με αυτή την άποψη δεν δηλώνεται η χρονική προτεραιότητα της πόλης, αλλά δίνεται η τελεολογική εξήγηση της γένεσης της πόλης. Ο Αριστοτέλης δηλαδή θέλει να πει ότι, μπορεί η πόλη να είναι κάτι φυσικό, αυτό όμως δε σημαίνει ότι η γένεση και η αύξησή της δεν προϋποθέτει τη σύμπραξη και τη συνδρομή του ανθρώπου. Άλλο πράγμα η φυσική ιδιότητα, η φυσικότητα της πόλης και άλλο η κατασκευή και η συγκρότησή της. Για το τελικό δηλαδή αποτέλεσμα είναι απαραίτητα δύο πράγματα : η φύση και η τέχνη ή καλύτερα η συνεργασία φύσης και τέχνης.

Έτσι οι δυο θέσεις είναι αλληλοσυμπληρούμενες μέσα στο τελεολογικό πλαίσιο εξέλιξης που έχει διαγράψει ο Αριστοτέλης για τον άνθρωπο και τις ανθρώπινες κοινωνίες.

Ο φυσικός παράγοντας είναι αυτός που διέπει και καθορίζει κατ' αρχήν την εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών μέσω της συνδρομής συγκεκριμένων συνθηκών. Η φύση όμως έχει ήδη προνοήσει να υπάρχουν αυτές για να εξυπηρετήσουν την εκπλήρωση του τέλους που έχει θέση μέσα σε καθένα από τα όντα της. (βοηθητικό σελ. 276-277 &2)

3. ο φιλόσοφος στο κείμενο της προηγούμενης ενότητας θεωρούσε τον άνθρωπο το ανώτερο από όλα τα όντα. Εδώ θέτει έναν περιορισμό και αποδεικνύει την ορθότητά του.
Ποιος είναι ο περιορισμός και ποια είναι η συλλογιστική πορεία που ακολουθεί ο Σταγειρίτης για την απόδειξη της θέσης του;

Οντολογικά, ο άνθρωπος κρίνεται ως ανώτερο από όλα τα πλάσματα, υπό την αναγκαία προϋπόθεση ότι φτάνει στην τελειότητά του, ότι εκπληρώνει τον τελικό σκοπό του μέσα στην κοινωνία της πόλεως.

Ο άνθρωπος είναι το ανώτερο από όλα τα όντα, όταν χρησιμοποιεί τη λογική και ζει σύμφωνα με τους νόμους και τη δικαιοσύνη. Ο Νόμος και η Δικαιοσύνη εξασφαλίζει την τάξη και τον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ των μελών της κοινωνίας. Η υπακοή στους νόμους και η πίστη στην ιδέα της δικαιοσύνης είναι ο αναγκαίος περιορισμός που τίθεται από το φιλόσοφο. Όταν ο άνθρωπος δεν εφαρμόζει το νόμο και αδιαφορεί για τη δικαιοσύνη, επιστρέφει στην πρωτόγονη κατάσταση που κυριαρχούν τα πάθη και τα ένοστικτα.

Την ορθότητα αυτού του περιορισμού που θέτει την αποδεικνύει εξετάζοντας όλα όσα ακολουθούν, αν ο άνθρωπος δεν εφαρμόζει τους νόμους και δεν χρησιμοποιεί σωστά τα όπλα που διαθέτει για να υπηρετήσει με αυτή τη φρόνηση και την αρετή. Αναπτύσσει τα επιχειρήματα του εκ του αντιθέτου.

Ο φυσικός προορισμός του ανθρώπου να είναι το ανώτερο ανάμεσα στα όντα εξαρτάται από τις επιλογές που κάνει χρησιμοποιώντας τα φυσικά του προτερήματα. Αυτό σημαίνει ότι ο φυσικός προορισμός του ανθρώπου δεν εκπληρώνεται απαραίτητα ως αποτέλεσμα μιας μηχανιστικής ή αυτόματης ακολουθίας, που υφίσταται ωστόσο δυνάμει από τη φύση. (βοηθητικό σελ.278 &4)

4. ποια ήταν η σημασία της δικαιοσύνης στην αρχαία πόλη; Στην απάντησή σας να αξιοποιήσετε τις γνώσεις από τα κείμενα της αρχαίας γραμματείας που διδαχτήκατε και από την αρχαία ιστορία; Νομίζετε ότι η δικαιοσύνη έχει την ίδια σημασία στη σύγχρονη κοινωνία;

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Στην αρχαία πόλη η δικαιοσύνη είχε μεγάλη σημασία και ιδιαίτερα σε αυτές που είχαν δημοκρατικό πολίτευμα. Οι νόμοι αρχικά ήταν άγραφοι και τη δικαιοσύνη απέδιδαν οι άρχοντες, οι ευγενείς. Τον 7^ο και 6^ο αιώνα π.Χ επικράτησε το πολίτευμα της ολιγαρχίας. Τα πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα που είχαν αρχίσει νωρίτερα με την αριστοκρατία έγιναν οξύτερα. Τότε άνδρες έμπειροι και σοφοί, οι νομοθέτες, προσπάθησαν να τα επιλύσουν. Οι άγραφοι νόμοι και το εθιμικό δίκαιο καταγράφεται προκειμένου να περιοριστούν οι αυθαιρεσίες των ευγενών. Οι νομοθέτες αυτοί θέσπισαν και καινούριους νόμους. Η καταγραφή των πρώτων νόμων στην Αθήνα έγινε από το Δράκοντα (610π.Χ) για να προστατευθούν κυρίως οι αδύνατοι από τις αυθαιρεσίες των πλουσίων και των ισχυρών. Άλλος μεγάλος νομοθέτης υπήρξε ο Σόλωνας (594π.Χ). στη Σπάρτη νόμους θέσπισε ο Λυκούργος. Η δικαιοσύνη αναπτύσσεται περισσότερο, καθώς τα πολιτεύματα εξελίσσονται και εφαρμόζεται η δημοκρατία. Στο πρώτο στάσιμο της Αντιγόνης του Σοφοκλή που αποτελεί ύμνο στη δύναμη, την τόλμη και την εφευρετικότητα του ανθρώπου στην β' αντιστροφή ο Χορός αναφέρεται στους νόμους. Ολόκληρη εξάλλου η τραγωδία «Αντιγόνη» έχει ως βασικό της προβληματισμό το Θείο και ανθρώπινο δίκαιο. Στους νόμους αναφέρονται πολλοί από τους ρήτορες. Το θέμα των νόμων απασχόλησε και τους αρχαίους φιλοσόφους και κυρίως τους σοφιστές, τον Πλάτωνα, το Σωκράτη και τον Αριστοτέλη.

Το ακριβές περιεχόμενο της λέξης δικαιοσύνη στην αρχαία πόλη εξαρτιόταν από τις αρχές και τις αντιλήψεις του δικαίου που επικρατούσαν σε κάθε πόλη και, γι' αυτό, μπορούσε να ποικίλλει ανάλογα με τον τύπο της πολιτειακής οργάνωσης που χαρακτήριζε την κάθε πολιτική κοινωνία.

Ως θεσμός μιας πόλεως, η δικαιοσύνη σήμαινε το σύνολο των γραπτών και άγραφων νόμων με βάση τους οποίους κρινόταν ο δίκαιος και ο άδικος χαρακτήρας της κάθε πράξης. Επίσης σήμαινε την επικράτηση, την τίρηση ή την απόδοση του δικαίου καθώς και την αντίστοιχη αρετή που αναφέρεται σ' αυτή τη στάση απέναντι στις αρχές του δικαίου σε μια κοινωνία.

Στον Αριστοτέλη η δικαιοσύνη νοείται ως βασική πολιτική αρετή και πολιτικό αγαθό, ως στοιχείο που σφυρηλατεί και εγγυάται τη συνοχή της πολιτικής κοινωνίας.

Στη σύγχρονη κοινωνία το σύνολο των σημασιών που είχε η λέξη κατά την αρχαία Ελλάδα επιβιώνει. Επιπλέον, συνεκδοχικά σημαίνει «το νομικό σύστημα εφαρμογής του δικαίου από ένα κράτος, τους συνακόλουθους θεσμούς και τους λειτουργούς του μέσα σ' ένα κράτος.

5. «ο άνθρωπος γεννιέται...αρετή» : να συσχετίσετε την άποψη αυτή με τις αντίστοιχες θέσεις του φιλοσόφου για την αρετή στα Ηθικά Νικομάχεια.

Ο άνθρωπος γεννιέται από τη φύση με όπλα για να υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή. Εκτός από τα φυσικά του πάθη και τη δύναμη διαθέτει το λόγο που μπορεί να αποδειχθεί όπλο για να υπηρετηθεί η φρόνηση και η αρετή. Η αρετή εξάλλου είδαμε στα Ηθικά Νικομάχεια διαφοροποιείται από τα πάθη της ψυχής και τις δυνάμεις, γιατί είναι έξη. Πάθη ονόμασε την επιθυμία, την οργή, το φόβο, το θάρρος, το φθόνο, τη χαρά, τη φιλία, το μίσος, τον πόθο, τη ζήλια, την ευσπλαχνία και γενικά όλα όσα ακολουθούνται από ευχαρίστηση ή λύπη. Τα πάθη είναι βιολογικές ιδιότητες που δεν χαρακτηρίζουν τον άνθρωπο ως καλό ή κακό. Για τις ιδιότητες αυτές -καλός ή κακός - αρχίζει ο λόγος από τη στιγμή που ο καθένας κρατά μια ορισμένη στάση απέναντι σ' αυτά. Και η καλύτερη στάση είναι η μεσότητα, που προσδιορίζεται με τη λογική και τη φρόνηση. Γενικά η αρετή είναι η μεσότητα, αποκτάται με τη συνεχή και επίπονη άσκηση και οδηγεί τον άνθρωπο στην πραγματοποίηση της φύσης του.

Άρα η θέση του Αριστοτέλη στα Πολιτικά είναι σε συμφωνία και έρχεται να συμπληρώσει τα όσα αναπτύσσει στα Ηθικά Νικομάχεια σε σχέση με τις έννοιες της φρόνησης και της αρετής.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

6. ποιο νόημα έχει ο χαρακτηρισμός «ανόσιος» που δίνει ο Αριστοτέλης στον χωρίς αρετή άνθρωπο;

Ο άνθρωπος που δεν μετέχει της αρετής και δεν ζει σύμφωνα με τη λογική, κυριαρχείται από τα πάθη και τις επιθυμίες. Αντί να εθίζεται στην αρετή, υιοθετεί τις ακρότητες της υπερβολής και της έλλειψης. Με αυτό τον τρόπο διαμορφώνει έναν τρόπο ζωής, ξένο προς τις έννοιες της δικαιοσύνης, του σεβασμού προς τους συνανθρώπους του και γενικά δεν υπακούει στις ηθικές επιταγές. Ζει ακόλαστα, παραδίδεται στις ηδονές χωρίς ηθικούς φραγμούς, χωρίς καμία αίσθηση του μέτρου. Είναι αλαζόνας, θρασύς και οργίλος, έχει ασυγκράτητη γλώσσα, εκμεταλλεύεται τους συνανθρώπους του για το δικό του όφελος, είναι αδιάντροπος.

Ο Αριστοτέλης εδώ χρησιμοποιεί έναν όρο του οποίου η κυριολεκτική σημασία αναφέρεται στην απουσία σεβασμού προς την έννοια του ιερού, του όσιου και του θείου. Το γεγονός όμως ότι τα συμφραζόμενα του κειμένου δεν έχουν θρησκευτικό ή θεολογικό χαρακτήρα καθιστά πιθανότερη εδώ τη μεταφορική χρήση της λέξης ανόσιος με την έννοια ότι η χρήση από τον άνθρωπο των «όπλων» του για σκοπούς αντίθετους προς τη φρόνηση και την αρετή έχει απόλυτα απαξιωτικό χαρακτήρα για το φυσικό προορισμό του ανθρώπου, για την κατάσταση της τελειότητας που καλείται να πραγματώσει. Έτσι η μεταφορά αυτή προσδίδει στην έννοια της ηθικής ολοκλήρωσης του ανθρώπου μέσα στην πόλη αξία ανάλογη εκείνης που απολαμβάνουν οι θρησκευτικές ιδέες και τα θρησκευτικά δόγματα μέσα στην ανθρώπινη κοινωνία.

7. ο Αριστοτέλης στο έργο του *Ηθικά Μεγάλα* γράφει : «ὅταν γάρ τινα παντελῶς ἴδωμεν φαῦλον, οὐδὲ ἄνθρωπον φαμεν εἶναι ἀλλά θηρίον, ὡς οὖσαν τινά κακίαν θηριότητα (Β', 5, 1, 2-4). Να αναλύσετε την άποψη που εκφράζει ο Αριστοτέλης στην ενότητα που διδαχτήκατε για τον δίχως αρετή άνθρωπο χρησιμοποιώντας το παραπάνω χωρίο.

Ο Αριστοτέλης στα Ηθικά Μεγάλα επισημαίνει : όταν δούμε κάποιον πολύ κακό, λέμε ότι δεν είναι άνθρωπος αλλά θηρίο, επειδή κατά τη γνώμη μας η κακία είναι αγριότητα. Το ίδιο τονίζει και στην ενότητα που εξετάζουμε. Όταν, δηλαδή ο άνθρωπος δεν ακολουθεί ζωή σύμφωνα με τη λογική, καταντάει το πιο ανόσιο και το πιο άγριο ζώο, γιατί επικρατούν πια οι επιθυμίες και τα ένστικτα. Το άλογο στοιχείο της ψυχής στρέφει τον άνθρωπο στην ακολασία, την αναισχυντία, την ασωτία και την αδιαντροπία. Ο άνθρωπος περιέρχεται στην κατάσταση του άγριου ζώου και γίνεται χειρότερος και από τα θηρία.

8. να εξηγήσετε τη θέση που διατυπώνει ο Αριστοτέλης για τη δικαιοσύνη (στην ενότητα που διδαχτήκατε) με επιχειρήματα από το επόμενο χωρίο ΗΝ (1129 b 27-32) : «η τοιαύτη δικαιοσύνη είναι τελεία αρετή, όχι όμως καθ' εαυτήν, αλλά εφόσον σχετίζεται προς ἄλλους...διό και αναφέρομεν την παροιμίαν : εις τη δικαιοσύνη συμπεριλαμβάνεται κάθε ἄλλη αρετή. Η δικαιοσύνη είναι τελειοτάτη αρετή...διότι ο κατέχων αυτήν δύναται ν' ασκεί την αρετήν και ως προς τους ἄλλους».
9. να εκθέσετε σε ένα μικρό δοκίμιο τα κοινά σημεία και τις διαφορές Πρωταγόρα - σοφιστών - Πλάτωνα με τις βασικές θέσεις του Αριστοτέλη, όπως τις συζητήσατε στις ενότητες 11 - 14.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ΕΝΟΤΗΤΑ 15^H (Γ 1, 1 - 2)

Ο πολίτης είναι συστατικό στοιχείο της πόλης

Μετάφραση :

Για όποιον εξετάζει το σύστημα διακυβέρνησης ποια είναι η φύση και ποια τα χαρακτηριστικά της κάθε επιμέρους πολιτείας το πρώτο θέμα για διερεύνηση είναι να δει τι είναι άραγε το κράτος. Γιατί σήμερα υπάρχουν διαφορετικές γνώμες πάνω σ' αυτό το θέμα, άλλοι λένε ότι την τάδε συγκεκριμένη πράξη, το τάδε συγκεκριμένο πράγμα το έκανε η πόλις, άλλοι (λένε) ότι δεν το έκανε η πόλις, παρά μια συγκεκριμένη ολιγαρχική κυβέρνηση ή ένας συγκεκριμένος τύραννος. Βλέπουμε ότι όλη η δραστηριότητα του πολιτικού και του νομοθέτη είναι για την «πόλη-κράτος», ενώ το πολίτευμα είναι ένας τρόπος οργάνωσης αυτών που κατοικούν στην «πόλη-κράτος». Επειδή όμως η «πόλη-κράτος» ανήκει στην κατηγορία των συνθέτων πραγμάτων, όπως όλα εκείνα τα σύνθετα πράγματα που το καθένα τους είναι ένα «όλον» αποτελούμενο όμως από πολλά «μέρη», είναι φανερό ότι πρώτα πρέπει να ψάξουμε να βρούμε τι είναι ο πολίτης. Επομένως πρέπει να εξετάσουμε ποιον πρέπει να ονομάζουμε πολίτη και ποια είναι η ουσία της έννοιας πολίτης. Για το περιεχόμενο της έννοιας «πολίτης» διατυπώνονται πολλές φορές διαφορετικές μεταξύ τους γνώμες. Γιατί δεν υπάρχει μια γενική συμφωνία για το περιεχόμενο λέξης πολίτης. Κάποιος ενώ είναι πολίτης σ' ένα δημοκρατικό πολίτευμα, πολλές φορές δεν είναι πολίτης σ' ένα ολιγαρχικό πολίτευμα.

Επισημάνσεις :

- στην ενότητα αυτή εξετάζεται το περιεχόμενο των εννοιών πολιτεία και πολίτης.
- ο Αριστοτέλης μεταβαίνει από την εξέταση της πολιτείας στην πόλη και για τη μετάβαση αυτή δίνει τρεις εξηγήσεις που προκύπτουν από την εμπειρία (α. «ἀμφισβητούσιν...τύραννον», β. «τοῦ δε πολιτικού...περί πόλιν», γ. «ή δε πολιτεία...ἔστι τάξις τις»)
- η μετάβαση από την πόλη στον πολίτη, στην οποία ακολουθεί αναλυτική συλλογιστική πορεία, εξηγείται από τη φύση της πόλης ως όλου, μέρος του οποίου είναι ο πολίτης. Επειδή ο ρόλος του είναι καθοριστικός για την πολιτική τάξη, πρέπει να αναζητηθούν τα χαρακτηριστικά του.

Πραγματολογικά σχόλια :

Ο Αριστοτέλης μεταβαίνει από την εξέταση της πολιτείας στην εξέταση της πόλης και από αυτήν στον πολίτη και προσδιορίζει τη μεταξύ τους σχέση. Για τη μετάβαση από την πολιτεία στην πόλη, ο Αριστοτέλης δίνει τρεις εξηγήσεις που προκύπτουν από την εμπειρία α) «αμφισβητούσιν...φάσκοντες την πόλιν», β) «του δε πολιτικού...περί πόλιν», γ) «η δε πολιτεία...εστί τάξις τις». Η έννοια της πολιτείας στη συγκεκριμένη ενότητα αφορά στο σύστημα διακυβέρνησης που εφαρμόζεται σε μια κοινωνία. Η ερώτηση « τι ποτέ εστιν η πόλις » αναδεικνύει τον προβληματισμό του Αριστοτέλη για το ποια είναι η πραγματική φύση της πόλης.

Η μετάβαση από την πόλη στον πολίτη, στην οποία ακολουθεί αναλυτική συλλογιστική πορεία, εξηγείται από τη φύση της πόλης ως όλου, μέρος του οποίου είναι ο πολίτης. Είναι

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

όμως καθοριστικός ο ρόλος του για την πολιτική τάξη και επομένως είναι ανάγκη να αναζητηθούν («δηλον ότι πρότερον ο πολίτης ζητητέος») τα χαρακτηριστικά του («ώστε τίνα χρή καλειν πολίτην και τις ο πολίτης εστί σκεπτέον»).

Ο Αριστοτέλης ξεκινά το απόσπασμα θέλοντας να διερευνήσει την έννοια της πόλης-κράτους. Θέλει να ξεκαθαρίσει ποια είναι η ουσία της, ποιος έχει την ευθύνη των πολιτικών πράξεων και ιδιαίτερα σε μη δημοκρατικά καθεστώτα. Αν την ευθύνη την έχει το κράτος και γενικά ο λαός ή αν την έχουν μόνο αυτοί που είναι κάθε φορά φορείς της εξουσίας. Πρέπει επίσης να γίνει κατανοητός ο ρόλος του πολιτικού και του νομοθέτη, ο τρόπος οργάνωσης όσων ζουν σε μια πόλη-κράτος, αλλά και τι είναι ο πολίτης.

Η διευκρίνιση της έννοιας της «πόλης» είναι αναγκαία, γιατί υπάρχει διχογνωμία ως προς την ουσία του κράτους και πρέπει να διασαφηνιστεί αν την ευθύνη των πολιτικών πράξεων την έχει το κράτος ή οι φορείς της εξουσίας, ιδιαίτερα όταν αυτοί δεν αντιπροσωπεύουν το λαό ή την πλειοψηφία του. Κάτι ανάλογο συνέβη με τους Θηβαίους όπως αναφέρεται στα ερμηνευτικά σχόλια του σχολικού βιβλίου. Στην ιστορική πορεία ενός λαού είναι ανάγκη να πάρονται αποφάσεις και να γίνονται πράξεις σημαντικές και καθοριστικές για το λαό. Όταν οι πράξεις γίνονται από κυβερνήσεις ολιγαρχικές ή από τυράννους, μερικοί ισχυρίζονται ότι την ευθύνη την έχει το κράτος. Άλλοι πάλι θεωρούν υπεύθυνη την εξουσία κυρίως όταν αυτή ασκείται χωρίς τη συναίνεση του λαού. Έτσι ενδεχόμενη αλλαγή του καθεστώτος μπορεί να σημαίνει και αναθεώρηση ή ακύρωση κάποιων πράξεων των προηγούμενων κυβερνήσεων.

Επίσης, είναι αναγκαία η διευκρίνιση της έννοιας της πόλης, γιατί μόνο έτσι θα κατανοήσουμε τον τρόπο δράσης ενός πολιτικού ή ενός νομοθέτη στα πλαίσια του κράτους. Άλλωστε και ο ίδιος ο Αριστοτέλης στην ενότητα 3 αναφέρει ότι σκοπός των νομοθετών είναι να κάνουν τους πολίτες ευτυχισμένους (αγαθούς). Ανάλογη είναι η δράση των πολιτικών στη σύγχρονη εποχή που συχνά επικαλούνται το λαό π.χ. «όλα για το λαό», «εν ονόματι του λαού» για να δικαιολογήσουν τις ενέργειες και τις αποφάσεις τους, εννοώντας ότι κάθε ενέργεια τους αποβλέπει στο συμφέρον του πολιτικού συνόλου και εκφράζει τη βούληση του λαού, ο οποίος είναι πηγή της εξουσίας του.

Ένας άλλος λόγος που επιβάλλει τη διευκρίνιση της έννοιας πόλη-κράτος είναι για να κατανοηθεί η οργάνωση του κράτους σε σχέση με το πολίτευμα που κάθε φορά επικρατεί καθώς και σε σχέση με την κατανομή της πολιτικής δύναμης.

Η λέξη «πόλις» είναι ένα όλο, που αποτελείται από διάφορα μέρη, ένα από τα οποία είναι ο πολίτης. Θα γνωρίσουμε, λοιπόν, το όλο αφού πρώτα γνωρίσουμε το μέρος. Βέβαι, για τον ορισμό της έννοιας πολίτης δεν υπάρχει συμφωνία, γιατί σε κάθε πολιτειακό καθεστώς ισχύουν άλλα κριτήρια, σύμφωνα με τα οποία θεωρείται ή όχι κάποιος πολίτης π.χ. δημοκρατία - ολιγαρχία.

Ο Αριστοτέλης δίνει τον ορισμό της έννοιας «πόλις-κράτους» χρησιμοποιώντας την αναλυτική : αναλύει την έννοια στα συστατικά της, βρίσκει τα χαρακτηριστικά αυτών και συνθέτοντας τα έχει τον ορισμό της αρχικής έννοιας.

Συλλογισμός : «πόλις εστίν τι των όλων» : γενικό που αποτελείται από μέρη «εκ πολλών μορίων» και η πόλη είναι «πλήθος τι πολιτών» : πριν δούμε τι είναι η πόλη πρέπει να ορίσουμε τον πολίτη.

Στις ενότητες 11-14 όμως ο Αριστοτέλης για τη διερεύνηση της έννοιας «πόλις-κράτος» εφάρμοσε μια άλλη μέθοδο τη γενετική, προσπαθώντας να εξηγήσει πώς «γεννήθηκε η πόλις».

Γενετική μέθοδος :

1. πώς γεννήθηκε ένα ποίημα (αφορμή - αιτία).
2. πώς γεννήθηκε μια γλώσσα.

Αναλυτική μέθοδος :

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

1. στο ποίημα εξετάζουμε τα επιμέρους γνωρίσματα.
2. στη γλώσσα εξετάζουμε τα επιμέρους στοιχεία, φθόγγους, συλλαβές κ.τ.λ.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις :

1. ποιο είναι το θέμα του τρίτου βιβλίου των Πολιτικών; Να συμπεριλάβετε στην απάντησή σας το σχετικό χωρίο του κειμένου. (Βοηθητικό σελ. 292 &1)
2. πώς ορίζει ο Αριστοτέλης την Πολιτεία στο κείμενο;

Στο κείμενο η Πολιτεία ορίζεται ως εξής : πολιτεία είναι ο τρόπος διακυβέρνησης αυτών που ζουν σε μια πόλη». Σε άλλο σημείο των Πολιτικών λέει : «η πολιτεία είναι η τάξη που επικρατεί στις πόλεις και σχετίζεται με τα αξιώματα. Αυτή καθορίζει με ποιο τρόπο κατανέμονται και ποιο είναι το κυρίαρχο στοιχείο και ποιος ο στόχος κάθε κοινωνίας». Σε άλλο χωρίο γράφει : « η πολιτεία είναι τρόπος ζωής της πόλης».

Η έννοια πολιτεία του Αριστοτέλη δεν ταυτίζεται απόλυτα με τη σύγχρονη έννοια του συντάγματος. Οι αρχαίοι Έλληνες δεν είχαν κατά κανόνα γραπτά Συντάγματα. Έτσι η Πολιτεία μοιάζει με ένα σύγχρονο σύνταγμα μόνο στο μέτρο που προβλέπει ορισμένους θεσμούς και αξιώματα, τα οποία λειτουργούν βάσει παγιωμένων διαδικασιών. Η έννοια της πολιτείας όμως δεν εξαντλείται στα προηγούμενα δεν αποτελεί μόνο το σύνταγμα, όπως αυτό αντικατοπτρίζεται στους θεσμούς του αλλά και την συνταγματική πραγματικότητα, τον τρόπο ζωής της πόλης. Η πολιτεία είναι επίσης έκφραση της κοινωνικής δομής μιας πόλης.

3. «τι πότε ξστι ή πόλις» : ποιες απόψεις παραθέτει ο φιλόσοφος σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας της πόλης; Να τις διατυπώσετε αναλυτικότερα και να γράψετε τα συμπεράσματα που μπορούν να εξαχθούν.
4. από ποιο σημείο του κειμένου υποστηρίζεται ο τίτλος που δόθηκε στο απόσπασμα;
5. ο άνθρωπος ως πολίτης κατά τον Αριστοτέλη, ασκεί εξουσία έναντι των άλλων. Να επισημάνετε στο κείμενο σας το σημείο στο οποίο διακρίνεται η θέση αυτή.

Ο πολίτης ασκεί εξουσία. Αυτό φαίνεται στο τελευταίο μέρος της ενότητας στο σημείο που επιχειρείται ορισμός της λέξης πολίτης. Ο τρόπος που ορίζεται δείχνει ότι το κριτήριο για τον πολίτη είναι η συμμετοχή του στα κοινά δρώμενα : «αυτός που είναι πολίτης σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα, συχνά δεν είναι πολίτης σε ένα ολιγαρχικό πολίτευμα» λέει ο Αριστοτέλης. Γιατί στα ολιγαρχικά πολιτεύματα δεν υπάρχουν πολιτικά δικαιώματα. Αυτά είναι θεσπισμένα και κατοχυρωμένα στις δημοκρατίες. Άλλα τι σημαίνει πολιτικό δικαίωμα; Η δυνατότητα συμμετοχής του πολίτη στα κοινά. Άρα, πολίτης είναι αυτός που έχει πολιτικά δικαιώματα και συμμετέχει στα κοινά.

6. πώς ορίζεται η σχέση πολίτη με την πόλη στο κείμενο σας από τον Αριστοτέλη; Η σχέση που σκιαγραφείται από το φιλόσοφο κινείται αμφίδρομα ή όχι και γιατί;

Η πόλη είναι σύνθετη οντότητα. Ο συλλογισμός είναι αναλογικός : όπως κάποιο πράγμα που παρουσιάζεται ως όλον ανήκει στην κατηγορία των σύνθετων πραγμάτων, έτσι και η πόλη που απαρτίζεται από τους πολίτες είναι σύνθετη οντότητα.

«Οι πολίτες είναι η πόλις-κράτος, αλλά ποιοι πολίτες; Τι είναι ένας πολίτης; Αυτό το ζήτημα της συμμετοχής στην πολιτική κοινωνία είναι εξίσου σημαντικό τόσο για το θεωρητικό ενός ιδεατού κράτους όσο και για εκείνο που βάζει τις βάσεις του πραγματικού συντάγματος. Ο Αριστοτέλης δίνει έναν εμπειρικό ορισμό : πολίτης είναι εκείνος που συμμετέχει στη δικαιοσύνη και στις δημόσιες λειτουργίες» Sinclair. Η σχέση που σκιαγραφείται δεν είναι αμφίδρομη. Ο ορισμός της έννοιας πολίτης εξαρτάται από το πολίτευμα δηλαδή από τις ελευθερίες που έχει ο πολίτης και από τη δυνατότητα συμμετοχής στα κοινά.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Ωστόσο, η σχέση αυτή κινείται αμφίδρομα, επειδή και ο ίδιος ο πολίτης υπόκειται με τη σειρά του στις αποφάσεις ή τους νόμους της πόλεως, της κεντρικής πολιτικής εξουσίας, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από τα όργανα και τους φορείς της, και μάλιστα, ακόμα και όταν ο ίδιος συμβαίνει να μην είναι σύμφωνος με κάποιους από αυτούς τους νόμους ή τις αποφάσεις.

7. γιατί ο Αριστοτέλης αναζητεί στην ενότητα αυτή ένα νέο ορισμό της πόλης, αφού την έχει ήδη ορίσει; Ποια είναι η διαφορά του διαφορά του ορισμού αυτού με ό,τι προηγήθηκε (είτε ήταν ορισμοί, είτε διευκρινίσεις, συμπληρώσεις κ.τ.λ.)

Στις ενότητες 11-14 ο Αριστοτέλης προσέγγισε γενετικά την πόλη, αναζήτησε τις συνθήκες και τις διαδικασίες από τις οποίες δημιουργήθηκε. Όσες λοιπόν απόπειρες ορισμού, διευκρίνησης ή συμπλήρωσης της έννοιας της πόλης έγιναν σ' αυτές τις ενότητες φαίνεται να προσπαθούν να απαντήσουν στο ερώτημα : «πώς γεννήθηκε η πόλις...»;

Στην ενότητα 15 ο Αριστοτέλης καταλήγει να αναζητά το περιεχόμενο της έννοιας της πόλεως, ως αποτέλεσμα της αρχικής διερεύνησης της έννοιας της πολιτείας, προκειμένου η πρώτη να χρησιμεύσει για τον ορισμό της δεύτερης.

Ακόμη, η πόλις εδώ προσεγγίζεται μέσω της αναλυτικής μεθόδου, δηλαδή ως ολοκληρωμένο λειτουργικό σύστημα που αναλύεται στα συστατικά του στοιχεία. Ο στόχος αυτής της προσπάθειας είναι, αφού γίνει κατανοητή η ουσία και η λειτουργία των συστατικών αυτών στοιχείων της πόλεως, να δοθεί ένας ορισμός που θα στηρίζεται στην κατανόηση αυτών των στοιχείων.

Διερευνά λοιπόν τις επιμέρους έννοιες κράτος, πολίτευμα, πολίτης για να φτάσει στην ουσία και στα χαρακτηριστικά της πόλης.

8. ο Αριστοτέλης προκειμένου να εξετάσει την ουσία και τις ειδικές διαφορές των ποικίλων μορφών του πολιτικού βίου θεωρεί αναγκαίο να διευκρινίσει τα εννοιολογικά εργαλεία (τις έννοιες) που θα χρησιμοποιήσει. Α) ποιες έννοιες διευκρινίζει στην ενότητα αυτή; Ποιες αμφισβητήσεις διατυπώνονται στην εποχή του γι' αυτές; Πού νομίζετε ότι οφείλονταν οι αμφισβητήσεις και πόσο μπορεί να απασχολούν παρόμοια θέματα τη σύγχρονη κοινωνία;

9. ο Αριστοτέλης με τις πρώτες του διατυπώνει ένα ζήτημα : «τις ἐκάστη τῶν πολιτειῶν ξαί ποία τις». Εκτιμάτε ότι αυτό αποτελεί μια μόνο θεωρητική αναζήτηση του φιλοσόφου ή ότι είχε για εκείνον αλλά και για μας ιδιαίτερο πρακτικό ενδιαφέρον; Να παρουσιάσετε τεκμηριωμένα τις απόψεις σας.

Η φράση ποια είναι η φύση και τα χαρακτηριστικά της επιμέρους πολιτείας (του κάθε επιμέρους τρόπου διακυβέρνησης) δεν αποτελεί μόνο θεωρητική αναζήτηση του φιλοσόφου, γιατί στις ανθρώπινες κοινωνίες το πολίτευμα αποτελεί καθοριστικό παράγοντα της ζωής των πολιτών. Ο τρόπος διακυβέρνησης της πολιτείας αναλυτικότερα συνδέεται : α) με την άσκηση της εξουσίας και την κατανομή της πολιτικής δύναμης, β) με τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, γ) με την ελευθερία έκφρασης και διακίνησης ιδεών, δ) με την επίλυση καθημερινών πρακτικών προβλημάτων. Όπως είναι φυσικό το πολίτευμα πάντοτε, επομένως και σήμερα, αποτελεί βασικό παράγοντα ειρήνης, ασφάλειας, ομόνοιας, προόδου και ευημερίας των πολιτών.

10. να αναλύσετε με συντομία το ακόλουθο χωρίο του Αριστοτέλη από την ενότητα : «νῦν γάρ ἀμφισβητοῦσιν, οἱ μέν φάσκοντες την πόλιν πεπραχέναι την πρᾶξιν, οἱ δ' οὐ την πόλιν ἀλλά την ὄλιγαρχίαν, ἢ τον τύραννον» με σκοπό να περιγράψετε ποια νοοτροπία αποκαλύπτει και αν αυτή ισχύει και σήμερα.

11. ο πόλος του πολίτη σύμφωνα με τον Αριστοτέλη προσδιορίζεται με διαφορετικό τρόπο σε κάθε πολίτευμα. Να αναλύσετε τη θέση αυτή αντλώντας παραδείγματα από την

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

προσωπική σας εμπειρία (τις εφημερίδες που διαβάσατε, τις ειδήσεις που ακούσατε, την ελληνική ιστορία που διδαχτήκατε).

Λεξιλογικές ερωτήσεις :

1. να υπογραμμίσετε από τις επόμενες λέξεις ή φράσεις εκείνες που αποδίδουν τη σημασία της πολιτείας, α) όπως την ορίζει ο Αριστοτέλης, β) όπως την χρησιμοποιούμε σήμερα : πολίτευμα, πολιτική μέριμνα, εξουσία, πολιτική τάξη, κοινωνική ομοιογένεια, πόλη.
2. «τάξις» : α) να δώσετε τη σημασία της λέξης κατά τον Αριστοτέλη και να γράψετε παραδείγματα με τις σημασίες που έχει σήμερα, β) να συνθέσετε τη λέξη με τις προθέσεις που ακολουθούν και να σχηματίσετε με τις σύνθετες λέξεις ονοματικά σύνολα : κατά, ανά, διά, εν, παρά, από, μετά.
3. να γράψετε τα ρήματα και τους ρηματικούς τύπους του κείμενου που δηλώνουν αντίληψη, έρευνα / εξέταση, ισχυρισμό, συμφωνία, διαφωνία και να δώσετε ένα συνώνυμο ή αντώνυμο καθενός στα αρχαία ελληνικά.

ΕΝΟΤΗΤΑ 16^Η
(Γ 1, 3 - 4 / 6 / 12)

Ο πολίτης ορίζεται από τη συμμετοχή
στην πολιτική και δικαστική εξουσία

Μετάφραση :

Ο πολίτης δεν είναι πολίτης με κριτήριο ότι είναι εγκαταστημένος σε ένα συγκεκριμένο τόπο (γιατί και οι μέτοικοι και οι δούλοι μοιράζονται ένα κοινό τόπο), ούτε αυτοί που (απ' όλα τα πολιτικά δικαιώματα) έχουν μόνο το δικαιώματα να εμφανίζονται στο δικαστήριο και ως εναγόμενοι και ως ενάγοντες (γιατί αυτό υπάρχει και σ' αυτούς που - μολονότι πολίτες άλλων πόλεων - έχουν το δικαίωμα αυτό χάρη σε ειδικές συμφωνίες - των πόλεων τους με τη συγκεκριμένη πόλη -). ... Με την ακριβέστερη σημασία της λέξης τίποτα δεν ορίζει τόσο τον πολίτη όσο η συμμετοχή στις δικαστικές λειτουργίες και τα αξιώματα.... . Απ' αυτά είναι φανερό, ποιος λοιπόν, είναι ο πολίτης. Αυτός που έχει τη δυνατότητα να συμμετέχει στην πολιτική και δικαστική εξουσία, λέμε πια ότι είναι πολίτης της συγκεκριμένης πόλης. Από την άλλη, πόλη είναι, για να το πούμε με τον πιο αυστηρό τρόπο, το σύνολο από τέτοια άτομα, που είναι αρκετό, ώστε να εξασφαλίζεται η αυτάρκεια της ζωής τους.

Επισημάνσεις :

- Ο Αριστοτέλης αποκλείει από τον ορισμό του πολίτη τα κριτήρια που δεν θεωρεί ικανοποιητικά
- Υποστηρίζει ότι η ιδιότητα του πολίτη οριοθετείται από τη συμμετοχή του στη βουλευτική και δικαστική αρχή που ισοδυναμεί με τη συμμετοχή στο σύνολο σχεδόν των λειτουργιών της πόλης
- Ότι, επομένως πόλις είναι το σύνολο που αποτελείται από ενεργούς, συμμετέχοντες στα κοινά, πολίτες.

Πραγματολογικά σχόλια

Ο Αριστοτέλης αποκλείει από τον ορισμό του πολίτη στοιχεία που δεν θεωρεί ικανοποιητικά (*ου τω οικειν, ουδ' οι των δικαίων μετέχοντες*). Υποστηρίζει ότι η ιδιότητα του πολίτη οριοθετείται από τη συμμετοχή του στη βουλευτική και στη δικαστική αρχή που ισοδυναμεί με τη συμμετοχή του στο σύνολο σχεδόν των λειτουργιών της πόλης και ότι επομένως «πόλις» είναι το σύνολο που αποτελείται από ενεργούς, συμμετέχοντες στα κοινά, πολίτες.

«Ου τω οικειν που πολίτης εστίν» : ο ορισμός του πολίτη δε συνδέεται με τον τρόπο κατοικίας του, αφού στην ίδια πόλη μένουν οι ελεύθεροι, οι μέτοικοι και οι δούλοι χωρίς όμως να είναι όλοι πολίτες.

«Ουδ' οι των δικαίων μετέχοντες» : η εμφάνιση στο δικαστήριο ως κατήγορος ή ως κατηγορούμενος δεν οριοθετεί την έννοια του πολίτη, αφού αυτό το δικαίωμα το απολαμβάνουν και οι πολίτες άλλων πόλεων με ειδικές συμφωνίες ανάμεσα στις δύο πόλεις.

Στο κείμενο που παραλείπεται ο Αριστοτέλης αποκλείει την έννοια του πολίτη από τα παιδιά και από τους γέροντες.

«Οι των δικαίων μετέχοντες» : είναι δύσκολη η κατανόηση και η μετάφραση της πρότασης. Αν υπήρχε κόμμα μετά το «μετέχοντες» αυτό θα σήμαινε ότι τα άτομα για το οποία γίνεται λόγος θα είχαν όλα τα δικαιώματα και η «επεξήγηση» που θα ακολουθούσε θα σήμαινε ότι όλα και όλα τα δικαιώματα είναι η εμφάνιση κάποιου στο δικαστήριο και τότε το

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

«ούτως» Θα ήταν περιττό. Χωρίς το κόμμα όμως η γενική «των δικαίων» είναι : α)αντικείμενο της μετοχής και β)γενική διαιρετική.

Αφού ανέλυσε ποιος δεν είναι πολίτης, ο Αριστοτέλης καθορίζει τον «πολίτη» με βάση δυο χαρακτηριστικά του γνωρίσματα :

Α) «μετέχειν κρίσεως» : συμμετοχή στη δικαστική λειτουργία, ως μέλος του δικαστηρίου.

Β) «μετέχειν αρχης» : αυτός που συμμετέχει στη διοίκηση του κράτους και στην άσκηση της εξουσίας.

Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι πολίτης είναι αυτός που συμμετέχει στο πολίτευμα.

Μια και όρισε, λοιπόν, την έννοια του πολίτη μπορεί να ορίσει και αυτήν της «πόλις», η οποία είναι ένα σύνολο ατόμων που μπορούν να συμμετέχουν στην πολιτική και στη δικαστική εξουσία, και είναι αρκετά και ικανά για να εξασφαλίσουν τα πάντα στο κοινό.

Μια πόλη-κράτος του 4^{ου} αιώνα έχει συνδέσει στενά την ύπαρξη της με την ύπαρξη του πολίτη, και έχει αναγνωρίσει την αξία που έχει γι' αυτήν η δραστηριά παρουσία του. Επίσης, η πόλις έχει αναγνωρίσει την ωριμότητα και την ορθότητα των δικαστικών αποφάσεων που στηρίζονται στην κρίση των πολιτών. Η λογική συνέπεια των θέσεων αυτών είναι ότι η έννοια του δικαίου που στηρίζεται στην κρίση των πολιτών είναι αυτή που εκφράζει την ίδια έννοια του δικαίου στην πόλιν, χωρίς να χρειάζεται να επικαλεστεί κανείς δικαιικές αρχές που είτε είναι υπερβατικές είτε ξεπερνούν την ικανότητα του πολίτη να τις συλλάβει ή να τις εφαρμόσει στη λήψη δικαστικών αποφάσεων.

Αυτή η στάση φανερώνει ένα επίπεδο πολιτισμού το οποίο διέπεται από τα εξής χαρακτηριστικά της πολιτικής κοινωνίας : τις αξίες της δημοκρατίας και της αντιπροσωπευτικότητας στη διαχείριση της εξουσίας και, ειδικά, της δικαστικής εξουσίας. Την εμπιστοσύνη στην αντίληψη και στην έλλογη ικανότητα του πολίτη κατά τη διαδικασία ορισμού και εφαρμογής της έννοιας του δικαίου στην πόλη.

Η υποκειμενική αντίληψη είναι ότι οι δικαστικές αποφάσεις, τα αποτελέσματα από την εφαρμογή της δικαστικής λειτουργίας, δεν υπάρχουν ερήμην του πολίτη ούτε ο ρόλος του σ' αυτά είναι ενός απλού διεκπεραιωτή αλλά αφορούν άμεσα και ουσιαστικά τον ίδιο και τις συνθήκες του βίου του.

Η καλλιέργεια του αισθήματος ασφάλειας στους πολίτες της κλασικής Αθήνας από την ύπαρξη και την εφαρμογή κανόνων δικαίου που διασφάλιζαν τις εμπορικές συναλλαγές δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για την εμπέδωση συγκεκριμένων αξιών και αρχών στη συνείδησή τους. Τέτοιες ήταν κατ' αρχάς η πίστη στο θεσμό της πόλεως, στην ανάγκη ύπαρξής της και στα αγαθά που μπορεί να προσφέρει στους πολίτες της. Έπειτα στην ίδια της δικαιοσύνης γενικά και, ειδικά, όσον αφορά το σεβασμό της αρχής της ιδιοκτησίας.

Δεν πρέπει κανείς να παραλείψει το πόσο ευεργετικές θα ήταν αυτές οι συνθήκες δικαίου που χαρακτήριζαν την εμπορική ζωή της κλασικής Αθήνας στην ενθάρρυνση και την παραγωγή της οικονομικής και εμπορικής δραστηριότητας. Ας μην ξεχνάμε ότι η Αθήνα ήταν την εποχή εκείνη ένας από τους βασικότερους προορισμούς των χερσαίων αλλά κυρίως των θαλάσσιων εμπορικών ταξιδιών στη Μεσόγειο. Γι' αυτό είναι εύλογο ότι η άνθηση του κλάδου εμπορίου, δηλαδή η παραγωγή πλούτου από αυτόν για τον πολίτη και την πόλη δεν θα μπορούσε παρά να επηρεάζεται θετικά από το περιβάλλον αξιοπιστίας και σταθερότητας που αφορούσε τις οικονομικές συναλλαγές. Η αξία, λοιπόν, του κοσμοπολιτισμού και η στάση ζωής που ευνοούσε την ελευθερία σε οικονομικό, ιδεολογικό, κοινωνικό ή και πολιτικό επίπεδο είναι στοιχεία που μαρτυρούνται από γραμματειακές πηγές της εποχής εκείνης π.χ. Θουκυδίδης ότι όντως χαρακτήριζαν τη ζωή της κλασικής Αθήνας και βέβαια των πολιτών της.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Ερμηνευτικές ερωτήσεις :

1. ο Αριστοτέλης προσδιορίζει με σαφήνεια τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία μπορούσε κάποιος να αποκαλείται πολίτης. Ποια είναι αυτά;
2. ποιοι (ποιες κοινωνικές ομάδες) δεν είναι πολίτες σύμφωνα με τον Αριστοτέλη και με ποια κριτήρια αποκλείονται, αν και μετέχουν στην οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης-κράτους; Γιατί τα κριτήρια με τα οποία θα μπορούσε κάποιος να τους θεωρήσει πολίτες δεν είναι ικανοποιητικά κατά τον φιλόσοφο;
3. «πολίτης δ' ἀπλῶς ἀρχῆς» : να συσχετίσετε το χωρίο με τον ορισμό της πολιτείας και της πόλεως από τις προηγούμενες ενότητες με σκοπό να αναζητήσετε τη σχέση πόλης, πολίτη και πολιτείας, ώστε να δείξετε πώς προκύπτει από αυτή τη σχέση ο ορισμός του πολίτη.

Η πόλη αποτελεί την ολοκλήρωση του εξελικτικού κύκλου. Είναι το τέλος των δυο μορφών κοινωνίας, της οικογένειας και του χωριού, με την έννοια ότι ικανοποιεί όλες τις ανάγκες του ανθρώπου, ότι πετυχαίνει την ύψιστη αυτάρκεια που εξασφαλίζει την ευτυχισμένη ζωή. Ανήκει σε εκείνα τα πράγματα που υπάρχουν από τη φύση.

Πολιτεία είναι η τάξη που επικρατεί στις πόλεις και σχετίζεται με τα αξιώματα. Αυτή καθορίζει με ποιο τρόπο κατανέμονται και ποιο είναι το κυρίαρχο στοιχείο και ποιος ο στόχος της κάθε κοινωνίας. Είναι το πολίτευμα της, το βασικό σύστημα διακυβέρνησής της.

Το κάθε πολίτευμα λοιπόν σχετίζεται με τον τρόπο κατανομής της πολιτικής δύναμης - εξουσίας μεταξύ των πολιτών, ξεκαθαρίζει τα θέματα της νομιμότητας της εξουσίας και της πολιτικής ευθύνης και καθορίζει γενικά το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινείται ο πολίτης μιας πόλης που, όπως προαναφέραμε, δημιουργείται για να οδηγήσει τους πολίτες στην ευδαιμονία. Λογικό επακόλουθο, λοιπόν, είναι ο πολίτης μέσα σ' αυτή την πόλη να έχει συμμετοχή στις αποφάσεις και στη δικαστική εξουσία, γιατί η δικαιοσύνη είναι αυτή που συνέχει τις κοινωνίες. Ο ρόλος του πολίτη μέσα σ' αυτό το πλαίσιο είναι ουσιαστικός. Με άλλα λόγια το οικοδόμημα και οι λειτουργίες της πόλης στηρίζονται στην ενεργητική παρουσία και συμμετοχή του πολίτη και εξαρτώνται καθοριστικά από την ικανότητά του να χρησιμοποιεί το λόγο του θέτοντας τον στην υπηρεσία της πόλεως μέσα από διαδικασίες λήψης πολιτικών και δικαστικών αποφάσεων.

4. γιατί μια πόλη-κράτος του 4^{ου} αιώνα θεωρεί απαραίτητη τη συμμετοχή του πολίτη στη δικαστική εξουσία; Τι φανερώνει, κατά τη γνώμη σας, η θέση αυτή για το επίπεδο του πολιτισμού; (Βοηθητικό σελ. 316 &5 και σελ. 312 &4)
5. να συγκρίνετε τον ορισμό της πόλεως που δίνεται στην ενότητα αυτή με όσους έχουν δοθεί στις προηγούμενες και να συνθέσετε ένα κείμενο, όπου θα αναλύσετε τι είναι πόλις σύμφωνα με τον Αριστοτέλη. (Βοηθητικό σελ. 315 &4)
6. ποια είναι η γνώμη σας για την πολιτεία (πολίτευμα), όπου ο πολίτης έχει το δικαίωμα να απευθύνεται στη δικαστική αρχή για να δικαιωθεί;

Σε μια δημοκρατική κοινωνία οι πολίτες έχουν δικαιώματα και υποχρεώσεις. Αυτά καθορίζονται με νόμους και η πολιτεία πρέπει να επιβλέπει για την τήρησή τους. Οι νόμοι γενικότερα ρυθμίζουν τις σχέσεις μεταξύ των πολιτών και μεταξύ των πολιτών και του κράτους. Τα συμφέροντα όμως των ανθρώπων οδηγούν στην παραβίαση των νόμων. Πολλοί άνθρωποι αδικούν τους άλλους, ιδίως όταν αισθάνονται ότι μπορεί για την πράξη τους να μείνουν ατιμώρητοι. Γ' αυτό το λόγο όλοι οι πολίτες πρέπει να είναι ίσοι απέναντι στο νόμο. Τότε το δίκαιο πρέπει να αποδίδεται από ανεξάρτητη και αμερόληπτη δικαιοσύνη. Μέσα σε μια πόλη πρέπει να εξυπηρετούνται τα συμφέροντα όλων των πολιτών και όλοι να αισθάνονται ασφαλείς, να είναι ήρεμοι, απερίσπαστοι στην εργασία τους, ώστε να προκόψουν και να ευτυχούν. Η πολιτεία που ενδιαφέρεται για όλους τους πολίτες και όχι για τους λίγους, που ανάγει τη δικαιοσύνη ως υπέρτατη αξία και την αποδίδει με πνεύμα

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

μετριοπάθειας, είναι η δημοκρατία. Δημοκρατία χωρίς αμερόληπτη και ανεξάρτητη δικαιοσύνη δεν υπάρχει.

7. ποιες αρχές ή αξίες καλλιεργούνται στην προσωπικότητα του πολίτη της κλασικής Αθήνας, όταν αυτός μπορεί να επιλύσει τα οικονομικά του προβλήματα με κανόνες δικαίου που διασφαλίζουν τις εμπορικές συναλλαγές;

Καλλιεργείται η αρχή του σεβασμού της προσωπικότητας των άλλων. Μια διαφορά λύνεται στα δικαστήρια με λογικό και ειρηνικό τρόπο. Έτσι, αποφεύγονται οι αντιδικίες, τα μίση, οι προσωπικές εμπάθειες που οδηγούν πολλές φορές σε κοινωνικές αναστατώσεις και συγκρούσεις. Αποφεύγεται, επίσης, η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Όποιος αδικείται, έχει το δικαίωμα της προσφυγής στη δικαιοσύνη είτε είναι πλούσιος είτε φτωχός. Και θα κληθεί να πληρώσει ή να τιμωρηθεί, όποιος αδίκησε ανεξάρτητα από την κοινωνική του θέση και την οικονομική του κατάσταση. Με αυτόν τον τρόπο καλλιεργείται η αρχή της ισονομίας. Κάθε πολίτης είναι ίσος απέναντι στο νόμο, τον οποίο εμπιστεύεται μέσω των δικαστικών λειτουργιών για την επίλυση των διαφορών του με τους άλλους. Μέσα σε μια ευνομούμενη πολιτεία ο πολίτης συνηθίζει με την πάροδο του χρόνου να πειθαρχεί στους νόμους ενσυνείδητα και να μην τους παραβιάζει. Μειώνεται μ' αυτόν τον τρόπο η παραβατικότητα και η εγκληματικότητα.

8. τόσο ο Αριστοτέλης όσο και ο Πλάτωνας θεωρούν ουσιώδες στοιχείο για τον ορισμό του πολίτη τη συμμετοχή στη δικαστική εξουσία. Τι κατά τη γνώμη σας φανερώνει αυτή η ταύτιση απόψεων για την κοινωνία της εποχής τους;

Η κοινωνία του 4^{ου} αιώνα θέλει τους πολίτες ενεργούς και συμμετέχοντες στα κοινά με τρόπο συγκεκριμένο και ουσιαστικό. Η πόλη, όπως είδαμε, έχει το προβάδισμα σε σχέση με το άτομο και μόνο μέσα σ' αυτή είναι δυνατό να επιτευχθεί η προσωπική ευημερία. Οι πολίτες το γνωρίζουν αυτό πολύ καλά και συμμετέχουν όχι μόνο στα πολιτικά αλλά και στην απονομή δικαιοσύνης. Κάθε υπόθεση της πολιτείας και κυρίως η απονομή της δικαιοσύνης σύμφωνα με το δίκαιο και τη λογική, είναι μέριμνα όλων των πολιτών. Γιατί χωρίς δικαιοσύνη οι πόλεις διασπώνται και εξασθενίζουν.

9. πώς μπορούσε ο πολίτης να λάβει μέρος στην πολιτική εξουσία στα πλαίσια της κλασικής πόλης και τι σήμαινε αυτό για την κοινωνική του υπόσταση; Να διατυπώσετε τις απόψεις σας αξιοποιώντας στοιχεία από την ιστορία.

Λεξιλογικές – σημασιολογικές ερωτήσεις :

1. «το οἰκεῖν» : α) ποια είναι η συντακτική ονομασία της έκφρασης; Να δώσετε τη σημασία της και να γράψετε το ουσιαστικό που της αντιστοιχεί. β) να γράψετε τα ομόρριζα ουσιαστικά που ισοδυναμούν με τις εκφράσεις :

Εκφράσεις	Ουσιαστικά
Το οἰκεῖν	
Το λακωνίζειν	
Το φιλοσοφεῖν	
Το κοινωνεῖν	
Το μετέχειν	
Το λέγειν	
Το εἶναι	
Το εἰπεῖν	

2. «μέτοικος» : να εξηγήσετε ετυμολογικά τη λέξη και να δώσετε τη σημασία της. Να τη συγκρίνετε ως προς τη σημασία της με τις λέξεις : άποικος, έποικος, κάτοικος, πάροικος.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

3. «ύπέχειν» : να εξηγήσετε ετυμολογικά τη λέξη και να ανασυνθέσετε τον ρηματικό τύπο στα α' ενικό πρόσωπο του Ενεστώτα, Ενεργητικής φωνής ή Μέσης με τις προθέσεις, που ακολουθούν : ανά, αντί, κατά, παρά, επί, περί, από.
4. να σχηματίσετε ρηματικά ουσιαστικά ή επίθετα (στην αρχαία ελληνική) συγγενή ετυμολογικά προς τις επόμενες λέξεις του κειμένου και να τις γράψετε στον πίνακα που ακολουθεί :

Λέξεις	ρήματα	Ουσιαστικά - επίθετα
ἀρχῆς		
Κρίσεως		
Πολίτης		
δοῦλοι		
Δικαίων		
συμβόλων		

ΕΝΟΤΗΤΑ 17^η
(Γ 7, 1 - 3 / 5)

Τα ορθά πολιτεύματα και οι παρεκκλίσεις από αυτά

Επισημάνσεις :

- σ' αυτήν την ενότητα γίνεται α) διάκριση των πολιτευμάτων με κριτήριο τον αριθμό αυτών που ασκούν την εξουσία, β) διάκριση σε ορθά πολιτεύματα και παρεκκλίσεις.

Πραγματολογικά σχόλια :

Ο Αριστοτέλης στην πορεία οικοδόμησης της πολιτικής του Θεωρίας, επαναφέρει και συμπληρώνει μερικούς κεντρικούς όρους ή ιδέες, φωτίζοντας τες από διαφορετικές πλευρές και διερευνώντας τες με βάση διαφορετικές μεθοδολογικές αρχές και αφετηρίες.

Θέμα της ενότητας 17 είναι κυρίως τα είδη των πολιτειών. Ο λόγος σχετικά με τα πολιτεύματα ξεκίνησε από τη 15^η ενότητα, ενώ εδώ απαριθμούνται τα ορθά είδη των πολιτευμάτων και οι αντίστοιχες παρεκκλίσεις τους : βασιλεία - τυραννία, αριστοκρατία - ολιγαρχία, πολιτεία - δημοκρατία, ενώ επιχειρείται και μια ανάλυση των κύριων χαρακτηριστικών τους.

Το θέμα του συσχετισμού των εννοιών **πόλις-πολίτης-πολιτεία** απασχόλησε τον Αριστοτέλη στην ενότητα 11 : «αυτη δ' εστίν η καλουμένη πόλις και η κοινωνία η πολιτική», επίσης στην ενότητα 12 : « ο άνθρωπος είναι ένα όν προορισμένο από τη φύση του να ζει σε πόλη». Ακολουθώντας την αναλυτική μέθοδο στην ενότητα 15 ορίζει την πόλιν «πολιτών τι πλήθος» και θέτει ως επόμενο ζητούμενο του τον ορισμό του πολίτη. Στην ενότητα 16 προσδιορίζει ως βασικό γνώρισμα του πολίτη «μετέχειν κρίσεως και αρχής, την εξουσίαν κοινωνειν αρχής βουλευτικής και κριτικής» τη συμμετοχή δηλαδή στην άσκηση πολιτικής και δικαστικής εξουσίας. Στην ίδια ενότητα επαναδιατυπώνει και συμπληρώνει τον ορισμό της πόλης με βάση τον ορισμό του πολίτη που έδωσε : «το των τοιούτων πλήθος ικανόν προς αυτάρκειαν ζωής». Στην ενότητα 17 με βάση ένα συλλογισμό που συνδυάζει την ως τώρα έρευνά του καταλήγει στο συμπέρασμα : «γιατί ή το όνομα του πολίτη δεν πρέπει να δίνεται σε ανθρώπους που είναι κατά το πολίτευμα μέλη της πόλης ή πρέπει να έχουν το μερτικό τους στα πλεονεκτήματα που ανήκουν στα μέλη της πόλης».

Επίσης επανέρχεται η ιδέα του αγαθού που διασφαλίζει η πολιτεία. Στην ενότητα 11 αναφέρθηκε ότι κάθε πολιτεία συγκροτήθηκε για χάρη κάποιου αγαθού και μάλιστα ότι η ανώτερη απ' όλες τις κοινότητες αποβλέπει και στο ανώτερο αγαθό. Στην ενότητα 12 το αγαθό αυτό προσδιορίστηκε ως η ύψιστη αυτάρκεια. Στην ενότητα 17 ένα βασικό χαρακτηριστικό της έννοιας του αγαθού που μπορεί και πρέπει να πραγματώνεται μέσα στην πολιτική κοινωνία και να διέπει το πολίτευμα της είναι η «εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος, εφόσον βέβαια πρόκειται για μια ορθή πολιτεία.

Ο Αριστοτέλης διέκρινε έξι κύκλους πολιτευμάτων, τρεις ορθούς και τρεις παρεκκλίσεις τους. Τα ορθά πολιτεύματα είναι η βασιλεία, η αριστοκρατία, η πολιτεία. Οι διαστρεβλώσεις τους είναι η τυραννία, η ολιγαρχία, η δημοκρατία.

Τα κριτήρια διάκρισης των πολιτευμάτων σύμφωνα με τον Αριστοτέλη είναι τα εξής :

- Τα ποσοτικά χαρακτηριστικά, δηλαδή ο αριθμός των πολιτών που συμμετέχει σ' αυτά.
- Ένα άλλο κριτήριο είναι το ποιοτικό, δηλαδή η εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος. Έτσι τα πολιτεύματα της βασιλείας, της αριστοκρατίας και της πολιτεία Θεωρούνται ότι διέπονται απ' αυτή τη βασική αρχή, ενώ η τυραννία, η ολιγαρχία και η δημοκρατία την παραβαίνουν προς κύριο ή αποκλειστικό όφελος του ενός ή των λίγων και των «απόρων»

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Ο ορισμός του πολίτη που δόθηκε στην ενότητα 16 με το κριτήριο της εξυπηρέτησης του κοινού συμφέροντος που ισχύει για τα ορθά πολιτεύματα οδηγεί στο συμπέρασμα που λανθάνει εδώ, ότι όσοι είναι πολίτες μιας πόλης είναι απαραίτητοι και ικανοί για την εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος της πόλης μέσα από την άσκηση των δικαιωμάτων και την εκπλήρωση των υποχρεώσεων τους.

Η σκέψη του Αριστοτέλη χαρακτηρίζεται συνολικά από εσωτερική λογική συνέπεια και συνοχή, εφόσον οι ορισμοί της πόλης και του πολίτη που δόθηκαν γενετικά και αναλυτικά μπορούν να ισχύσουν μόνο μέσα στο πλαίσιο καθενός από τα ορθά πολιτεύματα. Βρίσκονται σε αρμονική σχέση με τη βασική τους λειτουργική αρχή : την εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος.

Η δημοκρατία και η ολιγαρχία κατά τον Αριστοτέλη ανήκουν στα στρεβλά πολιτεύματα στα οποία το κοινό συμφέρον δεν αποτελεί προτεραιότητα της πόλης. Η διαφορά μεταξύ τους οφείλεται στο γεγονός ότι στη δημοκρατία εξυπηρετείται το συμφέρον των απόρων ενώ στην ολιγαρχία των πλουσίων. Σ' αυτά τα πολιτεύματα υπάρχουν κοινωνικές ομάδες που διαφοροποιούνται μεταξύ τους ανάλογα με την οικονομική τους δυνατότητα. Η οικονομική διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στις ομάδες αυτών των πολιτευμάτων έχει αναχθεί σε κοινωνική διαφορά που είναι σε θέση να καθορίζει τον πολιτειακό χαρακτήρα της πόλεως προς όφελος της μιας και προς ζημία της άλλης ομάδας. Στην ολιγαρχία όπως και στη δημοκρατία το κριτήριο αναφέρεται στον πλούτο της μιας και της άλλης ομάδας. Αυτό συμβαίνει επειδή ο πλουτισμός της μιας ομάδας σε βάρος της άλλης είναι πλέον το κριτήριο για την άσκηση της πολιτικής εξουσίας στα πολιτεύματα της ολιγαρχίας και της δημοκρατίας, με όλα τα αρνητικά που αυτό μπορεί να συνεπάγεται για τη συνοχή μιας τέτοιας κοινωνίας και τις εντάσεις που αναπτύσσονται μέσα της.

Πολιτεία : είναι το πολίτευμα στο οποίο κυβερνά ο λαός αποβλέποντας στο κοινό συμφέρον.

Δημοκρατία : είναι το πολίτευμα στο οποίο εξυπηρετείται το συμφέρον των απόρων, που είναι πάλι οι πολλοί, χωρίς όμως να υπάρχει πρόνοια για το κοινό συμφέρον.

Για την δημοκρατία ισχύει δηλαδή ότι είναι ένας ακραίος και δυσλειτουργικός τύπος πολιτεύματος. Η **πολιτεία, η ορθή δημοκρατία** ορίζεται ως το πολίτευμα της μεσότητας. Εκεί δεν υπάρχει απόλυτη κυριαρχία μιας κοινωνικής ομάδας σε βάρος της άλλης ή των άλλων αλλά σύμπλευση με γνώμονα το κοινό συμφέρον. Ο Αριστοτέλης αποδίδει τη μεσότητα και στα πολιτεύματα.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις :

1. να επισημάνετε στις ενότητες που διδαχτήκατε τα σημεία εκείνα με τα οποία συνδέεται ιδιαίτερα το θέμα αυτής της ενότητας.

Ο Αριστοτέλης στην πορεία οικοδόμησης της πολιτικής του Θεωρίας, επαναφέρει και συμπληρώνει μερικούς κεντρικούς όρους ή ιδέες φωτίζοντας τες από διαφορετικές πλευρές και διερευνώντας τες με βάση διαφορετικές μεθοδολογικές αρχές και αφετηρίες.

Θέμα της ενότητας 17 είναι κατεξοχήν τα είδη των πολιτειών. Ο λόγος σχετικά με τα πολιτεύματα ξεκίνησε στην ενότητα 15, όπου η πολιτεία αρχικά ορίστηκε ως «τῶν την πόλιν οίκοιντων τάξις τις» ένας βασικός τρόπος οργάνωσης των πολιτών, στην ουσία, δηλαδή μια κατ' αρχήν κατανομή της πολιτικής δύναμης. Στην ενότητα 17 απαριθμούνται τα ορθά είδη

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

πολιτευμάτων και οι αντίστοιχες παρεκκλίσεις και διαστρεβλώσεις τους (βασιλεία - τυραννία, αριστοκρατία - ολιγαρχία, πολιτεία - δημοκρατία), ενώ επιχειρείται μια ανάλυση των κύριων χαρακτηριστικών τους.

Το θέμα του **συσχετισμού των εννοιών πόλις-πολίτης-πολιτεία** απασχόλησε αρχικά τον Αριστοτέλη στην **ενότητα 11**, όπου το προσέγγισε γενετικά «αὐτη δ' ἐστίν ἡ καλούμενη πόλις και ἡ κοινωνία ἡ πολιτική», στην **ενότητα 12** «ο ἀνθρωπος είναι ἐναντίον την ενότητα 15 ορίζει την πόλιν ως «πολιτῶν τι πλῆθος» και θέτει ως επόμενο ζητούμενο του τον ορισμό του πολίτη. Στην **ενότητα 16** προσδιορίζει ως βασικό γνώρισμα του πολίτη το «μετέχειν κρίσεως και ἀρχῆς, την ἔξουσίαν κοινωνεῖν ἀρχῆς βουλευτικῆς και κριτικῆς» τη συμμετοχή δηλαδή στην άσκηση της πολιτικής και δικαστικής εξουσίας. Στην ίδια ενότητα αναδιατυπώνει και συμπληρώνει τον ορισμό της πόλεως με βάση τον ορισμό του πολίτη που έδωσε «το τῶν τοιούτων πλῆθος ίκανόν προς αὐτάρκειαν ζωῆς». στην **ενότητα 17** με βάση ένα συλλογισμό που συνδυάζει την ως τώρα έρευνα του, καταλήγει στο εξής συμπέρασμα : «γιατί ἡ το όνομα του πολίτη δεν πρέπει να δίνεται σε ανθρώπους που είναι κατά το πολίτευμα μέλη της πόλης (ενν. μια και δεν λαμβάνονται υπόψη τα δικαιώματά τους) ἡ (ενν. αν τους δίνεται το όνομα του πολίτη) πρέπει να έχουν το μερτικό τους στα πλεονεκτήματα που ανήκουν στα μέλη της πόλης».

Μια ακόμα βασική ιδέα που επανέρχεται είναι αυτή του **αγαθού** το οποίο διασφαλίζει μια πολιτεία. Στην **ενότητα 11** αναφέρθηκε ότι κάθε ανθρώπινη κοινωνία συγκροτήθηκε ἀγαθοῦ τινός ἔνεκεν» και μάλιστα «ἡ πασῶν κυριωτάτη» αποβλέπει στο «κυριώτατον πάντων ἀγαθόν». Στην **ενότητα 12** το αγαθό αυτό προσδιορίστηκε ως «ἡ ψυστὴ αυτάρκεια», δηλαδή όχι απλώς «ἡ διασφάλιση της ζωῆς» αλλά στην πραγματικότητα «ἡ εξασφάλιση της καλής ζωῆς». Στην **ενότητα 17** ένα βασικό χαρακτηριστικό της έννοιας του αγαθού που μπορεί και πρέπει να πραγματώνεται μέσα στην πολιτική κοινωνία και να διέπει το πολίτευμά της είναι η «εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος», εφόσον βέβαια πρόκειται για μια ορθή πολιτεία.

2. πόσα και ποια είναι τα πολιτεύματα της αρχαιότητας κατά τον Αριστοτέλη.
3. ποια κριτήρια υιοθετεί ο Αριστοτέλης στη διάκριση των πολιτευμάτων; (βοηθητικό σελίδα 325 &1)
4. ποιο κριτήριο χρησιμοποιεί ο φιλόσοφος για τη διάκριση των πολιτευμάτων σε ορθά και παρεκκλίσεις (παρεκβάσεις) και ποια σχέση έχει με το σκοπό της πόλης και τον ορισμό του πολίτη;

Χρησιμοποιεί το κριτήριο εξυπηρέτησης του δημοσίου συμφέροντος. Η πόλη-κράτος έχει ως τελικό σκοπό το ύψιστο αγαθό, την ευδαιμονία των πολιτών. Η πόλη γεννήθηκε για τη διασφάλιση της ζωῆς, ικανοποιεί όμως και τη βαθύτερη επιθυμία των πολιτών για ευζωία. Ευζωία σημαίνει ηθική και πνευματική δραστηριότητα του ανθρώπου - δυο ενέργειες με τις οποίες ο πολίτης ασκεί τις αρετές και ηθικοποιείται στο μέγιστο δυνατό βαθμό. Επίσης, η πόλη-κράτος αποτελείται από πολίτες και οι πολίτες είναι οργανικό στοιχείο του πολιτεύματος, γιατί έχουν το δικαίωμα αλλά και την υποχρέωση να συμμετέχουν στην άσκηση των πολιτικών λειτουργιών της πόλης και στην απονομή δικαιοισύνης. Ο σκοπός της πόλης πετυχαίνεται, όταν υπάρχουν τα ορθά πολιτεύματα, γιατί μόνο τότε εξυπηρετούνται τα συμφέροντα των πολιτών.

5. να γράψετε τα είδη των ορθών πολιτευμάτων και των παρεκβάσεων που διακρίνει ο Αριστοτέλης και τα κριτήρια που χρησιμοποιεί για την κατάταξη τους.
6. να εξηγήσετε τη διαφορά μεταξύ δημοκρατίας και ολιγαρχίας μελετώντας προσεκτικά τη θέση του Αριστοτέλη : «ἡ ολιγαρχία υπηρετεί το συμφέρον των πλουσίων και η δημοκρατία το συμφέρον των απόρων».

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Ο Αριστοτέλης θεωρεί και τα δυο αυτά πολιτεύματα παρεκκλίσεις από τα ορθά που είναι η Αριστοκρατία και η Πολιτεία, καθώς και στις δυο περιπτώσεις εξυπηρετούνται τα συμφέροντα μιας κοινωνικής ομάδας. Η μόνη διαφορά από την ολιγαρχία στη δημοκρατία είναι ότι η δημοκρατία υπηρετεί τα συμφέροντα μιας μεγαλύτερης ομάδας, που είναι οι φτωχοί και οι αδύνατοι οι οποίοι προστατεύονται από την εκμετάλλευση των δυνατών.

Συγκρίνοντας αυτά τα πολιτεύματα με τα αντίστοιχα τους ορθά, παρατηρούμε ότι οι φράσεις «τα λίγα άτομα» στην αριστοκρατία και ο «λαός» στην πολιτεία που ασκούν την εξουσία δείχνουν ένα κατ' αρχήν ποσοτικό κριτήριο σχετικά με τον αριθμό αυτών που κατέχουν την πολιτική ισχύ.

Στην ολιγαρχία όμως και στη δημοκρατία το κριτήριο αναφέρεται στον πλούτο της μιας και της άλλης ομάδας. Αυτό βέβαια δεν συμβαίνει, επειδή οι πλούσιοι δεν είναι πάλι οι λίγοι ή επειδή οι άποροι δεν αποτελούν την πλειονότητα του λαού, αλλά επειδή ο πλουτισμός της μιας ομάδας σε βάρος της άλλης είναι πλέον το κριτήριο για την άσκηση της πολιτικής εξουσίας στα πολιτεύματα της ολιγαρχίας και της δημοκρατίας, με όλα τα αρνητικά που αυτό συνεπάγεται για τη συνοχή μιας τέτοιας κοινωνίας και τις εντάσεις που αναπτύσσονται μέσα της.

7. να εξηγήσετε το νόημα που δίνει ο Αριστοτέλης στον όρο πολιτεία και στον όρο δημοκρατία.

Η πολιτεία είναι μίγμα δημοκρατικών και ολιγαρχικών στοιχείων. Είναι πολίτευμα της μέσης τάξης. Σε κάθε πόλη υπάρχουν οι πολύ εύποροι και οι πολύ άποροι. Υπάρχουν και οι μέσοι. Υγιής δημοκρατία υπάρχει εκεί όπου οι μέσοι υπερέχουν, γιατί δημιουργούν μια ισορροπία στο κοινωνικό σύνολο με το να αντιστέκονται στα ιδιαίτερα συμφέροντα του πλήθους των απόρων και των δυνατών ευπόρων. Ο μέσος ευκολότερα υποτάσσεται στις επιταγές του λόγου. Στη δημοκρατία την εξουσία την ασκούν οι πολλοί, οι οποίοι είναι άποροι και γι' αυτό το λόγο εξυπηρετούν τα δικά τους συμφέροντα, αδιαφορώντας για τους άλλους.

Η δημοκρατία είναι το αντίστοιχο στρεβλό πολίτευμα της πολιτείας.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ΕΝΟΤΗΤΑ 18^H (Γ 11, 1 - 4)

Πρέπει το πλήθος των πολιτών να ασκεί την πολιτική εξουσία;

Επισημάνσεις :

- ο Αριστοτέλης επιδοκιμάζει τη συλλογική εξουσία, δεν αποκλείει όμως τη δραστηριότητα των σπουδαίων ανδρών, που μπορούν να συστηματοποιήσουν και να αποσαφηνίσουν τις ορθές απόψεις των πολλών. Η βασική του θέση είναι ότι οι πολλοί ως σύνολο, καθώς διαθέτουν αρετή και φρόνηση, ασκούν την πολιτική εξουσία ωφελιμότερα από τους λίγους αλλά αρίστου, γιατί συνολικά έχουν πολλαπλάσια αρετή και εξυπνάδα (ήθη και διάνοια).

Πραγματολογικά σχόλια

Ο Αριστοτέλης επιδοκιμάζει τη συλλογική εξουσία, αν και το ύφος του στην αρχή της ενότητας είναι διστακτικό. Ο Αριστοτέλης έχει εξηγήσει ότι επιβάλλεται η αναλυτική παρουσίαση κάθε πολιτεύματος προκειμένου να λυθούν οι απορίες που δημιουργούνται. Έτσι, όποιος εμβαθύνει και δεν παρουσιάζει μόνο την πρακτική πλευρά των πολιτευμάτων οφείλει να μην παραλείπει τίποτα και να επιζητεί την αλήθεια. Το διστακτικό του ύφος είναι επομένως αναμενόμενο, αφού σιγά-σιγά αναλύει και διερευνά, εμβαθύνει στα μέρη και το όλον και στόχος του είναι να μη παραλειφθεί κάποια πτυχή του θέματος ανεξερεύνητη. Δεν αποκλείει όμως τη δραστηριότητα των σπουδαίων ανδρών, που μπορούν να συστηματοποιήσουν και να αποσαφηνίσουν τις ορθές απόψεις των πολλών.

Η βασική του θέση είναι ότι πολλοί ως σύνολο, καθώς διαθέτουν αρετή και φρόνηση, ασκούν την πολιτική εξουσία ωφελιμότερα από τους λίγους και αρίστους, γιατί συνολικά έχουν πολλαπλάσια αρετή και εξυπνάδα. Ένας περιορισμός που θέτει ο Αριστοτέλης στην άσκηση της εξουσίας από το πλήθος είναι να μην είναι αυτό ανδραποδώδες. Ακόμη και αν το πλήθος δυνάμει είναι ο ορθότερος φορέας άσκησης της πολιτικής εξουσίας, είναι σημαντικό οι ενέργειες και οι επιλογές του να είναι σύμφωνες με κάποια βασική έννοια νομιμότητας, με το νόμο, έτσι ώστε η επιθυμία και ο θυμός να μην είναι στοιχεία ανεξέλεγκτα στο να επηρεάζουν τον ανθρώπινο παράγοντα. Με το χαρακτηριστικό τρόπο ο νόμος αναφέρεται ως Θεός και νους, ενώ ο άνθρωπος θεωρείται ότι ενέχει την ιδιότητα του θηρίου.

Η άποψη αυτή ολοκληρώνει την Αριστοτελική άποψη που ξεκίνησε από το κείμενο της ενότητας 18. Μπορεί να προστεθεί, ωστόσο, ότι η έννοια του νόμου από μόνη της μπορεί να οδηγήσει και σε αρνητικά αποτελέσματα για την πόλιν και τους πολίτες, οι μέθοδοι και οι στόχοι που θα της αποδιθούν δεν φροντίζουν για το κοινό συμφέρον αλλά μεροληπτούν, έτσι, ώστε να αποβαίνουν σε βάρος του συνόλου της πόλεως.

Η αρετή και η φρόνηση αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά του ανθρώπου ως πολίτη και οι αξιόλογοι άνθρωποι είναι ανώτεροι από κάθε επιμέρους άτομο ενός πλήθους, αφού τα μόρια της αρετής και της φρόνησης που διαθέτει κάθε πολίτης αθροίζονται. Στη διατύπωση της θέσης του αυτής δεν είναι κατηγορηματικός.

Ο Αριστοτέλης για να ενισχύσει την άποψη του για τη δύναμη των πολλών χρησιμοποιεί παραδείγματα από τα οποία το πρώτο έχει να κάνει με υλικές απολαύσεις, το δεύτερο έρχεται από τη μυθολογία και το τρίτο είναι σχετικό με τις πνευματικές απολαύσεις.

Α) το υποθετικό - παραστατικό - παράδειγμα του ενός ανθρώπου με τα πολλά χέρια και πόδια και τις πολλές αισθήσεις και με τη συσσωρευμένη αρετή και εξυπνάδα, εκφράζει την έννοια της δύναμης και της υπεροχής π.χ. ο Απόλλωνας των Λακεδαιμονίων με τα τέσσερα χέρια και αυτιά, οι Εκατόγχειρες.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Β) όταν κυβερνούν οι πολλοί έχοντας ο καθένας από ένα μόριο αρετής και φρόνησης μοιάζουν με το τραπέζι που προσφέρουν οι πολλοί συνδαιτημόνες συγκριτικά μ' αυτό που προσφέρει ο ένας.

Γ) το άλλο παράδειγμα αφορά την κρίση των δραματικών αγώνων στην αρχαία Ελλάδα : οι δέκα εκλεγμένοι κριτές - χωρίς να είναι ειδικοί και με ιδιαίτερη καλλιέργεια - έγραφαν την κρίση τους σε 10 πινακίδες. Από τις κρίσεις που καταγράφονταν στις 5 από τις 10 πινακίδες προέκυπτε το αποτέλεσμα της κρίσης.

Στο συγκεκριμένο θέμα, σχετικά με την αξία της γνώμης των πολλών ως προς τα θέματα της μουσικής, του θεάτρου και της τέχνης, διαφορετική είναι η θέση του Πλάτωνα ο οποίος στους «Νόμους» κάνει λόγο για «αμούσους βοάς πλήθους» και για τον πολύ όχλο ο οποίος είναι «καταγέλαστος, αν νομίζει ότι γνωρίζει αρκετά το αρμονικό και γεμάτο ρυθμό και τα αντίθετά τους».

«Ενωμένοι όλοι μαζί» : η αντίληψη ότι με τη λειτουργία των ατόμων ως συνόλου ξεπερνιούνται οι αδυναμίες του καθενός ατόμου χωριστά, παραπέμπει ίσως σε χωρίο της Ιλιάδας Ν237, 'οπου ο Ποσειδώνας, θέλοντας να εμψυχώσει τον Ιδομενέα σε μια μάχη λέει ότι «και οι πιο αδύναμοι αν ενωθούν κάτι θα κάνουν πάντα».

«Είναι ενδεχόμενο» : παρατηρούμε ότι ο Αριστοτέλης δεν είναι κατηγορηματικός στη διατύπωση της θέσης ότι οι πολλοί ενωμένοι ως σύνολο είναι καλύτεροι από τους λίγους και άριστους. Το ίδιο παρατηρούμε και στην αρχή της ενότητας στο σχόλιο μετά τη διατύπωση του θέματος. Εκεί αναφέρει : «τάχα δε καν αλήθειαν» που δείχνει ότι ο Αριστοτέλης δεν υιοθετεί ανεπιφύλακτα την άποψη.

Στη συνέχεια εξετάζονται τα πλεονεκτήματα που παρουσιάζουν οι άριστοι, οι λίγοι, αν έχουν την εξουσία. Είναι ανώτεροι από κάθε επιμέρους άτομο του πλήθους , γιατί συγκεντρώνουν στοιχεία τα οποία στο πλήθος είναι διάσπαρτα και χάνονται. Δε γίνεται καμία αναφορά σε μειονεκτήματα και δε διατυπώνεται καθαρά καμιά επιφύλαξη για τη διακυβέρνηση του κράτους από τους λίγους (πιθανό μειονέκτημα : τα πλεονεκτήματα του συνόλου περισσότερα απ' αυτά των λίγων).

Με δυο αναλογίες ο Αριστοτέλης στηρίζει την παραπάνω θέση : Α) οι λίγοι και οι άριστοι μοιάζουν με τους ωραίους ανθρώπους που έχουν όλα τα γνωρίσματα της ομορφιάς, ενώ οι πολλοί είναι σαν τους συνηθισμένους ανθρώπους, που δεν είναι τόσο ωραίοι. Αυτοί όμως μπορεί να έχουν ένα ή, έστω, λίγα ωραία χαρακτηριστικά, και αυτά να είναι ωραιότερα από τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά του ωραίου.

Β) οι αξιόλογοι άνθρωποι μοιάζουν με ζωγραφιές ανθρώπων τις οποίες φιλοτεχνούν οι ζωγράφοι. Μπορεί όμως ένας πραγματικός άνθρωπος και όχι ζωγραφισμένος να έχει κάποιο ωραιότερο στοιχείο απ' αυτό της εικόνας.

Συμπέρασμα : Θέλει να πει ότι παρόμοια με τα όσα συμβαίνουν στα παραδείγματα μπορεί να ισχύουν και στο δημόσιο βίο. Είναι δυνατόν λίγοι άνθρωποι αλλά αξιόλογοι να συγκεντρώνουν όλες τις αρετές. Μπορεί όμως και καθένας από τους πολλούς να έχει μια μόνο αρετή σε ανώτερο βαθμό από την αντίστοιχη αρετή του αξιόλογου ανθρώπου. Αν το πλήθος συνυπάρχει σε μια συνέλευση τότε οι αρετές του υπερτερούν απ' αυτές των λίγων.

Το πολίτευμα που φαίνεται να επιδοκιμάζει ο Αριστοτέλης σ' αυτήν την ενότητα είναι αυτό που εδραιώνεται στην ικανότητα και στην κρίση του πλήθους να κυβερνά. Ωστόσο δε φτάνει στο σημείο να θεωρεί τη δημοκρατία ως τον προτιμότερο πολιτειακό τύπο - αν και στηρίζεται και αυτή στην εξουσία του πλήθους - αλλά την πολιτεία το ορθό πολίτευμα που στηρίζει την εξουσία του στο λαό, αλλά, αντίθετα προς τη δημοκρατία, αποβλέπει στο κοινό καλό παρά στο αποκλειστικό συμφέρον της «τάξης» των απόρων.

Η εμπιστοσύνη που ο Αριστοτέλης έχει στο πλήθος υπόκειται σε κάποιες προϋποθέσεις οι οποίες μπορεί να μην υπάρχουν πάντοτε στο χώρο της πολιτικής πραγματικότητας. Απ'

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ό,τι φαίνεται πάντως, η ορθή λειτουργία του πλήθους δεν ταυτίζεται με αυτή στον πολιτειακό τύπο της δημοκρατίας, όπως αυτός είχε πραγματωθεί στην εποχή του. Έτσι εξηγείται το ότι δε χρησιμοποιεί στο συγκεκριμένο απόσπασμα αυτό τον όρο, αλλά και το ότι προηγουμένως προσδιόρισε την πολιτεία ως το ορθό πολίτευμα που αντιστοιχεί στη δημοκρατία.

Ενώ ο Πλάτωνας και ο Σωκράτης κάνουν λόγο για τον ειδήμονα, τον ειδικό, ο Αριστοτέλης μιλάει για το «πλήθος» : η προφανής διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στις απόψεις των φιλοσόφων δεν είναι τόσο απόλυτη όσο φαίνεται : το φιλοσοφικό σύστημα του Πλάτωνα, όπως διακρίνεται κυρίως από τους Πλατωνικούς διαλόγους, όριζε τα καθήκοντα του κάθε ανθρώπου μέσα στην πόλη με κριτήριο τις ατομικές του κλίσεις και ικανότητες. Έτσι, αυτοί που κατείχαν ειδικές γνώσεις και κριτικές ικανότητες είχαν ταχθεί στην υπηρεσία του συνόλου μέσα από την εκτέλεση ειδικών καθηκόντων που ήταν ανάλογα με τα ατομικά τους προσόντα. Η κατοχή ειδικών προσόντων, ικανοτήτων δηλαδή που κάποιοι είχαν σε μεγαλύτερο βαθμό από τους υπόλοιπους πολίτες, ήταν απαραίτητο κριτήριο για τη συμμετοχή κάποιου στη λήψη αποφάσεων που αφορούσαν ειδικά θέματα. Και κατ' ανάγκην η εκτέλεση τέτοιων καθηκόντων στην πόλη ανήκε αποκλειστικά στους λίγους που διέθεταν ανάλογες ικανότητες. Το πλήθος ήταν ταγμένο σε λιγότερο απαιτητικά από πλευράς ικανοτήτων καθήκοντα, όπως ήταν γενικά η παραγωγή υλικών αγαθών. Το συνολικό αγαθό της αρμονικής συμβίωσης, στο οποίο πρέπει να κατατείνει η πόλις, κατά τον Πλάτωνα, υπηρετείται και πραγματώνεται μέσα από την ιεραρχική δομή και τις αυστηρά καθορισμένες εσωτερικές λειτουργίες που χαρακτηρίζουν την ιαδανική πολιτεία του. Η θέση, λοιπόν, του ειδικού προσδιορίζεται με σχετικό τρόπο, ο οποίος συναρτάται προς τη συνολική εικόνα και λειτουργία της πολιτείας.

Κατά τον Αριστοτέλη, η πόλη πρωταρχικά ορίζεται ως πλήθος πολιτών. Αυτό έχει σημασία για τον τρόπο, τη μέθοδο που ο φιλόσοφος θεωρεί την καταλληλότερη για τη λήψη των αποφάσεων και τη διακυβέρνηση της πόλεως. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι το πλήθος είναι ικανότερο και έχει πρωταρχικό δικαίωμα στην πολιτική διακυβέρνηση, υπό την προϋπόθεση ότι το κάθε άτομο που το αποτελεί διαθέτει ένα μόριο αρετής και φρόνησης, το σύνολο των οποίων όταν αθροίζεται στο πλήθος δημιουργεί πολλαπλάσια αρετή και εξυπνάδα. Οι τελευταίες με τη σειρά τους μπορούν να οδηγήσουν στη λήψη αποφάσεων που είναι ορθότερες κι από αυτές ακόμα που μπορούν να λάβουν με την εξαιρετική τους ικανότητα και κρίση οι άριστοι που είναι λίγοι σε αριθμό.

Συμπερασματικά, η σχέση ανάμεσα στον ειδικό και στο πλήθος στον Πλάτωνα και στον Αριστοτέλη αναφέρεται στον καθένα τους σε διαφορετικά φιλοσοφικά και πολιτικά πλαίσια. Επομένως, οι απόψεις τους δεν είναι απόλυτα συγκρίσιμες μεταξύ τους, έτσι ώστε να μπορεί να ειπωθεί ότι κάποιος από τους δυο κάνει αναγκαστικά λάθος, ενώ ο άλλος έχει γενικά δίκαιο.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Ερμηνευτικές ερωτήσεις :

1. η πρώτη περίοδος του κειμένου παρουσιάζει μια διστακτικότητα στο ύφος με το οποίο ο Αριστοτέλης διατυπώνει τις απόψεις του. Α) να αναζητήσετε και να γράψετε τις σχετικές εκφράσεις. Β) γιατί κατά τη γνώμη σας συμβαίνει αυτό; (Βοηθητικό σελ. 330 &1)
2. ποια ιδιαίτερα στοιχεία θεωρεί ο Αριστοτέλης ότι πρέπει να έχει το άτομο ως χαρακτήρας για να συνεισφέρει στην κοινή συλλογική προσπάθεια άσκησης της εξουσίας; Το άτομο πρέπει να διαθέτει αρετή και φρόνηση, αλλά και αν ακόμα το κάθε επιμέρους άτομο δεν είναι κάτι αξιόλογο, όλοι μαζί οι πολίτες ενωμένοι μπορούν να αποτελέσουν ένα αξιόλογο σύνολο, με κρίση ικανό να παίρνει τις καλύτερες αποφάσεις. Ο Αριστοτέλης αρνείται την απώθηση του πλήθους στο περιθώριο. Αναγνωρίζει στα άτομα αρετές και τα θεωρεί, καταρχήν ικανά να παίρνουν λογικές και σωστές αποφάσεις. Θεωρεί απαραίτητο στοιχείο του χαρακτήρα, για να προσφέρει ουσιαστικά το άτομο στην άσκηση της εξουσίας, τη φρόνηση, την κριτική ικανότητα και γενικότερα την αρετή και την τήρηση του μέτρου στις δραστηριότητες και τις πράξεις του. (Βοηθητικό σελ. 332 &4).
3. να παρουσιάσετε και να αναλύσετε τη σύγκριση που επιτυγχάνει ο Αριστοτέλης ανάμεσα στην πολιτική και στο έργο ενός ζωγράφου.

Οι πολλοί κατά τον Αριστοτέλη, μπορούν να πάρουν καλύτερες πολιτικές αποφάσεις με τον ίδιο τρόπο που οι πολλοί μπορούν να κρίνουν καλύτερα τα έργα της μουσικής και των ποιητών. Ο ένας κρίνει το ένα και ο άλλος το άλλο, και όλοι μαζί το σύνολο.

Το πλήθος είναι σε θέση να κρίνει με περισσότερη επιτυχία από τον ειδικό, ακόμη και μουσικά ποιητικά έργα, όπως συνέβαινε στις παραστάσεις του αρχαίου θεάτρου, γιατί οι ικανότητες των ατόμων που το απαρτίζουν επιμερίζονται αυτομάτως στην εξέταση των διαφόρων λεπτομερειών του κρινόμενου έργου και στο τέλος αθροίζονται, κατά κάποιον τρόπο, με αποτέλεσμα όλοι μαζί να κρίνουν το έργο στο σύνολο του. Ένα σύνολο ανθρώπων διαθέτει πολλές θητικές και πνευματικές ιδιότητες. Η υπεροχή του συνόλου έγκειται λοιπόν ακριβώς στο ότι συγκεντρώνει τις αρετές των μελών του, οι οποίες χαρακτηρίζονται από συμπληρωματικότητα (πρόκειται για την αθροιστική θεωρία του Αριστοτέλη).

4. ποιο είναι το πολίτευμα που φαίνεται να επιδοκιμάζει ο Αριστοτέλης στην ενότητα που μελετήσατε; Να επισημάνετε τις εκφράσεις που αποκαλύπτουν αυτή την επιδοκιμασία.
Ο Αριστοτέλης πάντα λάμβανε υπόψη του την αξία που έχουν οι απόψεις και οι σκέψεις του πλήθους. Πιστός στην αντίληψη αυτή αποδοκιμάζει την ολιγαρχία και προτιμά τη δημοκρατία. Όσο κι αν θεωρεί τη δημοκρατία ως τη μετριότερη πολιτειακή παρέκβαση, προχωρεί σε ένα ιδιαίτερο πολιτειακό σύστημα το οποίο περιλαμβάνει τα πλεονεκτήματα των πολιτευμάτων, που εξετάζει, με σύνθεση και το οποίο ονομάζει **πολιτεία**.

Η επιδοκιμασία της δημοκρατίας φαίνεται στα εξής σημεία : «η άποψη ότι την εξουσία στην πόλη πρέπει να ασκεί το πλήθος...περιέχει ίσως κάποια αλήθεια. Πολλοί καθώς είναι, ο καθένας διαθέτει ένα μόριο αρετής και φρόνησης και έτσι ενωμένοι οι πολλοί ... και με ανάλογη, βέβαια, αρετή και εξυπνάδα. Οι πολλοί είναι σε θέση να κρίνουν καλύτερα...ο ένας κρίνει ένα μέρος, ο άλλος ένα άλλο, και όλοι μαζί στο σύνολο».

5. το γεγονός ότι ο Πλάτων και ο Σωκράτης δίνουν προτεραιότητα στον ειδήμονα, δηλαδή στον ειδικό που είναι ικανός να λάβει τις ορθές αποφάσεις και ο Αριστοτέλης στο πλήθος, στους πολίτες που αθροιστικά (ή συλλογικά) διαθέτουν περισσότερη αρετή και φρόνηση για να ασκήσουν πολιτική εξουσία σημαίνει ότι κάποιος από τους φιλοσόφους «σφάλλει». Ποια είναι η δική σας εκτίμηση;

Ο Σωκράτης θεωρούσε ότι η γνώμη για την αρετή και η ορθή απόφαση διαμορφώνονται και λαμβάνονται καλύτερα από τους ειδικούς και τους ειδήμονες παρά από το πλήθος. Ο Αριστοτέλης, διατυπώνοντας την αθροιστική του θεωρία, λέει ότι οι πολλοί είναι καλύτεροι από τους λίγους και το πλήθος ως σύνολο έχει ορθότερη κρίση από τα μεμονωμένα άτομα σ' όλα τα πολιτικά θέματα, ακόμα και στην ποίηση και τη μουσική. Αυτό συμβαίνει γιατί οι

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ικανότητες επιμερίζονται στην εξέταση του κρινόμενου έργου και στο τέλος οι κρίσεις αθροίζονται. Έτσι, προκύπτει η ορθότερη δυνατή κρίση και παίρνεται η καλύτερη απόφαση. Δεν υπάρχει σφάλμα σε κάποιον από τους φιλοσόφους. Ο Πλάτων και ο Σωκράτης θεωρούν τις ιδέες και τις αρετές ως απόλυτες και δυσκολοπρόσιτες. Σε αυτές φτάνουν όσοι άνθρωποι αγωνίζονται και μοχθούν για να τις κατακτήσουν. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η αρετή είναι έξη και διαμορφώνεται με τη συνεχή άσκηση. Μια απόφαση μέσα στην πολιτεία πρέπει να παίρνεται λαμβάνοντας υπόψη όλες τις παραμέτρους που υπάρχουν. Κι ενώ δεν αποκλείει την ικανότητα κάποιων να συγκεντρώνουν στο πρόσωπό τους όλα εκείνα τα στοιχεία που τους επιτρέπουν να παίρνουν σωστές αποφάσεις, εν τούτοις θεωρεί, όπως είναι λογικό, ότι μια συλλογική απόφαση είναι ορθότερη από αυτή του ενός ατόμου, γιατί η απόφαση που προκύπτει από τους πολλούς, είναι κατά κάποιο τρόπο, συνισταμένη και αποτέλεσμα της κριτικής ικανότητας των πολλών.

6. να συγκρίνετε τις θέσεις του Αριστοτέλη όπως διατυπώνονται στην ενότητα με όσα υποστηρίζει ο ίδιος στο ακόλουθο χωρίο, εκφράζοντας και την προσωπική του άποψη : «σύμφωνα προς αυτά αυτός που δίνει την εντολή να κυβερνά τα πάντα ο νόμος, δίνει εντολή όπως γενικώς πιστεύουν, να κυβερνά ο Θεός μόνο και το λογικό, ενώ αυτός που δίνει την εντολή να κυβερνά ο άνθρωπος εγκαθιστά μαζί μ' αυτόν και θηρίο. Γιατί οι επιθυμίες του ανθρώπου μοιάζουν με του θηρίου, αλλά και τα πάθη της ψυχής διαφθείρουν ακόμα και τους άριστους άνδρες, όταν γίνουν άρχοντες».
7. να διαβάσετε το κείμενο του Montesquieu που ακολουθεί και να συγκρίνετε τις απόψεις του με τη θέση του Αριστοτέλη «πολλοί καθώς είναι, ...αρετή και εξυπνάδα» στο κείμενο που διδαχθήκατε : «αμέσως μόλις οι άνθρωποι συγκροτούν μια κοινωνία, εξαφανίζεται το αίσθημα της αδυναμίας τους... Οι κρατικές υποθέσεις είναι ανάγκη να βαδίζουν με ένα ρυθμό. Αλλά ο λαός έχει ή πολλή ενεργητικότητα ή πολύ λίγη. Κάποτε με εκατό χιλιάδες χέρια ανατρέπει τα πάντα. Άλλοτε με εκατό χιλιάδες πόδια δεν προχωράει καλύτερα από τα έντομα».

Ο απόψεις του Μοντεσκιέ είναι σύμφωνες με όσα λέει ο Αριστοτέλης για το πλήθος και την ορθή κρίση του για τα πολιτικά πράγματα και όχι μόνο αυτά. Ο Μοντεσκιέ επιπλέον επισημαίνει ότι το πλήθος αυτό (ο λαός) μπορεί να δείχνει άλλες φορές μια μεγάλη ενεργητικότητα με αποτέλεσμα οι υποθέσεις της πολιτείας να προχωρούν με γρήγορο ρυθμό, άλλες όμως φορές τον καταλαμβάνει μια νωθρότητα και τα πράγματα μένουν σχεδόν στάσιμα. Γι' αυτό το λόγο, τονίζει, πρέπει να υπάρχει κάποιος σταθερός ρυθμός στις πολιτικές υποθέσεις.

8. η αρετή και η φρόνηση θεωρούνται από τον Αριστοτέλη βασικά χαρακτηριστικά των πολιτών που συμμετέχουν στην άσκηση της εξουσίας. Σήμερα είναι το ίδιο απαραίτητα; Εάν όχι γιατί επαινούνται όταν υπάρχουν;

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ΕΝΟΤΗΤΑ 19^Η (Δ 4, 22 - 26)

Πρέπει το πλήθος των πολιτών να ασκεί την πολιτική εξουσία;

Επισημάνσεις :

- με κριτήριο το βαθμό απόκλισης από τη ορθή δημοκρατία ο Αριστοτέλης διακρίνει πέντε είδη (μορφές) της δημοκρατίας, για τα οποία οι μαθητές μπορούν να κατανοήσουν :
 - ότι έχουν κοινά βασικά χαρακτηριστικά, όπως η επιδίωξη της ελευθερίας και της ισότητας
 - ότι έχουν σημαντικές διαφορές, όπως τη διάκριση της υπέρτασης αρχής από μορφή σε μορφή (λαός, νόμος)
 - ότι, όσο υπάρχει η τάση τα πολιτεύματα να οδηγούνται ιστορικά από τη μοναρχία στη δημοκρατία, περνώντας ενδιαμέσως από την αριστοκρατία, την ολιγαρχία, την τυραννία, άλλο τόσο υπάρχει και η τάση της δημοκρατίας να οδηγείται από την πιο μετριοπαθή στην πιο απόλυτη αλλά στην ουσία ανελεύθερη μορφή της, τη δημοκρατία των δημαγωγών.

Πραγματολογικά σχόλια

Στην ενότητα αυτή αναφέρονται τα χαρακτηριστικά της δημοκρατίας, η ελευθερία και η ισότητα. Η ελευθερία αναφέρεται στο δικαίωμα του πολίτη τόσο να ζει όπως ο ίδιος επιθυμεί όσο και να ανέρχεται στα δημόσια αξιώματα. Η ισότητα έχει να κάνει με το δικαίωμα όλων των πολιτών να καταλαμβάνουν κατά τον ίδιο τρόπο αξιώματα στην πολιτεία, άσχετα με την οικονομική τους κατάσταση.

Ο Αριστοτέλης αναφέρεται έμμεσα σε δυο δυσλειτουργικά πολιτεύματα όπως τα περιέγραψε στην ενότητα 17 : στην τιμοκρατική ολιγαρχία όπου κυριαρχούν οι λίγοι με κριτήριο τον πλούτο και στη δημοκρατία όπου το άπορο πλήθος κυριαρχεί σε βάρος ή ακόμα με στόχο την εξόντωση των λίγων πλουσίων. Το είδος της δημοκρατίας που περιγράφει εδώ διαστέλλεται προς τις δυο αυτές ακραίες και αντίθετες μεταξύ τους καταστάσεις και συνιστά ένα είδος μεσότητας. Σ' αυτό η επιδίωξη της ισότητας αποτρέπει την κυριαρχία της μιας κοινωνικής τάξης πάνω στην άλλη, επειδή όλες έχουν μεταξύ τους τα ίδια δικαιώματα και προνόμια.

Στην ενότητα περιγράφεται ένα είδος δημοκρατίας στην οποία το χαμηλό εισόδημα κάποιου αποτελεί κριτήριο για να του αποδοθεί η ιδιότητα του πολίτη ή ακόμα και να του αφαιρεθεί αν το εισόδημα του πέσει κάτω από το ελάχιστο όριο που τίθεται. Αν και το κριτήριο είναι το ύψος του εισοδήματος, το οποίο είναι χαμηλό, εξασφαλίζεται η συμμετοχή μεγάλου αριθμού πολιτών. Υπάρχει έτσι ουσιαστική διαφορά από τα ολιγαρχικά πολιτεύματα, όπου το υψηλό εισόδημα που χρειάζεται κάποιος για να χαρακτηριστεί πολίτης περιορίζει το σύνολο των πολιτών σε μια ολιγομελή ομάδα. Με τις προϋποθέσεις αυτές αυτό το είδος της δημοκρατίας θεωρείται ορθό πολίτευμα.

Στη συνέχεια ο Αριστοτέλης αναφέρεται στα ψηφίσματα, τις περιστασιακές αποφάσεις της εκκλησίας του δήμου, οι οποίες σε αντίθεση με το νόμο που είχε μόνιμη και καθολική ισχύ, υπόκεινταν σε αλλαγή όταν το νέο ψήφισμα ερχόταν να αντικαταστήσει ένα άλλο. Τα ψηφίσματα μπορούσαν να αποκλίνουν ή και να παραβιάζουν κατάφωρα στους νόμους της πόλης, ακόμα και τους πιο βασικούς που καθόριζαν τον χαρακτήρα του πολιτεύματος. Στην περίπτωση αυτή ο λαός, ο οποίος συχνά βρισκόταν υπό την επιρροή και τις παρορμητικές αλλά ύποπτες συμβουλές των δημαγωγών, λειτουργούσε ο ίδιος σαν να ήταν απόλυτος μονάρχης, παραμερίζοντας την έννοια του νόμου ως ρυθμιστικού παράγοντα της λειτουργίας της πολιτείας.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Σε μια δημοκρατία ο νόμος της προσδίδει χαρακτηριστικά σταθερότητας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, έπειτα ότι η αναίρεση ή η αντικατάσταση της αρχής, της εξουσίας του νόμου από την εκβιαστική και ανεξέλεγκτη εξουσία του λαού οδηγεί στη δημιουργία κλίματος πολιτικής αστάθειας, ανασφάλειας και κατάλυσης της έννομης τάξης στην πολιτεία. Η αθέτηση του νόμου σε μια ακραία και εκφυλισμένη μορφή δημοκρατίας καταστρατηγεί τις έννοιες της δικαιοσύνης και της ισότητας στην πολιτεία, καθώς οι αποφάσεις του πλήθους μπορούν να καταργούν κάθε πλευρά της νομιμότητας που αντιβαίνει στις διαθέσεις ή στα περιστασιακά του συμφέροντα.

Ο Αριστοτέλης αναφέρεται σε **πέντε είδη δημοκρατίας** : στο **πρώτο** εφαρμόζεται η έννοια της ισότητας, η οποία έχει εδραιωθεί και εξασφαλίζεται μέσω της ισχύος του νόμου. Η κατοχή περιουσίας δεν παίζει κανένα ρόλο στην απόδοση δικαιωμάτων και προνομίων στους πολίτες, αλλά ο λαός που αποτελεί την πλειοψηφία συμμετέχει με βάση την ελευθερία και την ισότητα στη λήψη πολιτικών αποφάσεων.

Στο **δεύτερο** η ιδιότητα του πολίτη αποδίδεται ή αναγνωρίζεται με κριτήριο την περιουσία. Η συμμετοχή κάποιου στα αξιώματα ρυθμίζεται με βάση το χαμηλό του εισόδημα, το οποίο του δίνει την ιδιότητα του πολίτη ή του την αφαιρεί αν το εισόδημα μειωθεί κάτω από το όριο αυτό.

Στο **τρίτο** είδος η υπέρτατη αρχή στην πόλη εξακολουθεί να είναι ο νόμος αλλά αυτή τη φορά μπορούν να καταλαμβάνουν αξιώματα όλοι οι πολίτες που δεν έχουν κάποιο νομικό κώλυμα.

Στο **τέταρτο** είδος, αν και ο νόμος εξακολουθεί να κατέχει αποφασιστικό ρόλο στη λειτουργία της πόλης, το απόλυτο κριτήριο για την ανάληψη δημόσιων αξιωμάτων είναι πλέον απλώς η κατοχή από κάποιον της ιδιότητας του πολίτη, όπως αυτή μπορούσε να πιστοποιηθεί μέσω της νόμιμης εγγραφής κάποιου στο ληξιαρχικό γραμματείο των πολιτών, ουσιαστικά μέσω της αποδεδειγμένης καταγωγής του από Αθηναίους γονείς. Αυτό το είδος της δημοκρατίας έχει επικριθεί, επειδή το κριτήριο που θέτει για την απόκτηση της ιδιότητας του πολίτη θεωρείται ότι οδήγησε σε στασιμότητα και πολιτική παρακμή στην Αθήνα.

Στο **πέμπτο** είδος, έχει συντελεστεί μια σημαντική αλλαγή : ως υπέρτατη αρχή ο λαός έχει αντικαταστήσει το νόμο. Εδώ τα ψηφίσματα έχουν μεγαλύτερη ισχύ απ' αυτόν και οι πολίτες υπόκεινται πλέον στην επιζήμια επίδραση των δημαγωγών οι οποίοι μπορούν να επηρεάζουν το λαό, ώστε να τον παρωθούν σε βεβιασμένες, παράτυπες ή και εντελώς παράνομες ενέργειες που δεν μπορούν πλέον να συγκρατηθούν ή να σταματηθούν μέσω της επίκλησης του νόμου. Η έννοια του νόμου πλέον ταυτίζεται με τις ευκαιριακές ή περιστασιακές αποφάσεις του λαού.

Ο Αριστοτέλης στην ενότητα αυτή σκιαγραφεί την προσωπικότητα ενός δημαγωγού. Στην εποχή του φιλοσόφου ο όρος είχε ήδη προσλάβει αρνητική σημασία (**δῆμος + ἄγω**) και σήμαινε αυτόν που παρασύρει το λαό, τον επηρεάζει επιζήμια με αποτέλεσμα της κρίση στις αποφάσεις του χωρίς όμως επισήμως να είναι ο ίδιος υπεύθυνος. Βασικό χαρακτηριστικό του είναι η ευγλωττία και η πειθώ. Η δύναμή του προέρχεται από την ικανότητα του να ασκεί επιρροή στο πλήθος χωρίς να έχει σημαντική θέση στην πολιτεία. Κίνητρό του είναι η ιδιοτέλεια, η επιδίωξη του πολιτικού ή προσωπικού του κέρδους. Το γεγονός ότι η ιδιοτελής δράση ενός ατόμου μπορούσε να αποβεί τόσο επιβλαβής για την πόλη είναι ενδεικτικό της αδυναμίας του είδους αυτού της δημοκρατίας να προστατεύει τον εαυτό της και το κοινό συμφέρον.

Στο τελευταίο είδος της δημοκρατίας όπου υπέρτατη αρχή είναι ο λαός και κυριαρχεί η δράση των δημαγωγών είναι φανερό ότι υπονομεύεται η θεσμική αξία του νόμου. Κάνοντας ένα παραλληλισμό με ένα σύγχρονο κράτος είναι σαφές ότι η υποτίμηση της θεσμικής αξίας του νόμου μέσω της υποκατάστασής του είτε από μια ανεξέλεγκτη και ανεύθυνη λαϊκή βούληση, η οποία δρα χωρίς το ρυθμιστικό και προστατευτικό πλαίσιο του νόμου, είτε από

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

την άσκηση της εξουσίας που στηρίζεται σε ευκαιριακούς χειρισμούς δημοσίων θεμάτων, σε ψηφίσματα στα οποία αποδίδεται εξουσία και πάνω από τους σταθερούς νόμους, αποτελεί φαλκίδευση του νόμου, ανάρεση στην πράξη της έννοιας της νομιμότητας και της αξίας που έχει για την επιβίωση της πολιτείας.

Η δράση των δημαγωγών μπορεί σε σημερινούς όρους να παρομοιαστεί με την ανεύθυνη και ασυνείδητη δράση είτε φορέων της πολιτικής και δημόσιας ζωής είτε Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, η οποία μπορεί να μεροληπτεί με στόχο την εξυπηρέτηση ειδικών συμφερόντων και η οποία τελικά αποβαίνει σε βάρος της ορθής λειτουργίας του πολιτεύματος και της σταθερότητας μέσα στην πολιτεία.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις :

1. ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας κατά τον Αριστοτέλη;

Ο Αριστοτέλης παρουσιάζοντας την δημοκρατία και τα είδη της διαπιστώνει ότι σε κάθε οργανωμένη κοινωνία υπάρχουν δύο ευδιάκριτες τάξεις, η ανώτερη και η κατώτερη. Στην ανώτερη ανήκουν οι πλουσιότεροι, οι περισσότερο μορφωμένοι και ολιγότεροι, ενώ στην κατώτερη οι φτωχότεροι και περισσότεροι. Γνώρισμα της δημοκρατίας είναι η ελευθερία, η οποία έχει δύο σημασίες : σημαίνει το δικαίωμα του πολίτη να ζει όπως θέλει (ατομική ελευθερία) και το δικαίωμα να συμμετέχει στην πολιτική (πολιτική ελευθερία). Άλλο επίσης βασικό γνώρισμα της δημοκρατίας είναι η ισότητα των πολιτών. Διακρίνει τέσσερα είδη δημοκρατίας : το πρώτο στηρίζεται στην πλειοψηφία, το δεύτερο επιτρέπει την ανάληψη αξιωμάτων με βάση ένα μικρό εισόδημα, το τρίτο προβλέπει κατάληψη αξιωμάτων με βάση ένα μικρό εισόδημα, το τέταρτο προβλέπει κατάληψη αξιωμάτων δε όσους δεν έχουν νομικά εμπόδια ή σε όσους είναι απλώς πολίτες μιας πόλης. Στο τέταρτο είδος η ανώτατη αρχή είναι ο λαός και όχι ο νόμος και γι' αυτό ο λαός παρασύρεται από τους δημαγωγούς.

2. τι εννοεί, κατά τη γνώμη σας ο Αριστοτέλης, όταν διατυπώνει τη γενική θέση «σε καμιά περίπτωση ...και οι δύο είναι όμοιες»;

Ο Αριστοτέλης φαίνεται να αναφέρεται εμμέσως σε δυο δυσλειτουργικά πολιτεύματα, όπως τα περιέγραψε στην ενότητα 17 : στα πολιτεύματα της τιμοκρατικής ολιγαρχίας από τη μια όπου κυριαρχούν οι λίγοι με κριτήριο τον πλούτο, και του στρεβλού τύπου δημοκρατίας από την άλλη, όπου το άπορο πλήθος κυριαρχεί σε βάρος ή ακόμα με στόχο την εξόντωση των λίγων των πλουσίων. Το είδος της δημοκρατίας που περιγράφει εδώ όμως διαστέλλεται προς τις δύο αυτές ακραίες και αντίθετες μεταξύ τους καταστάσεις και συνιστά ένα είδος μεσότητας. Σ' αυτό η επιδίωξη της μεσότητας αποτρέπει την κυριαρχία της μιας κοινωνικής «τάξης» πάνω στην άλλη, επειδή όλες μεταξύ τους έχουν τα ίδια δικαιώματα και προνόμια.

Όπως αναφέρθηκε, η ισότητα όλων των πολιτών απέναντι στο νόμο αποτελεί καθοριστικό στοιχείο της δημοκρατίας. Δεν επιτρέπει δηλαδή την διάκριση μεταξύ των πολιτών σε πλούσιους ή αριστοκράτες που έχουν δικαιώματα και σε φτωχούς χωρίς δικαιώματα. Δεν αναγνωρίζεται καμιά υπεροχή μιας τάξης ή μιας κοινωνικής ομάδας έναντι μιας άλλης. Η πλειοψηφία έχει μεγάλη σημασία και η γνώμη της καθίσταται κυρίαρχη.

3. ποια γνώμη έχετε για τη μορφή της δημοκρατίας κατά την οποία κριτήριο για τη συμμετοχή του πολίτη στην εξουσία είναι η χαμηλή περιουσία του (χαμηλό εισόδημα).

4. τι εννοεί ο Αριστοτέλης γράφοντας, όταν συμβαίνει «τα ψηφίσματα να έχουν μεγαλύτερη ισχύ από το νόμο» σε μια κοινωνία;

Ψηφίσματα είναι οι περιστασιακές αποφάσεις της εκκλησίας του δήμου οι οποίες, σε αντίθεση με το νόμο που είχε μόνιμη και καθολική ισχύ, υπόκεινταν σε αλλαγή όταν ένα νέο ψήφισμα ερχόταν να τις αντικαταστήσει. Τα ψηφίσματα μπορούσαν να αποκλίνουν ή και να παραβιάζουν κατάφωρα τους νόμους της πόλεως, ακόμα και τους πιο βασικούς, αυτούς

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

δηλαδή που καθόριζαν τον χαρακτήρα του πολιτεύματος. Στην περίπτωση αυτή ο λαός ο οποίος συχνά βρισκόταν υπό την επιρροή και τις παρορμητικές αλλά ύποπτες συμβουλές των δημαγωγών, λειτουργούσε ο ίδιος σα να ήταν απόλυτος μονάρχης, παραμερίζοντας την έννοια του νόμου ως ρυθμιστικού παράγοντα της λειτουργίας της πολιτείας.

5. στη μορφή της δημοκρατίας κατά την οποία υπέρτατη αρχή είναι ο λαός και όχι ο νόμος είναι εύκολο οι άνθρωποι να αδικούνται και να υπάρχει ανισότητα. Ποια είναι η δική σας άποψη;

Όταν η κυριαρχη βούληση του λαού σε ένα πολίτευμα ισοδυναμεί με νόμο, τότε είναι δυνατόν να δημιουργηθούν ανισότητες μέσα σε μια κοινωνία και να αδικηθούν πολίτες ή ομάδες πολιτών. Αυτό συμβαίνει, γιατί τα ψηφίσματα του λαού έχουν περιστασιακό χαρακτήρα και πολλές φορές προκαλούν θεσμική σύγχυση. Οι αποφάσεις εξάλλου μιας πλειοψηφίας δεν είναι πάντοτε οι σωστότερες. Πολλές φορές το ορθό και το λογικό είναι στην πλευρά της μειοψηφίας. Ο λαός επηρεάζεται πολλές φορές στις αποφάσεις από τις περιστάσεις και τις γενικότερες συνθήκες αλλά και από δημαγωγούς. Αντίθετα, ο νόμος, ο θεσπισμένος με σωστές διαδικασίες, όταν εφαρμόζεται σε όλους αποτελεί θεμέλιο της δημοκρατίας, εξασφαλίζει τα δικαιώματα των πολιτών και οριοθετεί τις υποχρεώσεις τους. Τότε επικρατεί η δικαιοσύνη, η οποία προστατεύει τους πολίτες από την αυθαιρεσία και τους αδυνάτους από τους ισχυρούς.

6. να παρουσιάσετε τα είδη (μορφές) της δημοκρατίας που διακρίνει ο Αριστοτέλης στην ενότητα. Να συμπεριλάβετε στο κείμενό σας τις επόμενες λέξεις-όρους για να αποδώσετε τα βασικά χαρακτηριστικά κάθε είδους : α) ισότητα, β) νόμος, γ) περιουσία, δ) πλειοψηφία, ε) δημαγωγός, στ) λαός. (Βοηθητικό σελ. 346 &1)

7. ο Αριστοτέλης περιγράφει πέντε είδη δημοκρατίας, που πιθανότατα ισχυαν σε σύγχρονές του πόλεις. ως προς τι συγκρίνονται μεταξύ τους αυτά τα είδη και σε ποιο σημείο συγκλίνουν ή ταυτίζονται;

Ο άξονας αναφοράς είναι η ορθή δημοκρατία και στοιχείο σύγκρισης ο βαθμός απόκλισης τους από αυτή. Ο φιλόσοφος ξεκινά από την περιγραφή μιας δημοκρατίας στην οποία υπάρχει ελευθερία και ισότητα και οι αποφάσεις παίρνονται κατά πλειοψηφία από το λαό. Στη συνέχεια, παρουσιάζει μορφές δημοκρατίας στις οποίες το δικαίωμα συμμετοχής του πολίτη στα δημόσια αξιώματα περιορίζεται. Επίσης, σε άλλα πολιτεύματα ο νόμος ανάγεται ως κυριαρχος όλων, σε άλλα η λαϊκή βούληση στην εκκλησία του δήμου.

8. να σκιαγραφήσετε την προσωπικότητα ενός δημαγωγού της εποχής στην οποία αναφέρεται ο Αριστοτέλης. (Βοηθητικό σελ. 345 &10)

9. με αφετηρία το κείμενο της ενότητας να διατυπώσετε τις προσωπικές σας απόψεις για τη σχέση νόμος - λαός.

Ο νόμος σε μια πολιτεία πρέπει να είναι ανώτερος όλων και κανένας να μην βρίσκεται υπεράνω των νόμων. Αυτό που αποτελεί κοινή βούληση των πολιτών θεσπίζεται με νόμο τον οποίο οφείλουν να τηρούν όσοι είναι πολίτες μιας πόλης. Ο νόμος δεν αναιρεί την λαϊκή κυριαρχία. Η εξουσία πηγάζει από το λαό και οι πολίτες πρέπει να συμμετέχουν στα κοινά. Ο πολίτης πρέπει να είναι ανεξάρτητος, ελεύθερος, με ελευθερία γνώμης. Πρέπει να παίρνει αποφάσεις για θέματα που αφορούν την πόλη του, όμως σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει η θέλησή του να είναι ισχυρότερη από το νόμο. Αν συμβεί αυτό, τότε οι πολιτείες είναι ευάλωτες στις κολακείες των δημαγωγών.

10. στον Κρίτωνα ο Σωκράτης υποστηρίζει ότι ο πολίτης οφείλει να υπακούει στους νόμους ακόμη και όταν είναι άδικοι. Ποια θέσφαίνεται να υιοθετεί ο Αριστοτέλης στην ενότητα για την υπακοή στους νόμους και ποια είναι η δική σας άποψη;

11. να διαβάσετε προσεκτικά το τελευταίο είδος της δημοκρατίας που περιγράφει ο Αριστοτέλης και να επισημάνετε το χαρακτηριστικό ή τα χαρακτηριστικά του που είναι δυνατόν να βλάψουν ένα σύγχρονο κράτος.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

- 12.** στο τέλος της ενότητας που μελετήσατε υπάρχουν εκφράσεις που περιγράφουν τάσεις και συμπεριφορές των πολιτών σε όλες τις εποχές, όπως «η περίπτωση κατά την οποία τα ψηφίσματα έχουν μεγαλύτερη ισχύ από τον νόμο» και «στις δημοκρατικές πόλεις που κυβερνούνται κατά το νόμο...είναι οι άριστοι πολίτες που έχουν την πρωτοκαθεδρία». Ποια από αυτές θεωρείτε ότι εξυπηρετεί περισσότερο την ατομική και κοινωνική πρόοδο στην εποχή μας;

Η φράση που εξυπηρετεί περισσότερο την ατομική και κοινωνική πρόοδο της εποχής μας είναι : «στις δημοκρατικές πόλεις που κυβερνούνται κατά το νόμο, δεν κάνει ποτέ την εμφάνισή του ο δημαγωγός, αλλά είναι οι άριστοι πολίτες που έχουν την πρωτοκαθεδρία». Ο νόμος είναι Θεμέλιο της πολιτείας. Ο πολίτης έχει το δικαίωμα και την υποχρέωση να συμμετέχει στα κοινά και στη λήψη των αποφάσεων. Με γερή παιδεία, που αποτελεί το άλλο Θεμέλιο της δημοκρατίας, μπορεί να αποφασίζει για τη ζωή του. Έχει αυτόνομη προσωπικότητα και μπορεί να εκλέγει τους καλύτερους και τους ικανότερους για τα δημόσια αξιώματα και επιπλέον ασκεί γόνιμη και εποικοδομητική κριτική στα λόγια και τις πράξεις των αρχόντων. Ο πολίτης αυτός αποκτά δημοκρατικό ήθος, αναπτύσσει υψηλό αίσθημα ευθύνης, ενδιαφέρεται για το κοινό συμφέρον και επιδιώκει την εξυπηρέτηση του ατομικού συμφέροντος μέσα από την γενικότερη ευημερία της χώρας του.

Μόνο μέσα σε μια χώρα που η δημοκρατία βιώνεται ως τρόπος σκέψης, ζωής και συμπεριφοράς υπάρχει κοινωνική και οικονομική πρόοδος και μόνο τότε εξασφαλίζεται ουσιαστικά η ατομική πρόοδος και ευτυχία.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

ΕΝΟΤΗΤΑ 20^H (Θ 2, 1 - 4)

Οι στόχοι της παιδείας

Μετάφραση :

Έγινε, λοιπόν, φανερό ότι πρέπει να θεσπιστούν νόμοι για την παιδεία και πρέπει να ορίσουμε η παιδεία να προσφέρεται από το κράτος (να είναι ίδια για όλους). Ποιος θα πρέπει να είναι ο χαρακτήρας αυτής της παιδείας και με ποιο τρόπο πρέπει αυτή να ασκείται (τα δυο αυτά ερωτήματα) δεν πρέπει να διαφύγουν την προσοχή μας. Γιατί τώρα υπάρχουν διαφορετικές απόψεις ως προς το εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Δηλαδή δεν έχουν όλοι την ίδια γνώμη ως προς αυτά που πρέπει να μαθαίνουν οι νέοι είτε με στόχο την αρετή, είτε με στόχο τον καλύτερο τρόπο ζωής, ούτε είναι φανερό αν η παιδεία πρέπει να έχει στόχο της το νου ή τον ηθικό χαρακτήρα. Αν ξεκινήσουμε από την εκπαίδευση που παρέχεται σήμερα, η έρευνα μας θα βρεθεί αντιμέτωπη με μεγάλη σύγχυση, και δεν είναι καθόλου φανερό αν (η παιδεία) πρέπει να προσφέρει αυτά που είναι χρήσιμα για τη ζωή ή αυτά που οδηγούν στην αρετή ή αυτά που απλώς προάγουν τη γνώση (όλες οι άλλες απόψεις απόψεις έχουν βρει κάποιους υποστηρικτές). Δεν υπάρχει καμία απολύτως συμφωνία μ' αυτά που οδηγούν στην αρετή (και καταρχήν δεν έχουν όλοι την ίδια ιδέα για την αρετή που τιμούν, ώστε είναι φυσικό να υποστηρίζουν διαφορετικές γνώμες και ως προς την άσκηση της). Είναι φανερό ότι πρέπει (τα παιδιά) να διδάσκονται τα αναγκαία από τα χρήσιμα. Όμως είναι φανερό πως όχι όλα, δεδομένου ότι οι ασχολίες διακρίνονται σ' αυτές που ταιριάζουν και σ' αυτές που δεν ταιριάζουν σ' ελεύθερους ανθρώπους. Και ότι από τα χρήσιμα πράγματα τα παιδιά πρέπει να μαθαίνουν όσα δεν κάνουν αυτόν που τα μαθαίνει βάναυσο (τιποτένιο). Πρέπει να θεωρούμε τιποτένια αυτή την ασχολία και αυτή την τέχνη και τη μάθηση, που κάνει το σώμα ή το μυαλό των ελεύθερων ανθρώπων ακατάλληλο για την άσκηση και τα έργα της αρετής.

Επισημάνσεις :

- η παιδεία που πρέπει να έχει στόχο την άσκηση στην αρετή και σκοπό τη διαμόρφωση της προσωπικότητας των πολιτών, πρέπει κατά τον Αριστοτέλη να αποτελεί ευθύνη και μέριμνα της πολιτείας. Ο φιλόσοφος υποστηρίζει τη δημόσια εκπαίδευση αιώνες πριν το γαλλικό διαφωτισμό και σε μια εποχή που η ιδιωτική εκπαίδευση ήταν αναπτυγμένη.

Πραγματολογικά σχόλια

Για τον Αριστοτέλη η παιδεία έχει πολιτικό χαρακτήρα. Υπάρχουν αρχές στις πολιτικές κοινωνίες και σύμφωνα με αυτές διαμορφώνονται τα κριτήρια δημιουργίας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στην παιδεία των ελεύθερων πολιτών και είναι σημαντικό ότι υποστηρίζει τη δημόσια εκπαίδευση αιώνες πριν από το γαλλικό διαφωτισμό και τη στιγμή που η ιδιωτική εκπαίδευση στην εποχή του ήταν πολύ ανεπτυγμένη. Είναι χρήσιμο να επισημανθεί ότι ο Αριστοτέλης είχε τη δική του φημισμένη σχολή, το Λύκειον και με τη θέση του αυτή φαίνεται η διορατικότητα του αλλά και η πολιτική του υπόσταση.

Η εκπαίδευση και γενικότερα η παιδεία των πολιτών είναι ευθύνη της πολιτείας. Με την ερώτηση «τις έσται η παιδεία» θέτει την ουσία του προβλήματος, ενώ με την ερώτηση «πώς χρή παιδεύεσθαι» την αξιολογική βάση του. Τέλος της παιδείας είναι η ευτυχισμένη ζωή - ευ ζην - στην οποία οδηγείται ο πολίτης που έχει ασκηθεί με ευθύνη της πολιτείας

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

στην αρετή. Η εκπαίδευση έχει, επίσης, ως σκοπό τη διαμόρφωση της προσωπικότητας των πολιτών, όπως επίσης και την άσκηση στην αρετή.

Το απόσπασμα ανήκει στο τελευταίο βιβλίο των «Πολιτικών». Στα προηγούμενα διαπραγματεύτηκε τα θέματα του γάμου και της τεκνοποιίας και τώρα είναι σε εξέλιξη το θέμα της αγωγής και των εφήβων. Διατυπώνει τους προβληματισμούς του στο απόσπασμα, για το περιεχόμενο της παιδείας και τους στόχους της εκπαίδευσης και ολοκληρώνει τη σκέψη του εξετάζοντας τη μουσική ως πρώτη παιδευτική αξία.

Στα χρόνια του Αριστοτέλη δεν είναι ξεκαθαρισμένο ποιο πρέπει να είναι το περιεχόμενο των γνώσεων και ποιοι οι στόχοι της εκπαίδευσης :

1. γνώσεις χρήσιμες για τη ζωή με στόχο να μπορούν να ζουν οι νέοι καλύτερα;
2. γνώσεις που οδηγούν στην αρετή με στόχο την κατάκτησή της;
3. γνώσεις που ασκούν το νου, χωρίς να είναι χρήσιμες στη ζωή;

Πολιτική Θεωρία και παιδεία : τα πολιτικά του Αριστοτέλη είναι ένα έργο με περιεχόμενο πολιτικής θεωρίας. Τα θέματα εκπαίδευσης και παιδείας εντάσσονται στο συγκεκριμένο κείμενο ως εξής :

ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η παιδεία είναι πολιτικό θέμα :

1. έχει μεγάλη σημασία για τη μορφή του πολιτεύματος
2. το κράτος καθορίζει τη μορφή της παιδείας
3. το κράτος ενδιαφέρεται για την παιδεία του κάθε πολίτη, αφού όλοι οι πολίτες ανήκουν στο κράτος
4. άρα οι πολιτικοί και οι νομοθέτες πρέπει να ενδιαφέρονται για την παιδεία

Άρα από τα παραπάνω συνάγεται ότι η παιδεία είναι κατεξοχήν πολιτικό θέμα.

Παιδεία και κράτος : συσχετίζει κατηγορηματικά την παιδεία με το κράτος : τα θέματα της παιδείας και η φροντίδα γι' αυτή πρέπει να απασχολούν το κράτος και να θεσπίζονται με νόμους και να μην αποτελούν ιδιωτική υπόθεση του καθενός, μιας και όλοι οι πολίτες είναι μέλη της πόλης. Έτσι και η πολιτεία θα μπορεί να φροντίζει για το καλό του συνόλου. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι το περιεχόμενο της παιδείας είναι ανάλογο με το είδος του εκάστοτε πολιτεύματος. Αυτή όμως η σχετικοκρατική θέση στη συνέχεια διαφοροποιείται, όταν διατυπώνεται η άποψη ότι σ' ένα κράτος η παιδεία πρέπει να είναι μια και ίδια για όλους. Με βάση αυτή τη θέση και τον αποκλεισμό της ιδιωτικής πρωτοβουλίας η παιδεία αποκτά ενιαίο χαρακτήρα π.χ. εκπαιδευτικό σύστημα των Λακεδαιμονίων.

Σε κάποιο σημείο των πολιτικών του ο Αριστοτέλης αναφέρει ως παιδευτικά αντικείμενα της εποχής του :

1. ανάγνωση και γραφή : χρήσιμα για τη ζωή
2. σχέδιο και ζωγραφική : όχι πάντα χρήσιμα για τη ζωή

Η αριθμητική διδάσκονταν στο σπίτι και όχι στο σχολείο. Βέβαια, ο Αριστοτέλης δέχεται ότι στις μέρες του δεν υπάρχει ομοφωνία στους στόχους της εκπαίδευσης, αλλά ούτε και για την αρετή, ως αντικείμενο παιδείας. Έχοντας ο καθένας διαφορετική άποψη για την αρετή – αν και όλοι την τιμούν – δε συμφωνούν στο πρόγραμμα παιδείας που πρέπει να ακολουθούν οι νέοι (Πλάτωνα «Λάχης» πρώτα πρέπει να γνωρίσουμε τι είναι αρετή για να υποδείξουμε τρόπους κατάκτησης της). Πάντως η αρετή θεωρείται ως ένας από τους στόχους της εκπαίδευσης.

Οι διαφορετικές απόψεις του κειμένου φαίνεται να συμπίπτουν στο ότι πρέπει να διδάσκονται μόνο τα αναγκαία από τα χρήσιμα έργα, λόγω του ότι τα χρήσιμα έργα στο σύνολο τους είναι τόσα πολλά που δεν μπορούν ούτε και κρίνεται σκόπιμο να συμπεριληφθούν στα αντικείμενα της παιδείας. Η σύμπτωση αυτή φαίνεται να προκύπτει από το γεγονός ότι κάθε διαφορετική άποψη, ασχέτως από το που δίνει το ειδικό βάρος

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

στην εκπαίδευση, επιλέγει ορισμένα αντικείμενα ως κατάλληλα προς διδασκαλία με κριτήριο όχι απλώς τη χρησιμότητα τους αλλά πρωτίστως την αναγκαιότητα τους, το ότι δηλαδή η στοιχειώδης γνώση τους κρίνεται απαραίτητη για τη μετέπειτα ζωή του ανθρώπου ως πολίτη. Έτσι προκρίνονται η ανάγνωση, η γραφή, η γυμναστική, η μουσική ενώ λιγότερο επιτακτική θεωρείται η διδασκαλία του σχεδίου και της ζωγραφικής. Η διδασκαλία της αριθμητικής μάλιστα, την οποία ο Αριστοτέλης δεν αναφέρει καν, γινόταν στο σπίτι και όχι στο σχολείο.

Η φράση «τα τείνοντα προς την αρετήν» αναφέρεται στις εκπαιδευτικές επιλογές π.χ. των αντικειμένων, των μεθόδων, των μέσων, των διδασκάλων, οι οποίες αποσκοπούν κυρίως στην ηθική διάπλαση των νέων, στο να τους καταστήσουν ενάρετους πολίτες.

Αντίθετα, με την έκφραση «τα χρήσιμα προς τον βίον» εννοούνται ως στόχοι παιδείας όσες επιλογές οδηγούν στην απόκτηση αυτών που έχουν πρακτική χρησιμότητα για τη ζωή, ενώ οι λέξεις «τα περιττά» δηλώνουν αυτά που απλώς προάγουν τη γνώση.

Πρόθεση του Αριστοτέλη φαίνεται να είναι εδώ να δείξει ότι η ανάγκη της ηθικής τελείωσης του ανθρώπου στην αρετή αποτελεί κύρια προτεραιότητα της εκπαίδευσης που είναι διακριτή και δεν μπορεί να υποκατασταθεί από τις άλλες δυο επιλογές. Η αξία λοιπόν που αποδίδει σ' αυτήν ο φιλόσοφος είναι σημαντικότατη.

Η θέση αυτή του Αριστοτέλη αποτυπώνεται αφενός στο γεγονός ότι στο εκπαιδευτικό του σύστημα ορίζει ως βασική προτεραιότητα τη διαμόρφωση ελεύθερων ανθρώπων μέσω της ηθοπλαστικής παιδείας. Αφετέρου στο ότι είναι πολύ επιλεκτικός στον προσδιορισμό των υπόλοιπων στόχων της παιδείας και της σχετικής τους αξίας προς τον βασικό, ενώ περιγράφει πώς μπορεί να εκτραπεί η παιδεία από τους ηθικούς στόχους τους που έχουν πρωταρχική σημασία.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις :

1. ο Αριστοτέλης υποστηρίζει τον ιδιωτικό ή το δημόσιο χαρακτήρα της εκπαίδευσης της εποχής του; Από ποια σημεία του κειμένου φαίνεται αυτό;

Υποστηρίζει το δημόσιο χαρακτήρα της παιδείας. Αυτό το δηλώνει άμεσα στην αρχή της ενότητας με τη φράση «ποιητέον ταύτην κοινήν» και έμμεσα με τις φράσεις «νῦν γάρ ἀμφισβητεῖται περὶ τῶν ἔργων», «ταραχώδης ή σκέψις ἐκ τε τῆς ἐμποδών παιδείας», οι οποίες δείχνουν ότι η πολιτεία που έχει ως στόχο την ευδαιμονία των πολιτών της, πρέπει να αναλάβει ουσιαστικό ρόλο στο θέμα της παιδείας των πολιτών. Κανένας πολίτης δεν ανήκει στον εαυτό του, αλλά όλοι ανήκουν στην πολιτεία η οποία είναι υποχρεωμένη να φροντίζει τα μέλη της. (Βοηθητικό σελίδα 369 & 1).

2. ποιους υπονοεί ο Αριστοτέλης ότι πρέπει να ορίσουν νόμους για την παιδεία (νομοθετητέον περί παιδείας) και ποια πολιτική θέση διατυπώνει με την έκφραση «κοινήν ποιητέον»;

Ο Αριστοτέλης εννοεί ότι το καθήκον να οριστούν νόμοι για την παιδεία σε μια πόλιν ανήκει στους νομοθέτες. Η άποψη αυτή βρίσκεται σε συμφωνία με μια βασική του θέση ότι η παιδεία, η σχολική μόρφωση και η εκπαίδευση των πολιτών είναι βασικό καθήκον της πόλεως και γι' αυτό πρέπει να έχει δημόσιο χαρακτήρα. Με τη σειρά της αυτή η θέση έχει την αφετηρία και τη δικαιολόγησή της, κατά το φιλόσοφο, στο ότι οι στόχοι της παιδείας και οι στόχοι της πόλεως, όσον αφορά τους πολίτες, ταυτίζονται. Η βασική τους επιδίωξη είναι το ευζην του κάθε πολίτη και όλων μαζί στο σύνολό τους. Το περιεχόμενο λοιπόν της παιδείας πρέπει να είναι εναρμονισμένο με τις αρχές, τις αξίες και τους νόμους που διέπουν το πολίτευμα και τη λειτουργία της κάθε πόλεως, ώστε η πολιτική συμβίωση να εδραιώνεται πάνω σε μια κοινή ιδεολογική και πρακτική βάση. Άλλωστε, η γενική φροντίδα για τους πολίτες, ακόμα και για θέματα πέραν της παιδείας ανήκει στην πόλιν.

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

3. ο Αριστοτέλης αναφέρεται στις διαφορετικές απόψεις που διατυπώνονται σχετικά με το στόχο και το περιεχόμενο της παιδείας. Να γράψετε ποιες ήταν αυτές οι απόψεις και που οφειλόταν, κατά την κρίση σας, οι διαφορές. (βοηθητικό σελίδα 365 & 8 και σελίδα 369 & 2).

4. ποιες απόψεις του Αριστοτέλη για τη διαμόρφωση του ηθικού χαρακτήρα του ανθρώπου διακρίνετε στο κείμενο;

Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι η αρετή των πολιτών δεν είναι προϊόν της τύχης ούτε και υπάρχει έξω από την πολιτεία. Αντίθετα, βρίσκεται μέσα στην πολιτεία και καλλιεργείται με την παιδεία. Η τέλεια πολιτεία με αυτή την έννοια επιδιώκει την τέλεια παιδεία και αυτή με την σειρά της την τέλεια αρετή. Γιατί η αρετή για τον άνθρωπο είναι η ορθή ενέργεια που τον οδηγεί στην πραγμάτωση της φύσης του και του σκοπού του. Η παιδεία πρέπει να προάγει την αρετή, κατά τον Αριστοτέλη, και να διαπλάθει ηθικά τον άνθρωπο.

5. ποιο κριτήριο επιλογής «διδακτέας ύλης» δέχεται καταρχήν ο Αριστοτέλης και πώς αντιμετωπίζει την καλλιέργεια του νου μέσα από τα εκπαιδευτικά προγράμματα της εποχής του;

Κριτήριο επιλογής της «διδακτέας ύλης» για τον Αριστοτέλη είναι η μεσότητα μεταξύ του Θεωρητικού βίου και της καθημερινής πράξης (πρακτικού βίου). Για το λόγο αυτό δεν πρέπει να παραμελείται το χρήσιμο. Πρέπει, επομένως, να διδάσκονται τα πιο απαραίτητα. Η ανάγνωση, η γραφή, η αριθμητική, λίγη γεωμετρία και σχέδιο είναι γνώσεις που τις χρειάζεται ο πολίτης στις καθημερινές δραστηριότητες και συναλλαγές καθώς και στην άσκηση των πολιτικών καθηκόντων του. Δεν είναι σωστό όμως ένας ελεύθερος πολίτης να παραμένει μόνο σ' αυτά. Πρέπει να επιδιώκει και τις γνώσεις εκείνες που προσδίδουν τη θεωρητική κατάρτιση στον άνθρωπο.

6. ποιες είναι κατά τον Αριστοτέλη οι κατευθύνσεις που θα διαμορφώσουν την προσωπικότητα του μαθητή της εποχής του;

Ο Αριστοτέλης ακολουθεί μια μέση οδό ως προς το περιεχόμενο των σπουδών, χωρίς να απομακρύνεται από τον ηθικοπλαστικό προσανατολισμό ολόκληρου του εκπαιδευτικού συστήματος : δεν πρέπει να παραμελείται το χρήσιμο. Η ανάγνωση, η γραφή, η αριθμητική, λίγη γεωμετρία και σχέδιο είναι οι γνώσεις που χρειάζεται ο πολίτης στις καθημερινές του δραστηριότητες και συναλλαγές. Η παιδεία πρέπει να προσφέρει στους νέους αρετή, για να μπορούν να κατακτήσουν έναν καλύτερο τρόπο ζωής. Δεν είναι σωστό όμως ένας ελεύθερος πολίτης να παραμένει μόνο σε αυτά. Πρέπει να επιδιώκει και τις γνώσεις εκείνες που προσδίδουν θεωρητική κατάρτιση στον άνθρωπο, διαμορφώνουν ηθικά το χαρακτήρα του και προάγουν τη γνώση.

Η επιτέλεση ενάρετων πράξεων και έργων είναι ο τελικός στόχος της διαπαιδαγώγησης των πολιτών κατά τον Αριστοτέλη. Απαραίτητη προϋπόθεση όμως αποτελεί η εκτέλεση τέτοιων πράξεων ως αποτέλεσμα της ελεύθερης βούλησης του ανθρώπου. Οι εκπαιδευτικές ενασχολήσεις λοιπόν που εναρμονίζουν την ψυχική ελευθερία του ανθρώπου με την εκτέλεση ενάρετων πράξεων οι οποίες καθιστούν την ηθική βούληση, την εναρμόνιση της ηθικής συνείδησης απαραίτητη προϋπόθεση για την εκδήλωση ηθικής και ενάρετης συμπεριφοράς, είναι οι κατάλληλες να συμβάλλουν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας των ελεύθερων πολιτών.

Η άποψη αυτή του Αριστοτέλη σχετίζεται με την άποψη του ότι η εκτέλεση ενάρετων πράξεων προκαλεί ή πρέπει κανονικά να προκαλεί συναισθήματα ηδονής, ενώ η εκτέλεση πράξεων που αντιβαίνουν στην αρετή προκαλεί ή πρέπει να προκαλεί συναισθήματα λύπης και γι' αυτό πρέπει να αποφεύγεται.

7. ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η πολιτεία οφείλει να επιδιώκει για τους νέους της την αρετή με σκοπό να διαμορφώσει ηθικά τον χαρακτήρα τους. Ποιες δυσκολίες περιγράφει για την επίτευξη αυτού του σκοπού: (σελίδα 366 & 10)

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

8. να εξηγήσετε τι επιδιώκει ο Αριστοτέλης να κατανοήσουν οι συμπολίτες του, όταν αντιπαραθέτει την έκφραση τα τείνοντα προς την αρετή στην έκφραση τα χρήσιμα προς τον βίον και τα περιττά και ποια σχέση έχει η θέση που εκφράζει με το εκπαιδευτικό σύστημα που προτείνει. (Βοηθητικό σελίδα 365 & 8)
9. να συγκρίνετε την άποψη του Πλάτωνα (Λάχης 190b 7) : «αν δεν ξέρουμε καν τι είναι η αρετή, με ποιο τρόπο θα συμβουλέψουμε κάποιον πώς να την κατακτήσει πιο εύκολα;» με τη θέση του Αριστοτέλη : « και γάρ την ἀρετήν οὐ την αὐτήν εὐθύς πάντες τιμῶσιν, ὡστ' εὐλόγως διαφέρονται και προς την ἄσκησιν αὐτῆς» και να εξηγήσετε τη σύμφωνη ή διαφορετική σας γνώμη.
10. να επισημάνετε το σημείο στο οποίο συμπτίπτουν όλες οι διαφορετικές απόψεις που παρουσιάζονται στο κείμενο και να εξηγήσετε αυτή τη σύμπτωση.
Οι απόψεις συμπτίπτουν στη φράση : « δότι μέν οὖν τά ἀναγκαῖα δεῖ διδάσκεσθαι τῶν χρησίμων, οὐκ ἄδηλον». Αυτό συμβαίνει γιατί όλοι οι ἀνθρωποι συμφωνούν ότι η παιδεία πρέπει να παρέχει εκείνες τις γνώσεις που είναι απαραίτητες στην καθημερινή ζωή για να διευκολύνονται οι ἀνθρωποι στις μεταξύ τους συναλλαγές και να μπορούν να επικοινωνούν. Όλοι συμφωνούν στη χρησιμότητα της ανάγνωσης, της γραφής και της αριθμητικής. Ο προβληματισμός για τα θέματα της παιδείας και οι διαφορετικές απόψεις εκφράζονται από τη στιγμή που οι ἀνθρωποι προσπαθούν να προσδιορίσουν τον απώτερο σκοπό της παιδείας και πώς αυτή μπορεί να οδηγήσει τους ανθρώπους σε μια εσωτερική αρμονία, την ευδαιμονία.
11. ποια από τα θέματα που διατυπώνει ο Αριστοτέλης στο κείμενό του νομίζετε ότι εξακολουθούν να είναι επίκαιρα προβλήματα της παιδείας;
12. ποια από τις απόψεις ή τις θέσεις του Αριστοτέλη για την παιδεία θα υποστηρίζατε ανεπιφύλακτα ως προσωπική σας πρόταση αν συμμετείχατε σε ένα συμπόσιο για την εκπαίδευση και την παιδεία γενικά και γιατί;

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ 2001 - ΟΡΟΣΗΜΟ

Λεξιλογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις :

1. να αντιστοιχίσετε τις λέξεις της στήλης Α με εκείνες της στήλης Β με τις οποίες έχουν ετυμολογική συγγένεια :

ἀμφισβητεῖται	νους
νομοθετητέον	εξομολόγηση
εὐλόγως	συμμετοχή
ἀσκεῖν	λογίδριο
παιδεία	εύχρηστος
μετέχειν	αμφισβήτηση
χρησίμων	νομοθετώ
όμολογούμενον	εξάσκηση
διάνοιαν	εκπαιδευτικός

2. να βρείτε μέσα στο κείμενο ή να σχηματίσετε, όπου δεν υπάρχουν, τα αντώνυμα των φράσεων που ακολουθούν :

δῆλον	
τά χρήσιμα προς τον βίον	
τά τείνοντα προς την ἀρετήν	
ἐλευθερίων	
ταραχώδης	
διηρημένον	
πάντες	
τον βίον τον ἄριστον	

αλισεντο
Γολεντοιν ψη
νηνα. ω αγρως ο δε ατ
προθυμηναι δε σηνυ
αποδειζε πινακα
τατιλγνατωταλανσιν
νιμοι τροστηντοι αγρηνατ
νιταυτο απολογηται;
ιαντοι οντεγρηχενια
ρετανη φυειν επραζιν
ελετ

νοι λογε
ερε
τροτομενηνι
την περιφερειαν